

Türk Dil Kurumu Yayınları

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI
BELLETEN

72. SAYI (ARALIK) 2021

Ankara, 2021

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN

ISSN: 0564-5050 / e-ISSN: 2651-5113

Yıl/Year: 2021, Sayı/Issue: 72 (Aralık)

Sahibi

Owner

Türk Dil Kurumu adına
On behalf of Turkish Language Institution
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVIN

Yayın Yönetmeni

Editor in Chief

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Managing Editor

Uzm. İrem Işıl ALTUN

Yayın Sorumlusu

Publishing Executive

Uzm. Ekrem BEYAZ

İngilizce Danışman

English Language Consultant

Uzm. Gülzemin ÖZRENK AYDIN

Metin Denetimi

Proof Reading

Tuğçe ERKURT

Tasarım

Designed by Fayik YANGIR

Yönetim Merkezi Managing Office

Türk Dil Kurumu Başkanlığı
Atatürk Bulvarı No.: 217, 06680 Kavaklıdere, Ankara

Telefon/Phone: +90 (0312) 457 52 12

Belgegeçer/Fax: +90 (0312) 428 52 88

Genel ağ sayfası/Web page: <http://tdk.gov.tr>

E-posta/E-mail: belleten@tdk.gov.tr
tday.belleten@gmail.com

Türk Dil Kurumu Yayınları

Turkish Language Institution Publications
2021 / 2: 1410

Ankara, 2021 Aralık

Bu yayının baskı işlemleri 00/00/2021 tarihinde
tamamlanmıştır.

Yayın Türü Publication Type

6 aylık süreli / Biannually

Uluslararası hakemli dergi özelliğine sahip olan *Türk Dili Araştırmaları Yılığ*ı BELLETEN, yılda iki sayı olarak haziran ve aralık aylarında yayımlanmaktadır. İlk sayı 1953'te yayımlanmıştır.

Belleten MLA, ERIH PLUS, MIAR, Brill Online, SOBIAD, CiteFactor, ULAKBİM TRDizin ve Scopus tarafından dizinlenmektedir.

Yazı Kurulu

Editorial Board

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Başkan)

Bursa Uludağ Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet KARADOĞAN

Kırıkkale Üniversitesi

Prof. Dr. Osman MERT

Atatürk Üniversitesi

Prof. Dr. Sadettin ÖZÇELİK

Dicle Üniversitesi

Prof. Dr. Bilal YÜCEL

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Bu sayının hakemleri

Referees of this issue

Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN

Prof. Dr. Ahmet DEMİRTAŞ

Prof. Dr. Ali AKAR

Prof. Dr. Ayşe İLKER

Prof. Dr. Celal DEMİR

Prof. Dr. Cüneyt AKIN

Prof. Dr. G. Leylâ UZUN

Prof. Dr. Hatice ŞİRİN

Prof. Dr. İsmet EMRE

Prof. Dr. Kâzım KÖKTEKİN

Prof. Dr. Leylâ KARAHAN

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

Prof. Dr. Musa ÇİFCİ

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Prof. Dr. Nadir İLHAN

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

Prof. Dr. Özlem ERCAN

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Doç. Dr. Bilal ÇAKICI

Doç. Dr. Onur ER

Doç. Dr. Özgür AY

Dr. Öğr. Üyesi Nurdin USEEV

Yayın Danışma Kurulu

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Ali AKAR (Muğla Sıtkı Koçman Ü)

Prof. Dr. Ceval KAYA (Ardahan Ü)

Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Ankara Hacı Bayram Veli Ü)

Prof. Dr. Faruk YILDIRIM (Çukurova Ü)

Prof. Dr. Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA (Marmara Ü)

Prof. Dr. Hacı İbrahim DELİCE (Sivas Cumhuriyet Ü)

Prof. Dr. Hacı Ömer KARPUZ (İstanbul Kültür Ü)

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN (Erciyes Ü)

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Hacettepe Ü)

Yurt Dışı Temsilciler

Representative of Foreign Country

Prof. Dr. Viktor Ya. BUTANEYEV (Rusya Federasyonu)

Prof. Dr. Erden KAZHYBEK (Kazakistan)

Prof. Dr. İrfan MORİNA (Kosova)

Prof. Dr. Kemal ABDULLA (Azerbaycan Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Luo XIN (Çin Halk Cumhuriyeti)

Prof. Dr. Peter ZIEME (Almanya)

Dr. Nurdin USEEV (Kırgızistan)

İçindekiler

Editörün Sunuşu	5
Azzaya BADAM - Gerelmaa NAMSRAĪ - Bayartuul BATJAV	7
<i>Govi-Altay aymağındaki runik yazıtlar ve tamgalar</i> Runic inscriptions and tamgas in Govi-Altai province (DOI: 10.32925/tday.2021.60)	
AhmetKARAMAN	33
<i>Dağlık Altay yazıtlarında ileri öğeler</i> Forward elements in mountainous Altai inscriptions (DOI: 10.32925/tday.2021.61)	
MuratMURATOĞLU	53
<i>Kadı ve Uğru Destanı'nın yeni bir nüshası: Hikâyet-i Kadı ve Düzd</i> A new copy of the Epic of Kadı and Ugru: Hikayet-i Kadı and Duzd (DOI: 10.32925/tday.2021.62)	
H. İbrahim DELİCE - Hasan YÜKSEL	73
<i>Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına yazılan bir zeyil</i> A new anonymous addition to Hemdemi's Fihrist-i Şâhân (DOI: 10.32925/tday.2021.63)	
MuratASLAN	95
<i>Nazirelere göre divan şiirinde Nesîmî etkisi</i> Nesîmî effect on divan poetry according to imitation poems (DOI: 10.32925/tday.2021.64)	
Hasan Ali ESİR	133
<i>1467'de Muhammed adlı bir müellifin yazdığı manzum Sîret'te müellifin kim olduğu meselesi</i> The issue of the identity of the author in the verse Siret written by an author named Muhammed in 1467 (DOI: 10.32925/tday.2021.65)	
Semra GÜNAY AKTAŞ - Erdoğan BOZ - Yeliz MERT KANTAR - Ayşe OKUYUCU	159
<i>Relationship between dialect features and local sub groups</i> Ağız özellikleri ile yerel alt gruplar arasındaki ilişki (DOI: 10.32925/tday.2021.66)	
Gönül ERDEM NAS - Büşra AKBULUT	185
<i>Yabancılara Türkçe öğretimine bürün bilimsel bir yaklaşım – Boşnak konuşurların Türkçe vurgu üretimleri</i>	

A prosodic approach to teaching Turkish to foreigners - Turkish stress productions of Bosnian speakers
(DOI: 10.32925/tday.2021.67)

Kadir KAPLAN - Musa ÇİFCİ.....209
Okuma seviyesinin belirlenmesinde ikame kelime uygulaması
Substitute word application in determining the reading level
(DOI: 10.32925/tday.2021.68)

Ahmet Naim ÇİÇEKLER - Ayşe Büşra YAKUT-KUBAŞ.....237
Olumsuz kutuplanma ögelerinin lisans bağlamlarına anlam bilimsel yaklaşımlar
Semantic approaches to the licensing environments of negative polarity items
(DOI: 10.32925/tday.2021.69)

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ.....253
Türkçede hibrit (melez) sözcükler
Hybrid words in Turkish
(DOI: 10.32925/tday.2021.70)

Derya Şerif YARKIN.....291
Deniz feneri terimi için tanım önerisi
Definition proposal for the term “lighthouse”
(DOI: 10.32925/tday.2021.71)

Yasin KEÇELİ - Andrej DÉMUTH - Slávka DÉMUTHOVÁ.....301
Güzellik hakkında konuşurken aynı şeyi düşünüyor muyuz?
Do we think of the same thing when we talk about beauty?
(DOI: 10.32925/tday.2021.72)

Değerli Okuyucular,

Türklük bilimi alanında yurt içinde ve yurt dışında yakından takip edilen, beğenilen ve uluslararası bir marka olduğu tescillenen Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten dergisinin 2021 Aralık sayısını (72. sayısını) sizlerle buluşturmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Dergimizin bu sayısında dilimizin ve edebiyatımızın farklı dönemlerine ait eserleri ve bu eserlerle ilgili önemli hususları konu alan 13 özgün araştırma ve inceleme makalesi bulunmaktadır:

Azzaya BADAM, Gerelmaa NAMSRAI ve Bayartuul BATJAV - Govi-Altay aymağındaki runik yazıtlar ve tamgalar,

Ahmet KARAMAN - Dağlık Altay yazıtlarında ileri ögeler,

Murat MURATOĞLU - Kadı ve Uğru Destanı'nın yeni bir nüshası: Hikâyet-i Kadı ve Düzd,

H. İbrahim DELİCE ve Hasan YÜKSEL - Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ına yazılan bir zeyil,

Murat ASLAN - Nazirelere göre divan şiirinde Nesîmî etkisi,

Hasan Ali ESİR - 1467'de Muhammed adlı bir müellifin yazdığı manzum Sîret'te müellifin kim olduğu meselesi,

Semra GÜNAY AKTAŞ, Erdoğan BOZ, Yeliz MERT KANTAR ve Ayşe OKUYUCU - Relationship between dialect features and local sub groups,

Gönül ERDEM NAS ve Büşra AKBULUT - Yabancılara Türkçe öğretimine bürün bilimsel bir yaklaşım – Boşnak konuşurların Türkçe vurgu üretimleri,

Kadir KAPLAN ve Musa ÇİFCİ - Okuma seviyesinin belirlenmesinde ikame kelime uygulaması,

Ahmet Naim ÇİÇEKLER ve Ayşe Büşra YAKUT-KUBAŞ - Olumsuz kutuplanma öğelerinin lisans bağlamlarına anlam bilimsel yaklaşımlar,

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ - Türkçede hibrit (melez) sözcükler,

Derya Şerif YARKIN - Deniz feneri terimi için tanım önerisi,

Yasin KEÇELİ, Andrej DÉMUTH ve Slávka DÉMUTHOVÁ - Güzellik hakkında konuşurken aynı şeyi düşünüyor muyuz?

Makaleleriyle dergimize katkı sağlayan bilim insanlarına, bilim ve hakem heyetine, Yazı Kuruluna, dergimizin okurlarına ve Türk Dil Kurumu yetkililerine teşekkür eder; makalelerin ilgililerine yararlı olmasını dilerim.

Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ

GOVİ-ALTAY AYMAĞINDAKİ RUNİK YAZITLAR VE TAMGALAR¹

Azzaya BADAM* - Gerelmaa NAMSRAI** – Bayartuul BATJAV***

Özet

Eski yazıtlar dönemin önemli tarihî faaliyetlerinin tanığı olması açısından çok kıymetlidir. Şimdiye kadar Moğolistan coğrafyasında Eski Türk ve Uygur Dönemi'ne ait 170'e yakın runik yazıt bulunmuştur. Bu yazıtları tespit edildikleri bölgelere göre Batı, Doğu, Kuzey, Güney ve Merkez olarak sınıflandırmak mümkündür. Moğolistan Batı bölgesine ait runik yazıtlara Bayan-Ölgiy, Hovd, Uvs, Govi-Altay ve Zavhan aymaklarını dâhil ediyoruz.

Makalemizde, Govi-Altay aymağında bulunan toplam 18 runik yazıtın okunuşunu, söz varlığını ve bunlarla ilişkili tamgalardan söz etmekteyiz. Bugüne dek bölgenin 7 yerinden 18 runik yazıt bulunmuştur. Bu yazıtlardan ilki olan Biger Yazıtı, 1969 yılında Moğolistan ve Sovyetler Birliği'nin iş birliğinde tarih ve kültür unsurlarının araştırılması amacıyla yürütülmüş "Yazıt Araştırmaları" projesi kapsamında bulunmuştur. Son olarak 2020 yılında proje kapsamında ekip olarak Davirt II Yazıtı'nı tespit ettik. Ayrıca Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsünün saha araştırma ekibi de Höşööt Tolgoi Yazıtı'nı yeniden bulmuştur. Bunlar dışında proje ekibimiz tarafından yazıtlarla ilgili toplamda 95 tamga resminin el kopyası yapılmıştır.

¹ Bu araştırmaya P2019-3731 numaralı burs sözleşmesi çerçevesinde Moğolistan Halk Üniversitesi tarafından fon sağlanmıştır.

* Dr. Öğr. Üyesi, Moğolistan Devlet Üniversitesi Türkoloji Ana Bilim Dalı, azzaya@num.edu.mn, ORCID: 0000-0002-6278-6251.

** Dr. Öğr. Üyesi, Moğolistan Devlet Üniversitesi Türkoloji Ana Bilim Dalı, gerelmaa@num.edu.mn, ORCID: 0000-0002-3418-4309.

*** Öğr. Üyesi, Moğolistan Devlet Üniversitesi Moğol Dili ve Dil Bilimi Bölümü, bayartuul@num.edu.mn, ORCID: 0000-0001-8204-4274.

Anahtar Kelimeler: Moğolistan runik yazıtları, tamga, Govi - Altay, Eski Türkçe.

RUNIC INSCRIPTIONS AND *TAMGAS* IN GOVI-ALTAI PROVINCE

Abstract

The great significance of ancient inscriptions is that they become the evidence of that historical period. Approximately 170 runic inscriptions, dating back to Old Turkic, Uighur period, have been registered in the territory of Mongolia so far. These inscriptions can be classified into Western, Central, Eastern, Southern, and Northern regions generally according to where they have been detected and registered. Inscriptions found in Bayan-Ölgii, Khovd, Uvs, Govi-Altai, and Zavkhan provinces are linked with the Mongolian runic inscriptions of the Western region.

In this article, reading, lexicological features and relevant *tamgas* of 18 inscriptions discovered in Govi-Altai province have been studied. As of today, a total of 18 runic inscriptions have been discovered in 7 places of this province. Being the first of these inscriptions, the Biger inscription was discovered in 1969 during the studies of the “Researches on Inscriptions” project which was carried out by Mongolia and the Soviet Union jointly for researching historical and cultural elements. And finally our project team has discovered Davirt II inscription in 2020. Additionally, ground expedition unit of Archeology Institute of the Mongolian Academy of Sciences has rediscovered Höşööt Tolgoi inscription. The research team has completed a hand painting of 95 *tamgas* related to these inscriptions.

Keywords: Mongolian runic inscription, *tamga* (sign, stamp), Govi-Altai, Ancient Turkish.

Giriş

2020 yılında Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından “Bilge Tonyukuk Anıtı’nın Dikilişinin 1300. Yıl Dönümü” olarak ilan edilmiştir. Bu münasebetle yurt dışından ve yurt içinden bilim insanları tarafından Moğolistan’da bulunan runik yazıtların bugüne dek araştırılma durumu ile ilgili ve ileride yapılacak araştırmalar hakkında detaylı çalışmaları konu edinen bilimsel kitaplar yayımlanmıştır. Ama Moğolistan coğrafyasında bulunan küçük runik yazıtlar ve bunlarda yer alan tamgalar hakkında özenle yapılmış çalışmaların sayısı henüz çok azdır. Bu makalemizde, Moğolistan’ın batısında yer alan Govi-Altay aймаğı bölgesindeki runik yazıtlar ve bunların söz varlığı dışında yazıtlarda bulunan tamgalar ele alınacaktır.

Bugüne dek Govi-Altay aймаğının² Biger sumunda Altan Had, Biger, Höşööt Tolgoi yazıtları; Çandmani sumunda³ Şaahar Yazıtı; Tayşir sumunda Da-

² Aymak: Moğolistan’ın idari yapılanmasında “il”.

³ Sum: Moğolistan’ın idari yapılanmasında “ilçe”.

İkinci Yazıt:

Yazıtın birinci satırının uzunluğu 40 cm olup harf yüksekliği 15 cm'dir. İkinci satırın uzunluğu 35 cm, harf yüksekliği ise 12-19 cm arasındadır. İki satır aralığı 1 cm'dir.

Tsend Battulga, her 5 harflik satırın birinci satırını “ ᠠᠯᠠᠨᠬᠠᠳ ᠠ ~ čük Q W T ~ öçük qut ~ ... *goodness*”; ikinci satırını “ ᠯᠠᠭᠪᠣᠯᠠᠨ ᠠ ~ ᠨ G B Y ᠨ ~ ᠨᠢᠷᠢᠭᠠᠨ ~ . *rich*” olarak okumuştur (Battulga, 2005a, s. 2006).

Biz yazıtın birinci satırının okunuşu hakkında hemfikiriz ancak ikinci satırının ilk ᠯ harfinin *l*, dördüncü I harfinin *o* ve ᠨ yani iki ayrı harf olarak okunmasının daha doğru olduğunu düşündüğümüz için yazıtın toplam 11 harften ibaret olduğunu muhakeme ediyoruz. Bu yüzden yazıtı aşağıdaki gibi aktarmak mümkündür:

Birinci satır: ᠠᠯᠠᠨᠬᠠᠳ ᠠ ~ čük Q W T ~ *çük qut*;

İkinci satır: ᠯᠠᠭᠪᠣᠯᠠᠨ ᠠ ~ L G B W L ᠨ ~ *luḡ bolun*

Prof. Dr. Erhan Aydın kendi makalesinde Yenisey yazıtlarında (Ye 36; Ye 116) geçen “ ᠴᠥ᠋᠋᠋ᠠ *Çök*” kelimesi için “*This shamanistic exclamation word, which we think must have been read as čök , was in all likelihood an exclamation during offering feasts.*” şeklinde bir açıklama yapmıştır (Aydın, 2017, s. 16). Biz de bu öneriye katılmaktayız.

Dolayısıyla, Eski Türkçe “*čök qutluḡ bolun*” ifadesini Türkiye Türkçesine [= *Çök! Kutlu olsun*] olarak aktarabiliriz.

Görsel 2: Altan Had Yazıtı II

Üçüncü Yazıt:

Yazıtın birinci satırının uzunluğu 25,5 cm, harf yüksekliği 7,5-8 cm arasındadır. İkinci satırın uzunluğu 24 cm, harf yüksekliği 10,5-14,5 cm arasındadır. Satır aralığı 18 cm'dir.

Görsel 5: Biger Yazıtı II

Üçüncü Yazıt:

Yazıtın satır uzunluğu tahminen 63 cm ve harf yüksekliği 6 cm'dir.

Maamday Şinehüü, yazıtı Moğolcaya “ᠮᠠᠮᠠᠳᠠᠢ ᠰᠢᠨᠡᠬᠦᠭᠦ ᠮᠣᠭᠣᠯᠴᠠᠢ ~ K Ö L G N I J O R T İ ~ KÖLÜG NI JORTİ ~ *Kölüg inu jorçiba (yabuba) (Kölög kendisi [buradan] geçti)*” şeklinde aktarmıştır (Şinehüü, 1971, s. 38). Tsend Battulga ise “ᠮᠠᠮᠠᠳᠠᠢ ᠰᠢᠨᠡᠬᠦᠭᠦ ᠮᠣᠭᠣᠯᠴᠠᠢ ~ k ü l g N i Y W R T i ~ külüg anı yor(t)tü ~ *Kulug made him/her go*” (Battulga, 2008, s. 74-75) şeklinde okumuştur. Hatice Şirin “*külüg ana yortü ~ Külüg ananın çadırı*” olarak anlamlandırmıştır (Şirin, 2016, s. 145).

Ama biz yazıtta geçen “ᠮᠢ ~ N i ~ ani” sözcüğünü, cümledeki özneyi yani özel ismi (Külüg) tamamlayan sıfat unsuru görevinde kullanılmış unvan ismi olarak kabul etmenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz. “ᠮᠠᠮᠠᠳᠠᠢ ᠰᠢᠨᠡᠬᠦᠭᠦ ~ Y W R T i ~ yortü” yani “geçti” kelimesi üzerine “Yazıtların Söz Varlığı Özelliği” kısmında ayrı bir açıklamada bulunacağız. Bundan dolayı cümlemiz, “*Külüg Anı [buradan] geçti*” şeklinde olacaktır.

Görsel 6: Biger Yazıtı III

Dördüncü Yazıt:

Yazıtın satır uzunluğu 16 cm, harf yüksekliği 1,5-3 cm'dir.

Maamday Şinehüü, yazıtı “ᠮᠠᠨᠪᠢᠲᠢᠯᠢᠯᠠ ~ M N B I T P ~ MÄN BİTİP ~ *Ma (Bi, Ba) biçib (e) (Ben yazdım)*” olarak okumuştur (Şinehüü, 1971, s. 38).

Ama Tsend Battulga “𐰃𐰆𐰇𐰈 ~ N N B i b η ~ anın abı biη ~ *Its hunting was in thousands*” (Battulga, 2008, s. 75) şeklinde okumuştur.

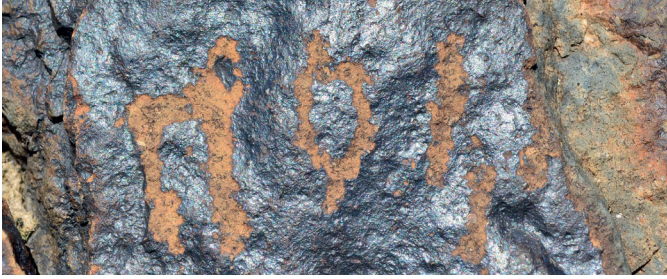

Görsel 7: Biger Yazıtı IV

Beşinci Yazıt:

Yazıtın satırın uzunluğu 6 cm, harf yüksekliği 2,8 cm'dir.

Bu yazıtı Tsend Battulga “𐰃𐰆𐰇 ... ~ ... G Y Q ~ ...γ ayqa ~ ...*in/of month*” (Battulga, 2008, s. 75-76) şeklinde okumuştur. Yazıtın bulunduğu kaya kırılmış durumdadır. Dolayısıyla yazıtın bazı harflerinin silinmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

Görsel 8: Biger Yazıtı V

Altıncı Yazıt:

2020 yılında araştırma grubumuzun bu yazıtların bulunduğu bölgede yaptığı araştırma sonucunda altıncı yazıtı arayıp bulamadığımızı belirtmek gerekmektedir. Ama Tsend Battulga yazıtın o bölgede bulunduğunu dile getirmiş ve yazıtın fotoğrafını göstermiştir. Yazıtı “𐰃𐰆𐰇 ~ Y L m ~ yalim (≈ yalam [yalma]) ~ *straight, steep (≈ garment, armoured garment)*” (Battulga, 2008, s. 76) şeklinde okumuştur. Ekibimiz altıncı yazıtı bulamadığından yazıtın okunusunun doğru olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Ama Tsend Battulga'nın çektiği fotoğrafta yazıtın net görüldüğünü belirtmeliyiz.

Görsel 9: Biger Yazıtı VI (©Battulga Ts.)

Yedinci Yazıt:

Tsend Battulga iki harften oluşan bu yazıtı “yedinci yazıt” olarak kabul etmiş ve “𐰽𐰺 ~ s Q ~ esqa [~eşqa] ~ *to friend / to companion*” (Battulga, 2008, s. 76) şeklinde okumuştur. Yazıtın bu okunuşu hakkında hemfikiriz.

Görsel 10: Biger Yazıtı VII

Bugat Yazıtı

Govi-Altay aймаğının Bugat sumunda bulunan bu yazıtı, ilk olarak 2016 yılında Moğol Ulusal Kamu Radyo ve Televizyonunun sanat ve film yönetmeni B. Bayar tespit etmiştir. Daha sonra bu yazıtın ön çalışmasını Tsend Battulga yapmıştır. Yaptığı ön çalışmada, “*Yazıtı bizzat görmek gerekiyor. Yazıtın kaya üzerine çizilmiş sadece birkaç harf mi yoksa sistemli şekilde yazılmış bir yazı mı olduğu konusunda ayırım yapabilmek zordur. Bunun için yazıtın olduğu yere gidip bakmak gerektiğini vurgulamak istiyorum.*” demiştir.

Ama yine de yazıt “[ᠪᠡᠬᠠᠭᠠᠨ]ᠰᠢᠨᠠᠭᠤ ᠰᠢᠨᠠᠭᠤ ~ bb bkpa b[i t d m] ~ b b(äb äb?) bāk apa b[itidim] ~ *Bāk Apa, I wrote [it]*” (Battulga, 2020, s. 182; 2017, s. 47) şeklinde okumuştur.

Görsel 11: Bugat Yazıtı (©Bayar B.)

Davirt Yazıtı

Yine B. Bayar tarafından 2016 yılında Tayşir sumunda yer alan Berh Dağı'ndaki Davirt adlı kışlak yerinde bulunmuştur. Yeni bulunan yazıtı Tsend Battulga okuyup bilim dünyasına sunmuştur (Battulga, 2016; 바트돌가 체, 2017, s. 94, 111). Bir satırlık bu yazıt toplam 20 harf ve 2 kelime ayırma işareten ibarettir.

Birinci Yazıt:

Yukarıdan aşağıya doğru harflerin başı doğu yönünü gösterecek şekilde yazılmış olan bu yazıtın uzunluğu 152 cm, harf yüksekliği 7-10 cm arasındadır. Yazıtı Tsend Battulga “ $\text{L p W R } \eta \text{ W : Y W R T i : Q W T L G B W L } \eta \sim \text{alp}$ urunu: yortı: qutluy boluñ ~ *Alp* (Hero) *Urungu passed through. Be blessed*” olarak okuyup araştırmacılara sunmuştur (바트돌가 체, 2017, s. 94, 111). Biz yazıtın bu okunuşu hakkında hemfikiriz.

Görsel 12: Davirt Yazıtı I

İkinci Yazıt:

Saha araştırması ekibimiz tarafından 20 Haziran 2020 tarihinde keşfedilmiş olan bu yazıt, önceki yazıtın bulunduğu kayanın doğu tarafında bulunan başka bir kaya üzerine yazılmıştır. Yazıt toplam 6 harften ibaret ve 1 satırlıktır. Burada yazıtın ilk bilimsel çalışmasını araştırmacılara sunmaktayız. Yazıtın uzunluğu 19,5 cm ve harf yüksekliği 3-5 cm'dir.

Yazıtı, “ᠶᠡᠷᠤᠭᠤᠶ᠋ᠠ ~ W L G Q Y a ~ uluy qaya ~ *Great Rock (Ulu kaya)*” şeklinde okuduk.

Görsel 13: Davirt Yazıtı II

Höşööt Tolgoy Yazıtı

Yazıt, Moğolistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsünün araştırma görevlileri N. Batbold, Ts. Amgalantögs, P. Aldarmönh tarafından 2020 yılında yeniden bulunmuştur. Yazıtı Prof. Tsend Battulga, “ᠲᠤᠰᠡᠨᠪᠠᠲᠤᠯᠭ᠎ᠠ ~ T W ᠨ R ᠴ ~ *Tuŋrač* (≈ *Toŋrač*) [Personal name]” şeklinde okumuştur (Battulga, 2020, s. 188). Biz bu okunuş hakkında hemfikiriz.

Görsel 14: Höşööt Tolgoy Yazıtı (©Aldarmönh P.)

Hulsana Am Yazıtı

2015 yılında Moğolistanlı Türkolog Batçuluun Ariyajav, Govi-Altay aymağının Erdene sumunda yer almakta olan Hulsana Am adlı yerde toplamda 5 harften oluşan yeni bir runik yazıt keşfetmiştir. Bulunan yazıtı araştırmacı Prof. Dr. Rinçinhorloo Mönhtulga, aynı yıl inceleyip “Uluslararası Moğolca Kaynak Eserleri Araştırmaları Sempozyumu”nda bildiri olarak sunmuş (Mönhtulga, 2015) ve daha sonra kendi eserinde de yayımlamıştır (Mönhtulga ve Ariyajav, 2016; Mönhtulga, 2018, s. 72).

Araştırmacı Rinçinhorloo Mönhtulga yazıtı “ᠲᠤᠪᠢᠷᠠ ~ T W B R a ~ tobira ~ etrafında dolaş” (Mönhtulga ve Ariyajav, 2016, s. 85) şeklinde okumuştur.

Biz, araştırmacının yaptığı transliterasyon ve transkripsiyon hakkında hemfikiriz ancak tercümenin “*yukarıda olan, yukarıya (küçük tepelik bir yer)*” şeklinde yapılması gerektiğini düşünüyoruz.

Görsel 15: Hulsana Am Yazıtı (©Mönhtulga R.)

Şaahar Yazıtı

Govi-Altay aймаğının Çandmanı sumunda yer alan Şaahar adlı kayalık tepede bulunmuş olan yazıt, *Moğolistan Coğrafyasındaki Tarih ve Kültür Mirası* adlı kitaba kaynak oluşturmak için yola çıkan bir ekip tarafından bulunmuştur (Gongorjav ve Enhbat, 1996). Bu yazıtı, ilk araştırmacı Yündenbat Boldbaatar inceleyerek okuyup bilim dünyasına tanıtmıştır (Boldbaatar, 2001). Bazilhan Napil de yazıtı okuyup Kazak Türkçesine aktarmıştır (Napil, 2000, s. 77-78). Onlar dışında Tsend Battulga da yazıt ile ilgili kendi okuyuş ve görüşünü çalışmalarında paylaşmıştır (Battulga, 2005c, s. 192-193).

Birinci Yazıt:

Yazıtın bulunduğu kayanın boyutu 44 cm x 107 cm olup yazıtın uzunluğu 14,5 cm, harf yüksekliği ise 4-6 cm'dir.

Yündenbat Boldbaatar “ $\text{𐰚𐰏𐰍𐰎} \sim \text{b(a)l}ç\text{ur} \sim [\text{b(a)l(a)}ç\text{ur}]$ ” olarak harf çevirimini yapıp “*Bal-çur* olarak okunabilir” (Boldbaatar, 2001) demiştir. Biz yazıtın bu okunuşu hakkında hemfikiriz.

Görsel 16: Şaahar Yazıtı I

İkinci Yazıt:

Bu yazıtı Tsend Battulga “𐰉𐰺𐰽𐰾 ~ š W G D ~ šoyd (≈soyd [sywδ]?) ~ Soğd?” olarak okumuştur (Battulga, 2020, s. 192). Ama bu yazıtı henüz görmediğimizi belirtmemiz gerekmektedir.

Görsel 17: Şaahar Yazıtı II

Üçüncü Yazıt:

Tsend Battulga yazıtı “𐰉𐰺𐰽𐰾 ~ ssnü ~ äs äsänü ~ *Safe and sound, healthy*” (Battulga, 2020, s. 193) olarak okumuştur. Bu yazıtı da henüz görmediğimizi belirtmek isteriz.

Görsel 18: Şaahar Yazıtı III (©Battulga Ts.)

2. Yazıtların Söz Varlığı Özellikleri

Şimdiye kadar Govi-Altay aймаğında bulunan yazıtları tespit edildiği yıllara göre sıraladığımız zaman, Biger Yazıtı dışında hepsinin 2000 yılından sonra bulunduğunu belirtmeliyiz. Bundan, son yıllarda bu bölgede yapılan bilimsel saha araştırması çalışmalarının arttığı sonucu çıkarılabilir. Prof. Dr. Tsend Battulga, bulunan yazıtların konumunu incelemiş ve Eski Türk ve Uygur Devleti Dönemi’nde Orhun vadisinden Beşbalık şehrine yani Kuzey İpek Yolu güzergâhına ulaşmak için gittikleri yol üzerinde bulduklarını çalışmasında önemle vurgulamıştır. Bunun dışında şimdiki Biger sumunda yer alan Biger Gölü ve çevresi hakkında “...batı yönüne giderken yol üstünde bir

geceliğine veya bir müddet zamana konaklamak ve kullandıkları hayvanlarını (at vesaire) olatıp dinlendirmek için sıklıkla tercih edilen en uygun bölge olmuştur” (Battulga, 2020, s. 163) diye görüşünü paylaşmıştır.

Söz konusu bölgeye ait runik yazıtların hepsi kaya üzerine yazılmış yazıtlar kategorisine girer. Bunlar hem boyut bakımından küçüktür hem de küçük taş veya kaya üzerine yazılmışlardır. Yazıtlar, içerdikleri anlamlara baktığımız zaman daha çok bu yoldan geçip gidenlerin yolculuğunun uğurlu bitmesini dileyen kutlu sözcükler dışında özel isimler ve unvanlar içermektedir.

Kaya veya taş üzerine yazılmış olan küçük yazıtların çoğu, yazıyı bırakan kişiye aittir. Yani bu tür yazıtlar hem boyut olarak küçük hem de anlam bakımından dar ve kısa nitelikte olup yolculuk sırasında yazılmış belgelerdir. Bu tür yazıtlar, yazıyı bırakan kişiyle direkt ilişkili olduğu için birinci şahıs ve iyelik eki çok kullanılmıştır. Örneğin; *bitigim - (benim) yazım* (Zürh Dağı Yazıtı), *er atum-kahraman (benim) adım* (Doloodoy Yazıtı), *bitidim - (ben) yazdım* (Darvi, Müzük Aleti Yazıtı), *bertim - (ben) verdim* (Örtöön Bulag Yazıtı), *urtım- (ben) yonttum* (Hanın Had Yazıtı), *ündätim - (ben) çağırdım (seslendim)?* (Tariyat Yazıtı), *kettim - (ben) gittim* (Şiveet Hayrhan Yazıtı)” (Gerelmaa, 2018b, s. 511)

Söz konusu olan yazıtlarda yukarıda bahsettiğimiz gibi özel adlar ve unvan adlarıyla sıkça karşılaşmak mümkündür. Ama bu çalışma çerçevesinde araştırılan yazıtlardaki cümlenin öznesi (olan kişi) hep üçüncü tekil şahısla ifade edilmiştir. Yani yazıtları bırakma emri veren kişilere hizmet eden yardımcıları veya birlikte yolculuk yapan kişiler, bu yazıtları yazmıştır diye düşünüyoruz. Bunu yazıtlardaki herhangi bir faaliyeti ifade etmek için fiillere eklenmiş üçüncü şahıs eklerinden anlamak mümkündür. Örneğin; yazıtlarda Eski Türkçede “*girmek, hareket etmek*” anlamında kullanılan *yori-* fiili toplam 3 kere geçmektedir. Bunların hepsi de öğrenilen geçmiş zamanın *-ti* ekini alarak üçüncü tekil şahsi belirttiği için “*o (buradan) geçti*” anlamını verecektir.

Bazı sözcükler hakkında:

Burada söz konusu yazıtlarda geçen anlam ve kullanım bakımından dikkatimizi çekmiş olan bazı sözcükleri seçip diğer kaya yazıtları veya abidelerde geçen anlamlarıyla karşılaştırdık.

†АҤД – *yortī* (geçti, gitti)

Bu sözcük bahsi geçen yazıtlarda karşımıza en çok çıkan fiildir. Araştırdığımız Eski Türk yazıtlarının hepsi kaya üzerine yazılmış olduğu için boyut ve anlam olarak dar olmanın yanı sıra o bölgeden geçerken yazıldıkları anlamını çıkarttırmaktadır. Bunun için “†АҤД – *yortī*” şeklinde karşımıza çıkan sözcük birçok eserde mevcuttur. Bu sözcüğün yazıtlarda geçen şekline

baktığımız zaman fiil gövdesine öğrenilen geçmiş zaman ekini alarak üçüncü şahsı belirtmektedir. Buna dayanarak bu sözcüğün geçmiş olduğu yazıtların, birine emredilerek veya başka bir şahıs tarafından yazılmış olduğu anlaşıl-maktadır.

Eski Türkçeden itibaren kullanılmış olan *yori-* [git(mek)] fiilinin hem ru-nik yazıtlarda hem de çağdaş Türk dillerinde nasıl kullandığını ve nasıl anlam değişikliklerine uğradığını inceleme ihtiyacı duyduk.

Bu sözcük, Eski Türk dili sözlüğünde “1. *gitmek, hareket etmek, yer ver-mek, 2. girmek, 3. olmak, bulunmak*” gibi anlamlarda gösterilmiştir (Nadelya-ev vd., 1969, s. 274). Klasik runik yazıtlarda daha çok “*gitmek, geçmek*” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Örneğin,

𐰚𐰪𐰽:𐰫𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰽𐰎𐰎𐰎𐰎𐰎:𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇:𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇𐰇 [Blg.q. N4]

Transkripsiyon: *edgü bilgä kişig edgü alp kişig yoritmaz ermiş.*

Aktarım: *iyi bilgi[si olan] kişiyi ve (iyi)cesur kahraman kişiyi göndermez-miş (yanından ayırmazmış).*

𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤 [Tunyk.I.N1]

Transkripsiyon: *qayanıma ötüntüm, sü yorıtdım.*

Aktarım: *Kağanıma söyledim. Asker gönderdim.*

𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤:𐰚𐰽𐰇𐰛𐰇𐰤 [Tunyk.II.N3]

Transkripsiyon: *türk sir bodun yorıduqu bu.*

Aktarım: *Türk milletinin gitmişliği budur.*

Sözcük, Türkiye Türkçesinde Eski Türkçedeki yazılış ve kullanımını tama-men yitirmiş olup bunun yerine fiile eklenerek şimdiki zaman eki görevinde kullanılmaktadır (Korkmaz, 2003, s. 611). Ama vokal değişmesine uğrayarak *yürü-* şeklinde korunmuştur ve “*adım atarak ilerlemek, yayan gitmek, hareket etmek, geçmek, değişmek, ilerlemek, (bir işte) ileri gitmek*” (<https://sozluk.gov.tr/>) gibi birçok manada sıklıkla kullanılmaktadır. Bunun dışında başka sözcüklerle birleşip tek mana gösterdiği deyimlerde “*ölmek*” anlamını da ver-mektedir.

yori- sözcüğü ile aynı kökten olan *jori-* sözcüğü hâlâ Moğol dilinde mev-cuttur. Anlamı “1. *Bir işi yapmak veya başarmak için bütün gücünü harcamak, çaba göstermek, 2. Bir yerden başka yere gitmek, ulaşmak, varmak*” (Tsevel, 2013, s. 387) olup aynı fiil kökünden “*zorilgo (amaç), zorilt (hedef), zorimog (cesur, yürekli), zoriud (kasıt)*” gibi yeni isimler türetilmiştir ve yakın anlamlı olarak *zorçi-* “*geçmek, gitmek*” fiili de kullanılmaktadır.

𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌 - *qutluy boluŋ* (kutlu olsun)

Söz konusu bölgede bulunan iki yazıtta “*qutluy boluŋ*” yani “*kutlu olun*” ifadesi geçmektedir. Bu ifade yapılan yolculuğun uğurlu olması ve iyi nihayet bulmasını dileyerek kullanılmış bir bereket ifadesidir. Altan Had II Yazıtı’nda bu bereket ifadesinde geçen “𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌 - *qutluy*” yani “kutlu, bereket” anlamındaki sözcük birinci satırın sonundan ikinci satıra geçerken hecelere ayrılarak yazmıştır. Yazının genel anlamına bakılırsa yüksek rütbeli veya unvanda olan biri bu yerden geçtiğini anlatarak aldığı yolun bereketli geçmesini dileyip başka biri için yazmıştır. “*qut-luy*” sözcüğünün *qut-* isim gövdesinin anlamı “*kutlu, bereketli, mutlu*”dur. Moğol dilinde “*qutug öljei*” şeklinde eş anlamlı ikileme de korunmuştur.

𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌 - *uluy qaya* (Ulu kaya)

Tayşir sumunda yer alan Davirtiin Buuts I Yazıtı’nın doğu tarafında bulunan kayanın üzerinde “𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌 - *uluy qaya*” şeklinde iki sözcükten ibaret bir satırlık yazıt olduğu tarafımızca daha önce bulunmuştu. Davirt I Yazıtı’na kıyasla daha küçük olması ve başka bir kayanın üzerine yazılmış olması bu iki yazıtın aynı kişi tarafından yazılmış olma ihtimalini düşürmektedir. Yani iki yazıt birbiriyle anlam bakımından da ilişkili değildir. Yazının “*uluy qaya*” yani “*büyük ya da ulu kaya*” olarak yazılmasının sebebi ise bu yazıtların bulunduğu bölgenin yüksek kayalıklardan oluştuğunu ifade etmektir. Yazıtta mevcut olan “*qaya*” sözcüğü ise Klasik Moğol yazı dilinde *y < d* konsonant değişimi ile “*qada*” şeklinde geçmektedir ve Çağdaş Moğol yazı dilinde ise “*had*” olarak kullanılmaktadır.

𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌 - *aŋar* (ona doğru, onun yönüne)

Biger I Yazıtı’nda geçen bu sözcüğü araştırmacılar çeşitli yönlerden okuyup tercüme etmişlerdir. Sözcüğü, Maamday Şinehüü ile Luvsandorj Bold, cümlelerin genel anlamına dayanarak yazıtta geçtiği yerdeki önceki sözcükle birleştirip tek isim olarak okumuşlardır (Bold, 1990, s. 22; Şinehüü, 1971, s. 37). Tsend Battulga ise, “*onun, onların*” şeklinde şahıs zamirleri olarak okumuştur (Battulga, 2008, s. 72). Sözcük yapısında Eski Türkçe metinlerinde sıklıkla kullanılmış olan yönelme durumu *-yaru/-gerü* ekiyle aynı görevde kullanılmış olan *-ŋaru/-ŋar* eki mevcuttur. Bu ek daha çok üçüncü tekil iyelik ekinin ardından eklenerek kullanılmaktadır. Öyle ise “𐰃𐰆𐰇𐰈𐰉𐰊𐰋𐰌 - *aŋar*” sözcüğü “*ona doğru, onun yönüne, ona*” şeklinde yönelme durumu ekinin anlamını belirten üçüncü tekil zamiri olacaktır. Küçük runik yazıtlar kategorisine aldığımız kaya üzerine yazılmış runik yazıtların dil özelliklerini incelediğimizde içerik bakımından yolculuk veya tabiat özellikleri gösterdikleri, bu yüzden cümlede geçen isimlerin daha çok bulunma veya yönelme durumu eki aldığı görülmektedir. Özellikle, klasik runik yazıtlarda sıklıkla rastladığımız *-yaru/*

-gerü eki yerine genel olarak üçüncü şahıs iyelik ekinin ardından gelen -*ḡa/ḡä* veya -*ḡaru/-ḡerü* eki yer yer kullanılmıştır (Gerelmaa, 2018a, s. 135-136).

Bu sözcüğünün geçtiği Biger I Yazıtı'nı “1. *ḡur aḡar yolu 2. olurtuḡda*” yani “*ḡur, ona doğru (onun yönüne) yolunu aldığında*” olarak aktarmak mümkündür. Cümlede bahsettiğimiz sözcüğün gidilecek yerin veya yönün daha iyi belli edilmesi amacıyla kullanılmış olduğunu düşünüyoruz.

ᠲᠣᠪᠷᠠ – *tobra* (yüksek bir yer, tepe, yüksek olan)

Erdene sumunun Hulsana Am Yazıtı'ndaki 5 harften ibaret bu sözcük bir satır olarak yazılmıştır. Büyük yazılı ve okunaklı olması, transkripsiyonu için kolaylık sağlar. Yazıtı ilk bulan ve araştırmasını yapan Prof. Dr. Rinçinhorloo Mönhtulga ve Batçuluun Ariyajav sözcüğü “*tobira*” olarak okuyup Moğolca-ya “*Toyr!*” (*dolaşarak git*) şeklinde tercüme etmiştir. Sözcüğün *tob-* kökünün, Moğolcada mevcut olan “*dub dugui* (yuvarlak), *tobugur* (çıkıntılı yer), *toboyi* (çıkıntı olmak), *dobu* (küçük çıkıntılı yer)” gibi sözcüklerle ilgili olduğu fikrini ileri sürmüşlerdir (Mönhtulga ve Ariyajav, 2016; Mönhtulga, 2018, s. 72). Şimdiye dek Moğolcada sıklıkla kullanılmakta olan bu sözcükler; *tovgor* “bir şeyin çıkıntılı olarak görünmesi” veya “bir şeyin ayrıntısının yüksek olması”, *dov* “çıkıntı veya küçük tepelik yer” anlamındadır. Ayrıca, *ov tov* “bir yerlerde çıkıntı olarak görünmek”, *dovtsog* “yükseklik ya da tepelik yer”, *tovruu* – “yuvarlak ya da çıkıntılı bir süs” sözcükleri de mevcuttur. Bunların hepsi *tob-* kökünden türemiş sözcüklerdir. Önceki iki araştırmacının “*tobira*” olarak okuyup “*toyr-*” (*dolaşarak git, uzaktan git*) şeklinde tercüme etmesinin sebebinin, “*böörönhiy, ovgor, tovgor*” (yuvarlak, çıkıntı, baş ucu) benzeri anlamlarda olan *tob-* köküne fiilden fiil yapma *-ra* ekinin gelmiş olabileceğini kabul etmeleri olmuştur diye düşünüyoruz. Ama biz bunu Moğol-Türk dillerinde *-ra/-re* şeklinde ortak kullanıldığında ekin “yer, mekân” bildiren sıfat eki olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Moğolcada bu ek “*dotur-a* (iç tarafı, içeride, içinde), *yadar-a* (dış tarafı), *deger-e* (üst tarafı), *door-a* (alt tarafı), *oyir-a* (yakın)” gibi zamirlerde korunagelmıştır. Bu ekle oluşmuş zamirler Eski Türk yazı diliyle yazılmış metinlerde de az değildir. Örneğin, “ᠲᠣᠪᠷᠠ ᠣᠩᠷᠠ (önünde)”, “ᠲᠣᠪᠷᠠ ᠠᠰᠢᠷᠠ (altında)”, “ᠲᠣᠪᠷᠠ ᠢᠭᠢᠷᠠ (içinde)”, “ᠲᠣᠪᠷᠠ ᠲᠠᠰᠢᠷᠠ (dışında)”, “ᠲᠣᠪᠷᠠ ᠡᠭᠢᠷᠠ (yakınında)”, “ᠲᠣᠪᠷᠠ ᠲᠡᠭᠷᠠ (etrafında)” gibi misallerde olduğu gibi. Bunun için söz ettiğimiz *tob-* fiilinin kökünün “*çıkıntılı ya da yukarıya baş ucu olan yer*” anlamında olduğu, *-ra* ekini alarak “*tobra*” şeklinde “*yükseklik yer, tepe ya da yukarıda olan*” manasını veren sıfat-fiil olduğu görüşündeyiz. “ᠲᠣᠪᠷᠠ – *tobra*” sözcüğünün tek şekilde, ayrı bir küçük kayanın üstüne yazılmış olması yukarıya yani yüksek yere götüren yolun başlangıç noktası olduğunu işaret etmek içindir.

𐰉𐰺 – *esen* (sağlık, sıhhat)

Bu sözcük, Govi-Altay aймаğının Çandmani sumunda yer alan Şaahar adlı tepedeki yazıtta karşımıza çıkar. “Sağlık, sıhhat” anlamında olan bu sözcük Moğolcada “*enh esen, esen mend*” olarak ikileme şeklinde de günümüzde kullanılmaktadır. Ayrıca Türkiye Türkçesinde de aynı anlamında *esenle-* yani “selamlamak, nasihat sormak” fiili meydana gelmiştir. Klasik runik yazıtları dışında başka kaya üzerine yazılmış küçük runik yazıtlarda bu sözcükle karşılaşmamakta ancak bu sözcük Eski Uygur Dönemi’ne ait runik yazıtlarda geçmektedir (Mert, 2009, s. 169, 171; Azzaya, 2013a, 2013b).

Unvan isimleri hakkında:

Çalışmamızın kapsamındaki bölgede bulunan runik yazıtların söz varlığını bir yandan unvan isimleri de oluşturmaktadır. Bölgede, o dönemde devletin çeşitli yerlerinde görev yapmış önemli kişilerin bu bölgeden geçiş yaptığını kaydeden tarihî yazıtlar çoktur. Araştırmamızın amacı yazıtların söz varlığı özelliklerini incelemek olduğu için geçen unvan isimlerini oluşturan sözcükleri de hem anlam hem de köken bilgisi bakımından araştırıp bunların aynı kökten türemiş sözcükler olup olmadığını karşılaştırdık. Ancak geçen unvan isimlerinin hangi devlet rütbesinde (derecesinde) olduğu ya da hangi görev için kullanıldığı hakkında bir tespit bulunamadık.

𐰉𐰺𐰠𐰢𐰣𐰤𐰥𐰦𐰧𐰨𐰩𐰪𐰫𐰬𐰭𐰮𐰯𐰰𐰱𐰲𐰳𐰴𐰵𐰶𐰷𐰸𐰹𐰺𐰻𐰼𐰽𐰾𐰿 – *el bitiginiñ tudunı* (Devlet Yazıcı Tudun)

Araştırmacılar tarafından devletin sınır bölgesini yöneten görevlilere verilmiş olduğu iddia edilen “tudun” unvanı klasik runik yazıtlar dışında “*Höl Asgat*” denilen küçük runik yazıt başta olmak üzere diğer yazıtlarda da geçmektedir.

Tam olarak “tudun” unvanının hangi görevde ya da anlamda kullanıldığı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır. Ama Altan Had Yazıtı’nda “*el bitiginiñ tudunı*” yani “*Ulsın biçgiyn Tudun*” (*Devlet yazıcı Tudun*) olarak geçmesi dikkat çekicidir. Yine de bu unvanı taşıyan kişinin askerî görevlerde değil de daha çok devletin resmî yazı işleri ya da resmî devlet ilişkileri ile ilgili işlerde olduğunu düşünüyoruz.

𐰉𐰺𐰠𐰢 – *bal çur* (Bal Çur)

“𐰉𐰺𐰠 – *çur*” olarak okunan unvan ismi Moğolistan coğrafyasındaki kaya yazıtları dışında bazı küçük yazıtlarda da geçmektedir. Bu unvan “*bahadır; kahraman vb.*” anlamında olup genellikle önüne belirten sözcük alarak kullanılır. Örneğin; Doloodoin runik yazıtında *bilig çur* (Bilig Çur), *tinig çur* (Tinig Çur); Tevş Yazıtı’nda *yayız çur* (Yagız Çur) gibi. Ama bizim araştırma yaptığımız bölgede yer alan Şaahar Tolgoi I Yazıtı’nda “𐰉𐰺𐰠𐰢 – *bal çur*” şeklinde isim tamamlaması olarak geçmektedir. “*bal*” sözcüğü klasik runik yazıtlarda

sıklıkla karşılaştığımız “*balbal*” sözcüğü ile anlam bakımından yakın olsa da özel isim grubunda yer aldığı için araştırmacılar bunu tercüme etmeden yazıtta olduğu gibi aktarmaktadır.

ᠨᠥᠭᠦᠨ - *külüg anī* (Külüg Anı)

Bu unvan Biger III Yazıtı’nda geçmektedir. Yazıtı “ᠨᠥᠭᠦᠨ ᠨᠥᠭᠦᠨ - *külüg anī yortī*” şeklinde transkripsiyon edip “*Külüg Anı geçti*” anlamında aktarmak mümkündür. Yazıtla ilgili önceki araştırmalara baktığımız zaman özel unvan adına dâhil olduğunu düşündüğümüz “ᠨᠥ *anī*” sözcüğü, üçüncü şahıs zamiri “*onu, onun*” şeklinde aktarılmıştır (Battulga, 2008, s. 74-75; Şinehüü, 1971, s. 38). Ama yazıtta, “*külüg anī*” şeklinde geçer; ardına bir tamga çizilmiş durumdadır ve sonundaki “*yortī* - *geçti*” fiili bilinen geçmiş zamanın üçüncü tekil şahsına göre çekimlenmiştir. Bunun için “*onu gönderdi*” olarak tercüme etmek mümkün değildir. Ayrıca yazıtta olan belli bir tamgayla unvan isminin ayrılmış olmasından dolayı sözcüğü anlam bakımından ayrı olarak okumak söz konusu değildir. Sözcük Çağdaş Moğol yazı dilinde sadece “*külüg mori*” (hızlı ve güçlü at) şeklinde kalıplaşmış olarak kullanılmaktadır.

ᠪᠦᠭᠠᠲᠤ - *bäk apa* (Bek Apa)

Bugat Yazıtı’nda geçen bu unvan kaya üzerine yazılmış runik yazıtlarda ve klasik yazıtlarda geçmemektedir. Ama “*apa*” sözcüğü başka bir sözcük ile birlikte unvan grubu oluşturmaktadır. Tsend Battulga, bu yazıtı okuyup incelediği çalışmasında, “... ᠮ *apa*” unvan isminin önünde anlamı pekiştiren ya da belirten bir sözcüğün bulunmasının bu unvanı taşıyan kişinin yaptığı kahramanlıkla ya da görev derecesiyle ilişkili olduğunu söyler. “Örneğin, Kül Tigin Anıtı’nın batı yüzündeki 2’nci satırdaki “*inanču apa yargan tarqan*” olarak geçen “*inanču apa - Sadık Apa*” (*Ata?*) unvanında tarkan olduğu bellidir. “ᠪᠠᠭᠠᠲᠤ *bäk*” sözcüğü “*kuvvetli, güçlü*” anlamında olsa da özel isim olarak değil de daha çok unvanın anlamını pekiştiren belirtme sözcüğü olarak kullanılmıştır.” diye açıklamıştır (Battulga, 2021, s. 57-59).

ᠠᠯᠠᠮᠤ - *alp oruṅju* (Bahadır Orungu)

Bu unvan Davirtiin Buuts Yazıtı’nda geçmektedir. “Kahraman, bahadır” anlamında olan “*alp*” sözcüğü runik yazıtlarda daha çok sıfat görevinde veya unvan grubunda yer almaktadır. Ama “ᠠᠯᠠᠮᠤ *oruṅju/ uruṅju*” sözcüğü Eski Uygur devletine ait Tariat Anıtı’nda sadece özel isim olarak 2 kere geçmektedir. Tsend Battulga “*tuḡ, bayrak*” anlamında olan bu unvanı geleneksel Moğol yazı diliyle yazılmış eserler dışında Moğolcanın çeşitli ağızlarına ait belgelere dayanarak daha geniş bir şekilde araştırmıştır (Battulga, 2021, s. 60-64).

3. Yazıtlara Ait Tamgalar

Moğolistan coğrafyasında bulunmuş olan çoğu yazıtta birden fazla tamga resmi bulunmaktadır. Özellikle yazıtlar kim tarafından çizilerek veya yontularak yazılmışsa o kişinin kendi mensup olduğu boy veya kabileyi sembolize eden tamgayı çizmesi bir gelenek hâline gelmiştir. Bu sebeple bir yerde bulunan tamga ile yazıtı birbirinden ayrı olarak ele almak mümkün değildir.

Tamgaları, yazıtların yazıldığı tarihe dayanarak yazıtın yazıldığı esnada yapılmış olan tamgalar yani yazıt ile birlikte çizilmiş tamgalar ve yazıtların yakınında veya etrafında bulunan ve yazıt ile ilişkili olan tamgalar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Genelde askerî faaliyet için yani savaş veya devlet işleri için yolculuk yaparken başta bulunan kişi tarafından yazı yazılıp onun hizmetinde bulunan kişiler tarafından tamga çizildiğini düşünüyoruz. Tamgayı çizerken de kendi mensup oldukları boy veya kabilenin o toplumdaki derece ve etkisine göre sıralama yaparak çizdiklerini düşünüyoruz.

Govi-Altay aймаğının Biger sumundaki Altan Had (3 yazıt) ve Biger (7 yazıt) olarak adlandırdığımız bölgede tespit edilen toplam 10 ayrı yazıt vardır. Bundan Altan Had III Yazıtı'yla birlikte çizilmiş 2 ve yazıtla ilişkisi olan 8 tamga mevcuttur. Ama Biger I ve II Yazıtlarıyla birlikte çizilmiş birer tamga bulunmaktadır. Çandmani sumunda yer alan Şaahar Tolgoi Yazıtı'yla birlikte çizilmiş 3 ve yazıtla ilişkisi olan 25 tamga mevcuttur. Bu tamgaların bir tamganın çeşitli türleri olması dikkat çekmektedir. Yüksek dağların vadisinde “Şaahar” denilen bu küçük kayalık tepe; runik yazıtlar ve tamgalar dışında Bronz Çağı'nın sonu, Demir Çağı'nın ilk dönemine ait kaya resimleri bakımından zengindir. Sadece bu iki çağa ait değil diğer tarihî dönemlere ait eserler de mevcut olduğunu söylemek gerekir.

Bu bölgede 2015 yılında bulunmuş olan Hulsana Am Yazıtı'ndaki tamganın resmini araştırmacı Rinçinhorloo Mönhtulga'nın çektiği fotoğraf ve yaptığı çalışmadan aldığımızı belirtmemiz gerekmektedir. Ayrıca 2016 yılında bulunan Bugat Anıtı üzerinde yer alan tamga resimleri hakkında da B. Bayar'ın çektiği tek fotoğrafa dayanarak ön çalışma yapmış olduk. Bunun için yazıtla ilgili olan başka tamgalar hakkında daha sonra detaylı olarak inceleme yapacağız.

Moğolistan'ın batı bölgesinde yer alan Govi-Altay aймаğındaki runik yazıtlar, üzerinde tamgalar olan kayaların görünüş ve konum gibi diğer etkenlerden kaynaklı küçük farklılıklar olsa da bir tamganın çeşitli farklı şekillerde çizilmiş olması dikkat çekicidir. Araştırmamızda bilimsel bulguların tarihî değerini göz önünde bulundurarak her tamgayı tam olarak kayanın üstünde çizildiği gibi aynı görünüş, boyut ve gösterdiği yöne göre vermeye çalıştık.

Govi-Altay Aymağı Bölgesinde Bulunan Runik Yazıtlardaki Tamgalar:

Altan Had Yazıtı'nın tamgaları: Alt.Kh.III.1 , Alt.Kh.III.2 , Alt.Kh.+1 , Alt.Kh.+2 , Alt.Kh.+3 , Alt.Kh.+4 , Alt.Kh.+5 , Alt.Kh.+6 , Alt.Kh.+7 , Alt.Kh.+8 ,

Biger Yazıtı'nın tamgaları: Bgr.III.1 , Bgr.IV.1. , Bgr.+1. , Bgr.+2. , Bgr.+3. , Bgr.+4. , Bgr.+5. , Bgr.+6. , Bgr.+7. , Bgr.+8. , Bgr.+9. , Bgr.+10. , Bgr.+11. , Bgr.+12. , Bgr.+13. , Bgr.+14. , Bgr.+15. , Bgr.+16. , Bgr.+17. ,

Bugat Yazıtı'nın tamgaları: Bugat.1 , Bugat.2 , Bugat.3 , Bugat.4 , Bugat.5 , Bugat.6 ,

Davirt Yazıtı'nın tamgaları: Davrt.I.1 , Davrt.+1 , Davrt.+2 , Davrt.+3 , Davrt.+4 , Davrt.+5 , Davrt.+6 , Davrt.+7 , Davrt.+8 , Davrt.+9 , Davrt.+10 , Davrt.+11 , Davrt.+12 , Davrt.+13 , Davrt.+14 , Davrt.+15 , Davrt.+16 , Davrt.+17 , Davrt.+18 , Davrt.+19 , Davrt.+20 , Davrt.+21 , Davrt.+22 , Davrt.+23 , Davrt.+24 ,

Höşööt Tolgoi Yazıtı'nın tamgaları: Khosh.T.1 , Khosh.T.+1 , Khosh.T.+2 , Khosh.T.+3 ,

Hulsana Am Yazıtı'nın tamgaları: Khuls.A 1 ,

Şaahar Yazıtı'nın tamgaları: Shahr.I.1 , Shahr.I.2 , Shahr.I.3 , Shahr.+1 , Shahr.+2 , Shahr.+3 , Shahr.+4 , Shahr.+5 , Shahr.+6 , Shahr.+7 , Shahr.+8 , Shahr.+9 , Shahr.+10 , Shahr.+11 , Shahr.+12 , Shahr.+13 , Shahr.+14 , Shahr.+15 , Shahr.+16 , Shahr.+17 , Shahr.+18 , Shahr.+19 , Shahr.+20 , Shahr.+21 , Shahr.+22 , Shahr.+23 , Shahr.+24 , Shahr.+25 , Shahr.+26 , Shahr.+27 .

Çandmani sumunda yer alan Şaahar Tolgoi'dan toplam üç tane runik yazıt bulunmuştur. I yazıtıyla birlikte çizilmiş üç tamga mevcutken onların yanında resmi bulunmaktadır. Bu resimde bir dağ keçisi tamgası ya da sadece bir hayvan olarak dağ keçisi çizilmiş olabilir. Dağ keçisi tamgasının genellikle şeklinde yani gerçek hayvan görüntüsünden esinlenilerek tasarlandığı bilinmekte ve yukarıda gösterdiğimiz resimde dağ keçisinin (ceren?) boynuzunun, başının ve kuyruğunun net bir şekilde çizildiği görülmektedir. Bunun için biz bu resmin tamgadan çok kaya resmi olarak kabul edilmesi gerektiğinin doğru olduğunu düşünüyoruz.

Sonuç

Govi-Altay aymağında 7 yerde 18 tane runik yazıt tespit edilmiş ve bunlara ilişkin 95'e yakın tamga ve işaret resmi kaydedilmiş durumdadır. Bu tamgalardan en çok tamgası ve buna benzer versiyonlar Biger, Şaahar ve Bugat

Yazıtlarında çizilmiştir. Tamgaların bazıları çok net ve titiz bir şekilde çizilmiş ise de aksine bazı tamgalar belli olmayıp diğer kaya resimleriyle karışmış veya üstüne çizilmiş durumdadır. Nitekim, bizim araştırmamızın ön çalışmasında kullandığımız bu kaynakların; kişilerin hangi boy veya kabileye mensup oldukları, ne zaman ve hangi tarihî işlere katılmak için batıya gittiklerini ortaya çıkarmak ve ayrıca runik yazıtlarda bulunan tamgalardan hangi boy veya kavmin nerelerde kaç tane yazı bıraktıkları ve yazıtların birbiriyle ilişkili olup olmadığını anlamak açısından önemli kaynaklar olabileceğine inanıyoruz.

Runik yazıtların bulunma tarihine baktığımızda 2000 yılından itibaren bu bölgedeki bilimsel saha araştırma çalışmalarının iyi yapıldığını görebiliyoruz. Runik yazıtların hepsi kaya üzerine yazılmıştır. İçerdiği anlam bakımından ise o dönemin yüksek devlet görevlilerinin bu yerlerden geçtiklerini ve yollarının açık ve mübarek olmasının temenni edildiği durumlar çoğunluktadır. Ayrıca bu tür yazıtların, daha çok başkalarına yazdırıldığı ya da bu yazıtların birlikte seyahat ettikleri kişiler tarafından yazılmış olduğu görülmektedir.

Kaya üzerine çizilerek veya yontularak ortaya konulmuş bu yazıtlarda diğer runik yazıtlarda olmadığı dikkatimizi çeken sözcükler ve kalıp ifadelere rastlanmaktadır. Örneğin, bu yazıtlarda genellikle unvan, rütbe veya derece gösteren isimler çoktur. Unvanları daha çok belirtmek amacıyla önüne getirilen isimlerden bu unvanın kime ya da hangi devlet görevlisine ait olduğunu anlamak mümkündür.

İleride, diğer aymak veya bölgelerde bulunan kaya üzerine yazılmış runik yazıtların konumunu ve tarihlendirmesini tam olarak araştırdığımız zaman o dönemde kullanılmış olan ticaret ana yolunu ve batıya seyahat edilen eski yol rotasını ve haritasını çıkarmanın mümkün olacağını düşünüyoruz.

Kısaltmalar:

Alt.Kh.III.	Altan Had Yazıtı III
Alt.Kh.+	Altan Had Yazıtı'yla ilişkili tamga
Blg.q. N4	Bilge Kağan Yazıtı, kuzey yüzü, 4'üncü satır.
Bgr.III.	Biger Yazıtı III
Bgr.IV.	Biger Yazıtı IV
Bgr.+	Biger Yazıtı'yla ilişkili tamga
Bugat.	Bugat Yazıtı
Davrt.I.	Davirt Yazıtı I
Davrt.+	Davirt Yazıtı'yla ilişkili tamga
Khosh.T	Höşööt Tolgoi Yazıtı

- Khuls.A Hulsana Am Yazıtı
 Shahr.I Şaahar Yazıtı I
 Shahr.+ Şaahar Yazıtı’yla ilişkili tamga
 Tunyk.I.N1 Tonyukuk Yazıtı I, kuzey yüzü, 1’inci satır
 Tunyk.II.N3 Tonyukuk Yazıtı II, kuzey yüzü, 3’üncü satır

Kaynakça

- Azzaya, B. (2013a). Tariatın biçeesnee tohioldoh negen helleg. *Gadaad hel soyol sudlal, № 387(17)*, 9–16.
- Azzaya, B. (2013b). *Uygurın üyed holbogdoh runi biçgiyn songodog dursgalın sudalгаа (Eh biçig, ügiyn sangiyn sudalгаа)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ulaanbaatar: Moğolistan Devlet Üniversitesi Yabancı Diller ve Kültür Fakültesi.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Battulga, Ts. (2005a). “Altan Had”-nı biçees. *Acta Mongolica, Vol. 5 (246)*, 141–144.
- Battulga, Ts. (2005b). *Mongolın runi biçgiyn бага dursгалууд*. Ulaanbaatar: Mongol Ulsın Ih Sarguul’.
- Battulga, Ts. (2005c). Şaahar tolgoyın ertniy biçgiyn dursgal (Sudalgaanı ur’dçilsan düngees). - Bot’ XXV *Erdem Şinjiłgeeniy biçig, Bot’ XXV, MUİS Mongol Hel Soyolın surguul’*, (248), 29–32.
- Battulga, Ts. (2006). Altan hadnı biçees (Ur’dçilsan sudalгаа). *Mongolian Journal of Anthropology, Archaeology and Ethnology, Vol. II №1(254)*, 53–59.
- Battulga, Ts. (2008). Bigeriyn ertniy biçeesüüd. –*Hel Zohiol Sudlal, Tom.1(33) (fasc.8)*, 71–82.
- Battulga, Ts. (2016). Tayşırım Davirtın Buutsını biçees, *Acta Historica, Tom XVII (fasc.1)*, 5–10.
- Battulga, Ts. (2020). *Mongolın runi biçgiyn бага dursgal / The small monuments of Mongolian runic inscription*. Ulaanbaatar: Mongolian Ministry of Culture; Institute of Archaeology, Mongolian Academy of Sciences.
- Battulga, Ts. (2017). Mongolın türeg sudlal (2016). *The Third International Conference on Asian Studies Vol. III (ICAS2017)* içinde s. 42-47. Moğolistan Eğitim Üniversitesi.
- Bold, L. (1990). *BNMAU-ın nutag dah’ hadnı biçees*. Ulaanbaatar.
- Boldbaatar, Yü. (2001). Şaaharın türeg biçees. *Altaica Vol. I*, 171–173.
- Gongorjav, G. (Ed.). (1999). *Mongol nutag dah’ tüüh soyolın dursgal (Sedevçilsen lavlah)*. Ulaanbaatar: Mongolın Hümünlegiyn Uhaanı Akademi.
- Gongorjav, G. ve Enhbat, G. (1996). “*Mongol nutag dah’ tüüh soyolın dursgal*” *Tol’ biçgiyn hereglegdehüün büрдүүлөх экспидитсийн өдрийн темдеглел*. Ulaanbaatar: Soyolın Öviyn Töv.

- Gerelmaa, N. (2018a). Altayn büs nutag dah' runi biçgiyn dursgaluudın helniy ontslog. *Altaica Vol. XIV*, 131–141.
- Gerelmaa, N. (2018b). Runi biçgiyn бага dursgaluudın ügiyn san, helzüin ontslog, *The 4th International Conference on Asian Studies Vol.IV (ICAS2018)*. Moğolistan Devlet Üniversitesi, 18 Mayıs 2018, Ulaanbaatar, 509–514.
- Mönhtulga, R. ve Ariyajav, B. (2016). Moğolistan'da bulunan yeni bir yazıt: Hulsana Am yazıtı/ A newly-found inscription from Mongolia: The Khulsana Am inscription. *Moğolistan'daki Türk Ayak İzleri / Turkic Footprints in Mongolia* içinde s. 85–87.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur dönemi yazıtlarından Tes, Tariat, Şine Us*. Ankara: Belen Yayıncılık Matbaacılık.
- Mönhtulga, R. (2018). *Türeg, Mongol sudlalın ögüüllüüd, Erdem şinjigeeniy бүтеелийн түүвэр (2003-2018 он)*. Ulaanbaatar: Udam Soyol.
- Mönhtulga, R. (2015). Hulsana Amnı runi biçees. *Mongol Survalj Biçgiyn Sudlal*. 21 Ağustos 2015, Ulaanbaatar, 45–46.
- Nadelyaev, V. M., Nasilov, D. M., Tenişev E. R. ve Şçerbak, A. M. (Ed.) (1969). *Drevnyürkskiy slovar'*. Leningrad.
- Napil, B. (2000). Mongoliyada janadan tabılğan Türik bitik jazuları. *Habarları (İzvestiya) 5(229)*, 68–77.
- Tsevel, Ya. (2013). *Mongol helniy товч тайлбар тол'* (Şagdarüren, Ts. Ed.). Ulaanbaatar.
- Şinehüü, M. (1971). Begeriyn ertniy türeg biçees. *Şinjleh Uhaanı Akademiyın Medee*, №1, 37–39.
- 바트돌가 체. (2017). 새로발견된 문자 문헌자료: 히르기스 오보 비석 연구. 91–121.

Extended Summary

The great significance of ancient Inscriptions is that they become the evidence of that historical period. Approximately 170 runic inscriptions dating back to the Turkic, Uighur period have been registered in the territory of Mongolia so far. Based on location and special characteristics of Mongolian runic inscription, the territory can be classified into Western, Northern, Central, Southern, and Eastern. Mongolian runic inscriptions found in Western region: Bayan-Ölgii, Khovd, Govi-Altai, Uvs, Zavkhan; in the category of Central region: Övörkhangai, Arkhangai, Bulgan, Töv, Bayankhongor, and inscriptions from Ulaanbaatar; in the category of Northern region: Khösvgöl, Orkhon, Selenge, Darkhan-Uul; in the category of Eastern region: Dornod, Sükhbaatar, Khentii; in the category of Southern region: Dundgovi, Dornogovi, Ömnögovi, Govisumber provinces are included. In this respect, if the discovered place is unknown the inscription is registered as it was discovered in Ulaanbaatar and the Mongolian runic inscriptions that have been registered in 18 provinces so far, excluding 3 provinces located in the northern region such as Orkhon, Selenge, Darkhan-Uul.

Mongolian runic inscription belonging to the Western region found in Zavkhan province differs by its writing method, whereas runic inscriptions found in Bayan-Ölgii, Uvs, and Khovd are similar to the Yenisei inscriptions and for this reason they are different from Mongolian runic inscription regarding its characters.

Govi-Altai runic inscriptions are located along the central road extending from Beshbalik to south-west until silk road in the period of Ancient Turkic, Uighur. They play important role in the studies of philology and history since they include many state and military ranking words and personal names.

In this article, reading, lexicological features and relevant *tamgas* of 18 inscriptions discovered in Govi-Altai province have been studied. As of today, a total of 18 runic inscriptions have been discovered in 7 places from this province. Being the first of these inscriptions, the Biger inscription was discovered in 1969 during the studies of the “Researches on Inscriptions” project which was carried out by Mongolia and the Soviet Union jointly for researching historical and cultural elements. And finally our project team has discovered Davirt II inscription in 2020. Additionally, ground expedition unit of Archeology Institute of the Mongolian Academy of Sciences has rediscovered Höşööt Tolgoi inscription. The research team completed a hand painting of 95 *tamgas* related to these inscriptions.

The discovery and registration of 14 of 18 abovementioned inscriptions in 2000 show that in the previous years’ research work has been done well in this region. Ancient Turkic inscriptions belonging to the region we take into consideration are all rock inscriptions and small in size, engraved in stone rock mostly.

The inscriptions contain the meaning of journey blessings and travel notes following the name and title of the owner. In other words, 32 words appear in duplicate numbers in runic inscriptions discovered in this province and 15 words or 47% are the titles and personal names.

Even though personal names and titles occur many times, the content was written by third parties such as servants, lower rank officials, and people who traveled together. It becomes clear when the grammatical conjugation of the third person is used in order to express an action in the inscriptions. For example, the word *yorı-* expresses the meaning of “to go, to move” in old Turkish language occurs three times in the inscriptions and all refer to third-person which is conjugated by “-tı” suffix and expressed the meaning of “he/she traveled”. The research team completed a hand painting of 95 *tamgas* that belonged to these inscriptions.

The three inscriptions such as Altan khad, Biger and Khöshööt Tolgoi found in Biger, Govi-Altai, consist of 11 separate inscriptions. There are 2 *tamgas* directly drawn with the inscription and 8 *tamgas* indirectly belonging to Altan khad III inscription, two inscriptions of Biger has 1 *tamga* each belonging to the inscription directly, 17 *tamgas* belong to the inscription indirectly, and Khöshööt Tolgoi inscription has 1 *tamga* belonging to it directly, and 3 *tamgas* belonging to it indirectly. Chandmani soum’s Shaakhar Tolgoi’s inscription has 3 *tamgas* directly and 25 *tamgas* indirectly belonging to it, and it attracts researchers with many variants of the one *tamga*.

The inscription of Bugat has 6 *tamgas* directly belonging to it, 4 of which are variants of the one *tamga*. Our research team went for studying this inscription but we haven’t found it yet. We will discuss this *tamga* indirectly belonging to the inscription in further studies. But the Davirt I inscription has 1 *tamga* directly belonging and 24 *tamgas* indirectly belonging to the two inscriptions. The Inscription of Khulsana Am is located on a big rock and it has only one *tamga*.

The most prevalent *tamga* is ¶ and its variants, which are related to these inscriptions and depicted in Biger, Shaakhar, Bugat, and Khöshööt Tolgoi monuments.

Some *tamgas* are very clear and accurate whereas some are blur and look like overlapped with other rock paintings.

Furthermore, we hope that these preliminary studies will be an important source to identify which tribespeople in which period traveled to the west and which historical event to participate in. Besides, by tracing after *tamgas* in runic inscriptions we will be able to identify the tribes, where they lived and how many inscriptions they left behind to clarify a relation between inscriptions.

DAĞLIK ALTAY YAZITLARINDA İLERİ ÖGELER

Ahmet KARAMAN*

Özet

Dağlık Altay yazıtları, Eski Türk yazısının kullanıldığı diğer yazıt ve el yazmalarından kimi farklılıklar içermektedir. Bu yazıtlarda kullanılan kimi yazı karakterleri, dil bilimsel yapılar, anlamsal çağrışımlar ve bağlam içerisinde geçen sözcükler söz konusu farklılıkları oluşturan kimi unsurlardır. Farklılıklarının yanında Eski Türk yazıt ve el yazmaları ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortaklıklar bağlamında Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığı açısından incelenmesi, bu yazıtların anlaşılmasında katkılar sunmaktadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimlerinin tespiti bu noktada önemli bir konudur. Yazıtların yazarları, türemiş biçimlerini kullandıkları sözcüklerin kök biçimlerinden haberdardılar. Bu tip kök biçimleri bağlam içerisinde yer almayı türemiş biçimleri bulunan yapılara ileri öge denilmektedir. Bu yazıda, Dağlık Altay yazıtlarında görülen ileri ögeler tespit edilecektir. Bu tespit, Dağlık Altay yazıtlarının diğer yazıt ve el yazmaları ile söz varlığı açısından ortaklık ve bağlantılarının saptanmasına katkılar sunacaktır. Kök biçimlerinin saptanması, Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığı açısından zenginliğini anlamakta önemli bir yere sahiptir. Çalışmada, gövde biçim olarak belirlenen yapılar kök biçime ulaşıncaya kadar yapısal ve anlamsal açıdan çözümlenecektir. Bu çalışma, yazıt ve el yazmalarında sözcük türetiminin, sözcüklerin anlamsal boyutlarının, ses değişim ve gelişimlerinin ve o dönemde Türk dilinin lehçe farklılıklarının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. Ayrıca üzerinde durulan sözcüklerin derin etimolojik açıklamaları yapılması olacaktır.

Anahtar Kelimeler: İleri ögeler, Dağlık Altay yazıtları, söz varlığı, etimoloji, Eski Türk yazıt ve el yazmaları.

* Dr., karamana00@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2524-8972.

FORWARD ELEMENTS IN MOUNTAINOUS ALTAI INSCRIPTIONS

Abstract

Mountainous Altai inscriptions contain some differences from other inscriptions and manuscripts in which the old Turkic script was used. Typeface variations, grammatical structures, semantic connotations and the words in context used in these inscriptions are some of the elements that make up these differences. Besides their differences, old Turkic inscriptions and manuscripts have common elements. In the context of these parities, the examination of the inscriptions of Mountainous Altai in terms of vocabulary contributes to the understanding of these inscriptions. At this point, determining the root forms of some derived words is an important issue. The authors of the inscriptions were aware of the root forms of the words in which they used their derivatives. Derived forms without the root forms in the context and structures are called forward element. In this article, forward elements seen in the Mountainous Altai inscriptions will be determined. This will also contribute to the determination of the parities and connections of the Mountainous Altai inscriptions in terms of vocabulary with other inscriptions and manuscripts. The determination of root forms has an important place in understanding the richness of the Mountainous Altai inscriptions in terms of vocabulary. In the study, the structures determined as derived forms will be analysed structurally and semantically until reaching the root form. This study will also contribute to the understanding of word derivation, semantic dimensions of words, phonetic changes and developments in inscriptions and manuscripts, and the dialectal differences of the Turkic language of that period. In addition, deep etymological explanations of the mentioned words will be made.

Keywords: Forward elements, inscriptions of the Mountainous Altai Republic, vocabulary, etymology, Old Turkic inscriptions and manuscripts.

Giriş

Dağlık Altay Cumhuriyeti; Moğolistan, Yenisey (Tuva-Hakasya), Kırgızistan (Tanrı Dağı / T'ien-shan bölgesi) ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi Eski Türk yazıtlarının bulunduğu ana merkezlerden biridir. Altay (*altun yış*, Altın Dağ, Kin-şan) Dağları bölgesinde bulunan yazıtlar, kayalar üzerine işlenmiştir. Dağlık Altay yazıtları, bölgede yer alan kaya oymaları ve resimlerinin incelenmesi sırasında keşfedilmiştir. İlk keşfedilen Çarış Yazıtı'ndan sonra Dağlık Altay bölgesinde bulunan yazıtların sayısı 100'ü geçmiştir. Dağlık Altay yazıtları buldukları dağ, tepe, akarsu ya da köylere göre adlandırılmıştır. Ne

yazık ki dağ sırtlarında, tepelerde, nehir kenarlarında yer alan yalçın kayalar üzerine işlenmiş bu yazıtlar, bölgede yürütülen özellikle yol çalışmaları nedeniyle büyük zararlar görmüştür. Dağlık Altay yazıtları, diğer Eski Türk yazıt bölgeleriyle karşılaştırıldığında yazıt sayısı açısından önemli bir yere sahiptir. Buna karşın Dağlık Altay yazıtlarının gördüğü zararlar nedeniyle tam olarak okunup anlaşılabilmesi büyük bir üzüntü kaynağıdır.

Dağlık Altay yazıtları üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında yürütülen araştırmaların yeterli düzeyde olduğunu söylemek güçtür. Ancak son yıllarda L. Tıbıkova, I. Nevskaya ve M. Erdal tarafından yürütülen Altay yazıtları projesi ile yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Bu proje kapsamında daha önce bulunanlarla birlikte yapılan yeni yazıt keşiflerinin yer aldığı kataloglar <http://www.altay.uni-frankfurt.de> internet adresinde araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Buradan yazıtların yeni estampajlarına, karşılaştırmalı okuma ve anlamlandırma denemelerine ulaşmak mümkündür. Ayrıca bu proje kapsamında ortaya çıkan veriler 2012 yılında güncellenerek kitap olarak da yayımlanmıştır: *Katalog drevnetyurkskih runičeskih pamyatnikov*.

Kimi araştırmacılar, Eski Türk yazısının kimi diğer bölgelere yayılmasında Dağlık Altay bölgesinin önemli bir kavşak noktasında yer aldığını düşünmektedir. Nitekim Kırgızistan yazıtlarının çizim ve gelişim özellikleri açısından en fazla Dağlık Altay bölgesi yazıtlarına benzediğini belirten Alimov'a göre Eski Türk yazısı Tanrı Dağları bölgesine Altay üzerinden ulaşmıştır (2014, s. 22-23). Bu durum gerek Eski Türk yazısının yayılması gerekse de gelişimi konusunda Dağlık Altay yazıtlarının önemini bir kat daha artırmaktadır.

Farklı bağlamlar içermeleri ve farklı boylar tarafından meydana getirilmiş olmaları nedeniyle farklı lehçeleri yansıtmalarına karşın Eski Türk yazısıyla yazılmış yazıt ve el yazmaları kimi ortak unsurlar barındırmaktadır. Bu ortak unsurlardan biri de söz varlığı açısından yazıt ve el yazmalarında yer alan sözcüklerin kimileri basit kimileri türemiş kimileri ise birleşik yapıdadır. Kimi türemiş sözcüklerin kök biçimleri ise aynı bölge yazıtları içerisinde geçmemektedir. Buna karşın söz konusu kök biçimler diğer yazıt ve el yazmalarında tanıklanmıştır. Bu tip yapılar ileri öge olarak adlandırılmaktadır. İleri ögeler, yazıt ve el yazmalarının söz hazinesinin zenginliğini göstermenin yanında, Eski Türk yazıt ve el yazmalarının birbiriyle olan söz varlığı açısından bağlantısını da göstermektedir. Dağlık Altay yazıtlarındaki ileri ögelerin tespiti, Eski Türkçenin kök ve gövde zenginliğinin ortaya konulmasında önemli katkılar sunacaktır. Türk dilinin gücünü ve sözcük dağarcığının zenginliğini tam anlamıyla tespit edebilmek için çeşitli araştırmalar yapan Doğan Aksan'a göre ileri ögeler, bu tespitin yapılabilmesi açısından önemli bir noktadadır. Dahası Aksan'a göre özellikle Eski Türk yazıtlarında türemiş biçimleri tanıklanmasına karşın kök biçimleri görülmeyen sözcük-

ler, Türk dilinin o dönemden daha eski zamanlarına ışık tutmaktadır (1989, s. 326-328).¹ Buna ek olarak ileri ögelerin saptanması, Eski Türkçenin söz yapımının anlaşılmasına da katkılar sunacaktır. İleri ögelerin saptanması, Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığının tam anlamıyla tespitine de önemli katkılar sunacaktır. Ayrıca yapılacak olan bu çalışmayla takip edilen sözcüklerde görülen ses değişim ve gelişimleri ile Türk dilinin o dönemdeki lehçe farklılıkları daha sistematik olarak izlenebilecektir. Orhon Yazıtları, Doğu Türklerine aittir ve Doğu Türklerinin lehçe özelliklerini yansıtmaktadır. Kırgızistan yazıtlarının ise Batı Türklerinin lehçe özelliklerini yansıtmaması muhtemeldir. Dağlık Altay yazıtları ile Kırgızistan yazıtları arasındaki olası bağlantı düşünüldüğünde bu konuda ortaya önemli saptamalar çıkabilir. Kök ve gövde biçimlerin derinlemesine incelenmesi, Altay bölgesi yazıtlarının lehçe özelliklerinin belirlenebilmesi için yapılacak yeni araştırmalara kimi veriler sağlayacaktır.

Yapılan bu çalışmada ilk olarak Altay bölgesi yazıtlarındaki ileri ögeler tespit edilecektir. Tespit edilen her bir ileri öge, ayrı bir alt başlıkta derinlemesine incelenecektir. Aynı kök biçimden türemiş olan sözcükler aynı madde başı içerisinde yer alacaktır. Maddelerin sıralanışı alfabetik bir düzende olacaktır. Çalışmada, saptanan yapıların kök biçimlerinden ve bu kök biçimlerin aldığı eklerden de bahsedilecektir. Dahası saptanan kök biçimlerin diğer Eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde nerede ve hangi anlamda kullanıldığına da yer verilecektir. Ayrıca eğer tespit edilen kök biçim diğer yazıt ve el yazmalarında geçmiyor ancak Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmışsa bu metinlere de atıfta bulunulacaktır. İleri ögelerin hangi yazıtın hangi satırında yer aldığı da çalışmada yer alacaktır. Buna ek olarak incelenen ileri ögeler, bağlam içerisindeki tanıklamalarıyla birlikte sunulacaktır. Tespit edilen ileri ögelerin geçtiği tüm tanık cümlelerin verilmesi gereksiz bir hacimsel yük getireceğinden ileri ögelerle ilgili yalnızca birkaç örnek verilmekle yetinilecektir. İleri ögeler için alınacak örnek cümleler anlam farklılıklarını göstermek açısındandır.

Dağlık Altay yazıtlarındaki ileri ögelerin tespitinin yapılacağı bu çalışmada incelenecek olan sözcüklerin kapsamına, söz konusu yazıtlarda geçen kişi ve yer adları dâhil edilmeyecektir. Böyle bir ayırımın yapılmasının nedeni, takdir edileceği üzere kişi ve yer adlarının incelenmesinin sözcük türetimi ve anlam bilimi araştırmalarından çok daha derin çalışmaları gerektirmesidir. Kişi ve yer adları, takip edilmesi güç olan eski dönemlerdeki yapısal ve anlamsal birleşmelerle oluşmaktadır. İleri ögelerde ise daha çok izi sürülebilen yapıların tespiti söz konusudur.

¹ Doğan Aksan'ın ileri ögeler konusundaki görüşleri için ayrıca bk. 2004, s. 81-90; 2017, s. 49-54.

1. açın-

Açın- sözcüğü Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Bu anlamlar “acınmak, temizlenmek, açıklamak, itiraf etmek, özenmek, özen göstermek, bakmak, geçimini sağlamak, düzenini sağlamak, itina etmek, ihsan etmek, bağışlamak, ihtimam etmek” olarak sıralanabilir. Sözcüğün yapısında bulunan {-(X)n-} eki sözcüğün bir türemiş biçim olduğunu açıkça göstermektedir. Buna karşın sözcüğün hangi kökten türemiş olduğuna karar vermek güçtür. Clauson ve Erdal’ın da işaret ettiği üzere *açın-* fiilinin *aç-* “açmak” kök biçiminden türediği söylenebilir (ED 29a; Erdal, 1991, s. 584). *Aç* sözcüğü bir sesteş köktür. *Aç-* fiili, Eski Türk yazıt ve el yazmalarında “açmak” anlamıyla yalnızca T1 K4’te tanıklanmıştır. *Açın-* sözcüğü, tüm Eski Türk yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Ustyugi Sarı-Kobi’da geçmektedir:

uduzup açın kop él “Bütün halka yol göstererek (onlara) bak!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 107; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A72/A72_O.HTM, 28.01.2021)

2. adril-

Adril- “ayrılmak; ölmek” sözcüğü **ad-* kök biçiminden türemiştir. *Adril-* sözcüğü ilk olarak {-(X)r-} ekini almıştır. Bu ek söz konusu sözcükte, Gabain’in de işaret ettiği üzere basitinin anlamını (*simplex*) vermektedir (1988, s. 60). *Adril-* sözcüğü {-(X)r-} ekinden sonra bir de {-(X)l-} ekini almıştır. **Ad-* kök biçimi, tek başına Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Adril-* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında Çarış 2/3, Bar-Burgazı I, Kalbak-Taş XXIII, Kızıl-Kalbak I, 2/3 ve Kızıl-Kabak II’de geçmektedir:²

<...> *yér beñigü* <...> *adrılı bardı* “Yeryüzü (ve) ebedî? <...> ayrılıverdi.”

<...> *adrılı* <...> *yér beñig[ü...]* “<...> ayrıldı. Yeryüzü (ve) ebedî? <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 139-140; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A1/A1_O.HTM, 28.01.2021) [Çarış 2-3]

<...> *yıglayın adrılıtmız a* “<...> bırakın da hiçkırı hiçkırı ağlayıp yas tutayım. Ayrıldık!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM, 28.01.2021) [Kızıl-Kabak I/2]

3. asıg

“Fayda, kazanç, yarar” karşılığındaki *asıg* sözcüğü, Erdal’ın da işaret ettiği üzere, *as-* “artmak, çoğalmak, yükselmek” kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (1991, s. 179). *As* kök biçimi bir sesteş köktür. *As-* fiili, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı

² **ad-* ve *adril-* sözcükleri için ayrıca bk. Karaman, 2019.

Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 240b; Röhrborn, 1977, s. 223a; Caferoğlu, 2015, s. 22; Ünlü, 2012, s. 64). *Asıg* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca İnegen I'de geçmektedir:³

<...> *asıga aŋ aşlıkı eb* <...> “<...> yemek için av hayvanı(na) (sahip olmak) bir kazançtır. Çadır <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 66-67; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A85/A85_O.HTM, 28.01.2021)

4. aşlık / aşlıg

“Buğday, tahıl, yiyecek” karşılığındaki *aşlık* sözcüğü, *aş* kök biçimine {+IXk} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Aş* sözcüğü bir sesteş köktür. *Aş* adı, yazıtlarda Şirin tarafından T1 G1 ve E 144/1'de tanıklanmıştır (2016, s. 332). Kök biçim el yazmalarında ise U 5 (B1) A7'de geçmektedir. *Aşlık* sözcüğü, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde “aşevi, mutfak” anlamını karşılamaktadır (ED 261b; Röhrborn, 1977, s. 243a; Caferoğlu, 2015, s. 23; Ünlü, 2012, s. 68). Bu noktada Kâşgarlı Mahmud'un Oğuzların buğdaya da *āşlık* dediklerini aktarmış olması dikkat çekicidir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 55). *Aşlık* sözcüğü, tüm Eski Türk yazıt ve el yazmaları içinde yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında İnegen I'de geçmektedir:

<...> *asıga aŋ aşlıkı eb* <...> “<...> yemek için av hayvanı(na) (sahip olmak) bir kazançtır. Çadır <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 66-67; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A85/A85_O.HTM, 28.01.2021)

Sözcük ayrıca Mendur-Sokkon IX'da *aşlıg* biçiminde geçmektedir:

kayu er adaş tegsik aşlıg <...> / *ak yar adaş tegsik aşlıg* “Hangi er dost(tur)? Alınması gereken yiyecekler?” (Tıbıkova vd., 2012, s. 138; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A38/A38_O.HTM, 28.01.2021)

5. bag

Bag sözcüğü, *ba-* “bağlamak” kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ba-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 K3, ŞU G Ek 1, IB 14-18 ve 33'te tanıklanmıştır. *Bag* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kızık-Kabak I/1'de geçmektedir. Sözcük burada “boy, halk topluluğu, kabile” anlamındadır:

er atı kut bérmiş e esizim e bag él[i] <...> “Erkeklik adı Kut Bérmiş('tir). Ne yazık! Ne acı! (Onun) boyu ve yurdu <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM, 28.01.2021)

³ *Asıg* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977, s. 227-230.

6. ederlig

“Eyerli” karşılığındaki *ederlig* sözcüğü, *eder* “eyer” kök biçimine {+Ilg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Eder* sözcüğü bir sesteş köktür. Kök biçim, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmamıştır. *Eder* adı, Eski Türkçenin söz varlığı içerisinde Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 63b; Ünlü, 2012, s. 206). *Ederlig* sözcüğünün tüm Eski Türk yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Yabogan/3’tedir:⁴

ak at altun ederlig kök at kümüş ederlig torug at tuç ederlig “Ak at altın eyerli! Gök at gümüş eyerli! Doru at tunç eyerli!” (Şirin, 2013, s. 458)

7. edgüti

“İyice” karşılığındaki *edgüti* sözcüğü, Tekin’in de işaret ettiği üzere, *ed* “mal, mülk” kök biçimine sırasıyla {+gU} ve {+tI} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (2003, s. 82). *Ed* kök biçimi, Eski Türk yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 33a; Röhrborn, 1977, s. 334b; Caferoğlu, 2015, s. 68; Ünlü, 2012, s. 206). *Edgüti* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yabogan/4’te geçmektedir:⁵

eb teg ebiñde sizij eşij edgüti ebiñ téril “Çadır gibi. Senin çadırında senin eşin. Bırak da çadırın iyice genişlesin (dolsun, toplansın).” (Tıbıkova vd., 2012, s. 140-141; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM, 28.01.2021)

8. egsikme-

“Bükülmemek, eğilmemek” karşılığındaki *egsikme-* sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında seyrek olarak görülmekle birlikte Gabain tarafından işaretlenen {-slk-} eki ile {-mA-} ekinin *eg-* “eğmek” kök biçimine getirilmesiyle kurulmuştur (Gabain, 1988, s. 60). *Eg-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 99b; Röhrborn, 1977, s. 381a; Caferoğlu, 2015, s. 70; Ünlü, 2012, s. 215). *Egsikme-* sözcüğünün tüm yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Mendur-Sokkon IV’tedir. Sözcük burada mecazi bir anlam kazanmıştır:

eseni kezig <...>-meser <...> / <...> eseniñiz egsikmeser “Sağlığına kavuştu! <...> Yüksek ateş / Olayların sırası? <...> değilse <...> / sağlığınız kötüye gitmezse (eğilmezse)” (Tıbıkova vd., 2012, s. 134-135; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A12/A12_O.HTM, 28.01.2021)

⁴ Satırla ilgili ayrıca bk. Tıbıkova vd., 2012, s. 140-141; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A84/A84_O.HTM, 28.01.2021.

⁵ *Edgü* için ayrıca bk. Röhrborn, 1977, s. 338-348. *Edgüti* için bk. Röhrborn, 1977, s. 356. Satırla ilgili farklı bir okuma ve anlamlandırma önerisi için bk. Şirin, 2013, s. 458.

9. eşgin

“Rahvan gidişli at” karşılığındaki *eşgin* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere, *eş-* kök biçimine {-gIn} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (ED 260b). “Atı rahvan sürmek” anlamında kullanılan *eş-* fiili, atın bir sürüş biçimini belirtmektedir. Her atla her binici tarafından yapılamayan bu sürüş tekniği, günümüzde de binicilik etkinlikleri içerisinde önemli bir yere sahiptir. Günümüz binicilik terimlerinde, bu tip rahvan tarzında sürülen atlar için “eşkin gidişli” biçiminde bir adlandırma vardır. *Eş-* kök biçimi, Eski Türk yazıt ve el yazmaları içerisinde yalnızca IB 2’de tanıklanmıştır. Rahvan giden bir atın binicisi çok daha rahat bir yolculuk yapma imkânına kavuşmaktadır. IB 2’deki *yarın kéçe eşür men* cümlesinde ifade edilen de bu açıdandır. *Eşgin* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Kalbak-Taş XX’de geçmektedir:⁶

eşginig bedizegli / bedzegeli uz ermiş e “Rahvan giden (atları) ustaca tasvir edermiş.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 86-87; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A43/A43_O.HTM, 28.01.2021)

10. idok

“Kutsal, kutlu, aziz” karşılığındaki *idok* sözcüğü, *ı-* “göndermek” kök biçimine sırasıyla {-d-} ve {-(X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. İlk bakışta “göndermek” ile “kutlu, aziz” anlamı arasında bir bağlantı kurmak güçtür. Clauson’un da işaret ettiği üzere *idok* sözcüğünün karşıladığı anlam “yüce bir varlığa gönderilmiş, adanmış olmak” açısından (ED 46a). Burada anlam, örneğin, kurbanların yüce bir varlığa “gönderilmesi, sunulması” veya bir değer / şeyin yüce bir güce “adanması” olarak düşünülebilir. *I-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca KT G8 ve BK K6’da tanıklanmıştır. *Idok* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kalbak-Taş IV/VI, 1’de geçmektedir:

yagız er e idok erim at anı “Yağız askerim, kutlu askerim, onu vur!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 73-74; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A25/A25_O.HTM, 28.01.2021)

11. içlenme- / içre

İçlenme- “hamile kalmamak” ve *içre* “içeri, içeride” sözcükleri *iç* kök biçiminden türemiştir. *İçlenme-* sözcüğü, *iç* kök biçimine sırasıyla {+IA-},

⁶ *Eş-* kök biçimi, Şirin tarafından Yabogan/4’te de tanıklanmıştır (2013, s. 458). Bu satırların yazarı, ilgili satır için Tıbıkova vd. tarafından sunulan öneriyi esas aldığından *eşgin* sözcüğü bir ileri öge olarak kabul edilmiştir. Şirin’in önerisi esas alındığı takdirde *eş-* kök biçimi Dağlık Altay yazıtlarında tanıklanmış olacaktır. Bu durumda, *eşgin* sözcüğünün ileri ögeler listesinden çıkarılması gerekecektir. Kök biçimle ilgili ayrıca bk. Aydın, 2019, s. 137-138. Satırda geçen ilk sözcük üzerine *ögen* “dere” önerisi için bk. Şirin, 2016, s. 170.

{-(X)n-} ve {-mA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *İçre* sözcüğünün yapısındaki ek ise {+rA} ekidir. *İç* sözcüğü bir sesteş köktür. *İç* adı, yazıt ve el yazmalarında BK G14, BK K14, KT G12, Ta 5-6, E 39/2-4, E 48/4, E 71/1, IB 18 ve 29'da tanıklanmıştır. *İçlenme-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Tuekta IV/2'de tanıklanmıştır. *İçre* sözcüğü ise Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kalbak-Taş XXV'de geçmektedir:⁷

sebiglig ö içlenmez için <...> *ögüküm ala-* “Sevgili, düşün! <...> hamile kalamadığı için <...> kendime çocuk? Ala-?” (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/A88_O.HTM, 28.01.2021)

<...> *kés içre* <...> “<...> okluğun içinde <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 92; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A60/A60_O.HTM, 28.01.2021)

12. kezig

Kezig sözcüğü, Eski Türkçenin söz varlığında birden çok anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Sözcük, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde “sıra, dizi” karşılığının yanında “yüksek ateşle insanı titreten sıtma” anlamını da karşılamaktadır (ED 758b; Caferoğlu, 2015, s. 108; Ünlü, 2012, s. 412-413). Sözcük, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Mendur-Sokkon IV'te geçmektedir. Burada sözcüğün hangi anlamı karşıladığı yazıtın içeriğinden tam olarak anlaşılabilir. Clauson ve Erdal'ın da işaret ettiği üzere sözcüğün kök biçimi için *kez-* “gezmek, dolaşmak” fiili düşünülebilir (ED 758a; Erdal, 1991, s. 192). Bu itibarla *kezig* sözcüğü, *kez-* kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kez-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında tanıklanmazken Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 757a; Caferoğlu, 2015, s. 108; Ünlü, 2012, s. 412):

eseni kezig <...>-*meser* <...> / <...> *eseniñiz egsikmeser* “Sağlığına kavuştur! <...> Yüksek ateş / Olayların sırası? <...> değilse <...> / sağlığınız kötüye gitmezse (eğilmezse)” (Tıbıkova vd., 2012, s. 134-135; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A12/A12_O.HTM, 28.01.2021)

13. körk

“Biçim, görünüş, güzel, güzellik” karşılığındaki *körk* sözcüğü, *kör-* kök biçimine {-(X)k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Kör-* fiili, yazıt ve el yazmalarında birden çok anlamı karşılayacak biçimde çok sık tanıklanmış bir sözcüktür.⁸ *Körk* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kurgak I'de geçmektedir:

⁷ Tuekta IV yazıtı üzerine farklı bir okuma ve anlamlandırma denemesi için bk. Şirin, 2016, s. 171.

⁸ *Kör-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tüm tanıklamaları için bk. Yıldırım, 2017, s. 333; Aydın, 2017, s. 160; 2018, s. 153; 2019, s. 264.

(22-46) *kuluña / kul aña / atı+m koluña alıp / alp körki ökünçüg e / ökünç-ge yegetdi e / yigit* “(22-46) (senin) kölene / ona köle / benim atım - senin elle-rine / kahramanın sureti / güzelliği! Ne acı! Ne yazık! Düzeltti(m)” (Tıbıkova vd., 2012, s. 120-122; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A78/A78_O.HTM, 28.01.2021)

14. sebiglig

“Sevgili” karşılığındaki *sebiglig* sözcüğü, *seb-* kök biçimine sırasıyla $\{-(X)g\}$ ve $\{+IIg\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Seb-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında yalnızca IB 3’te tanıklanmıştır. *Sebiglig* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Tuekta IV/2’de geçmektedir:

sebiglig ö içlenmez için $\langle \dots \rangle$ *ögüküm ala-* “Sevgili, düşün! $\langle \dots \rangle$ hamile kalamadığı için $\langle \dots \rangle$ kendime çocuk? Ala-?” (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/A88_O.HTM, 28.01.2021)

15. sözleş- / sözlet-

Sözleş- “söyleşmek, konuşmak” ve *sözlet-* “söyletmek, konuşturmak” sözcüklerinin kök biçimi, Gabain ve Tekin’in de işaret ettiği üzere, **sö-* sözcüğüdür (Gabain, 1988, s. 55; Tekin, 2003, s. 93). *Sözleş-* sözcüğü **sö-* kök biçimine sırasıyla $\{-(X)z\}$, $\{+IA-\}$ ve $\{-(X)ş-\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Sözlet-* sözcüğünde ise $\{+IA-\}$ ekinden sonra bir de $\{-(X)t-\}$ eki vardır. **Sö-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tek başına tanıklanmamıştır. *Sözleş-* ve *sözlet-* sözcükleri, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Mendur-Sokkon III’te geçmektedir:

karakıg sözleteyin e sözleşgil “Gözleri konuşturayım. Birbirinizle konuşun!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 133; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A11/A11_O.HTM, 28.01.2021)

16. süçig

“Tatlı, lezzetli” karşılığındaki *süçig* sözcüğü, Clauson, Erdal ve Tekin’in de işaret ettiği üzere, *süçi-* “tatlı olmak” kök biçimine $\{-(X)g\}$ ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (ED 796b; Erdal, 1991, s. 204; Tekin, 2003, s. 89). *Süçi-* kök biçimi, yazıt ve el yazmaları ile Eski Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Karahanlı Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 795b; Ünlü, 2012, s. 708). *Süçig* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Kalbak-Taş XXIV’te geçmektedir:

süçig ot az $\langle \dots \rangle$ “Lezzetli ot(lar) az? $\langle \dots \rangle$ ” (Tıbıkova vd., 2012, s. 92; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A47/A47_O.HTM, 28.01.2021)

17. teŋlig

“Denk, eŝ” karşılığındaki *teŋlig* sözcüğü, *teŋ* “sayı” kök biçimine {+IIg} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Teŋ* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında E 26/8 ve E 77’de tanıklanmıştır. *Teŋlig* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> yükledim / yentileyü keldim teŋlig birle “<...> işit / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. / Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

18. tezit-

“Kaçtırtmak” karşılığındaki *tezit-* sözcüğü, *tez-* kök biçimine {-(X)t-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Tez-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında KT D34-37, BK D38-40-41, T2 B3-8, Ta G3, ŐU K11, ŐU G Ek1, ŐU G10 ve IB 58’de tanıklanmıştır. *Tezit-* sözcüğünün yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Mendur-Sokkon I-2/1’dedir:

er atı atar apa ak yaddın ölüp azar erkim[n]i? elig adaŝım adırıp öz ebi-me / ebiŋe tezitdi “Erkeklik adı Atar Apa(’dır). (O) Nefret dolu yabancılar yüzünden öldü. Elli yoldaşımın gücünü (benden) ayırıp obama / obasına kaçmak zorunda bıraktı / Erkeklik adı Atar Apa(’dır). (O) Nefret dolu yabancılar yüzünden öldü. Elli yoldaşımı öldürüp obama kaçmak zorunda bıraktı.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 131-132; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A7/A7_O.HTM, 28.01.2021)

19. tirig

“Diri, canlı” karşılığındaki *tirig* sözcüğü, Clauson’un da işaret ettiği üzere **tir-* “hayatta olmak” kök biçimine {-(X)g} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur (ED 529b, 543b). Her ne kadar **tir-* kök biçiminden türemiş olduğu anlaşılan kimi sözcükler varsa da Eski Türkçenin söz varlığında **tir-* kök biçimi tek başına tanıklanmamıştır. *Tirig* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> yükledim / yentileyü keldim teŋlig birle “<...> işit / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

20. uduz-

“Önderlik etmek, yönetmek” karşılığındaki *uduz-* sözcüğü, *ud-* “izlemek, peşine düşmek, takip etmek” kök biçimine {-(X)z-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Ud-* kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında KT D35-37, BK D27, T2

B6, T2 D5, ŞU D2-3-4-6, ŞU G6 ve O. I: A2’de tanıklanmıştır. *Uduz-* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Ustyugi Sarı-Kobi’da geçmektedir:

uduzup açın kop él “Bütün halka yol göstererek (onlara) bak!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 107; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A72/A72_O.HTM, 28.01.2021)

21. unaş-

“Anlaşmak, aynı karara varmak” karşılığındaki *unaş-* sözcüğü, *una-* “uygun bulmak, doğru bulmak” kök biçimine {-X}ş-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Una* kök biçimi bir sesteş köktür. *Una-* fiili, yazıt ve el yazmalarında E 109/4, IB 38 ve U5: (BI :II) B5-6’da tanıklanmıştır. *Unaş-* sözcüğü, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Kuray I/1’de geçmektedir:

er eşim él kisim erligin unaş “Asker(lerim) (ve) eşim dostum ülke(m), insanım bu insanlarla anlaşın!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 117-118; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A4/A4_O.HTM, 28.01.2021)

22. yalım

“Yalçın, yalım” karşılığındaki *yalım* sözcüğünün bir kök biçim olmadığı anlaşılmaktadır. Sözcüğün yapısında rahatlıkla fark edilebilen bir {-X)m} eki vardır. Bu durumda **yal-* fiiline ulaşılmaktadır. Ancak Eski Türkçenin söz varlığında **yal-* kök biçimi tanıklanmamıştır. Clauson **yal-* fiilinin *yalt*, *yalım*, *yalma*, *yalıñ* ve *yalın-* sözcüklerine kaynaklık ettiği görüşündedir (ED 918a). *Yalım* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Tuekta IV/1’de geçmektedir:

beñigü yalım kaya bitig urayın “Bu ebedî bir yalçın kayadır. (Üzerine) yazıt yazayım, kazıyayım.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 103-104; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A88/A88_O.HTM, 28.01.2021)

23. yana

“Yine, tekrar” karşılığındaki *yana* sözcüğü, *yan-* “geri dönmek” kök biçimine {-A} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yan* sözcüğü bir sesteş köktür. *Yan-* fiili, yazıt ve el yazmaları içerisinde T1 K4-5, T2 B2 ve T2 D3’te tanıklanmıştır. *Yana* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> *yükledim / yentileyü keldim teñlig birle* “<...> işit / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

24. yaruk

“Işık, aydınlık” karşılığındaki *yaruk* sözcüğü, *yaru-* kök biçimine {-X}k} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yaru-* “aydınlanmak” kök biçimi, yazıt ve el yazmalarında IB 21 ve 26’da tanıklanmıştır. *Yaruk* sözcüğü, Dağlık Altay yazıtlarında yalnızca Manırlı-Kobı I’de geçmektedir:⁹

<...> **yaruk** <...> “<...> ışık / aydınlık? <...>” (Tıbıkova vd., 2012, s. 96; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A64/A64_O.HTM, 28.01.2021)

25. yıgla-

“Ağlamak” karşılığındaki *yıgla-* sözcüğü, *yıg* “çiğ?” kök biçimine {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. *Yıg* kök biçimi bir sestüş köktür. *Yıg* adı, yazıt ve el yazmaları ile Karahanlı Türkçesi metinlerinde tanıklanmazken Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir (ED 75b; Caferoğlu, 2015, s. 293). *Yıgla-* sözcüğünün tüm Eski Türk yazıt ve el yazmalarındaki tek tanıklaması Dağlık Altay yazıtlarında Kızıl-Kabak I/2’dedir:¹⁰

<...> **yıglayın** *adrılıtımız a* “<...> ağlayayım. Ayrıldık!” (Tıbıkova vd., 2012, s. 123-124; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A79/A79_O.HTM, 28.01.2021)

26. yükle-

Eski Türk yazıt ve el yazmalarında E 28/3’te geçen bir *yük* sözcüğü vardır. “Yüklemek” karşılığındaki *yükle-* sözcüğü, buradaki *yük* sözcüğüne {+IA-} ekinin getirilmesiyle kurulmuştur. Ancak Clauson’un da işaret ettiği üzere *yük* sözcüğü de bir kök biçim olmamalıdır. Clauson *yü:d-* maddesinde, *yük* sözcüğüne kaynaklık eden kök biçimi **yü-* “to carry (something Acc.)” fiili olarak gösterir (ED 885b, 910b). Bu durumda *yük* sözcüğündeki ek {-X}k} olarak tespit edilebilir: **yü-* > *yük* > *yükle-*. **Yü-* kök biçimi, Eski Türkçenin söz varlığında tanıklanmamıştır. *Yükle-* fiili, yazıt ve el yazmalarında yalnızca Dağlık Altay yazıtlarında Yalgız-Tepe I/1’de geçmektedir:¹¹

tilig çakıp eşid / tirig çakıp bıçdı yana <...> **yükledim** / *yentileyü keldim tenlig birle* “<...> işt / O canlı(ları) bıçtı (öldürdü). Yine <...> yükledim. Yentileyü ile aynı zamanda geldim.” (Tıbıkova vd., 2012, s. 114-116; http://www.altay.uni-frankfurt.de/A34/A34_O.HTM, 28.01.2021)

Sonuç

Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığının eksiksiz bir biçimde tespit edilebilmesi için bu yazıtlarda geçen ileri ögelerin belirlenmesi gerekmektedir. Yapılan bu çalışmada, Dağlık Altay yazıtlarındaki ileri ögeler saptanarak bu

⁹ *Yaru-* için ayrıca bk. ED 956b; Erdal, 1991, s. 255.

¹⁰ *Yıgla-* için ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 451-452.

¹¹ *Yükle-* için ayrıca bk. Erdal, 1991, s. 453.

yapıların etimolojik çözümlenmeleri yapılmıştır. Böylece Dağlık Altay yazıtlarının söz varlığında temsil edilemeyen 26 kök biçim kayıt altına alınmıştır. Bu 26 kök biçimden 6'sı ad, 20'si ise fiil köküdür.

İleri ögelerin kök biçimlerinin ortaya konulması, Türk dilinin bilinmeyen kimi ad ve fiil köklerinin tespitini sağlamaktadır. Nitekim bu çalışmada belirlenen kimi kök biçimler, yazıt ve el yazmaları içerisinde tanımlanamamış kimileri ise Eski Türkçenin tüm söz hazinesinde daha önce tespit edilememiş yapılarıdır. Ayrıca kök biçimlerin belirlenmesi işlemi, incelenen dönemde bu sözcüklerin anlamlarını ve ekleşme durumunda hangi eklerle ne biçimde birleştiklerini ortaya koymaktadır. İleri öge olarak kabul edilen bir yapı, tümdengelim yöntemiyle derinlemesine incelendiğinde kimi önemli fonetik, morfolojik ve anlamsal saptamalar ortaya çıkmaktadır. Böylece yapılan bu çalışma, Dağlık Altay yazıtlarındaki söz yapımının ve bu yazıtların anlam dünyasının tam olarak anlaşılmasına da katkılar sunmaktadır.

Tespit edilen kök biçimler, Eski Türk yazıtlarının söz hazinesinin dolayısıyla da Eski Türk dilinin söz varlığının zenginliğini göstermektedir. Ayrıca kök biçimlerin tespiti Türk dilinin kavram köklerini ve daha o dönemdeki kavramsal zenginliğini ortaya çıkarmakta önemli bir noktadadır. Türk dilinin dış dünyadaki sınırsız varlığa karşılık bulma sorununda kullandığı yöntemlerin görülmesi adına da kavram köklerinin tespiti önemlidir. Bu çalışmada ortaya çıkan kök biçimler, Dağlık Altay bölgesi yazıtlarının söz varlığını ortaya koyan dizin ve sözlüklerde gereken yeri almalıdır. Tüm bunların yanında bu çalışmada ortaya çıkan veriler ışığında kök biçimlerin, anlamsal ilişkilerin, söz yapımının ve sözcük hazinesinin karşılaştırılması yoluyla Dağlık Altay yazıtlarının tarihlendirilebilmesi noktasında da kimi açıklamalar yapılabilir. Tespit edilen ileri ögeler aşağıdaki tabloda alfabetik olarak verilmiştir. Tablo da dizin ve sözlüklerde yerini alması gereken kök biçimler, diğer yazıt ve el yazmalarında tanımlandıkları yerlerle birlikte verilmiştir:

Tablo 1: Dağlık Altay Yazıtlarında İleri Ögeleri

İleri Ögeleri	Kök Biçimler	Diğer Tanımlamalar
<i>açın-</i>	<i>aç-</i>	T1 K4
<i>adıl-</i>	* <i>ad-</i>	-
<i>asıg</i>	<i>as-</i>	-
<i>aşlık / aşıg</i>	<i>aş</i>	E 144/1, U 5 (B1) A7
<i>bag</i>	<i>ba-</i>	T1 K3, ŞU G Ek 1, IB 14-18-33
<i>ederlig</i>	<i>eder</i>	-
<i>edgüti</i>	<i>ed</i>	-
<i>egsikme-</i>	<i>eg-</i>	-
<i>eşgin</i>	<i>eş-</i>	IB 2

<i>ıdok</i>	<i>ı-</i>	KT G8, BK K6
<i>içlenme- / içre</i>	<i>iç</i>	BK G14, BK K14, KT G12, Ta 5-6, E 39/2-4, E 48/4, E 71/1, IB 18-29
<i>kezig</i>	<i>kez-</i>	-
<i>körk</i>	<i>kör-</i>	*1
<i>sebiglig</i>	<i>seb-</i>	IB 3
<i>sözleş- / sözlet-</i>	<i>*sö-</i>	-
<i>süçig</i>	<i>süçi-</i>	-
<i>teñlig</i>	<i>teñ</i>	E 26/8, E 77
<i>težit-</i>	<i>tez-</i>	KT D34-37, BK D38-40-41, T2 B3-8, Ta G3, ŞU K11, ŞU G Ek1, ŞU G10, IB 58
<i>tirig</i>	<i>*tir-</i>	-
<i>uduz-</i>	<i>ud-</i>	KT D35-37, BK D27, T2 B6, T2 D5, ŞU D2-3-4-6, ŞU G6, O. I: A2
<i>unaş-</i>	<i>una-</i>	E 109/4, IB 38, U5: (BI :II) B5-6
<i>yalm</i>	<i>*yal-</i>	-
<i>yana</i>	<i>yan-</i>	T1 K4-5, T2 B2, T2 D3
<i>yaruk</i>	<i>yaru-</i>	IB 21-26
<i>yıgla-</i>	<i>yıg</i>	-
<i>yükle-</i>	<i>*yü-</i>	-

Kısaltmalar ve Kaynaklar

B → Batı Yüzü.

BK → Bilge Kağan Yazıtı.

D → Doğu Yüzü.

ED → Clauson, 1972.

G → Güney Yüzü.

IB → Irk Bitig.

K → Kuzey Yüzü.

KÇ → Küli Çor Yazıtı.

KT → Köl Tegin Yazıtı.

O → Ongi Yazıtı.

ŞU → Şine Usu Yazıtı.

T1 → Tonyukuk 1 Yazıtı.

T2 → Tonyukuk 2 Yazıtı.

Ta → Tariat (Terh) Yazıtı.

Kaynaklar

- Aksan, D. (1989). Lengüistik verilere göre Türk yazı dilinin yaşı konusunda değerlendirmeler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 37, 323-329.
- Aksan, D. (2004). *Türkçenin söz varlığı*. Ankara: Engin.
- Aksan, D. (2017). *Türkçenin gücü*. Ankara: Bilgi.
- Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı yazıtları eski Türk runik yazıtları üzerine bir inceleme*. Konya: Kömen.
- Alyılmaz, C. (2008). *Köktürk harfli yazıtların izinde*. Ankara: Karam.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Ankara: Atatürk Üniversitesi.
- Aydın, E. (2017). *Orhon yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2018). *Uygur yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk izleri, Yenisey yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische elemente im neupersischen I-IV*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk giriş - metin - çeviri - notlar - dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic word formation: A functional approach to the lexicon, I-II*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Boston: Brill.
- Gabain, A. von. (1988). *Eski Türkçenin grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- <http://www.altay.uni-frankfurt.de> (28.01.2021)
- Karaman, A. (2019). Yenisey yazıtlarında geçen adırıl- seçlin- ikilemesi üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 67, 7-26.
- Karaman, A. (2020). Eski Türk yazıt ve el yazmalarında geçen zıt anlamlı ikilemeler üzerine yapısal ve anlamsal bir inceleme. *Journal of Old Turkic Studies*, 4 (1), 50-97.
- Kormuşin, I., Mozioglu, E., Alimov, R. ve Yıldırım, F. (2016). *Yenisey-Altay-Kırgızistan yazıtları ve kâğıda yazılı runik belgeler*. Ankara: BilgeSu.
- Mert, O. (2009). *Ötüken Uygur Dönemi Yazıtları'ndan Tes - Tariat - Şine Us*. Ankara: Belen.
- Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur hanlığı dönemi Moğolistan'daki eski Türk yazıtları, metin - çeviri - sözlük*. Ankara: BilgeSu.

- Röhrborn, K. (1977). *Uigurisches wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen texte aus zentralasien, Lieferung I, a-agrıg*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Şirin, H. (2013). Yabogan (A 80) yazıtı üzerine. *Bengü Beläk, Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* içinde s. 457-464 (ed. Bülent Gül). Ankara: TKAE.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk yazıtları söz varlığı incelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Şirin, H. (2016). Dağlık Altay bölgesi yazıtları: Yeni okuma ve anlamlandırma denemeleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 167-172.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (2003). *Orhon Türkçesi grameri*. İstanbul: TDAD.
- Tekin, T. (2019). *İrk Bitig, eski Uygurca fal kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tıbıkova, L. vd. (2012). *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov gornogo Altaya*. Gorno-Altaysk: Gorno-Altayskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi sözlüğü*. Konya: Eğitim.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Extended Summary

The Mountainous Altai Republic is one of the main centres of Old Turkic inscriptions such as Mongolia, Yenisei (Tuva-Hakkasia), Kyrgyzstan (Tanrı Mountain / T'ien-shan region) and People's Republic of China. The inscriptions found in the Altai Mountains (*altun yış*, Altın Mountain, Kin-şan) region were engraved on the rocks. Mountainous Altai inscriptions were discovered during the studies on rock carvings and paintings in the region. After the first discovered Çarış inscription, the number of inscriptions found in the Mountainous Altai region has exceeded 100. Mountainous Altai inscriptions are named according to the mountain, hill, stream or villages where they are located. Unfortunately, these inscriptions inscribed on the steep rocks on mountain ridges, hills and riversides have suffered great damage, especially due to the road works carried out in the region. Mountainous Altai inscriptions have had an important place in terms of the number of inscriptions compared to other regions where Old Turkic inscriptions can be seen. On the other hand, it is a source of distress that the Mountainous Altai inscriptions cannot be fully read and understood due to the damages they have suffered.

Considering the studies on the Mountainous Altai inscriptions, it is difficult to say that the studies carried out are at an adequate level. However, in recent years, the studies carried out on the Altai inscriptions within a project conducted by L. Tibikova, I. Nevskaya and M. Erdal have gained momentum. Pursuant to this project, the catalogues containing the newly discovered inscriptions have been compiled together with the previously found ones and they are put at the disposal of researchers at the internet address <http://www.altay.uni-frankfurt.de>. It is possible to reach newly discovered inscriptions, comparative reading and interpretation experiments from this website. In addition, the data that emerged within the scope of this project were updated in 2012 and published as a book: *Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov*.

Although they reflect different dialects as they contain different contexts and were created by different tribes, inscriptions and manuscripts written in old Turkic script bear some common elements. One of these common elements is their vocabulary. While some of the words in the inscriptions and manuscripts are basic, some are derived, and some are compound. The root forms of some derived words are not seen in the inscriptions of the same. However, these root forms have been witnessed in other inscriptions and manuscripts. These types of structures are called forward elements. Forward elements not only show the richness of the vocabulary of inscriptions and manuscripts, but also show the connection of old Turkic inscriptions and manuscripts with each other in terms of vocabulary. Detection of forward elements in the Mountainous Altai inscriptions will make important contributions to reveal the richness of root and derived forms in Old Turkic. According to Doğan Aksan, who conducted various researches to fully determine the power of the Turkish language and the richness of its vocabulary, forward elements have an important value in terms of making this determination. Moreover, according to Aksan, words, of which derived forms are witnessed in Old Turkic inscriptions but root forms are not, shed light on the earlier stages of the Turkish language than that period (1989, p. 326-328).

In addition to this, the identification of forward elements will also contribute to the understanding of word formation in Old Turkic. Detection of forward elements will also make important contributions to the full determination of the vocabulary of the Mountainous Altai inscriptions. In addition, with this study, the sound changes and developments in the words and the dialectal differences of the Turkish language at that time will be examined more systematically. Orkhon inscriptions belong to the Eastern Turks and reflect the dialectal characteristics of the Eastern Turks. Kyrgyzstan inscriptions are likely to reflect the dialect characteristics of the Western Turks. Considering the possible connection between the Mountainous Altai inscriptions and the Kyrgyzstan inscriptions, important determinations can be made in this regard. In-depth examination of root and derived forms will provide some new data for future researches to determine the dialectal features of the Altai region inscriptions.

In this study, forward elements in the Altai region inscriptions are determined first of all. Each identified forward elements has been examined in detail under a separate sub-title. Words derived from the same root form are included under the same article title. Article titles are given in alphabetical order. In the study, the root forms of the detected structures and the suffixes that these root forms take are also mentioned. Moreover, where and in which meaning the root forms were used in other Old Turkic inscriptions and manuscripts are also included. In addition, if the root form determined is not mentioned in other inscriptions and manuscripts, but if it is witnessed in Old Uyghur and Karakhanid Turkish texts, these texts are also referenced. In which line of the inscription the forward elements take place is also included in the study. In addition, the forward elements examined are presented with its testimonies in context.

As a result of the examinations made in this study, which focuses on the determination of forward elements in the Mountainous Altai inscriptions, 26 root forms that cannot be represented in the vocabulary of the Mountainous Altai inscriptions have been recorded. 6 are nouns and 20 are verb roots of these 26 roots. Root forms have been identified as *aç-*, **ad-*, *as-*, *aş-*, *ba-*, *eder*, *ed*, *eg-*, *eş-*, *ı-*, *iç-*, *kez-*, *kör-*, *seb-*, **sö-*, *süçi-*, *teñ*, *tez-*, **tir-*, *ud-*, *una-*, **yal-*, *yan-*, *yaru-*, *yığ*, **yü-*. In the table annexed to the end of the article, the structures emphasized in the study are presented in detail.

KADI VE UĞRU DESTANI'NIN YENİ BİR NÜSHASI: HİKÂYET-İ KADI VE DÜZD

Murat MURATOĞLU*

Özet

Edebî tür olarak değerleri bir yana hikâyeler, yazıldıkları dönemin sosyal, kültürel, siyasi durumları ve dil özellikleri açısından önemli veriler sunar. İlk örneklerine Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde rastladığımız Türkçe hikâyeler, Türk dili açısından önemli bir külliyatı oluşturmaktadır. Bunlardan biri de Yusuf u Meddah'ın XIV. yüzyılda kaleme aldığı bilinen *Kadı ve Uğru Destanı*'dir. Çeşitli kütüphanelerde birçok yazması bulunan eserin Yusuf u Meddah'a ait olduğu düşünülen tek nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 1930/5 katalog numaralı, baş tarafından eksik olan manzum nüshadır. Çalışmaya konu olan eser ise *Kadı ve Uğru Destanı* adlı hikâyenin Leipzig Kütüphanesi'nin dijital erişime sunduğu Türkçe yazmalar içerisinde B.or.069-2 katalog numaralı *Hikâyet-i Kadı ve Düzd* isimli yeni nüshasıdır. Nüsha daha önceki araştırmalarda tespit edilen nüshalar içerisinde gösterilmemiştir. Eserin yazarı, yazılış tarihi ve yeri hakkında metin içerisinde ve katalog bilgilerinde herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Çalışmada *Kadı ve Uğru Destanı* ile ilgili bilgiler verildikten sonra mezkûr yeni nüshanın içeriği, diğer nüshalar arasındaki yeri ve dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Buna göre metnin Eski Oğuz Türkçesi Dönemi'nde kaleme alınmış olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf u Meddah, Kadı ve Uğru Destanı, hikâye, Eski Oğuz Türkçesi.

* Öğretim Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, murat.muratoglu@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4067-8564.

A NEW COPY OF THE EPIC OF KADI AND UGRU: HIKAYET-I KADI AND DUZD

Abstract

Aside from their values as a literary genre, stories offer important data in terms of the social, cultural, political conditions and language characteristics of the period in which they were written. Turkish stories, the first examples of which we come across during the Old Uighur Turkish period, constitute an important corpus of Turkish language. One of them is the *Epic of Kadi and Ugru*, which is known to be written by Yusuf u Meddah in the XIVth century.

The epic has many manuscripts in various libraries. The only copy of the work, which is thought to belong to Yusuf u Meddah, is registered in Suleymaniye Library with the catalog number Hacı Mahmud Efendi 1930/5. The beginning part of this verse copy is missing. The work subject to this study is the new version the *Epic of Kadi and Ugru* which is among the Turkish manuscripts made available to digital access by Leipzig Library under catalog number B.or.069-2 with title *Hikayet-i Kadi ve Duzd*. The copy was not shown in the copies identified in previous studies. There is no explanation in the text and catalog information about the author, date and place of the work.

In the study, after giving information about the Epic of Kadi and Ugru, the content of the aforementioned new copy, its place among the other copies and its language features are emphasized. Accordingly, it can be said that the text was written in the Old Oghuz Turkish period.

Keywords: Yusuf u Meddah, the Epic of Kadi and Ugru, story, Old Oghuz Turkish.

Giriş

İnsanlar, duydukları ve yaşadıkları önemli olayları, kültür ve değerlerini hikâyeleştirerek ölümsüzleştirmiştir. Toplumun yaşantısından, değer ve inançlarından beslenen hikâyeler, nesiller arası aktarımla önemli kültür ürünleri hâline gelmiştir. “En eski dönemlerden itibaren yazılı ve sözlü kültür geleneğine sahip tüm toplumlarda bir hikâye geleneği vardır” (Yağcı, 2012, s. 147). “Henüz yazılı metinler ortaya çıkmadan bir araya gelen insanların yaşadıklarını birbirlerine anlatmalarının, hikâye sanatının ilk ürünlerini teşkil etmiş olmalıdır ve bu sözlü hikâye anlatıcılığı zamanla mitleri, efsaneleri, destanları, fıkra ve kıssaları oluşturmuştur” (Korkmaz Bulut ve Korkmaz, 2019, s. 479).

Türkçe yazılı ilk hikâye örneklerine Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde Çince, Toharca, Tibetçe, Soğdca ve Sanskrit metinlerinden yapılan tercüme yoluyla karşılaşırız. Eski Uygur Türkçesi Dönemi Budist külliyat içerisinde Burkanların vaazlarının konu edildiği sutralar içerisinde -kimi zaman sutra-

lardan ayrı olarak- kaleme alınan çatıklar; Burkanların yaşadıkları olağanüstü olayları anlatan hikâyelerdir. Din, hukuk, tıp, astronomi gibi birçok alanda yazılı metin üretilmiş olan bu dönemde, *Edgü Ögü Tigin ile Ayıg Ögü Tigin*, *Dantapalı Bey*, *Şehzade ile Aç Pars Hikâyesi*, *Çaştanı Bey* gibi hikâyeler de tercüme yoluyla Türkçeye kazandırılmıştır.

İslamiyet dairesi içerisine girmiş olan Türklere hikâyecilik de yeni inanç ve değerler ekseninde bir değişim göstermiş, Eski Uygur Dönemi'nde muhtelif dinlerin öğretisini yaymak amacıyla kaleme alınan hikâyelerde, XI. yüzyıldan sonra İslami değerler çerçevesinde manzum ve mensur olarak din, aşk, kahramanlık, tasavvuf gibi konular işlenmiştir. 13. yüzyıldan sonra Anadolu'da Oğuz ağzına dayalı yeni bir yazı dili oluşmaya başlamış, Türkçe telif ve tercüme birçok eser meydana getirilmiştir. "Batı Türkçesinin ilk dönemi olan bu yeni yazı dili, Kuzey ve Güney Azerbaycan ile Irak ve Suriye'de 14. yüzyıldan sonra da Balkanlarda kullanılmış olması nedeniyle Eski Oğuz Türkçesi adıyla anılmaktadır" (Ercilasun, 2008, s. 429). Eski Oğuz Türkçesi ürünleri, üç siyasi yapı (Selçuklu, Anadolu Beylikleri ve Osmanlı Devleti) döneminde verilmiş eserlerdir (Türk vd., 2012, s. 15). Anadolu sahasında Türkçe olarak kaleme alınan hikâyeler XIII. yüzyıldan itibaren görülmektedir. Bu dönemde özellikle Anadolu'daki beylikleri yöneten beylerin Türkçeye ve millî ruha bağlılıkları sayesinde pek çok Türkçe eser yazılmıştır. "Beylikler Dönemi'nde Kur'an tercüme, peygamber kıssaları, evliya menkıbeleri, nasi-hatnâmeler, tıbbî, baytarlığa, avcılığa, cevherlere, rüya tabirlerine ait çeşitli tercüme ve telif kitaplar; edebî alanda dinî, destanî manzum ve mensur eserler, tasavvufî ve romantik mesneviler, divanlar vb. birçok eser meydana getirilmiştir" (Özkan, 2009, s. 76).

Çalışmaya konu olan eser, Beylikler Dönemi ürünleri içerisinde Yusuf u Meddah tarafından manzum olarak kaleme alınmış olan *Kadı ile Uğru Destanı*'nin *Hikâyet-i Kadı ve Düzd* adıyla yazarı bilinmeyen mensur hikâye örneğidir. Metin, Leipzig Kütüphanesi'nin dijital erişime sunduğu Türkçe yazmalar içerisinde çok metinli bir yazmanın *Hikâyet-i Kadı ve Düzd* başlığıyla ikinci bölümünü oluşturmaktadır.

1. Kadı ve Uğru Destanı

Halk tarafından sevilen bir kadı ve hayatını hırsızlık yaparak idame ettiren bir adamın (uğrunun) hikâyesini anlatan *Kadı ve Uğru Destanı*, halk hikâyeciliğinin bir örneğini sergilemektedir. Manzum ve mensur birçok nüshası bulunmaktadır. Yusuf u Meddah'a¹ atfedilen ve ilk örneğinin manzum olduğu

¹ Çalışmamızda yazarın ismi Süleymaniye Kütüphanesi nüshasının 149. beyitine dayanarak Yusuf u Meddah şeklinde anılacaktır. Yusuf-ı Meddah yazımı bahsedilen kaynakta geçtiği şekilde alıntılanmıştır.

belirtilen hikâye ve yazarı hakkındaki bilgilerimiz sınırlıdır. Amil Çelebioğlu; hikâyenin Arapça kaynaklı bir mesneviye dayandığını, yazarının Yusuf-ı Meddah olduğunu, XIV. yüzyıl halk tipi eserlerden olup münazara türünden sayılabileceğini belirtmiş ve hikâyenin kısa bir özetini vermiştir (Çelebioğlu, 1999, s. 85). *Destan*'ın manzum Kastamonu nüshası üzerine bir çalışma yapan Eyüp Akman eserin kaynağı ile ilgili; Arap kaynaklı *El-Ferec Ba'de's-Şidde* adlı hikâye külliyyatından olabileceğini, bu külliyyatın 1307 yılında önce Farsçaya ardından Türkçeye çevrildiğini ve en eski Türkçe yazmanın 1492'ye tarihlendirilebileceğini vurgulamaktadır (Akman, 2012, s. 12). Nüshanın çeviri yazıya aktarımı ve sadeleşmiş şeklini çalışmaya ekleyen Akman, eserin Azerbaycan Türkçesi dil özelliklerini gösterdiğini belirtmiştir.

Kadı ve Uğru Destanı ile ilgili en önemli çalışmalardan biri Şaban Doğan'a aittir. Doğan çalışmasında eser ile ilgili yapılan çalışmaların bilgilerini verdikten sonra, Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı manzum ve Millî Kütüphane'de kayıtlı iki mensur nüshanın dil ve metin özelliklerini ortaya koymuştur. Doğan'a göre nüshalardan Yusuf u Meddah'a ait olduğu bilinen tek nüsha 151 beyitlik -baştan eksik- manzum nüshadır (Doğan, 2012, s. 1002). Mustafa Özkan da "Yûsuf-ı Meddâh'ın, Varka ve Gülşah, Dâsitân-ı İblîs, Hikâyet-i Kız ve Cehûd ile Kadı ve Uğru Destânı isimli eserleri hep Beylikler Dönemi'nde meydana getirilmiş manzum eserlerdendir" şeklindeki açıklaması Yusuf u Meddah'a ait olan nüshanın manzum ve Anadolu Beylikleri Dönemi'nde kaleme alındığını göstermektedir (Özkan, 2009, s. 76).

XIV. yüzyıl şairlerinden olan Yusuf'un eserlerinden hareketle Arapça ve Farsçayı çok iyi biliyor olabileceğini belirten Köktekin, eserlerinden onun Mevlevî tarikatına mensup olabileceğini vurgulamıştır (Köktekin, 2007, s. 5). İsminden de anlaşılacağı üzere meclislerde ve halk arasında menkıbeler anlatan bir meddaktır. Ancak manzum eserinin son bölümünde isminin Yusuf u Meddah olduğu görülmüştür: *yûsuf u meddâh bî-çâre fakîr 'ilmi yokdur lâ-cerem oldı hâkîr* (Sül. Küt. 149. beyit).

Kadı ve Uğru Destanı ile ilgili en kapsamlı çalışma İsmet Çetin'e aittir. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışmada 5 yazma nüsha karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve hikâyelerin mukayeseleri ve tahlilleri yapılmıştır (Çetin, 1988).

Destanın tespit edilen el yazması nüshaları ve arşiv numaraları şu şekildedir: Millî Kütüphane nüshaları 06 Hk 13/2, 06 Hk 181/2, 06 Hk 3172/5, 06 Mil Yz A 5809, 06 Mil Yz A 2179, 06 Hk 2076/7, 06 Mil Yz A 3740, 06 Mil Yz A 1488/3, 43 Va 379/3, 43 Va 578, 05 BA 832/3, Sadberk Hanım Müzesi Hüseyin Kocabaş Kitaplığı Türkçe Yazmaları 362/1, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 1930/5, İngiltere Millî Kütüphanesi

Yazmaları Or. 11129/5, Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Mc. Or. Oct. 2424, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 706, TDK Kütüphanesi 142/38, A 7/5, Eyüp Akman Arşivi Kastamonu nüshası². Bu tarihe kadar *Kadı ve Uğru Destanı* ile ilgili yapılan çalışmalarda hikâyenin tespit edilen nüshaları arasında burada ele alınmaya çalışılan Leipzig Kütüphanesi nüshasına rastlanmamıştır.

2. Nüsha

Çalışmaya konu olan eser, Leipzig Kütüphanesi'nin dijital erişime sunduğu Türkçe yazmalar içerisinde B.or.069 katalog numaralı Türkçe çok metinli yazma içerisinde yer alan B.or.069-2 katalog numaralı metindir. 28 varaktan oluşan çok metinli yazma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; B.or.069-1 katalog numaralı, *Eş'âr-ı Şüfîye* adıyla kayıtlı, içerisinde Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerin bulunduğu şiir bölümüdür. Metin yazmanın "1a" varağından başlar ve "20a" varağında son bulur. Metinde eserin yazarı olarak Nakşî Ali Akkirmânî bilgisi mevcuttur. Ancak yapılan araştırmalarda Nakşî Ali Akkirmânî'ye ait böyle bir esere rastlanmamıştır³.

Yazmanın ikinci ve çalışmaya konu olan bölümü *Hikâyet-i Kâzî ve Düzd* başlığıyla "20b" varağından başlar ve "25a" varağında son bulur. Sayfaların satır numaraları değışkendir: "20b" varağı 21, "21a" varağı 20, "21b" varağı 22, "22a" varağı 21, "22b" varağı 22, "23a" varağı 22, "23b" varağı 21, "24a" varağı 19, "24b" varağı 20, "25a" varağı 15 satırdan ibarettir. Metin harekesiz bir nesih örneğidir. 19,8 x 13,13 boyutlarındaki sayfalarda metnin alanı 17,3 x 11,3'tür. Metin içerisinde geçen kimi ayet ve hadisler kırmızı, diğere yerler ise siyah yazılmıştır. Metnin sonuna eklenmiş Türkçe bir semai ve Farsça iki beyit bulunmaktadır. İkinci metnin "25b" varağında fasıl olarak verilmiş bir hikâye daha mevcuttur. İsfahan başlıklı hikâyede, bir şairin İsfahan şehrine gelmesi ve burada başından geçen olaylar anlatılmaktadır.

2.1. Nüshanın yazarı, yazılış tarihi ve ismi

Yazmanın birinci metninin yazarı için katalog bilgilerinde Nakşî Ali Akkirmânî bilgisi verilmiş ve yazılış tarihi için 1651-52 (H 1062) yılı gösterilmiştir. Ancak çalışmamıza konu olan metnin başında, sonunda ya da katalog bilgilerinde yazarı ve yazılış tarihi ile ilgili bir bilgi verilmemektedir. Yazmadaki metin bölümlerinin katalog bilgilerinde biri için yazar ve tarih kaydı düşülürken diğere için düşülmemesi metinlerin farklı kalemlerden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir.

² Nüshalar hakkında daha geniş bilgi için bk. Korkmaz Bulut ve Korkmaz, 2019; Çetin, 1988.

³ Nakşî Ali Akkirmânî hakkında daha geniş bilgi için bk. Çoban, 2019; Ulaş, 1998; Umagan, 1996.

2.2. Metnin içeriği ve diğer nüshalar arasındaki yeri

Kadı ve Uğru Destanı ilmin üstünlüğünü yücelten didaktik bir hikâyedir. Karşılıklı konuşma şeklinde geçen hikâyede makam sahibi kadının gerçek bir ilim sahibi hırsıza mağlup oluşunu görürüz. Hikâye şu şekilde özetlenebilir:

Vaktiyle, Rey şehrinde halk arasında ilmiyle muteber bir kadı varmış. Kadı bir gece kitap okurken uykusu gelmiş. Uyumak için kitabın kapağını kapadığında “Uyku ölümün kardeşidir.” hadisini görmüş ve uykusu kaçmış. Kitap okumaya devam ederken bir hadise daha rastlamış: “Bağlarda ve bahçelerde namaz kılmayı severim.”. Bu hadisi okuduktan sonra kadı ertesi sabah namazını kılmak için şehir dışındaki bağına gitmeyi düşünmüş. Kadı Bahtiyar adlı yardımcısını çağırıp yarın sabah namaz için bağa gideceğini ve katırı eğerlemesini istemiş. Yardımcı, katırı eğerlemiş. Kadı sabah olmadan uyanmış ve görmüş ki katır eğerlenmiş. Abdestini alıp tek başına yola çıkmış. Guristan mevkisine geldiğinde orada gizlenen bir hırsız yolunu kesmiş. Hırsız kadının elbiselerini almak için soyunmasını istemiş. Kadı vermek istememiş ve bir tartışmaya girmişler. Her ikisi de kendilerini haklı gösterecek ayet ve hadisleri delil getirip galip gelmeye çalışmış. Giriştikleri laf dalaşında kadı, hırsıza yenilmiş ve elbiseleri ile altın yüzüğünü ve katırını vermek zorunda kalmış. Kadı yayan olarak sarayına geri gitmiş ve kimseye bir şey söylememiş. Ertesi gün kadı, makamında otururken hırsız içeriye girmiş ve kadıya ben bir kitapta okudum artık benim kölemsin, demiş. Kadı, akşamki laf dalaşından sonra hırsızla tekrar tartışmak için kendine güvenememiş. Hırsızın talep ettiği akçeyi ona vermiş ve kurtulduğuna sevinmiş.

Hikâye, kadının gece yatmadan önce kitap okurken gördüğü iki hadisle başlar. Kadı tam yatmak üzereyken, “Uyku ölümün kardeşidir.” hadisişerifini görür ve okumaya devam eder. Ardından “Bağlarda ve bahçelerde namaz kılmayı severim.” hadisişerifi kadının gözüne çarpar ve şehir dışındaki bağına gidip namaz kılmak ister. Bu durum diğer nüshalarda da tanıklanan hikâyenin başlama olayıdır. Nüshalarda kadı ile hırsızın ayet ve hadisler üzerinden birbirlerine galip gelme çabası, hikâyenin öğreticilik karakterini sergiler. Çetin bu durumu; “Kadı ile Uğru'nun ayet ve hadislerle İslamiyet açısından kendi iman güçlerinin ve bilgilerinin üstün olduklarını göstermek üzere mücadeleye girişlerinde muhakeme esastır. Burada körü körüne inanç ve kabul yerine bilgi ile inancın müminlerin yararına kullanılması ve kişiliğin İslamiyet'in öngördüğü kâmil insan mertebesi arayışı söz konusudur” şeklinde yorumlar (1988, s. 56).

Hikâyede kadı, Rey şehrinin kadısıdır. Ancak hikâyenin geçtiği şehir nüshalarda farklılıklar göstermektedir. Çin⁴, Bağdat, Mısır⁵ nüshalarda hikâ-

⁴ Millî Kütüphane, 06 Mil Yz A 3740.

⁵ Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 181/2.

yenin geçtiği diğer şehir ve ülkelerdir. Millî Kütüphane 06 Mil. Yz. A 2179 katalog numaralı nüshada olay, Bağdat'ta ve halife zamanında geçmektedir. Bu durum hikâyenin halk arasında çok sevildiğini ve çokça anlatılageldiğini, birçok coğrafyada varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Kadının kullandığı binek hayvanı açısından da metin diğer nüshalara göre farklılık arz eder. Hemen bütün nüshalarda binek hayvanı eşekken Leipzig nüshasında binek hayvanı katırdır.

Hikâyenin bir bölümünde kadı, hırsız kâfirlikle suçlar. Hırsız bu durumu kabul etmez ve kendisinin Kur'an ehli bir kişi olduğunu ve Kur'an'ı yedi kıraat⁶ üzerine okumaya kadir olduğunu söyler. Kadı, hırsızdan bu yedi kıraati saymasını ister. Metinde Kur'an okumanın yedi kıraati şu şekilde geçmektedir: “*uğrı eydür kırâ'at-ı nâfi'dür ve kırâ'at-ı ibn-i keşîrdür ve kırâ'at-ı nâşîrdur ve kırâ'at-ı ibn-i 'âmirü'l-küfîdür ve kırâ'at-ı ca'ferdür ve kırâ'at-ı kemâldür ve kırâ'at-ı h'acedür*” (22b/8-9-10). Bu durum, diğer nüshalarda da görülmektedir. Ancak hemen her nüshada imam isimleri ve kıraat sayıları farklılık göstermektedir⁷.

Hikâyenin bir bölümünde hırsız kadından tüm istediklerini alır, son bir bakışla kadının sol parmağında altın bir yüzük görür. Kadıya sorar, *sen hangi mezheptensin*; kadı, *Şafî mezhebindenim*, der. Bunun üzerine hırsız Şafî mezhebine göre erkeklerin sol parmaklarda yüzük takmasının haram olduğunu ve o yüzüğü kendisine vermesini ister. Bu durum -kadının Şafî mezhebenden olması- bütün nüshalarda tekrarlanır. Bu bilgi, hikâyenin kaynağının, Şafî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde, özellikle Arap coğrafyası olduğu görüşünü desteklemektedir.

İskeleti aynı kalmakla beraber hikâye nüshalar arasında birçok farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar arasında en önemlilerinden biri hikâyenin sonudur.

⁶ Kur'an'ın okunmasında tecvit özellikleri farklı farklı yorumlandığı için, Kur'an'ın farklı kıraatları ortaya çıkmıştır. İslam dünyasında meşhur olan yedi kıraatın (*kıraat-ı seba*) “imam”ları şunlardır: Ebû Abdurrahman Nâfi' b. Ebû Nuaym (-785) Abdullah b. Kesir el-Mekkî (-738) Ebû Amr b. el-Alâ el-Basrî (-771) Abdullah b. Âmir ed-Dımaşkî (-736) Ebûbekr Âsım b. Ebi'n-Necûd el-Kûfî (-745) Ebû Ammâre Hamza b. Habib ez-Zeyyât el-Kûfî (-773) Ali b. Hamza Ebû'l-Hasen el-Kısâî (-805). Bunlara daha sonra üç okunuş daha eklenerek meşhur okunuş biçimi 10'a çıkmıştır. Sonradan eklenen bu üç okunuşun imamaları da şunlardır: Halef b. Hişam el-Bezzâr (-844) Ebû Ca'fer Yezid b. el-Ka'ka el-Mahzûmî el-Medenî (-748), Ebû Muhammed Ya'kub b. İshak el-Hadremî el-Basrî. Bu on çeşit kıraatın bugün 3'ü kullanılmakta; diğerleri bir bilim konusu olarak incelenmektedir. Yaygın kullanılan üç kıraattan da Ebû Amr kıraatı Sudan'ın bir kısmında, Nâfi kıraatı Mısır hariç Kuzey Afrika'da Âsım kıraatı (Hafs rivayeti) ise İslam dünyasının diğer kısımlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Türk kültür çevresinde kıraat öğretiminde Âsım kıraatının Hafs rivayeti öğretilmekteydi (<http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm>. E.T: 27.12.2020, 15.03).

⁷ Diğer nüshalara için bk. Doğan, 2012; Çetin, 1988.

İncelenen metinde hikâye, kadının hırsızdan kurtulmak için istediği her şeyi vermesi ve rahata kavuşmasıyla son bulur. Ancak Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 2179 katalog numaralı yazmada farklı bir sonla karşılaşılır (Doğan, 2012, s. 1002). Bu nüshaya göre kadı, hırsıza istediği altını verir ve ona birkaç sual sorar. Sorduğu sorular karşısında şaşırın kadı, hırsızın zekâsından ve ilminden çok etkilenerek onu kızıyla evlendirir.

2.3. Metnin dil özellikleri

2.3.1. Nüsha harekesiz bir nesih örneğidir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde sıkça rastlanan çift yazımlara metinde bir yerde rastlanmıştır: *toğru* (24a/4), *toğrı* (24a/5-6).

2.3.2. Eski Oğuz Türkçesi Dönemi metinlerinde p/b harflerinin yazımında istikrarsızlık göze çarpmaktadır. 16. yüzyıldan sonra ise kalıplaşmış birkaç yapı dışında bu sesler için ayrı işaretler tercih edilmiştir (Akar, 2019, s. 96). Metnimizde *Up* zarf-fiil eki dışındaki sözcüklerde p/b kullanımı istikrarlıdır⁸.

2.3.3. Metnin bir yerinde ek uyumsuzluğu görülmüştür: *geldükça* (23b/5).

2.3.4. Tarihi metinlerde kapalı *e* sesinin (è) var olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Kapalı *e*'li olduğu iddia edilen kelimeler Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde “Eski Türkçede olduğu gibi farklı iki imlâ ile değil tek bir imlâ ile ve esre veya esreli *y*'lerle yazılmışlardır” (Korkmaz, 2005, s. 91). Metinde kapalı *e* esre ile gösterilmiştir ve kapalı *e* sesi ile yazılması icap eden kelimeler bu sesle, transkripsiyon alfabesindeki kapalı *e* (è) sesi ile okunmuştur: *gèrü* (20b/9 *dèyüp* (20b/17), *ètmişzdür*, *dèmekdür* (21a/19).

2.3.5. Vasıta hâli eki genellikle *ile* edatının ekleşmiş biçimiyle oluşturulmuş, bu yapı bazen bitişik bazen de ayrı yazılmıştır: *ma'rifetle* (20b/2), *zühd-ile* (25a/6), *delîl ile* (24b/15), *kendüsi-y-le* (20b/12). Aynı durum cevherî fiilin yazımında da görülmektedir: *var-ıdı* (20b/14), *olmuşlar idi* (20b/3). Bu durum metinde Arap imlası ile Uygur imlasının geçişkenliğinin varlığını göstermektedir.

2.3.6. Metinde Arapça ve Farsça kimi kelimelerde uzunluklar medli elifle gösterilmiştir. Türkçe beş kelimedede de uzunluk belirtisi olarak bu durum göze çarpmaktadır: *âtamdan ve ânamdan* (23b/9), *ând u yemîn* (23b,14), *vârdur* (24a/7), *âlup* (20b/20).

2.3.7. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde ilgi hâli ekinin ünlüleri yuvarlaktır. Ancak bu metinlerde yuvarlak ünlülerin yanı sıra düz ünlülerin de kullanıldığı

⁸ -Up zarf-fiilinin yazımında, yazım geleneğine bağlı olarak /b/li yazım görülmektedir. Ancak bu bir fonetik özellik değil bir yazım (imla) kalıplaşmasıdır (Akar, 2019). Metinde /b/ (≡) ile yazılan -Up zarf-fiil eki çeviri yazıya “p” ile aktarılmıştır.

görülmektedir. Eski Oğuz Türkçesi metinlerinin standart dışı en dikkat çekici özelliği de budur. *bāğın* (21a/2), *'ilm-i nucūmuñ yıldızların ve on iki burcuñ seyrin bilmezmişsin* (21b/16).

2.3.8. Metinde Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde sıklıkla görülen ve eksiz belirtme olarak nitelendirilebilecek zamir *n*'sinin yükleme hâli eki göreviyle kullanıldığı görülmüştür: *kitābın* (20b/5), *gelecegin* (20b/21), *rızkın* (21b/3).

2.3.9. Ana yardımcı fiilin geniş zamanda kullanımı 1. tekil şahıs için +Am, *müselmânlaruñ uğrusıyam* (21a/9); 2. tekil şahıs için +sIn; *zālim sensin* (22b/13); 3. tekil şahıs için +dUr, *meşhürdur* (23b/11); +dUrUr; *esrārdan durur* (20b/9) şeklindedir.

2.3.10. İstek kipi 1. tekil şahısta -AyIn, *edā edeyin* (20b/13); -Am, *oturam* (20b/14); -AyIm, *gideyim* (21b/6); 1. çokluk şahısta -AlUm, *varalum* (23a/19) şeklinde kullanılmıştır.

2.3.11. Emir 2. tekil şahıs için -gIl ekine rastlanmaktadır. Ek 2. tekil şahıs için kuvvetlendirme görevi görmektedir: *bilgil, olgil* (21a/9).

2.3.12. “Eski Oğuz Türkçesinde soru edatı mI sürekli düz ünlüdür ve soru edatından sonra gelen ekler düzlük yuvarlaklık bakımından edata tabi olmazlar” (Türk vd., 2012 s. 41). Metinde soru edatı daima düz şekildedir. Ancak soru edatından sonra gelen eklerde düzlük yuvarlaklık uyumu açısından karışıklık görülmektedir: *utanmaz mısın* (21a/14), *bilür misin* (22a/7), *revā mıdur* (23a/2), *olur mı* (23b/6).

2.3.13. “-mAdIn zarf-fiil eki Eski Oğuz Türkçesinde fiilin zamanını tarzını gösteren zarflar yapar” (Akar, 2019, s. 196). Bu ek Eski Türkçedeki -mAtIn olumsuz zarf-fiil ekinin devamıdır. Metinde iki yerde -mAdIn zarf-fiil ekine rastlanmıştır: *bildürmedin* (21a/10), *söylemedin* (24b/3).

2.3.14. *Kadı ve Uğru Destanı* hakkında yapılan çalışmaların çoğu hikâyenin Eski Oğuz Türkçesi Dönemi'ne ait bir metin olduğu görüşündedir. Ancak Doğan, incelediği nüshalar içerisinde yazarının Yusuf u Meddah olduğu bilinen manzum nüsha dışındaki nüshaların Klasik Osmanlıca Dönemi'nde istinsah edilmiş olabileceğini belirtir (Doğan, 2012, s. 1002). *Eski Anadolu Türkçesi Dersleri* adlı eserlerinde Türk vd. ise mensur nüshalarda sadece bir tanesinin⁹ Eski Oğuz Türkçesi Dönemi özelliklerini gösterdiğini belirtmiştir (Türk vd., 2012, s. 197). İncelenen Leipzig nüshasının dil özellikleri ve söz varlığı açısından Eski Oğuz Türkçesi Dönemi içerisinde kaleme alındığı -ihtiyatla- düşünülmektedir.

⁹ Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, 06 Hk 181/2.

Sonuç

Kadı ve Uğru Destanı, Yusuf u Meddah tarafından kaleme alınmış manzum bir hikâyedir. Hikâyenin birçok kütüphanede mensur ve manzum nüshaları bulunmaktadır. Ancak Yusuf u Meddah'a ait olan nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 1930/5 katalog numaralı baş tarafından eksik olan manzum nüshadır.

Çalışmaya konu olan nüsha, *Kadı ve Uğru Destanı*'ni konu alan çalışmalarda¹⁰ tespit edilen nüshalar içerisinde gösterilmeyen farklı bir Kadı ve Uğru hikâyesidir. Eser, Leipzig Kütüphanesi'nin dijital erişime sunduğu Türkçe yazmalar içerisinde B.or.069 katalog numaralı Türkçe çok metinli yazma içerisinde B.or.069-2 katalog numaralı metindir. 28 varaktan oluşan çok metinli yazma iki bölümden oluşmaktadır. Yazmanın ikinci ve çalışmaya konu olan bölümü *Hikâyet-i Kâzî ve Düzd* başlığıyla 20b varağında başlayan hikâyedir. Yazarı, yazılış tarihi ve yazıldığı yer hakkında metin içerisinde ve katalog bilgilerinde herhangi bir ize rastlanmamıştır. Kadı ve ilim sahibi bir hırsızın hikâyesinin anlatıldığı metin, diğer nüshalardan iskeleti aynı kalmak şartıyla bazı farklılıklar göstermektedir. Hikâyenin Rey şehrinde geçmesi, nüshanın İran coğrafyasında yazılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Önemli bir aktarım aracı olarak yazılı metinler, kaleme alındıkları dönemin sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi durumları ve dil özellikleri hakkında kayda değer bilgiler sunan kaynaklardır. Edebî bir metin olarak hikâyeler de eğitici, öğretici nitelikleri dolayısıyla halk tarafından sevilen metinler olmuştur. Bu durum hikâyelerde daha sade ve gösterişten uzak bir dilin kullanılmasını da beraberinde getirmiştir.

Dil araştırmalarının önemli kaynaklarından olan yazılı metinler, dönemin dil özelliklerini göstermek açısından başvurulacak kaynaklardır. Çalışmanın ikinci bölümünde üzerinde durulan dil özellikleri açısından metnin, Eski Oğuz Türkçesi Dönemi'nde kaleme alınmış olabileceği söylenebilir. Dönemin ses ve şekil özelliklerini göstermesinin yanında söz varlığı bakımından da dönem ürünlerinin özelliğini yansıtmaktadır. Eserde, Eski Oğuz Türkçesinde sık kullanılan, Osmanlı Türkçesinde az görülen ya da görülmeyen kimi sözcükler mevcuttur: *tamu* (cehennem), *örü durmak* (ayağa kalkmak), *öğrence* (ders), *and* (yemin), *sencileyin* (senin gibi) vb.

¹⁰ Doğan, 2012; Korkmaz Bulut ve Bulut, 2019; Çetin, 1988.

Kaynakça

- Akar, A. (2019). *Oğuzların dili Eski Anadolu Türkçesine giriş*. İstanbul: Ötügen.
- Akman, E. (2012). *Uğru ile Kadı hikâyesi (Kastamonu nüshası)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelebioğlu, A. (1999). *Türk Edebiyatı'nda mesnevî (XV. yy.a kadar)*. İstanbul: Kitabevi.
- Çetin, İ. (1988). *Türk halk hikâyeleri içinde Hikâye-i Uğru ile Kadı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çoban, H. (2019). *Nakşî Ali Akkirmânî'nin Esrâr-Nâme isimli eseri (tenkitli metin-inceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Ş. (2012). Yûsufu Meddâh'ın Kadı ile Uğru destânı ve dil özellikleri. *Turkish Studies*, 7 (3), 985-1036.
- Ercilasun, A. B. (2008). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Ankara: Akçağ.
- Korkmaz, Ş. ve Korkmaz Bulut, T. (2019). Eski edebiyatımızda “hırsızlık” konulu mensur bir hikâye: Hikâyet-i Uğru Abbas. *Hırsızlık Kitabı* içinde s. 467-478 (ed. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (2005). Eski Anadolu Türkçesinde imlâ-fonoloji bağlantısı üzerine notlar. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar* içinde Cilt I, s. 497-508. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Köktekin, K. (2007). *Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Özkan, M. (2009). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Rado, Ş. (1966). Bağdat kadısı ile Harâmî. *Hayat Türk Tarih Mecmuası*, 2-2(11), s.11
- Türk, V. vd. (2012). *Eski Anadolu Türkçesi dersleri*. İstanbul: Kesit.
- Ulaş, A. H. (1998). *Nakşî Ali Akkirmânî hayatı, sanatı, edebi şahsiyeti ve Havriyye mesnevisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Umagan, S. (1996). *Nakşî Ali Akkirmânî Aynu'l-Hayat (tenkidli metin inceleme)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yağcı, Ş. (2002). Klasik Türk edebiyatı geleneğinde hikâye. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 141 (Kasım-Aralık 2002), s. 141

Elektronik Kaynakça

<https://web.archive.org/web/20150512234847/http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm>

EKLER

Ek:1 Transkriyionlu Metin.

hikâyet-i kâzı ve düzd

^{20b} hikâyet-i 'acâyib ve rivâyet-i ğarâyib ki zıkr olinur zamân-ı evvelde şehri reyde 'ilm ve zühd-ile² mevşûf ve kemâl ü ma'rifetle ma'rûf bir 'âbid kâzı var-ıdı ki vilâyet halkı anuñ 'adlinden ³ râzı olmışlar idi meger bir gece kâzı tenhâ oturmuşdı mütâla'a-yı kitâb êdüp her tarafdan⁴ fetğ-ı bâb ve keşf-i hicâb êdüp nâkâh kâzınuñ gözine uyhu ğalebe eyledi diledi kim kitâbı⁵ elinden kıoya varup câme-i h'âbında yatup uyuya kitâbın kıapadığı gibi ğördi kim kitâb⁶ zührında bu hadîş yazılmış ki **الْحَمْدُ لِلَّهِ الْمَوْلَى** ya'ni uyhu ölümün kıardaşıdur kâzı⁷ kendüsi-y-le fikr eyledi bir şey ölümün kıardaşı ola niçün anuñla yârîlık kıılalar fi'l-hâl h'âbı⁸ kâzınuñ gözinden gidüp kitâb mütâ'alasına şurû' eyledi ol sefine-yi deryâ-yı ibrâzdan⁹ ve defîne-i mahzen-ı esrârdan durur ve ferâyizi çıka dedi ittifağ ğerü bir hadîş-i nebevî ve¹⁰ kelâm-ı faşîh-i muştafa ğördi ki **أَحَبُّ الْمَنَاقِبِ إِلَى النَّبِيِّ** ya'nî bâğlarda ve bāğçalarda¹¹ namâz kıılmağı severem dëyü buyurmuş meger kâzınuñ şehrden taşra bir kıt'a bāğı var-ıdı ki müddet-i¹² mezîd ve zamân-ı ba'îd idi ol bāğa varmamışdı kendüsi-y-le kâzı tefekkür êtdi yarın¹³ 'ale's-şabâh bāğa gidüp şabâh namâzın anda edâ edeyin ve hem bāğı birâz teferrüc edeyin ve ¹⁴ hem çayır çimen üzre biraz oturam meger kâzınuñ bahtiyâr namlu bir ğulâmı var-ıdı yanına ¹⁵ çağırup eyitdi kim ey bahtiyâr ğekrêdür bu gece şubh-ı kâzibde durasın falan kıatırı benümçün ¹⁶ eyerleyesin ve sarây kıapusına ğetüresin ki yarın 'ale's-sehr bāğa ğitmek dilerem bahtiyâr 'ale'r-re's ¹⁷ dëyüp ğitdi dinle imdi ğör ne êtdi bir miğdâr yatduğdan sonra şabâh şanup örü ¹⁸ durdı kıatıra eyer şaldı evkâtıda ne vakt idüĝin bilmedi hemân alup sarây ¹⁹ kıapusına ğeldi kâzı dağı uyğudan uyanup taşra çıkâr ğörür kıatır eyerlenmiş ²⁰ hây şehër kıarîbdür dëyü 'acele ile âbdest âlup evkâtıda dağı ne vakt idüĝin ²¹ tefekkür kıılmadı ve yolda başına ğeleceĝin hâtırâ ğetürmedi ve ğerü kendüsi-y-le fikr ve ^{21a} endîşe bu kim çünki namâza ĝiderem ya ğulâmı niderem yëĝregi oldur tenhâ ĝidem libâsın ve ² destârın ĝeyüp kıatıra eyer şaldı ve suvâr oldı şehrdan çıkup bāĝın yoluñ ³ dutup ĝitdi ĝider ki yolu ĝüristâna yêtdi kâzâ-yı âsmânda uğradı meger bir ğarâmi ⁴ bir yerde pinhân olup yoldan kim ĝelür kim ĝider ĝöz kıulağ urup şikâr ĝozêdür idi ⁵ nâĝâh ğördi kim kâzı kıatıra suvâr olup ĝider aĥvâlinden bî-haberdür fi'l-hâl ğarâmi şâd u ħürrem ⁶ olup kemîn-ĝâhdan yalınkılıç ile durup kâzınuñ önün aldı ve eyitdi kim ⁷ **يَا أَيُّهَا النَّاصِي** dëdükde kâzı ğarâmiyi yalınkılıç ile ĝörüp hazân yaprağı gibi ditredi ⁸ beñzi şoldı ve eyitdi **مَنْ أَرَادَ** ğarâmi eyitdi **أَنَا سَارِكٌ الْمَسْلُوبِينَ** ya'ni ben ⁹ müselmânlaruñ uğrusıyam bilgil ve aĝâh olğıl kâzı eyitdi ey civân-merd allahdan kıorğ ¹⁰ beni ħâlime kıo ħerîf eyitdi allahdan kıorğmasam çağırup şaņa kendüm bildürmedin kıılıç ile ¹¹ çalup iki pâre êderdüm sen tîz hemân ol cübbeyi ve destârı ve merr-i mişriyi başa vër andan ¹² var ĝit bu nesne ĝer kim başa ĝeldi benüm naşîbümdür kâzı eyitdi ben müselmânlaruñ kâzısıyam ¹³ ğarâmi eyitdi **يَا أَيُّهَا النَّاصِي لَأَنْتَ يَا أَيُّهَا النَّاصِي** ya'ni ey ¹⁴ kâzı benden utan-

maz mısın ki ben müselmānların uğrusu olan gece gündüz böyle şikār¹⁵ gö-
zedürem şimdi benim elüme eyü girdün hemān ol esbābını baña vēr andan
selāmet ile¹⁶ var git k̄azī eyitdi ey civān-merd eger sen bu işi étmesen yeg
degül mi-y-di veya rızkuñ ve¹⁷ ve ma'īšetün gelmez mi-y-di herīf eyitdi efendi
meger sen bu āyeti iştirmedün ola veyāhūd unutmuş¹⁸ olmuşsınız
بِحَقِّ قَسْمَائِي بِرِزْقِي يَوْمَ عَيْشَتِهِمْ ya'nī biz her kuluñ rızkuñ ve ma'īšetün bir şey'e¹⁹ ve bir işe
havāle étmişizdür demekdür imdi benim naşībüm budur ve pīšem budur dedi
hemān katırdan²⁰ in şoyın esbābın baña vēr k̄azī eyitdi ey herīf utanmaz mısın
baña katırdan in dēyü sen^{21b} baña katırdan in dērsin meger bu hadīs-i nebe-
vīyi işmedün ola قَوْلِ عَمِّ الْحَيَاءِ فِي الْإِيمَانِ²² ya'nī utanmaqlık imāndandır ve her ki-
mün hayāsı yok imāni dahı yokdur uğrı eyitdi ey k̄azī³ bu dahı hadīs-i nebīdür
kavle 'aleyhi's-selām الْحَيَاءُ يَمْنَعُ الرِّزْقَ ya'nī utanmak kişünün rızkuñ⁴ men' eder
şimdi eger ben senden edeb edüp utansam katırı ve cāmeyi ve merr-i mişrīyi
ve destārı⁵ almayup yarın müflīs ve mendebur qaloram ve ellere muhtāc olur
k̄azī eyitdi ey civān⁶ yegrek oldur bu işden ferāgat edesin ve beni kendü hāli-
me koyasın gideyim dedi uğrı⁷ eyitdi ey k̄azī ben bunu zārüret ucından ederem
efendünün dahı ma'lūmıdır ki⁸ bir kişünün bir yerde kaṭ'ā yeyeceği olmasa şol
mertebe ki cānı helāka varsa üç loqma⁹ hınzīr etinden veya ğayrı murdārdan
yese cāyızdır eyle olsa senün destārın¹⁰ ve katırın ve kesük toñuz etinden
degüldür k̄azī eyitdi bu işi işleme bereketi yokdur¹¹ uğrı eydür 'aceb müşkil
hāl eyledün senün yigirmi arşından bir gönlegün ola¹² benim hiç olmaya revā
mıdır hemān tīz in vakt dar oldu niçe yıldur sencileyin şikār¹³ benim elüme
girmiş degüldür baña a'lām ile bu vakt ne maşlahatun var idi ki bu zamān ne
¹⁴ yere gidersin ki benim dāmıma düştün k̄azī eydür yol yañıldum uğrı eydür
bunun gibi¹⁵ aydın gecede nece yol yañıldıñ meger 'ilm-i nücūmdan haberün
yok dedi ve 'ilm-i nücūmun¹⁶ yıldızların ve on iki burcuñ seyrin bilmezmişsin
ve anların derece-yi daḳıqasın¹⁷ ve intikāl-i 'ulūvī vesilesin anlamazmışsin
k̄azī eydür ben 'ilm-i nücūmdan¹⁸ bīzārım zīrā peyğamber hāzretleri sallallahu
'aleyh vesellem buyurmuşdur بَحْلٌ خَيْرٌ مِنْ كَذَابٍ ya'nī¹⁹ her kim 'ilm-i nücūma tālib
ve rāğib olursa kāfir olur ve kezzāb olur uğrı eydür²⁰ ey k̄azī haḳḳa 'āsi olma
zīrā nebīyüllah her ne kim buyurmuşdur allah kelāmına²¹ muṭābık buyurmuş-
dur ki zıkr olunur وَمَا يَنْطِقُ عَنْ النَّهْدِيِّ إِنْ سَأَلْتَهُ بِرُوحِي يَوْمَ عَيْشَتِهِمْ ya'nī ḥabīb-i²² ekrem şallallahu
'aleyh vesellem kendü hevāları-y-la hīç bir kelām dememişdür haḳḳ-ı kelām
dīnden^{22a} ğayrı ve birinde dahı حَلَالٌ قَسْمَائِي وَمَقَرَّعُ النَّوْمِ ve birinde dahı عِنْدَ دَالِ التَّنْبِيْنِ وَالْحَسَابِ
² ve ğerü birine وَمَا تَنْتَضِعُ فِي حَقِّهِ إِسْفَرٌ لِمَا ذَكَرْتُ تَقْدِيرَ الْعِزِّ الْعَلِيمِ ve bir mevzu'da dahı buyurmuşdur³
فَقَطْرَةٌ مِثْلُ مَا رَأَى الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ بَرُوجًا وَجَعَلَ فِيهَا سِرَاجًا
⁴ فِي النَّوْمِ فَتَقَالَ نَحْيُ سَتِيمٍ bunlar hūdā-yı bī-zevālün aḳvālleridür tā kim kulları bile-
ler ve yabānda⁵ yürümeyeler ay ve yıldızlar nūri ile yürüyeler k̄azī gördi kim
bu herīf feşāhatda ve belāgatda⁶ māhir ve 'ilm-i nücūmda ve 'ilm-i hey'etde
her şey'e kādir 'āciz ü müteḥayyir qalup eydür ey civān⁷ bu cümle zıkr etdü-
ğün 'ilm-i nücūmı bilür misin baña bildür ki bu vakt ne vaktür ve bu sā'at⁸

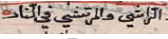

ne sâ'atdür herîf eydür bu sâ'at kamer burcu 'akrebdür iki derece ve beş dakîkadur ve hem ⁹ zühre müşerînün muķārenesidür ve merîh dört derece ile hāne-yi devlde ki bu gün ve bu ¹⁰ gece harāmîlık ve uğrılık ederüz zamānidur ve eyüdür ve **وَاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَوَدَّ** gāzā etmek ve evden ¹¹ taşra çıkmak üç sâ'ate degin eyü degüldür ve bāga gitmek daḥi maşlahat degüldür ve eyü degül dedi ¹² kâzî güldi eyitdi ey civān-merd gel beni āzād eyle peyğamber sözi-y-ile bu işi işledüm ¹³ uğrı eyitdi nece kâzî eyitdi bu hadîş ile **وَالْبَيْنِ** ¹⁴ uğrı eydür ya niçün bu hadîş ile 'amil olmadū **فَالرَّضِيقِ نَمَّ الطَّرِيقِ** eger bir gulām ¹⁵ veyahūd bir hādım senünle bir hāl-i ma'ān olaydı ben saḡa böyle küstāhlık etmezdüm ammā ben seni ¹⁶ şoyaram çıplağ ederem ve katırın aluram tā saḡa öğrence olsun ki menba'de tenhā bir yere ¹⁷ gitmeyesin kâzî uğrıya eydür kendünge müselmān dērsin meger bu hadîşi işitmedūn ola **المسلمين من المسلمون خيريه ولسانه** eyle olsa mü'min oldur ki ve müslem oldur müslemānlar ¹⁹ anuḡ elinden ve dilinden emīn ola sen nece müslemānsın ki senden namāza gitmek mümkin degüldür ²⁰ uğrı eydür bir iş tamām olmasa eyle olur sen maluḡ zekātın vėrmemişsin ²¹ imdi merr-i mışrıyi ve destāri ve cübbeyi zekevātından baḡa vėr ta kim mālūḡ zekevātu sākıt ola ²² zīrā hūdāy ta'ālā namāzdan şonra zekātı buyurdi **كَقَوْلِهِ تَعَالَى وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ** ² demişdür imdi zekātuḡ vėr evvelā ba'de var namāzın edā eyle tā kim dürüst ola ve hem ³ işuḡ rāst gele kâzî eydür beni incitme ki dīv ādemi incidür herîf eydür eger ben ⁴ dīv isem sen kāfirsın kâzî eydür ne delîl ile uğrı eydür **أَلَيْسَ بَيْنَ عَالِي كَأْفِرِينَ قَوْلِي تَعَالَى أَنَا أَرْسَلْنَا** ⁵ ya'nī biz gönderdik dīvleri kāfirler üzerine tā kim rencīde ⁶ edeler kâzî eydür **الْعُلَمَاءُ وَرَبِّهِمُ الْأَبْنَاءُ** uğrı eydür eger sen vāriş-i enbiyā isen ⁷ ben daḥi ḡaḡkuḡ ḡāşiyam ya'nī ehl-i kūrān ḡāşşu'llahdur ve ben bir kişiyem ki kūrān-ı 'azīmi yedi ⁸ kırā'at üzre okuram kâzî eydür yedi kırā'at ḡaḡısidur uğrı eydür kırā'at-ı ⁹ nāfi'dür ve kırā'at-ı ibn-i keşirdür ve kırā'at-ı nāşırdur ve kırā'at-ı ibn-i 'āmirü'l-kūfidür ve kırā'at-ı ¹⁰ ca'ferdür ve kırā'at-ı kemāldür ve kırā'at-ı ḡ'acedür kâzî eydür çünki sen ḡāfız-ı kelāmü'l-lahsın ¹¹ niçün zūlm edersin meger bu āyetden ḡaberuḡ yokdur dedi **قَوْلِهِ تَعَالَى وَاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالشَّمْسِ وَالْقَمَرِ وَوَدَّ** ¹² **عَلَيْكُمْ الظَّالِمِينَ** ya'nī allahuḡ la'neti zālimler üzerinedür uğrı eydür ey kâzî ¹³ bu ḡuşuşda zālim sensin ki bu nice esbāb ile tenhā yola gidersin ve bende mi allah ta'ālā ¹⁴ la'netiyem saḡa musallaḡ olmışam ve inşallah bu gündən şonra tevbe eylesem gerek hūdā-yı ta'ālanuḡ ¹⁵ rahmetinden nevmiz degülem zīrā **الْإِنْتِظَارِ مِنَ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ** ¹⁶ **الْحَمِيمِ** āyet-i kerīmedür ve hadîş-i şerīfde gelmişdür **التَّائِبِ مِنَ الذَّنْبِ كَلَّا ذُنُوبَهُ** ¹⁷ ya'nī günāhına tevbe eden kimesneleruḡ günāhı gide hergiz günāh etmemiş gibi ola kâzî eyitdi ¹⁸ ey civān bu āyeti işitmedūn ola veya unıtduḡ ola **مَنْ قَتَلَ مَوْجِدًا مَقْتُولًا فَجَزَّؤُهُ جَهَنَّمَ** ¹⁹ **حَالِكًا مِنْهَا** ya'nī her kim ki bir mü'mīni kaşd-ıla öldürse ebeden tāmuda kalur uğrı ²⁰ güldi ve eyitdi ey kâzî ben seni öldürmege kaşd etmedüm ki baḡa bu hadîşi okursın ²¹ kâzî eydür hadîş-i şerīfde gelmişdür **مَالِ الْمَوْتَمِرِ كَرَمَةَ نَفْسِهِ دَمَةً** ya'nī mü'minüḡ ²² mālī ḡanı

gibidür uğrı eydür bu dañı hadîşde gelmişdür **قَالَ لَيْسَ بِنَبِيٍّ أَحَدٌ** ^{23a} ¹ ya'nî cümle birbirine kardeşdur mü'minler ve müslimler çünki müselmânlıkda ben senünle kardeş ² olam ya revâ mıdur nâz u ni'metde ve ben 'âzâb u miñnetde olam tîz in aşığa cübbeyi ³ ve destârı ve merr-i mışrıyı vër baña andan selâmet birle git geç oldı benüm işim ahmâl-ile ⁴ fevt oldı saña hürmet êtdüğüm için kâzı eydür bende şeref 'ilm vardır haq celle ve 'alâ ⁵ buyurur **هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ** ya'nî hergiz câhil kimesnelere benzemez 'âlimler ⁶ ve 'âlimle berâber olmazlar uğrı eydür 'âlim benüm câhil nâdân sensin 'âlimüm ki yol üzre ⁷ şikâr elüme girdi câhil sensin ki karanu gece içinde nisfû'l-leylde bu deñlü esbâbla ⁸ yalñuz yola gidersin tîz in soyın fa'lum fevt olur 'ilm-i fazîleti fâ'idesi yokdur ⁹ ve nacât olmaz saña bundan tîz ol eger sen ey câhil namâzı öñde edâ eder-idün bârı ta'âlâ ¹⁰ hâzretinün şun'-ı tefekkürine meşğül olayduñ bundan çok merteben hod yegrek olurdu hadîş-i ¹¹ nebevîde gelmişdür **سَيِّئٌ مَنْ تَفَكَّرَ سَاعَةً مِنْ مَنِّعَ الْقَدَمِ تَعَالَى إِعْطَاهُ اللَّهُ شُكْرًا عِبَادَةً سَعِينٌ** ¹² ya'nî oturup kendü-y-ile haqquñ şun'-ı tefekkürine dirüşmek bir sâ'ati yêtmiş yıllık 'ibâdet ¹³ yêrine geçer demekdür ve bir kavilde demişlerdür **الاعمال بالنيات** ya'nî her iş niyyete müte'allıkdur hemân ¹⁴ lâfi ko soyın ahırda bilürem sen nañs âdemsin anuñçün elüme girdün kâzı eydür yâ müfsid bu ¹⁵ cümle 'ilmi bilürsin ya niçün uğrılık edersin uğrı eydür baña müfsid dërsin hâlbuki müfsidden ¹⁶ eyü iş gelmez kemâ fî kavlühu ta'âlâ **أَنَّ اللَّهَ لَا يَصْلِحُ عَلَى الْمُفْسِدِينَ** dedi kâzı nâçâr olup ¹⁷ eyitdi **أَنْتَ الْعَالِمُ أَنْتَ الْمُفْتَرِ أَنْتَ الْمُحْتَرَفُ أَنْتَ الْمُجْتَمِعُ أَنْتَ الْمُتَكَلِّمُ أَنْتَ الْقَارِئُ أَنْتَ الْمُفْقِهُ** ¹⁸ **لَا يَأْرِيكَ اللَّهُ فِي عَمَلِكَ** ya'nî kâzı beddu'â kıldı gëru eyitdi ey herîf gel benümle bāğ kapusına ¹⁹ degin varalum tã kim esbâbum anda saña vëreyim gidesin dedi uğrı eydür güzel buyurduñ ²⁰ senünle bāğ kapusına varayın bāğbâna buyurasın beni dutalar muhkemletçeler andan şonra pâdişâha ²¹ i'lâm edesin ve bu âyeti aña okuyasın **التَّسَارُوقُ وَالتَّسَارُوقَةُ فَاقْلَعُوا أَيْدِيَكُمْ** ya'nî ²² bu âyet-i kerîmenün hükmi-y-ile iki elüm kaṭ' êtdüresin ve bunuñ gibi tehlikeye varmak 'âkıl işi degöldür ^{23b} kav-lühü ta'âlâ **كَقَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا تَلْمِزُوا أَيْدِيَكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ** ya'nî kendü elinüz ile kendünüzü helâke bırakmañ ² ben sen dedüğün ef'âli êtmezem sen beni divâne şandun ki bu aşl belâyâ kendüm uğradum ³ benüm bāğ kapusunda aşla ve kaṭ'en hiç maşlahatum yokdur bu arada soyınmak gereksin yıllar ⁵ geldükça benüm elüme senci-leyin şikâr girmez ve bu aşl fırsat pes kanda olur ⁶ nece bir eglenürsin fevt êtmek olur mı ve hem el-hâreket mine'l-bereket demişler ya'nî hâreket mücib ⁷ bereketdür cānum çünki ben hâreket eyledüm bu bir bereketdür baña êrişdi kâzı eydür lütf eyle gel benümle ⁸ bile gidelüm tã bu raḥatları saña vëreyim gidesin ve hem baña hürmet êtmiş olasın uğrı eydür ⁹ âtamdan ve ānamdan istima' kılımışam ki peygamber 'aleyhi's-şalavât ü ve's-selâm buyurmuşdur benüm dinümde ¹⁰ bid'at koyan haq ta'âlânun la'neti ol kişinün üzerinedür ya hiç olur mı ki ben seni ¹¹ koyvërem fırsatı elümden kaçuram şonra ḥayuf-lanup dögünem ve atalar kelâmında meşhürdür ¹² ki bir kişi hâzır fırsatı elinden kaçırsa bir zamân ola ki vaḫt-ı sayf kâṭı' olduḫda ruzgâr ¹² ol kişinün

gerdânınadır elinden fırsatı fevt etmiş ola ben bu ma'nîde kendime zülm ¹³ etmezem ulular sözün dutaram hîç âdem hoşluğu nâ-hoşlığa deñişür mi kâzî ¹⁴ eyitdi ând u yemîn vërem ki benümle sarây kapusına gel saña hîç elem ve zaħmet erişdürmeye herîf ¹⁵ eyitdi gel pes olmayıcağ sözi söyleme hîç kişi olur olmaz söze uyar mı ve hâzır ¹⁶ fırsatı elden kor mı ben senünle sarây kapusına varam elüne dīvīt alıp kalem ile yazasın ¹⁷ ve hâs u hizmetkârlara bildüresin gelüp beni dutalar daħı cezâmı ne ise bildüreler ve hem sen ¹⁸ yemîninde kâzib olmayasın kâzılar çok bilür fesâd işleri bilürem nesne dilüñ ile ¹⁹ dëmezsin lâkin yazup hizmetkârlara bildirürsin hâlüm diger gün olur hem baña buni okıyasın ²⁰ **قولسایمین فی کلمة الكفارة صحیح** dëyü buyurmışdur dëyü zarüret hâlinde yemîn revâ ola ²¹ ve aña kefaret vâcib degüldür ve anuñ gibi yemînden siz korqmañ dërler senüñ cümle sözlerüñ ^{24a} bilâ-ħaşal ve nâ-ma'küdur ve dâire-yi 'ağıldan hâricdür 'âkıl olan bunuñ gibi söz söyler mi ² tîz in aşğa şoyun dëyicek kâzî bî-çäre nâ-çâr olup ve civândan 'âciz ve müteħayyir kalup ³ cübbeyi ve destârı ve merr-i mışrıyî uğrıya vërup diledi kim vara uğrı eydür dur qanda gidersin ⁴ saña su'âlüm var eger müselmân isey toğru dëmek gereksin **قولسایمین فی کلمة الكفارة صحیح** ⁵ ya'nî müselmân olan kizib eylemez hılâf dëmeyüp toğrı dëmek gereksin kâzî eydür hoş ⁶ söyle toğrı diyem uğrı eydür bu gönlegünden ğayrı gönlegün var mı kâzî eydür niceleri ⁷ vârdur uğrı eydür revâ midur peyğamber şallallahu 'aleyh vesellem buyurmışdur **صاحبة العیسی** ⁸ **لجیظلاوة من ایمان** ya'nî iki gönlek şâhibi olan kimesneler imân lezzetin bulmaz ⁹ bu gönlegi daħı baña vër andan var git kâzî çıplak namâz kılmak câyiz degüldür uğrı eydür ¹⁰ hâlâş vaqtında 'üryân daħı kalsañ dürüstdür kâzî bî-çäre gönlegi daħı uğrıya vërdi ¹¹ ey kâzî kangı mezhebdensin kâzî eyitdi şâf'î rahmetullah 'aleyh mezhebindenüm uğrı eyitdi ¹² revâ degüldür ki sen müselmânların kâzısı olasın ve hem mü'min ve müslim olasın ve hem ehl-i 'ilm olasın ¹³ daħı yalan söyleyesin kâzî eydür ben ne yalan söyledim uğrı eyitdi hem eydersin ¹⁴ şâf'î mezhebindenüm hem altun yüzük sağ parmağına taqmak revâ degüldür baña vër saña daşımak ¹⁵ hañâdur şâf'î mezhebinde altun yüzük daşımak câyiz degüldür kâzî nâ-çâr olup yüzügün ¹⁶ parmağından indirüp uğrıya vërdi eyitdi hem müneccim hem mu'allim hem mütekellim hem müferssir hem muħaddis ¹⁷ hem karî-yi kurân-ı 'azımsin hem güzel yigitsin ħudâ ta'âlâ 'ömrüñe zevâl êrgürsün ve saña bereket ¹⁸ vërmesün 'an-karîb 'ömrüñi yoğ eylesün uğrı eydür senüñ daħı ħâcetün ħabül olmasun ¹⁹ dëyüp kâzınuñ esbâbların bir bir ğeyüp ve katıra süvâr olur yahû efendi seni allah senden ^{24b} ¹ râzı olsun beni ğanî eyledüñ dëyüp kâzî daħı elemden hîç bir kelâm ² dëmeyüp piyâde 'üryân ve ciğeri büryân ve dîdeleri giryân dönüp evine geldi hîç kimseneye ³ söz söylemedin ğeçüp oturdu çünkü şabâħ oldu kâzınuñ dostları ve muşâhibleri ⁴ seher ħahvesine geldiler gördiler kim kâzî hışmnâk ħasâvete batup oturur eyitdiler ey efendimiz ⁵ ħayr ola 'acebdür bu gün her gün gibi degülsünüz ayîne-yi ruşârıñuzı reng-i kudret başmışdur ⁶ dëdiler kâzî söze gelüp ğeçe herîf ile êtdüğü mu'â-

meleyi ve mükālemeyi bir bir hikāyet eyledi henüz ⁷ kışsa-yı pür-ğuşsa tamām olmadın bir ādem geldi eyitdi efendi sulṭānum ḳapuya bir ādem geldi sizün ⁸ esterünüze sūvār ve hem destāruñuz ve gēysünuz gēyüp içerü girmek diler ḳāzı eyitdi ⁹ bre merd ḳapuyı berk idün içerüye girmesin mübādā ki ḳazāyı elümden ala bu sözde ¹⁰ iken nāgāh uğrı içerü girdi hiç selām dañı vèrmeyüp geçüp oturdu ¹¹ ḳāzı eyitdi niçün selām vèrmeyüp geçüp üzerime oturduñ hayr ola meger gece ¹² da'vādan nesne bākī ḳalmamış olsa ḫarāmī eydür selām ol kişeye vèreyim ki senden ¹³ ḳorḳusu ola veyāñūd senün ḳatında bir murādı ola benüm ise senden hiç bir ḫacetüm ¹⁴ ve bir ḳorḳum yoḳdur likin gece eve vardum bu kitāba nazar etdüm gördüm ki benüm ḳulum oğlın ¹⁵ ḳāzı eyitdi ne delil ile ḫarāmī eyitdi uşta hemān kitābuñ yañından çıkaru açdı ¹⁶ ḳāzı eyitdi nideyim biraz fikr eyledi bunun ḫod gece kitābı yoḳıdı bu deñli iş ¹⁷ işledi şimdi ḫod kitābla allāh bilür ne işler işleyecekdür hemān aḡzını ¹⁸ dutmaḳ gerek ve bunu kendü ḫāline ḳomaḳ gerekdür yoḫsa beni kendüye ḳul çıkadur bunu görmek ¹⁹ gerek dēyüp fikr eyledi ve eyitdi ya şeyḫ murāduñ nedür ḳādir isek vèrelüm uğrı eyitdi ²⁰ bu gün bir ev aldum on biñ aḳçaya bir altunuñ aldum ve şāhibine vèrdüm ḳalanı bākīde ^{25a} ¹ şāhib-ñāne her gün gelür aḳçasın taleb eder geldüm ki meblaḡ-ı mezbūri senden alup şāhib- ² ñāneye vèrem borcdan ḳurtulam ḳāzı eyitdi semī'nā ve eṭā'nā yā şeyḫ çıkarup on biñ aḳçeyi ³ bī- ḳuşūr ve lā keşūr uğrıya vèrdi ve uğrı bir kāḡıd yazdı ve ḫüccet ètdi ki ḳāzı ile ⁴ āşlā da'vām ve nizām yokdur dēyü ḳāzıya bir ḫüccet vèrdi uğrı malı ḳabz ètdi durdu ⁵ ḳāzı eyitdi ne yerün ādemisin ev pederün kimdür uğrı eydür babam şeyḫü'l-islām idi ve ⁶ ilm ve zühd-ile mevşūf kimesne idi nāgāh vefāt ètdi ben dañı māl ve rızḳın bir miḳdārın ⁷ ḫamr-nüş ederek telef ètdüm ve bir miḳdārın dilberler ile şefā kıılır ki ḫarc eyledüm el-ḫāşıl-ı kelām cümle mālını ⁸ hebā-i menşūr eyledüm müflis ve mendebūr bu kez ḳalem ve 'ilmi bıraḡup ḫarāmīlık ma'rifetine sulūk ⁹ eyledüm āñir dem sencileyin eyü şikār elüme girdi ḫālce ḡanī oldum mümeyyizü'l-ḫelāl 'anī'l-ḫarāmsın ¹⁰ ammā ḫarāma ve rüşvete pek ṭama' kıılırsın anuñçün bu miḳdār mālun baña naşīb oldu ve peyḡamber ¹¹ buyurmuşdur böyle olunca āñiretde dañı ḫālun ḫarābdur hele ben ¹² faḳīr iken ḡanī oldum ve şimden gerü bu işe tevbe kıldum allāh senden rāzı olsun yāñū ¹³ efendi seni dēdi ve ḳalḳup gitdi ḳāzı gücle ḳurtuldi ve ḡam ve ḡuşsa ile ḳaldı ve ḫalāş ¹⁴ olduḡına çok şükr eyledi tamām şod vesselamu 'ale'd-du'a el-kirām ¹⁵ vesselāmu 'alā min etibbū'l-hadī.

Extended Summary

People have immortalized important events, culture and values they heard and experienced. Stories fed by the life, values and beliefs of the society have become important cultural products with the transmission between generations. These cultural products, which were orally in the beginning, became written and formed literary texts. The texts that are sources for many fields such as language, history, sociology, mythology and folklore contain important clues about the society they live in.

Turkish stories, the first examples of which we come across during the Old Uighur Turkish period, constitute an important corpus. As a result of the religion change, geography and social structure, Turkish storytelling has revealed many stories on topics such as love, mysticism, religion and heroism. Stories written in Turkish in the Anatolian area have been seen since the XIIIth century. During this period, many Turkish works were written thanks to the loyalty to the lord who ruled the principalities in Anatolia, to Turkish and to the national spirit. Translation and copyright books of the Koran translations, prophet stories, saints legends, advices, medicine, bait, hunting, gems, dream interpretation in the period of Principalities; religious, epic verse and prose works, mystical and romantic masnavis, divans and so on. Many works have been created. One of them is the Epic of Kadı and Uğru, written by Yusuf u Meddah during the Old Oghuz Turkish period. The epic has many manuscripts in various libraries. The only copy known to belong to Yusuf is a verse copy of the epic. Many of the copies have been studied and continue to be done.

The copy subject to the study is a new copy of the story named the *Epic of Kadı and Ugru* which is among the Turkish manuscripts made available to digital access by Leipzig Library under catalog number B.or.069-2 with title *Hikâyet-i Kadı ve Düzd*. The copy was not shown in the copies identified in previous studies. There is no explanation in the text and catalog information about the author, date and place of the work. In the study, after mentioning the content of the manuscript, information is given about its place among the other copies and language features. In the light of the information given, it is thought that it should have been written in the period of Old Oghuz Turkish, although there is no exact information about when the manuscript was written.

The copy contained in a multi-text manuscript consists of 5 leaves. The verses and hadiths are written in red and the other places are written in black in the copy, which is an example of nesih without movement. The line numbers of the pages are mixed.

The *Epic of Kadı and Ugru* is a didactic story that glorifies the superiority of science. In the story, which takes place in the form of a conversation, we see the defeat of the kadi, having a superior position, by a thief, having real knowledge. There are some features that distinguish this version of the story from other copies. Unlike the other copies, the story takes place in the city of Rey. There are differences in the way of reading the Quran. The story ends when the kadi gives everything she wants to get rid of the thief and finds comfort. This situation is seen differently from some copies.

Written texts, as important means of transmission, are sources that provide important information about the social, economic, cultural, political conditions and

language characteristics of the period in which they were written. As a literary text, stories have also become popular texts for their educational and instructive qualities. This situation brings along the use of a simpler, less ostentatious language for the stories.

Almost all of the prose copies, except for the verse copy, which is known to belong to the epic of *Yusuf u Meddah* and was written in the period of Old Oghuz Turkish, can be evaluated within the language characteristics of the Classical Ottoman Period. According to Şaban Doğan; Ankara Adnan Ötüken Provincial Public Library 06 Hk 181/2 of the prose copies can be evaluated within the period of Old Oghuz Turkish. The copy subject to our study should be evaluated within the period of Old Oghuz Turkish in terms of language features and vocabulary.

HEMDEMÎ'NİN FİHRİST-İ ŞÂHÂN'INA YAZILAN YENİ BİR ZEYİL

H. İbrahim DELİCE* - Hasan YÜKSEL**
Özet

Bu makale ile okuyucuya sunulan metin, Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhân'ının yeni bir nüshası ve zeylinden oluşmaktadır. Müellif, ismini veya mahlasını belirtmemiştir. Millî Kütüphane'de bulunan yazma bir esmayihüsna metninin arkasında 35b-39b varakları arasında yer almaktadır. Osmanlı tarihi yazımında, Fihrist-i Şâhân gibi yazarı belirtilmeyen veya bilinmeyen ve bugün anonim Tevârih-i Âl-i Osman olarak nitelenen, manzum ve mensur birçok tarihî metin bulunmaktadır.

Yazarı bilinmeyen bu zeyil, Hemdemî'nin IV. Mehmed ile biten metninin ardından II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed Han dönemlerini manzum olarak işlemektedir. Metin yarım bırakılmışa benzemektedir. Bu çalışmayla ilk kez neşredilen metin, Cumhuriyet Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Prof. Dr. Mehmet Arslan tarafından yayımlanan nüshayla karşılaştırılmış ve aradaki nüsha farkları dipnotlar ile belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Fihrist-i Şâhân*, Solakzade, Hemdemî, popüler tarih, Osmanlı padişahları, zeyil.

A NEW ANONYMOUS ADDITION TO HEMDEMÎ'S FİHRİST-İ ŞÂHÂN

Abstract

The text presented to the reader with this article consists of a new copy and an addendum of Hemdemî's *Fihrist-i Şâhân*. The author did not

* Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Bölümü, ibrahimdelice@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2560-0718.

** Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, pirhasan@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-4522-2806.

specify his name or pseudonym. The manuscript in the National Library is located after an Esmâ'îl-Husna text, between the folios 35b-39b. In Ottoman historiography, there are many historical texts such as *Fihrist-i Şâhân*, whose author is not known or specified and thus described as Anonymous Tevârih-i Âl-i Osman today, in verse and prose.

In this addendum, the author of which is unknown, after Hemdemî's text on Mehmed IV, the periods of Suleiman II, Ahmed II, Mustafa II and Ahmed Khan II are written in verse and this text seems to have been left unfinished. The text, that has been published for the first time thanks to this study, is compared with the one published by Prof. Dr. Mehmet Arslan, and the differences are given in footnotes.

Keywords: *Fihrist-i şâhân*, Solakzade, Hemdemî, popular history, Ottoman sultans, additional.

Giriş

Batılılaşma hareketinden önce, Osmanlı'daki bütün fikir ve sanat akımları gibi tarih yazım geleneği de doğudan gelirdi (Ülken, 1935, s. 12-126; Ülken, 1966, s. 40-51). Fihrist-i şâhân denilen yazım türü bu akımlardan biridir. Bu tarih yazım geleneğinde, konu edilen padişahların tahta çıkışı, saltanat süreleri, yaptıkları ve başardıkları işler, kazandıkları zaferler, kahramanlıklar, tahttan ayrılış ve ölüm tarihleri halefleri vb. bilgiler verilirdi (Everdi vd., 1979, s. 227).

Bugünkü bilgilerimize göre, fihrist-i şâhân denilen bu yazım türünü, ilk kez Ali Şîr Nevâyî (1441-1501), *Sedd-i İskenderi* başlıklı 7.214 beyitlik mesnevisinde, İran şahlarını 146 beyitle, dört tabaka hâlinde kısa kısa anlatan manzumeleriyle başlatmıştır (Tören, 2001, s. 8-32).

Türk edebiyatında ise, bu türün daha çok *Solakzâde Tarihi* adıyla bilinen Osmanlı tarih yazarı Hemdemî (öl.1068/1658) ile başladığı söylenir (Özcan, 2009, s. 370-372). Ancak, *Solakzade Tarihi*'nin iki versiyonu vardır. I. Yıldırım Bayezid devrine kadar gelen kısmı *Tarih-i Âl-i Osman bi-Solakzâde* (İstanbul, hicri 1271) ismiyle, Sultan İbrahim dönemi ortalarına (1053/1643) kadar süren bölümü ise *Solakzâde Tarihi* başlığıyla hicri 1297'de İstanbul'da neşredilmiştir (Özcan, 2009, s. 370-372).

Hemdemî'nin kaside tarzında yazmış olduğu 92 beyitlik *Fihrist-i Şâhân* denilen bu manzumede Osman Gazi'den IV. Mehmed'e kadar 19 Osmanlı sultanının tahta çıkışları, saltanat süreleri ve dönemlerinin belli başlı hadiseleri birkaç beyit ile anlatılmaktadır. Hemdemî eserini IV. Mehmed'e takdim etmiştir (Özcan, 2009, s. 372).

Şimdiki bilgilerimize göre Hamdemî'nin *Fihrist-i Şâhân*'ıyla bu tarih yazma şekli Osmanlı'da hayli rağbet görmüş ve gerçekten Hemdemî'den sonra bu geleneği sürdüren birçok şair ortaya çıkmıştır.

Hemdemî'nin *Fihrist-i Şâhân*'ı ilkin, *Solakzâde Tarihi*'nin (İstanbul, hicri 1297) başında dibace olarak neşredilmiştir. Ardından Raşid Efendi ve Müstakimzâde'nin zeyilleriyle birlikte Hüseyin Ayvansarayî'nin *Mecmûa-i Tevârih*'inin başına eklenmiştir (Derin vd., 1985, s. 2-13).

Eser, Süleymaniye nüshası esas alınıp sekiz yazması ile karşılaştırılarak sonuna eklenen Rüşdîzâde Reşid Hasan Efendi ve Ziyâ Paşa'nın zeyilleriyle birlikte Vahid Çabuk tarafından *Osmanlı Padişahlarının Manzûm Tarihçesi: Fihrist-i Şâhân* ismiyle yayımlanmıştır (1976, s. 203-226). Yine bazı zeyilleriyle birlikte Orhan Kurtoğlu (2003, s. 317-328), İdris Kadioğlu (2004, s. 115-131), Mücahit Kaçar (2008, s. 29-45), Ekrem Bektaş (2011, s. 9-24) ve Mehmet Arslan'ın (2011, s. 143-156) yayımları önceki neşirleri takip etmiştir.

Arslan daha sonra Hemdemî'nin pek sevilen bu *Fihrist-i Şâhân*'ına yapılan zeyillerin bilinenleri ile kendisinin tespit etmiş olduklarını derleyip müstakil kitap olarak 2019'da neşretmiştir (2019, s. 297-303). Arslan'ın bu çalışmasında, yazarı bilinen 42 ve bir de "Müellifi Bilinmeyen Zeyl" başlığı ile verilen toplam 43 *Fihrist-i Şâhân*, *Fihrist-i Şâhân* zeyli ve benzeri manzume yazar ve eserleri yer almaktadır; ancak, arşivlerde hâlen tespit edilmemiş yazarı bilinen ve bilinmeyen fihrist-i şâhânlar olduğu da görülmektedir.

İşte burada okuyucuya sunduğumuz metin, Hemdemî'nin *Fihrist-i Şâhân*'ının farklı yeni bir nüshası ve zeylinden oluşmaktadır. Metinde, müellif ismini veya mahlasını belirtmemiştir. Metin, Millî Kütüphane'de bulunan yazma bir esmayihüsna metninin arkasında (vr. 35b-39b) yer almaktadır (*Manzum Tevârih-i Al-i Osman*, 35b-39b). Osmanlı tarih yazımında böylesi yazarı belirtilmeyen veya bilinmeyen ve bugün Anonim Tevârih-i Âl-i Osman olarak nitelenen, manzum ve mensur birçok tarihî metin bulunmaktadır.

Eserin müellifi, Hemdemî'nin IV. Mehmed ile biten metninin ardında zeyil olarak II. Süleyman (1687-1691), II. Ahmed (1691-16919), II. Mustafa (1695-1703) ve III. Ahmed Han (1703-1730) dönemlerini manzum olarak kaleme almıştır; ancak, bu metin, yarım bırakılmış bir manzumeye benzemektedir. Bu çalışmayla ilk kez neşredilen metin, Arslan tarafından yayımlanan nüshayla karşılaştırılmış ve aradaki nüsha farkları dipnotlarda gösterilmiştir (2019, s. 297-303).

Metne sonradan her sultanın fihrist-i şâhânı için metin içi başlıklar eklenmiştir ve bu başlıklar [*Osman Gazi (1302-1324)*] örneğinde olduğu gibi köşeli ayraç içinde verilmiştir. Şiirin vezni gibi metne tarafımızdan yapılan ilaveler yine aynı şekilde köşeli ayraç içinde verilmiştir. Şiir numaralandırılmasında başlıklar, fihristin kaç beyitten oluştuğunu net bir şekilde gösterebilmek için

varak numarasından sonra “b” harfiyle gösterilmiştir. Böylece, şiirin ilk beyti 1'den başlatılmıştır. Başka bir deyişle, varak numarasından sonra satır numarası verilmeyip “b” ile şiir başlığı ve “1, 2, 3 vd.” numaralar ile şiirin beyit numarasına işaret edilmiştir.

[Dua ve Giriş]

[Mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün]

[35b/b] *Tevârih-i Âl-i Osman hallada Allahu mülkehum ve saltanatahum*

[35b/1] Hatâlardan emîn eyle İlâhî Âl-i Osman'ı

Çün etdün bunları sen ehl-i İslâm' uñ nigeş-bânı¹

[35b/2] Bu nesl-i pâk ile² dîn-i Muhammed takvîyet buldı

Şeref-bahş oldu dîne bunlaruñ âyîn ü erkânı

[35b/3] İtâat üzredür şer'-i mübîne dâyimâ³ bunlar

Kavîdür hakk bu kim bu hânedânın dîn ü îmânı⁴

[35b/4] Adâletle şecâatle sehâvetle mürüvvetle

Nizâm-ı âlem için itdiler sa'y-i firâvânı

[35b/5] İdindüm bunlaruñ târîhini⁵ dikkat idüp ma'lûm

Getürdüm nazma⁶ lutf-ı Hakk ile Fihrist-i Şâhân'ı

[35b/6] Ola tâ herkesüñ hâtır-nişânı cümleten târîh

Gele her söz ki nazma vardur anuñ hıfza⁷ imkânı

[35b/7] İdüp mevzûn u hemvâr oldu bu şeh-nâme-i icmâl

Recâm oldur ola ma'zûr eger var ise noksânı

[Osman Gazi (1302-1324)]

[35b/1] Kamunuñ evveli Sultân Osmân ibni Ertuğrul

Ki oldur cümleden evvel koyan resm-i cihân-bânı⁸

¹ Metin: nâgeh-bânı.

² Metin: pâkle.

³ Metin: dâ'im.

⁴ Mehmet Arslan (Sonraki gösterimler: MA): sıdk.

⁵ Metin: târîhi.

⁶ Kelime, metinde yok.

⁷ Metin: hıfz.

⁸ Metin: hatâyı.

- [35b/2] Alâeddîn-i Selçukî idüp tabl u alem irsâl
Muhakkak altı yüz toksan tokuzdur⁹ hutbe¹⁰ unvânı
- [35b/3] Yigirmiyle yidi yıl saltanat sürdi adâletle
Bu devletde bu vaz' itdi kamu tertîb-i dîvânı
- [35b/4] Gazâyâ sarf idüp evkâtını hiç turmadı hâlî
Musahhar eyledi tadrîc ile etrâf-ı buldânı
- [35b/5] Bu gülzâr-ı fenâdan ol da itdi âkıbet rihlet
O serv-i bâğ-ı devlet gitdi ukbâyâ hırâmânî

[Orhan Gazi (1324-1362)]

- [36a/b] *Cülûs-ı Sultân Orhan ibni Sultân Osmân Han Gâzî*
- [36a/1] Cihân-ı bî bekâdan azm idüp ol server-i âlem
Yerine gördi lâıyk oğlı Sultân Orhan'ı¹¹
- [36a/2] Cülûs etdi yedi yüz yigirmi altı sâlinde¹²
Saâdetle otuz beş yıl cihânun oldı sultânı¹³

[I. Murad (1362-1389)]

[36a/b] *Cülûs-ı Sultân Murâd Gâzî ibni Orhan Han fî sene: 761 müddet-i saltanat: 31*

- [36a/1] Cülûs idüp¹⁴ yerine oğlı Sultân¹⁵ Han Murâd anuñ
Tamâmet Rum ili'n feth itdi açdı kâfiristânı
- [36a/2] Cülûsına yedi yüz dahı altmış bir olur târîh
Budur el-hakk selâtînün şecî'-i merd-i meydânı
- [36a/3] Otuz bir yıl sürüp devlet gazâ yolında verdi ser¹⁶
Şehâdetle o server hâsıl itdi¹⁷ kurb-ı Rahmân'ı

⁹ MA: tokuzda.

¹⁰ Metin: hutbe-i.

¹¹ Bu beyit MA'da yok. İkinci dizinin kelime eksikliği olduğu için vezni tutmuyor.

¹² Vezin tutmuyor.

¹³ Bu beyit MA'da yok.

¹⁴ MA: itdi.

¹⁵ MA: gâzî.

¹⁶ MA: ser virdi.

¹⁷ Metin: sultân. Bu kelime, satır üzerine sonradan yazılmıştır; vezin gereği metne dâhil edilmemiştir.

[36a/4] Şehîd oldu çün ol Sultân-ı Gâzî asker-i İslâm
Cülûs itdürdiler¹⁸ fi'l-hâl oğlu Yıldırım Han'ı

[Yıldırım Bâyezid (1389-1403)]

[36a/b] *Cülûs-ı Yıldırım Bâyezid Han ibni Murâd Han fî sene: 792 müddet-i saltanat: 14*

[36a/1] Cülûsına yedi yüz dahı toksan ikidür târîh
Şecâatte selâtîn içre yokdur anuñ akrânı

[36a/2] Ne dem azm eyleyüp meydâna¹⁹ at saldı²⁰ küffâra²¹
Sanayduñ berka-hâtîfdür elinde tîğ-i uryânî

[36a/3] Serîr-i saltanatda eyledi on dördi çün tekmiñ²²
Sekiz yüz beşde âhir itdi terk-i âlem-i fânî

[Çelebi Süleymân ve Çelebi Mûsâ]

[36a/1] Süleymân Beğ'le Mûsâ Beğ sürüp bir neçe müddet dem²³
İkisi de atup tutdı bulup hâlî bu²⁴ meydânı

[Çelebi Mehmed (1413-1421)]

[36a/b] *Cülûs-ı Sultân Muhammed bin Bâyezid Han Fî sene: 816 müddet-i saltanat: 8*

[36a/1] Sekiz yüzle on altıda zuhûr etdi Muhammed Han
Tegallüb eyleyüp def' eyledi gavgâ-yı ihvânı

[36b/2] Sekiz yıl müstakillen pâdişah oldu edüp rihlet
Sifâriş²⁵ itdi oğlu Han Murâd'a cümle erkânı

[II. Murâd (1421-1444, 1446-1451)]

[36b/b] *Cülûs-ı Han Murâd bin Muhammed Han fî sene: 824 müddet-i saltanat: 30 küsür.*

[36b/1] Cülûsına sekiz yüz hem yiğirmi dört olur târîh
Olupdur Han Murâd-ı Evvel'e bu ism ile²⁶ sâni

¹⁸ MA: itdirdiler.

¹⁹ Metin: meydâna azm eyleyüp.

²⁰ MA: salsaydı.

²¹ MA: a'dâya.

²² Metin: tekmiñ.

²³ müddet dem, MA: dem devlet.

²⁴ Metinde yoktur.

²⁵ MA: sipâriş. Bu kelimenin "sifâriş" olarak yazılmış olması ya müellif ya müstensihin Azerbaycanlı olduğuna işaret edebilir.

²⁶ Metin: ismle.

- [36b/2] Karar itdi otuz yıl altı ay devlet serfirinde
Gazâlar itdi küffâra²⁷ çeküp şimşîr-i bürrânı
- [36b/3] Tamâm oldı anuñ da devri²⁸ rihlet etdi dünyâdan
Koyup Sultân Muhammed Han-ı Sâni'ye bu meydânı

[II. Mehmed (1444-1446, 1451-1481)]

[36b/b] *Cülûs-ı Sultân Mehmed bin Murâd Han eş-Şehîr bi-Fâtih fî sene: 855 müddet-i saltanat: 31*

- [36b/1] Cülûs etdi sekiz yüz elli beşde ol şeh-i âdil
Otuz bir yıl cihânda kerr ü ferle sürdi devrânı
- [36b/2] Budur İstanbullu feth eyleyen Gâzi Mehmed Han
Nola ecdadına gâlib olursa şevket ü şanı
- [36b/3] Cihândan²⁹ def'-i ref'a himmet itdi zulmet-i küfri
Ziyâ-yı seyf ile rû-yı zemîni kıldı nûrânî
- [36b/4] İrüp³⁰ pâyâna ömri³¹ ol dahı³² azm-i behişt etdi
Yerini oğlı Sultân Bâyezid'e gördi erzânî

[II. Bayezid (1481-1512)]

[36b/b] *Cülûs-ı Sultân Bâyezid bin Mehmed Han fî sene: 886; müddet-i saltanat: 32.*

- [36b/1] Sekiz yüz seksen altıda cülûs itmişdür³³ ol³⁴ sultân
Odur Hakk' uñ velîsi andadur esrâr-ı pinhânî
- [36b/2] Anuñ dahı zamânında nice feth u futûh oldı
Kırup küffârı³⁵ icrâ eyledi âyin-i şâhânî
- [36b/3] Otuzla hem iki yıl pâdişâh oldı cihânda ol
Ferâgat itdi âhir terk idüp bu dâr-ı ahzânı

²⁷ MA: a' dâya.

²⁸ MA: rûzı.

²⁹ MA: cihânda.

³⁰ Metin: idüp.

³¹ Metin: ömr.

³² Metin: da.

³³ Metin. انچه

³⁴ Metinde yok.

³⁵ MA: a' dâyı.

[I. Selim (1512-1520)]

[36b/b] *Cülûs-ı Sultân Selîm bin Bâyezîd Han fî sene: 918; müddet-i saltanat: 8; şühûr: 8*

- [37a/1] Yerin Sultân Selîm'e eyledi teklîf³⁶ soñ demde
Bilürdi kimseye bâkî degül bu çarh-ı gerdânı
- [37a/2] Cülûs etdi tokuz yüz on sekizde çünki ol Gâzî³⁷
Şecâatde nola tercih idersem cümleden anı
- [37a/3] Alup Mısr'ı sefer kıldı Acem iklimine soñra
Şikest idüp kaçırdı Çaldıran'da³⁸ Şâh-ı İrân'ı
- [37a/4] Sekiz yıl hem sekiz ay oldı ana saltanat rûzı
Koyup gitdi yerine âkıbet Sultân Süleymân'ı

[Kanuni Süleyman (1520-1566)]

[37a/b] *Cülûs-ı Süleyman bin Selîm Han fî sene: 926; müddet-i saltanat: 47.*

- [37a/1] Cülûsına tokuz yüz hem yigirmi altıdur târîh
Bunuñ eyyâm-ı adlinde bu devlet buldı mîzânı
- [37a/2] Cihânda Han Süleymân kırk sekiz yıl pâdişâh oldı
Vilâyetler musahhar eyleyüp arturdu unvânı
- [37a/3] Cihân mamûr ü âbâdan olup halk oldı âsûde
Zamânında zuhûr etdi nice âsâr-ı Sübhânî
- [37a/4] Bu da getdi cihândan tâc ü tahtın terk idüp âhir
Yerine Han Selîm olup³⁹ budur evvelkine⁴⁰ sâni

[II. Selim (1566-1574)]

[37a/b] *Cülûs-ı Sultân Selîm bin Süleymân Han fî sene: 974; müddet-i saltanat: 8.*

- [37a/1] Cülûsına tokuz yüz yetmiş ile⁴¹ dört olur târîh
Budur bu nesl-i pâküñ hakk bu kim sultân-ı zî-şânı

³⁶ Metin:

³⁷ Metin: çünki.

³⁸ MA: Çaldıran'dan.

³⁹ MA: oldı.

⁴⁰ MA: evvelkiye.

⁴¹ Metinde yok.

- [37a/2] Zamânında bunun Kıbrıs gibi bir ada⁴² ki feth oldu
Bunun şemşiri küffâr-ı⁴³ Firenge virdi hüsrânı
- [37a/3] Sekiz yıl beş⁴⁴ ay ol server-i âlem bulup⁴⁵ devlet
Sefer itdi⁴⁶ cihândan mesken itdi bâğ-ı rıdvânı

[III. Murad (1574-1595)]

[37a/b] *Cülûs-ı Sultân Murâd bin Selîm Han fî sene: 982; müddet-i saltanat: 20.*

- [37a/1] Anın mesned-nişîni Han Murâd Sâlis olupdur⁴⁷
Budur cümle salâtînüñ⁴⁸ güzîn-i ehl-i irfânı
- [37b/2] Tokuz yüz hem dahı seksen iki çün⁴⁹ geçdi hicretten
Cülûs itdi⁵⁰ müyesser oldu ana tâc-ı hâkânî
- [37b/3] Olup sâbit kadem tahtında zahmet çekmeyüp aslâ
İdüp serdârın irsâl etdiler⁵¹ Tebrîz ü Şîrvân'ı
- [37b/4] Yigirmi yıl sekiz ay âleme hükm itdi adl üzre
Koyup getdi o âdil⁵² âkıbet bu köhne evvânı

[III. Mehmet (1595-1603)]

[37b/b] *Cülûs-ı Sultân Mehemed bin Murâd Han Sâlis fî sene: 1003; müddet-i saltanat: 9 aded-i eyyâm: 63.*

- [37b/1] Anuñ da oğlı kim⁵³ Sultân Mehemed Han-ı Sâlisdür
Cülûs itdi biñ üçde oldu cârî emr ü fermânı

⁴² MA: ülke.

⁴³ MA: akvâm-ı.

⁴⁴ Metinde yok.

⁴⁵ MA: sürüp.

⁴⁶ MA: kıldı.

⁴⁷ MA: olmuşdur.

⁴⁸ Metin: talâtînüñ.

⁴⁹ Metinde yok.

⁵⁰ MA: idüp.

⁵¹ MA: aldılar.

⁵² Metin: .

⁵³ Metinde yok.

- [37b/2] Bu devletde budur Hünkâr-ı Gâzi fâtih-i Egri
Kıran küffârı⁵⁴ ser-tâ-pâ idüp ceng-i firâvânı
- [37b/3] Tokuz yıl altmış üç gün saltanat sürdi edüp rihlet
Bu mihmân-hânenüñ birkaç gün oldu ol da⁵⁵ mihmânı

[I. Ahmed (1603-1617)]

[37b/b] *Cülûs-ı Sultân Ahmed Han bin Mehemed Han fî sene: 1012; müddet-i saltanat: 14; mâh: 4.*

- [37b/1] Geçüp anuñ yerine adl ile⁵⁶ Sultân Ahmed Han
Yeñiden oldu ihyâ hakk bu kim âyin-i Osmânî⁵⁷
- [37b/2] Cülûsı⁵⁸ hicretün bin on ikisinde⁵⁹ olup vâki
Ana bu saltanat oldu Hüdâ'nuñ lutf u ihsânı
- [37b/3] Zamânında Anatol semtinüñ etrâf u eknâfi
Celâlî eşkiyâsı cümleten⁶⁰ itmişdi tâlânı
- [37b/4] Tevekkül eyleyüp Allah'a etdi bir kulın irsâl
Geçürdi tiğ-i kahrından ser-â-ser ehl-i tuğyânı
- [37b/5] Hükûmet etdi⁶¹ on dört yıla dört ay eyledi⁶² rihlet
Cülûs itdürdiler anuñ yerine Mustafâ Han'ı

[Sultan Mustafa Han (1617-1618)]

[37b/b] *Cülûs-ı Sultân Mustafâ Han ibni Mehemed Han fî sene: 1026; müddet-i saltanat: 3; yevm: 3.*

- [37b/1] Cülûsı bin yiğirmi altıda vâki olup anuñ⁶³
Müyesser oldu ana gerçi kurb-ı taht⁶⁴-ı sultânî

⁵⁴ MA: a'dâyı.

⁵⁵ Metin: ; elif ile vav yer deđiřtirmiş gibi duruyor.

⁵⁶ Metin: adlle.

⁵⁷ Metin: Osmân.

⁵⁸ Metin: cülûs.

⁵⁹ Metin: ikide.

⁶⁰ Metin: cümle.

⁶¹ MA: kıldı.

⁶² Metin: idi.

⁶³ Metinde yok.

⁶⁴ MA: ferr ü baht-ı.

[37b/2] Ne hâl ise üç ay üç gün karâr itdi velî soñra⁶⁵
İdüp gavgâ-yı âlemden ferâgat çekdi dâmânı

[II. Osman (1618-1622)]

[38a/b] *Cülûs-ı Sultân Osman Han ibni Sultân Ahmed Han fî sene: 1037; müddet-i saltanat: 4; yevm: 4.*

[38a/1] Anuñ ardınca Osmân Han-ı Sâni pâdişâh oldu
Hakikatde budur bu hânedânuñ şîr-i garrânı

[38a/2] Cülûsı bin yiğirmiyle yedide vâki olmışdur
Olup dört yilla⁶⁶ dört ay on gün anuñ⁶⁷ cümle devrânı

[38a/3] Gazâ yolına bezl-i himmet itdi ol şeh-i gâzî
Cihân serverliğîn isbât idüp gösterdi bürhânı

[38a/4] Ne çâre neylesün ammâ ki bahtı olmadı yâver
Cihândan almayup kâmi felek kıldı hebâ anı

[38a/5] Bu hâlet çün zuhûr itdi kamunuñ ittifâkıyla⁶⁸
Cülûs itdürdiler tekrâr Sultân Mustafa Han'ı

[Sultan Mustafa (1617-1618-1622-1623)]

[38a/b] *Cülûs-ı Sultân Mustafâ Han ibni Mehemed Han fî sene: 1031; müddet-i saltanates: sene: 1; şuhûr: 4.*

[38a/1] Ne fetretler ne gavgâlar olupdur bin otuz birde⁶⁹
On altı ay zamâne gösterüp rûy-ı perîşânî

[38a/2] Müşevveş oldu çün⁷⁰ ahvâl-i âlem gördiler âhir
Gelüp cem' oldılar bir yere cümle devlet a'yânı

[38a/3] Cülûs itdürdiler Sultân Murâd-ı Râbi'î ol dem
Umûr-ı saltanat buldı yine evvelki mîzânı

⁶⁵ MA: velî sonra.

⁶⁶ Metin: yıl-ile.

⁶⁷ Metinde yok.

⁶⁸ Metin: iltifâtıyla.

⁶⁹ Metin: otuzda.

⁷⁰ Metinde yok.

[IV. Murad (1623-1640)]

[38a/b] *Cülûs-ı Sultân Murâd-ı Râbi' ibni Ahmed Han fî sene: 1032; müddet-i saltanat: 17.*

- [38a/1] Geçüp tahta bin otuz ikide ol hüsrev-i gâzî
Bu devlet oldu ol⁷¹ şâh-ı güzîne Hakk' uñ⁷² ihsânı
- [38a/2] Mehâbetde salâbetde olup ecdâdına gâlib
Budur sâhib-kırânı âlemün Sâm u Nerîmân'ı
- [38a/3] Adûnuñ kesdi ırkın eşkiyâdan intikâm aldı
Elinden ol gürûhuñ hiç biri kurtarmadı cânı
- [38b/4] İdüp izhâr-ı kudret fitne Ye'cûc'ına sedd çekdi
Sezâdur aña dilerse eger İskender-i Sâni
- [38b/5] Revân ile alup Bağdâd'ı kahr itdi Kızılbaş'ı
Kalaydı sağ eger alurdu hep İran u⁷³ Revân'ı
- [38b/6] Cihânda on yedi yıl kâm-rânlık eyleyüp âhir
Nihâyet buldı emr-i Hakk ile anuñ da devrânı

[Sultan İbrahim (1640-1648)]

[38a/b] *Cülûs-ı Sultân İbrahim bin Ahmed Han fî sene: 1049; müddet-i saltanat: 8; mâh: 9.*

- [38b/1] Cülûs itdi karındaşı yerine⁷⁴ Han İbrahim
Bunun da oldu heft-iklîme câri emr⁷⁵ ü fermânı
- [38b/2] Olup bin kırk tokuzda ana rûzî baht-ı firûzî
Getürdi sadra âhir rûzgâr ol zıll-ı Yezdân'ı
- [38b/3] Bi-hamdillah zamânında Girid'de Hanya feth oldu
Azak'dan⁷⁶ hod Kazaklar tutdılar semt-i gürîzânı
- [38b/4] Tokuz yıldan üç ay eksük hükûmet eyleyüp âhir
Ferâgat itdi ana keşf olup bir sırr-ı vicdânî

⁷¹ Metinde yok.

⁷² Metin: halkuñ.

⁷³ Metinde yok.

⁷⁴ Metin: yerine karındaşı.

⁷⁵ MA: hükm.

⁷⁶ MA: Azak'da.

[38b/5] Anuñ ferzend-i âlî-şânı devletle saâdetle
Geçüp evreng-i şâhîye müşerref kıldı dîvânı

[IV. Mehmed (1648-1687)]

[38b/b] *Cülûs-ı Sultân Mehammed Han Gâzî ibni İbrahim fî sene: 1058; saltanateş: 40; mâh: 5; cülûs-ı yevm: 14.*

- [38b/1] Cülûs-ı Hân Mehemmed eyledi âsûde dünyâyı
Didi târîhini⁷⁷ erbâb-ı nazmuñ bir sühan-dânı
- [38b/2] Teveccüh eyledi devlet ana bin elli sekizde
Hayat bulupdur sanki bu mülk-i Osmânî⁷⁸
- [38b/3] Odur hünkâr-ı gâzî pâdişâhânuñ ser-efrâzı
Dilim medh itmede kâsır o sultân ibni sultânı
- [38b/4] Semiy-y-i Fahr-i âlem⁷⁹ şehriyâr-ı a'del ü ekrem
Şehen-şâh-ı muazzam vâris-i mülk-i Süleymânî
- [38b/5] Mehemmed Han-ı Râbi' pâdişâh-ı mağrib ü maşrık⁸⁰
Anuñdur tâc-ı hâkânî anuñdur taht-ı Osmânî
- [39a/6] Saâdetle serîr-i devlet üzre hem-nişîn ola⁸¹
Gören bedr oldı zann eyler bir kerre⁸² mâh-ı tâbânı
- [39a/7] Süvâr ola⁸³ eger rahş-ı hümâyûna sanurlar hep
Esed burcına tahvîl eylemişdür mihr-i rahşânı
- [39a/8] Cülûs esnâlarında oldı gerçi fitneler zâhir⁸⁴
Kamusun ber-taraf kıldı idüp sa'y-ı firâvânı⁸⁵
- [39a/9] Eser devrinde hergiz kalmamışdur fitneden asla⁸⁶
Meger erbâb-ı hüsnin ruhlarında hâl-i fettânı

⁷⁷ Metin: târîhi.

⁷⁸ Bu beyit MA'da yok. İkinci dizesinde vezin tutmuyor.

⁷⁹ Metin: fahr-i âlî.

⁸⁰ MA: maşrık u mağrib.

⁸¹ MA: câ-nişîn olsa.

⁸² MA: felekde.

⁸³ MA: olsa.

⁸⁴ Bu dize MA'da şöyle: "Zamânında biraz fetret zuhur itmişdi ammâ kim".

⁸⁵ MA: sa'y-ı firâvânı: tedbir-i âsânî.

⁸⁶ MA: hakkâ.

[39a/10] Adâletle yeni başdan cihânı eyledi ma'mûr
Yine buldı nizâmın devletinde âlem-i fânî

[Hemdemî'ye Zeyl]⁸⁷

[39a/11] Ta'addî eyledi kul soñra olup bâğîlere tâbî'
O şâha gadr idüp azl etdiler bâ emr-i Yezdânî

[39a/12] Hükûmet etdi kırk yıl dahı beş ay yevm hem on dördle
Bulup itmâm anuñ da devleti bâ-hükm-i Sübhânî

[39a/13] Olup toksan tokuz hem dahı bin sâl hicretten⁸⁸
Süleymân Han'a nakl bu kürre-i taht-ı Osmânî⁸⁹

[II. Süleyman (1687- 1691)]⁹⁰

[39a/1] Cülûs itdürdiler Sultân Süleymân-ı Sânî tahta
Karındaşı Mehemed Han Gâzî yerine anı

[39a/2] Tokuz ay hem dahı⁹¹ üç yıl cihânda pâdişâh oldı
Erişdi biñ yüz ikide aña emr-i Rabbânî

[II. Ahmed (1691-1695)]

[39a/1] Karındaşı cülûs itdi bu kez taht-ı Süleymân'a
Semiyy-i fahr-i âlem ya'ni Sultân Ahmed-i Sânî

[39a/2] Sekiz ay dahı üç yıl yevm-i sâdis işrîn oldukda⁹²
Fenâ dârını terk idüp bıraktı taht-ı eyvânı

[II. Mustafa (1695-1703)]

[39b/1] Cülûs etdi bu kez ol⁹³ Mustafâ Han biñ yüz ellide
Safâyâb oldı âlem hem düzildi tavr-ı Osmânî

⁸⁷ Hemdemî'nin metni, bu beyitten sonra 4 beyitlik "Dua ve Hatime" başlığı ile sona ermiş iken bu metnin müellifi/müstensihi II. Süleyman, II. Ahmed, II. Mustafa ve III. Ahmed fihristini de ilave etmiştir. Metinde MA'da bulunan "Dua ve Başlık" bölümü bulunmamaktadır; bu beyit ve devamı "Dua ve Hatime" başlığına kadar MA'da yoktur.

⁸⁸ Vezin tutmuyor.

⁸⁹ Vezin tutmuyor.

⁹⁰ Hemdemî'ye ilave edilen fihristlerin başlık yazılarının yerleri sonradan yazılmak amacıyla boş bırakılmış, ancak yazılmamıştır.

⁹¹ Vezni tamamlamak için ilave edilmiştir.

⁹² Vezin tutmuyor.

⁹³ Vezni tamamlamak için ilave edilmiştir.

- [39b/2] Sa'âdetle cülûsında ola âsûde hep âlem
Zafer-yâb ola anuñla dahı âyin-i Osmânî
- [39b/3] Mu'in ü rehberin ya Rabb atâ kıl kutb-ı âlemden
Seferde vü hazerde yâver ola bula ikrâmı
- [39b/4] Adâletle İlähî ber-karar it saltanat üzre
Atâ vü lutf bahş-âsâ bulalar andan ihsânı
- [39b/5] Adûsuz eyleyüp anı⁹⁴ dem-â-dem ser-firâz eyle
Şecâ'atle mehâbetle ola asrın Nerîmânı
- [39b/6] Sikenderveş kamu âlem olalar hükmüne mahkûm
Adûdan intikâm almakda bula lutf-ı Yezdânî
- [39b/7] Tokuz yıl hem iki ay pâdişâh oldı bu âlemden
Erişdi bin yüz on beşde bu kerre emr-i Rabbânî⁹⁵

[III. Ahmed Han (1703- 1730)]

- [39b/1] Cülûs etdi biñ⁹⁶ yüz on beşde karındaşı Han Ahmed Han
Geçüp tahta sa'âdetle müzeyyen kıldı erkânı

[Dua ve Hatime]⁹⁷

- [39a/1] Bunuñ ben şükrini mümkin midür hergiz edâ itmek
Hudâ virdi bize bir pâdişâh-ı pâk-iz'ânı
- [39a/2] Yeter ey Hemdemî şimden girü gel sıdk ile el aç
Du'âya başla kim "Fihrist-i Şâhân" buldı pâyânı
- [39a/3] İlähî eyle ervâh-ı selâtini dem-â-dem şâd
İlähî sen hatâlardan emîn it şâh-ı devrânı
- [39a/4] İlähî ömrin efzûn eyle anlar yerde yatdukça
İlähî sen kabul eyle du'â-yı müstemendânı

⁹⁴ Vezni tamamlamak için ilave edilmiştir.

⁹⁵ Metin bu beyitle sona ermektedir, ancak devamında muhtemelen sonradan yazmak üzere boş bırakılmış yer ve ayrıca iki sayfa bulunmaktadır.

⁹⁶ Metinde yok, ancak sultanın tahta çıkışı 1115'tir. "Biñ" eklenince vezin bozulmaktadır.

⁹⁷ "Dua ve Hatime" başlığını verdiğimiz 4 beyitlik kısım, metinde yoktur; MA'dan alınmıştır ve MA, 9 beyitlik IV. Mehmed fihristinden sonra "Dua" ile sona ermektedir.

Sonuç

Tevarih-i Al-i Osman olarak isimlendirilmiş ve *mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilün* vezninde olan bu zeyil, 25 sultan için yazılmıştır ve toplam 103 beyitten oluşmaktadır. Hemdemî'nin Arslan neşrinde toplam 92 beyit vardır. Dolayısıyla, buraya “Dua ve Hatime” başlığıyla alınan 4 beyit metinden çıkarılmış; MA’da bulunmayan 11 beyit ilave edilmiştir.

Her fihristin başlığında -bazı sultanlar hariç- saltanata başlama yılı ve saltanat süresi gösterilmektedir. Buna ilaveten, saltanata başlama yılı ve saltanat süresi beyit içinde de verilmektedir. Saltanatın bitişi ise sadece metinde diğer sultanın başlama tarihi ile belirtilmektedir. Standart olarak belirtilen bu hususların dışında bazı sultanların öne çıkan özellikleri de beyitlere yansıtılmaktadır. Zeyil olarak yazılmış olan son dört sultandan II. Mustafa için yazılan kısım neredeyse bir methiye hüviyeti de kazanmış gibi dua ve övgülerle genişletilmiştir.

Bütün bu durumu, zeylin içeriğini daha net ortaya koyabilmek için şöyle tablolatabiliriz:

Tablo 1: *Fihrist-i Şâhân*'ın İçerik Bilgileri

Sıra	Sultan	Beyit	Tarih	Süre (Yıl ve Ay)	Vurgulanan Özellik
-	Dua ve Giriş	7	-	-	-
1	Osman Gazi	5	699	27	Bütün vaktini gaza için sarf etmesi.
2	Orhan Gazi	2	726	35	-
3	I. Murat	4	761	31	Rum ilini tamamen fethettiği ve şehit olduğu.
4	Yıldırım Bayezit	3	792	14	Yiğitliği.
5	Çelebi Süleyman ve Çelebi Musa	1	-	-	-
6	Çelebi Mehmed	2	816	8	Kardeş kavgasına son vererek müstakil sultan olması.
7	II. Murad	3	824	30 +6 ay	Murad ismiyle ikinci olması ve gazalar etmesi.
8	II. Mehmed	4	855	31	İstanbul'u fethetmesi ve dünyadan küfrün karanlığını uzaklaştırması.
9	II. Bayezid	3	886	32	Hakk'ın velisi olması ve pek çok zafer elde etmesi.

10	I. Selim	4	918	8 +8 ay	Diğer padişahların hepsinden yiğit olması, Mısır'ı fethetmesi ve Çaldıran'da İran Şahı'nı yenmesi.
11	Kanuni Süleyman	4	926	47	Adaletli olması, devleti nizama sokması, pek çok il fethetmesi ve refah düzeyini artırması.
12	II. Selim	3	974	8 +5 ay	Kıbrıs'ın fethi ve Firenk kâfirlerini bozguna uğratması.
13	III. Murad	4	982	20 +8 ay	Sultanların en arifi olması ve Tebriz ile Şirvan'ı fethetmesi.
14	III. Mehmed	3	1003	9 +63 gün	Eğri'nin fethi.
15	I. Ahmed	5	1012	14 +4 ay	Osmanlı geleneğinin yeniden ihya olması, saltanatın ona Allah'ın lütfu olması ve Celali isyanlarının bastırılması.
16	Sultan Mustafa	2	1026	3 +3 gün	-
17	II. Osman	5	1027	4 +4 ay +10 gün	Şerefli arslan vasfı, gaza için gayret emesi ve bahtının yaver gitmemesi.
18	Sultan Mustafa	3	1031	1 +4 ay	Karışıklık ve fetret sonrası sultan olması.
19	IV. Murad	6	1032	17	Saltanatının lütfu olması, Sam ve Neriman benzetmesi, düşmanın soyunu kırması dolayısıyla ikinci İskender atfı, Bağdat ile Revan'ın fethi, Kızılbaşları ezmesi ve sağ kalması durumunda bütün İran'ı alma ihtimali.
20	Sultan İbrahim	5	1049	8 + 9 ay	Allah'ın gölgesi olması, Girit'teki Hanya Kalesi'nin fethi ve Kazakların elinden Azak'ın alınması.
21	IV. Mehmed	13	1058	40 +5 ay + 14 gün	Osmanlı'nın onunla yeniden hayat bulması, Süleyman mülkünün vârisi ifadesi ve tahta geçince ayaklanma çıkması ancak bu ayaklanmayı bastırması.

22	II. Süleyman	2	-	3 +9 ay	-
23	II. Ahmed	2	-	3 +8 ay	-
24	II. Mustafa	7	1150	9 +2 ay	Osmanlı'da işlerin yoluna girmesi, asrın Neriman'ı ve İskender'i olarak vasfedilmesi.
25	III. Ahmed	1	1115	-	-
-	Dua ve Hatime	4	Metinde yoktur, Hemdemî'den alınmıştır.		

Tarihî bilgilerin dilin etkin kullanım örneği olarak zihinlerde kolay muhafaza edilecek bir biçim olan nazım formuyla sunulması, tarih öğretimi açısından değerlidir. Osmanlı müellifleri, Doğu kültür geleneğinin etkisiyle öğretmek istedikleri bilgiyi, hedef kitleye genelde manzumeler yoluyla sunmuştur. Manzum sözlükler bu metodun en güzel örneklerindedir.

Bu bağlamda, “manzum tarih” ve “fihrist-i şâhân”ların bir şekilde güncellenerek kültür sahasında gerçek yerlerini almaları sağlanmalıdır. Bu çalışma da bu amaca hizmet etmek düşüncesiyle hazırlanmıştır.

Kaynakça

- Arslan, M. (2011). Edebiyatımızda fihrist-i şâhânlar ve Sivaslı Ahmed Hamdî'nin Fihrist-i Âl-i Osman'ı. *Kültür tarihimizde Sivaslı bir aile: Sarıhatipzâdeler* (ed. A. Yıldız) içinde s. 143-156. Sivas: Buruciye.
- Arslan, M. (2019). *Osmanlı padişahlarının manzum tarihçeleri fihrist-i şahanlar*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Bektaş, E. (2011). Nisârî ve Fihrist-i Şâhânı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 9-24.
- Çabuk, V. (1976). Osmanlı padişahlarının manzûm tarihçesi: Fihrist-i Şâhân. *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, XV(1-2), 203-227.
- Derin, F. Ç. ve Çabuk, V. (1985). *Mecmua-i Tevârih*, Hüseyin Ayyansarayî. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Everdi, E., Kutlu, M. ve Kara, İ. (1979). Fihrist-i Şâhân. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* içinde Cilt 3, s. 227. İstanbul: Dergâh.
- Kaçar, M. (2009). Solakzâde Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhânı'na Nazir'in zeyli. *Tarih Dergisi*, 48(2008/2), 29-45.
- Kadioğlu, İ. (2004). Solak-zâde Hemdemî Çelebi'nin Fihrist-i Şâhân'ı ve Diyarbakırlı şairler Lebib ve Mülhem Efendi'nin zeyilleri. *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 17, 115-131.

- Kurtoğlu, O. (2003). Solakzade Hemdemî'nin Fihrist-i Şâhânî'na iki zeyl. *Diriözler Armağanı-Hatıra Kitabı* içinde, s. 317-328. Ankara: Bizim Büro.
- Manzûm Tevârih-i Âl-i Osman*. Millî Kütüphane, 06 Mil. Yz. A 8608-1. Vr. 35b-39b.
- Özcan, A. (2009). Solakzâde Mehmed Hemdemî. *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde Cilt 37, s. 370-372. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Solakzade, M. H. Ç. (1271 H/1855). *Tarih-i Âl-i Osman Fihrist-i Şahân*. İstanbul.
- Solakzade, M. H. Ç. (1297 H/1880). *Solakzâde tarihi*. İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- Tören, H. (2001). *Sedd-i İskenderî (inceleme-metin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ülken, H. Z. (1935). *Uyanış devrinde tercümenin rolü*. İstanbul: Vakıf Gazete-Matbaa-Kütüphanesi.
- Ülken, H. Z. (1966). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi, I*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Extended Summary

Before the Westernization movement, the historiography tradition, like all intellectual and artistic movements in the Ottoman Empire, came from the East. Fihrist-i Şâhân's writing type is one of these trends. In this tradition of history writing the sultans' ascension to the throne, their reign period, the deeds they have done and achieved, the victories they have won, their heroism, their departure from the throne and the dates of death; his successors from the sultan and similar issues are explained in a few couplets.

According to our current knowledge, Ali Şîr Nevâyî initiated this type of writing called Fihrist-i Şâhân in his "mesnevi" of 7214 couplets, titled *Sedd-i İskenderî*, with 146 couplets, which briefly describes the shahs of Iran in four layers.

In Turkish literature, it is said that the Ottoman history writer Hemdemî, known as Solakzâde Tarihi, started the writing of *Fihrist-i Şâhân*. However, there are two versions of Solakzade Tarihi. The part that came up to the era of Yıldırım Bayezid was published in Istanbul in 1297 with the name of *Tarih-i Âl-i Osman bi-Solakzâde*, and the part that lasted until the middle of the Sultan İbrahim period with the title of Solakzâde Tarihi.

Hemdemî writes the 92 couplet Fihrist-i Şâhân poem in ode style to describe Osman Gazi IV era, the major events of the 19 Ottoman sultans' ascension to the throne, the periods and periods of his reign in a few couplets until Mehmet. Hemdemî presented his work to Mehmed IV.

According to our knowledge, this popular historiographical style of Hamdemî was very popular in the Ottoman Empire and there were many poets who actually continued this tradition after Hemdemî.

Hemdemî's Fihrist-i Şâhân was first published as "dibace" at the beginning of the History of Solakzade. Then the work was added to the head of Hüseyin Ayvansarayî's Mecmûa-i Tevârih together with Raşid Efendi and the addendums of Müstakimzâde.

The work was compared with eight manuscripts based on the Süleymaniye copy; It was published by Vahid Çabuk with the appendices of Rüşdîzâde Reşid Hasan Efendi and Ziyâ Pasha under the name of "The Poetic History of the Ottoman Sultans: Fihrist-i Şâhân". Again, the publications of Orhan Kurtoğlu, İdris Kadioğlu, Mücahid Kaçar, Ekrem Bektaş and Mehmet Arslan, along with some of their additions, followed the previous editions.

Mehmet Arslan compiled the additions made to Hemdemî's Fihrist-i Şâhân, and published them as a separate book in 2019. In this work of Mehmet Arslan, there are 42 known authors and a total of 43 Fihrist-i Şâhân, Fihrist-i Şâhân addendum and similar poems given with the title of "Unknown Author".

It is also seen that there are Fihrist-i Şâhân whose author has not been identified in the archives and whose authors are known and unknown.

The text presented to the reader with this article consists of a new copy and an addendum of Hemdemî's Fihrist-i Şâhân. The author did not specify his name or

pseudonym. The manuscript in the National Library is located behind an Esmâ'l-Husna text, between the leaves 35b-39b. In Ottoman historiography, there are many historical texts such as *Fihrist-i Şâhân*, whose author is not known or specified and thus described as Anonymous *Tevârih-i Âl-i Osman* today, in verse and prose.

In this addendum, the author of which is unknown, after Hemdemî's text on Mehmed IV, the periods of Suleiman II, Ahmed II, Mustafa II and Ahmed Khan II are written in verse and this text seems to have been left unfinished. The text, that has been published for the first time thanks to this study, is compared with the one published by Prof. Dr. Mehmet Arslan, and the differences are given in footnotes.

Afterwards, an in-text title for each sultan's index was added to the text, and these titles were given in square brackets, as in the example of [Osman Gazi (1302-1324)]. Additions made by us to the text, such as the meter of the poem, are also given in square brackets in the same way. In the numbering of poetry, the headings are shown with the letter "b" after the leaf number to show how many couplets the index consists of clearly. Thus, the first couplet of the poem was started from 1. In other words, the line number is not given after the leaf number, and the title of the poem with "b" and "1, 2, 3, etc." With numbers, the couplet number of the poem is indicated.

This addendum, named *Tevârih-i Al-i Osman* and written in *mefâilün / mefâilün / mefâilün / mefâilun* meter, was written for 25 sultans and consists of 103 couplets in total. There are a total of 92 couplets in the Arslan publication of Hemdemî. Therefore, four couplets were omitted in this addendum; 20 couplets were added later.

In the title of each index, except for some sultans, the starting year of the reign and the reign period is indicated. In addition to this, the starting year of the reign and the duration of the reign are also given in the couplet. The end of the sultanate is only indicated in the text with the start date of the other sultan. Apart from these standard issues, prominent features of some sultans are reflected. In couplets of the last four sultans written as an addendum the part written for Mustafa II was expanded with prayers and praises almost as if he gained the identity of a eulogy.

The presentation of history in verse form, which is the highest usage example of language, and in a concise form that is easily preserved in minds are good examples in terms of history teaching. As a continuation of the Eastern cultural tradition, Ottoman authors presented the information they wanted to teach effectively to their suitors in poems. Verse dictionaries are one of the best examples of this method.

In this context, it should be ensured that "verse history" and "*Fihrist-i Şâhân*" take their actual place in the field of culture by updating them in some way. This study has been prepared with the idea of serving this purpose.

NAZİRELERE GÖRE DİVAN ŞİİRİNDE NESÎMÎ ETKİSİ¹

Murat ASLAN*

Özet

Şekil ve içerik yönünden katı kurallara sahip olmasıyla öne çıkan divan edebiyatı, şairler arasındaki etkileşimin hayli yüksek olduğu kültürel bir olgudur. Bu husus daha önce yazılan bir gazelle vezin, kafiye ve redif uyumunu esas alan nazirelerde açıkça görülebilir. Bundan dolayı nazireler bir şairin divan şiirindeki etkisi bağlamında oldukça değerli verilere ulaşabilmeyi mümkün hâle getirmektedir.

XIV-XV. yüzyıl Azeri sahası divan şairlerinden Nesîmî, Hurufiliğin kurucusu Fazlullah Esterâbâdî'nin bir halifesi olup inancını yaymak üzere Anadolu ve Suriye'ye seyahat etmiştir. Şair, şiirlerinde Hurufiliğin propagandasını yapmakla beraber inancından bağımsız şiirler de kaleme almış ve hem kendi dönemindeki hem de kendinden sonraki şairleri etkilemeyi başarmıştır.

Nesîmî'nin divan edebiyatına etkisinin boyutları ve niteliği araştırmaya değer bir meseledir. Acaba şair, niceliksel olarak nasıl bir şair kitlesini etkisi altına almıştır? Ayrıca bu etki koyu bir Hurufî olan ve bu uğurda can veren şairin inancını yansıtmakta mıdır? Şayet Nesîmî'nin Hurufîlik inancına dair şiirleri de tanzir edildiyse bu şiirlere yazılan nazirelerde Hurufîlik inancının izleri görülmekte midir? Makalede bu sorulara yanıt bulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nesîmî, nazire, tanzir, Hurufîlik.

¹ Bu makale, ilk olarak 12 Ocak 2021 tarihinde Van Yüzüncü Yıl Üniversitesinde aynı adla doktora seminer çalışması olarak sunulan bildirden hareketle yazılmıştır. Bu çalışmaya yönlendirmeleriyle ve değerli tavsiyeleriyle katkıda bulunan Doç. Dr. Recep DEMİR'e teşekkür ederim.

* Arş. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, murataslan@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8376-3780.

NESÎMÎ EFFECT ON DIVAN POETRY ACCORDING TO IMITATION POEMS

Abstract

Divan literature, which stands out with its strict rules in terms of form and content, is a cultural phenomenon in which the interaction between poets is quite high. This issue can be clearly seen in the imitation poems that are based on the harmony of a ghazal with rhyme and redif written before. Therefore, imitation poems make it possible to reach very valuable data in the context of a poet's influence on divan poetry.

Nesîmî, one of the divan poets of the XIV-XVth centuries, was a caliph of Fazlullah Esterâbâdî, the founder of the Hurufism, and traveled to Anatolia and Syria to spread his belief. The poet, besides making the propaganda of Hurufism in his poems, also wrote poems independent of his belief and succeeded in influencing both the poets of his time and after.

The dimensions and quality of Nesîmî's influence on divan literature stands in front of us as a matter worth researching. What sort of mass of poets did the poet influence quantitatively? Also; does this effect reflect the belief of the poet, who was a deep Hurufî and died for this cause, or were Nesîmî's non-Hurufî poems were preferred to be arranged? If Nesîmî's poems relating Hurufism were also arranged, are there any traces of the Hurufism belief in these poems? We will try to find answers to these questions in our article.

Keywords: Nesîmî, imitation, poem, Hurufism.

Giriş

Nazire nedir?

Bir şairin şiirine vezin ve kafiyesi aynı olacak şekilde başka bir şiir yazmaya tanzir etme, yazılan şiire de nazire denir (İpekten, 2016, s. 21). Divan şiirinde nazire geleneği oldukça yaygındır hatta Gölpmarlı (2005, s. LXV) divan edebiyatının bir nazire edebiyatı olduğunu söyler.

Nazire yalnızca gazel ve kasideyle değil; terkihibent, terciibent, murabba, müstezat ve mesnevi gibi diğer nazım şekilleriyle de yazılabilmektedir. Bunun gibi bir eserin tamamına yazılan nazireler de mevcuttur (Köksal, 2006, s. 21-29).

Bir şairin şiirine nazire yazılması o şairin beğenildiğini ve ona saygı duyulduğunu gösterir. Nazire-gûlar, üstat bir şairin şiirine nazire söyleyerek onunla birlikte ün kazanmak ya da onun sanat kalitesini yakalamak isterler. Öte yan-

dan nazire geleneği genç şairler için bir çeşit okul işlevi görür. Böylece şairler taklit ve araştırma yoluyla kendi özgün sanatlarını oluşturur. Nazire yazmanın bir başka amacı ise şairin tanzir ettiği şairden üstünlüğünü kanıtlamak istemesidir. Bazen şairler, zemin şiir sahibi şairlerin meydan okumasına cevap vermek üzere de nazireler kaleme almışlardır. Bazı şairler, diğer şairlere meydan okumak yerine şiirlerine nazire yazılmasını samimi bir istek hâlinde belirtir. Bu tür şiirleri tanzir etmek bir dostluk belirtisi olma özelliğine sahiptir. Kimi üstat şairlerin genç ve tecrübesiz şairlere, onları teşvik etmek ve eğitmek amacıyla nazire yazdığı da görülmüştür (Köksal, 2006, s. 97-106).

Nazirecilik yalnızca vezin, kafiye ve redif uyumu değildir. Asıl mesele, nazire yazan şairin kendi üslup özelliğini ve sanatçı kişiliğini nazireye yansıtmasıdır. Aksi hâlde nazire diye ortaya konan şiirler biçimsel bir benzeyişten öteye gitmez (Dilçin, 2011, s. 110; Dilçin, 2009, s. 269). Tezkireciler ve divan şairleri, bir şiire nazire diyebilmek için vezin ve kafiye uyumunu yeterli görmezler; ayrıca nazirelerde eda, mana ve muhteva açısından yetkinlik şairde ise üstünlük iddiası ararlar. Tabii ki bu değerlendirmeler, nazirenin teknik şartlarından ziyade iyi bir nazirenin nasıl olması gerektiği ile alakalı görüşlerdir (Köksal, 2006, s. 38-41).

Yukarıdaki bilgiler ışığında nazire şu şekilde tanımlanabilir: Genellikle redif, kafiye ve vezin açısından zemin şiire benzeyen; gazel, kaside, mesnevi, terciibent, terkihibent ve murabba gibi nazım şekillerinde yazılmakla birlikte bir eserin tümüne de yazılabilen; tanzir edilen şairden daha güzel bir şiir ortaya koymak, kendini ispat etmek, zemin şiir sahibi şaire cevap vermek, tanzir edilen şairi eğitmek ya da teşvik etmek gibi amaçlarla yazılan; esası taklit olmakla birlikte eda ve söyleyişte orijinalliği yakalamayı amaç edinen şiirlere nazire denir.

Nesîmî'nin hayatı, şairliği ve Hurufiliği

XIV. yüzyıl şairlerinden Nesîmî (öl. 807 / 1404), hem kendi döneminde hem de daha sonra şiirleri ve sanatı beğenilmiş; bundan dolayı eserleri defalarca tanzir edilmiş bir divan şairidir.

Latîfî'nin (öl. 990 / 1582) verdiği bilgilere göre Nesîmî, Bağdat'ın Nesîm adlı kasabasındandır. Şair ilk önce Şeyh Şibli'nin (öl. 334 / 946) yoluna girmiş, ardından Hurufiliğin kurucusu Fazlullâh Esterâbâdî'ye (öl. 796 / 1394) bağlanmıştır. Türkçe şiirleriyle Anadolu'da şöhret bulan Nesîmî, I. Murad (öl. 791 / 1389) zamanında Anadolu'ya gelmiştir (Latîfî, 2018, s. 510).

Latîfî, Şeyhî (öl. 832 / 1429'dan sonra) ile Nesîmî'nin Bursa'da görüş-tüğünü kaydeder (Latîfî, 2018, s. 309). Bu dönemde Nesîmî, büyük ihtimalle, henüz Fazlullâh Esterâbâdî'yle tanışmamıştır (Olgun, 1970, s. 61). Ayrıca Latîfî, Nesîmî ile Kemâl Ümmî'nin (öl. 880 / 1475) beraberce Sultan Şüca

Tekkesi'ne misafir olduklarını, burada Baba Sultan'ın her iki şairin ölüm şekillerine işaret ettiğini anlatır (Latîfî, 2018, s. 453). Nesîmî, her ne kadar Hacı Bayram Veli (öl. 833 / 1430) ile görüşmek istemişse de Hacı Bayram Veli onu huzuruna kabul etmemiştir (Bilgin, 2007a, s. 3).

Fazlullâh'ın halifelerinden olan Nesîmî, Hurufiliği yaymak üzere Fazlullâh'ın başhalifesi Aliyyü'l-A'lâ (öl. 822 / 1419) ile birlikte Anadolu'ya gelmiş, fakat burada tutunamayıp kısa zamanda Hurufilerin yoğunlaştığı Halep şehrine göçmüştür (Ballı, 2010, s. 169-170; Aksu, 1989, s. 381; Bilgin, 2007a, s. 3-4). Kısa bir süre sonra da burada inançları sebebiyle derisi yüzülerek öldürülmüştür. Bu ölüm şekli, yalnızca Hurufî-Bektaşî şairleri etkilemekle kalmamış; tüm İslam âleminde Nesîmî'ye olan sevgi, saygı ve hayranlığı arttırmıştır (Olgun, 1970, s. 56)². Fuad Köprülü, Nesîmî'nin ölüm tarihini 807 / 1404 olarak verir (Köprülü, 2014, s. 53). Hüseyin Ayan da Köprülü'nün ifadesini geçersiz kılacak herhangi bir kayda henüz rastlanmadığını belirterek Nesîmî'nin ölüm tarihinin 1404 olması gerektiğini ifade eder (Ayan, 2014, s. 19). Kemal Edip Kürkçüoğlu ise çeşitli kaynaklardan hareketle Nesîmî'nin ölüm tarihini 821 / 1418 olarak kabul eder (Kürkçüoğlu, 1985, s. XIX).

Nesîmî'nin biri Farsça ve diğeri Türkçe olmak üzere iki divanı bulunmaktadır. Şairin ayrıca *Mukaddimetü'l-hakâik* adında Hurufilik akidesini konu alan bir eseri de mevcuttur. Her ne kadar Latîfî, Nesîmî'nin Arapça bir divanı olduğunu ifade etse de bu esere henüz ulaşılammıştır (Bilgin, 2007a, s. 4-5). Bununla beraber Abbas Azzavî, *Târihü'l-Irak* adlı eserinde Nesîmî'nin Arapça şiirlerinin Türkçe ve Farsça şiirlerinden daha zayıf olduğunu söylemektedir (Olgun, 1970, s. 67).

Hurufilere göre Fazlullâh Mesih, Mehdi (Usluer, 2009, s. 370-373), dahası uluhiyetin kendisinde tecelli ettiği bir zattır; yani Allah'ın mazharıdır (Usluer, 2009, s. 575). Onun başta *Câvidân-nâme* olmak üzere tüm kitapları ise kutsal olarak kabul edilir (Usluer, 2009, s. 250-251). Dolayısıyla Hurufilik, Abdülbâki Gölpınarlı'nın da işaret ettiği üzere kendi kutsal kitabı, kendi peygamberi, kendi kelime-işhadeti ve kendi kiblesiyle yeni bir dindir (Gölpınarlı, 1969, s. 145; Gölpınarlı, 1989, s. 26). Nesîmî ise İran, Azerbaycan ve Anadolu'da resmî olarak kabul görmeyen bu dinin en önemli temsilcilerinden biridir. Öy-

² Bu konu bağlamında Özer Şenödeyici (2015, s. 113), Nesîmî'nin, kendi ölümü sayesinde Hurufilik düşüncesini duyurma, bu şekilde toplumun sevgisini kazanma idealine dair şunları söylemektedir: “Mansur gibi olabilmek, Mansur gibi ölebilmek isteyen Nesîmî; onun gibi davranmış, onu yüceltmiş, kendisi ile onun arasında bir bağ kurmuş, onun ağzından konuşmuş, onun cennetini arzulamış ve sonunda tarihin de belgelediği üzere ikinci bir Mansur olarak amacına ulaşmıştır. İnsanların, nasıl yaşadıklarından ziyade nasıl öldürüldüklerinin daha fazla önemsenmesi, toplum psikolojisinden anlayan ve onu şekillendiren ideal adamlarının, canlarını feda ederek düşüncelerini duyurma yoluna gitmelerini gerektirmiştir.”

leyse nasıl oldu da başta Fazlullâh Esterâbâdî ve kendisi olmak üzere yüzlerce inananı idam edilen böyle bir dinî akımın önemli bir mensubunun ve liderinin şiirleri Sünni Osmanlı topraklarında kabul görüp beğenildi ve kendisine yüzlerce nazire yazıldı? Makalede, Nesîmî'ye yazılan nazirelerden yola çıkılarak bu soruya yanıt aranacaktır.

Çalışmanın Amacı ve Sınırlılıkları

Bu çalışmanın temelde iki amacı vardır: Öncelikle Nesîmî'nin divan şiirine etkisinin boyutunu ortaya koymak, ardından Nesîmî'yi diğer Hurufî şairlerden ayıran ve onu önde gelen divan şairlerinden biri yapan farkı anlamaktır.

Araştırma malzemesini oluşturmak için ilk olarak Hüseyin Ayan'ın hazırlamış olduğu *Nesîmî Divanı*'ndaki (2014) gazellerin vezin, kafiye ve redifleriyle Hurufî şairlerden örnek olarak seçilen Muhîfî (öl. 1030 / 1620'den önce), Arşî (öl. 1030 / 1620-1621) ve Misâli'nin (öl. 948 / 1541) divanlarındaki gazellerin vezin, kafiye ve redifleri mukayese edilmiş; ardından birbiriyle uyuşan gazellerin içeriği incelenerek Muhîfî, Arşî ve Misâli'nin Nesîmî'ye yazdığı nazireler tespit edilmiştir.

İkinci olarak Ömer Bin Mezîd'in (öl.?) *Mecmûatü'n-nezâir*'inde ve Edirneli Nazmî'nin (öl. 967 / 1559'dan sonra) *Mecmau'n-nezâir*'inde Nesîmî'ye yazılan nazirelere çalışmada işaret edilmiş; böylece hem Hurufilikten etkilenen hem de Hurufilikten uzak şairlerin Nesîmî'ye yazdıkları nazireler söz konusu edilmiştir. Bunun yanında Nesîmî'nin tanzir edilen gazellerinden ne kadarının Hurufilik inancını yansıttığı ve ilgili nazirelerde Hurufilik ile ilgili beyitlerin bulunup bulunmadığı incelenmiştir.

Son olarak T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığının internet sitesinde bulunan divanlar taranmış; *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazelle vezin, kafiye ve redif açısından uyuşan gazeller tespit edilmiştir.³ Daha sonra bu gazeller içerik açısından incelenerek Nesîmî'ye nazire olma ihtimali yüksek olan şiirlerden bazıları, örnek teşkil etmesi bakımından bu çalışmaya dâhil edilmiştir.

Sonuçta ise bulgular tahlil edilerek Nesîmî'nin divan şiirine etkisi nazireler bağlamında değerlendirilmiş, ayrıca Hurufî şairler ile Hurufî olmayan şairlerin Nesîmî'den etkilenme düzeyi hakkında bazı tespitlere yer verilmiştir.

1. Hurufî Şairler

Nesîmî ve Aliyyü'l-A'lâ öncülüğünde Anadolu'da yayılan Hurufilikten etkilenip hem bu inancı benimseyen hem de onun etkisinde şiirler yazan Türk

³ Taranan divanlardaki nazireleri bulmak amacıyla *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazelin kullanılması, konuyu sınırlandırmak amaçlıdır. Ayrıca mukayeseler yapılırken *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazel arasında yalnızca redifi tam bir kelime oluşturan gazeller dikkate alınarak örneklem sınırlandırılmış ve daha kesin sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir.

şairleri arasında şunlar sayılabilir: Nesîmî, Refî'î (öl. 811 / 1409'dan sonra), Abdülmecid bin Ferište (öl. 864 / 1459-1460), Muhîti, Arşî, Misâlî, Penâhî (öl. 860 / 1456'dan sonra) ve Mukîmî (öl. ?) (Usluer, 2009, s. 86-96). Sayılan doğrudan Hurufî şairler arasında divan sahibi olanlar ise Nesîmî, Muhîti, Arşî ve Misâlî'den ibarettir. Abdülbâki Gölpinarlı ve Cemal Muhtar, Hurufî Türk şairleri arasında Yenicevardarlı Hayretî'yi (öl. 941 / 1534) ve Rûhî-i Bağdâdî'yi (öl. 1014 / 1605-1606) de saymaktadır (Muhtar, 1986, s. 225-226; Gölpinarlı, 1989). Fatih Usluer yakın dönemde yayımlanan bir makalesinde Hurufiliğin bir tarikat olmayıp tasavvufî-felsefî bir sistem olduğundan hareketle Hurufilik kavramlarını ve düşüncelerini kullanan şairlerin tümünü Hurufî kabul etmekte bir sakınca görmez. Söz konusu makalede Usluer'in saydığı Hurufî şairler arasında Rûhî-i Bağdâdî ve Yenicevardarlı Hayretî dışında Usûlî (öl. 945 / 1538-1539) ile Cihan Şah Hakîkî (öl. 872 / 1467) de bulunmaktadır (2019, s. 102-103). Gölpinarlı, *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*'nda Hurufilikten etkilenen ancak Hurufî olmayan şairler arasında Fahrî Dede (öl. 1329 / 1911), Esrar Dede (öl. 1211 / 1796), Aga-zâde Muhammed Dede (öl. 1090 / 1679-1680) ve Siyâhî Dede'den (öl. 1122 / 1710-1711) bahseder (Gölpinarlı, 1989). *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı eserinde ise Oğlan Şeyh İbrâhim Efendi (öl. 1065 / 1655) ve Niyâzi-i Mısırî'de (öl. 1105 / 1694) de Hurufilik tesirleri olduğunu söyler (Gölpinarlı, 1992, s. 99-283).

Bu makalede, divan sahibi Hurufî Türk şairleri arasından Hurufiliğin kalesi sayılabilecek Ergirikasrı kasabasında⁴ bir Bektaşî tekkesinde yaşayan Muhîti ve Arşî ile hayatı hakkında kesin bilgiler bulunmayıp *Divan*'ından hareketle koyu bir Hurufî olduğu bilinen Misâlî örneklem olarak seçilip incelenmiştir. Bu şairlerin seçilmesindeki en büyük etken, diğer Hurufî şairlere göre bu şairlerde Hurufilik inancının daha belirgin olmasıdır. Divanlarında dinî propaganda amacı güden bu şairler, edebiyatı büyük oranda bir araç olarak kullandıkları için şiirlerinde Hurufilik unsurlarına diğer şairlerden çok daha fazla yer vermişlerdir.

1.1. Muhîti

Şair 960 / 1552'de doğmuş ve 1030 / 1620'den önce ölmüştür (Tataroğlu, 1995, s. 4). Bahattin Kahraman, *Arşî Divanı*'ndaki 243 numaralı gazelden yola çıkarak Arşî'nin Muhîti'nin bir müridi olduğunu, Muhîti vefat edince de onun postuna oturduğunu savunur (Kahraman, 1989, s. 9). Bu durumda Muhîti, Hurufilerin yoğunlaştığı Ergirikasrı'ndaki bir tekkede şeyhtir.

⁴ "Fatih Usluer'in Hurûfî nüshaları üzerine yaptığı bir araştırmaya göre, 1420 ile 1896 tarihleri arasında istinsah edilen 104 adet Hurûfî eseri nüshalarından 39'unun istinsah yeri bellidir: 28'i Ergirikasrı, 5'i İşkodra, 1'i Kanîne, 2'si Hacı Bektaş ve 3'ü İstanbul'da istinsah edilmiştir" (Usluer, 2016, s. 20).

Muhîttî Divanı'ndaki 66 gazel, Nesîmî'nin ilgili gazelleriyle aynı kafiye ve (varsa) redifte yazılmıştır. Tabii ki bunların hepsi nazire değildir. Söz konusu gazeller içerisinde “-âb” ve “-ât” gibi kafiyelere sahip şiirler vardır ki yalnızca buradan yola çıkılarak nazire tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Bununla beraber içerik çözümlemesi, bu gazeller arasındaki nazire ilişkisi hakkında bize bir fikir verebilir. Muhîttî ile Nesîmî'nin redif ve kafiye açısından birbiriyle uyuşan gazelleri arasında yapılan içerik mukayesesine göre bunlardan 9'unun büyük ihtimalle nazire olduğu söylenebilir. Söz konusu şiirler arasında, nazirenin önemli şartlarından biri olan aruz ölçüsünün farklı olduğu örnekler mevcut olsa da bu şiirlerin içeriği incelendiğinde Muhîttî'nin Nesîmî'yi tanzir ettiği açıkça görülebilir. Muhîttî'nin Nesîmî'ye yazdığı nazirelerin matla beyitlerini gösteren tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: Muhîttî'nin Nesîmî'ye Yazdığı Nazireler

Nesîmî'nin Gazeli		Muhîttî'nin Nazîresi	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
19	Yâ resûl-i fahr-ı 'âlem seyyid ü zât-ı sıfât Bahr-ı zâtun gevherisen hem sıfâtun 'ayn-ı zât	19	Çün sıfât esmâ müsem mâ oldu zât Zât-ı esmâya müsem mâdur sıfât
21	Taht-gâh oldu mana çün bu sarây-ı nâsût Pâdişâhem ki menüm oldu cihân-ı melekût	20	Ey yüzün 'âlem-i mülk-i lâhût Hâl u hattun ceberût u melekût
32	Ey tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılğıl 'ilâc Hak rizâsiyçün mana bir dervi-şem kıl ihtiyâc	24	Künc-i 'uzletde olursa teşne vü 'uryân u âc Halka göstermez ganî-i fakr olanlar ihtiyâc
44	Dil-berâ zülfün şebinde mâh-ı tâbân gizlödür 'Anberîn zülfünde dâ'im 'anber-efşân gizlödür	36	'Âşıkun gönlinde dâim 'ışk-ı cânân gizlödür Niteküm cisminde her bir Âde-min cân gizlödür
166	La'l-i nâbun çeşmesinde âb-ı hayvân gizlödür Dürc-i yâkûtunda iy cân dürr ü mercân gizlödür		
135	Ma'ânîlü sözün dürr-i semîndür Beyânun mehbîti-Rûhu'l-Emîndür	55	Cemâlün bâg-ı Firdevs-i berîndür Tudagun çeşme-i mâ-i ma'îndür

163	Hamdü li'llâh kim cemalünden cihan pür-nûrdur Şol cihetden mülk-i can vîrânesi ma'mûrdur	42	Geldi Mehdi-i Mesîhâ doldı 'âlem nûrdur Göremez ricâl-i a'ver ⁵ neylesün çü kördür
		43	Âdem-i hâkî ki Hak âyine-i manzûrdur Âb u gildür sûretâ ma'nîde lîkin nûrdur
179	Dinlegil bu sözi ki cândur söz 'Âlem-i âsûmân-mekândur söz	78	Münezzeh zât-ı bî-çün u çerâ-yı lâ-mekândur söz Mezâhirden zuhûr eyler sıfât-ı câvidândur söz
218	Gönlümün şehrini çün kim eyledi yagmâ-yı 'ışk Saldı 'âlem mülkine şûr u şeri gavgâ-yı 'ışk	115	Kevne tâ kıldı tecellî Fazl-ı bî- hemtâ-yı 'ışk Oldı her bir zerre bir mihr-i cihân-ârâ-yı 'ışk

İçerik mukayesesine örnek vermek gerekirse Muhîti'nin 36 numaralı gazeli Nesîmî'nin 44 numaralı gazeline naziredir. Her iki gazel de “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” vezninde olup kafiye “-ân”, redif “gizlidür” ve içerik bakımından birbiriyle uyumludur. Nesîmî iman nurunun sevgilinin yanagında olduğunu fakat gözü kör olanların bunu görmediğini söylerken Muhîti, bu nurun sevgiliye duyulan aşkta gizli olduğunu, her ne kadar zahit aşkı küfür olarak nitelese de asıl imanın bu aşk küfründe bulunduğunu söyler; zahidin ise bu gerçeği anlamadığına dikkat çeker:

Gözi körler görmedi yüzünde îmân nûrını
Gül yanagun çevresinde nûr-ı îmân gizlidür (Nesîmî G. 44/5)

Sanma zâhid kâfir-i 'ışk olanun îmânı yok
Küfr-i 'ışkında nigârun nûr-ı îmân gizlidür (Muhîti G. 36/7)

Yine aynı gazellerde Nesîmî sevgilinin yüzünde *Kur'an*'ın gizli olduğunu söylerken Muhîti, *Kur'an*'ın aslında besmelenin be'sinde (⇔) gizli olması gibi, âlemdeki bütün sırların da Âdem'de bulunduğunu yazar.

Allah, hakikatte gayrimahluk olan 32 ilahi kelimeyi “Kün!” (كن) emriyle tüm yaratılanların içine koyduğundan dolayı her yerde ve her şeyde bu ilahi kelimeler görünür. Âdem'in yüzüne ise bu 32 ilahi kelimenin tamamı hatlar vasıtasıyla çizilmiştir. Yani âlemde ne sır varsa hepsi Âdem'in yüzünden okunabilir. Âdem'in yüzü *Levh-i Mahfûz*'dur (Fazlullah Esterâbâdî, 2012, s. 305; Bashir, 2013, s. 49; Aksu, 1998, s. 409):

⁵ Bu tamlama, kullandığımız metinde “ricâl-a'ver” şeklinde yazılmıştır (Tataroğlu, 1995, s. 126) ancak vezin gereği “ricâl-i a'ver” şeklinde yazılmalıdır.

Sûretünün safhasında yazılı *innâ fetah*⁶

Harf harf anun yüzünde hatm-i Kur'ân gizlidir (Nesîmî G. 44/2)

Her ne var 'âlemde sırrullâh kamu Âdemdedür

Harf-ı bîde nitekim ma'nâ-yı Kur'ân gizlidir (Muhîtî G. 36/6)

Muhîtî'nin 78 numaralı gazeli kafiye “-ân” ve redif “-dur söz” açısından Nesîmî'nin 179 numaralı gazeliyle uyuşsa da vezin bakımından farklıdır. Nesîmî'nin gazeli “fe'ilâtün / mefâ'ilün / fe'ilün” vezinindeyken Muhîtî'nin gazeli “mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün / mefâ'ilün” vezininde olmasına rağmen bu gazelin Nesîmî'ye nazire olduğu söylenebilir:

‘Îsî-i pâk ü Ahmed ü Âdem

Mehdî-i sâhib-i zamândur söz (Nesîmî G. 179/12)

Dalâlet ehline eyler hidâyet şübhesiz mutlak

Hakikat 'âleminde Mehdî-i sâhib-zamândur söz (Muhîtî G. 78/4)

Muhîtî'nin Nesîmî'ye nazireleri genellikle Hurufilik inancı ile alakalıdır. Onun âşıkane nazireleri ise yok denecek kadar azdır. Kendi akidesini anlatmak üzere şiir yazar şairin Nesîmî ile bir şairlik yarışına girmediği, nazirelerini hem dinî hem de edebî önderi Nesîmî'ye saygı çerçevesi içinde kaleme aldığı söylenebilir.

1.2. Arşî

Şuara tezkirelerinde biri Tireli (öl. 1000 / 1591) diğeri Yenipazarlı (öl. 978 / 1570) olmak üzere iki farklı Arşî'den bahsedilmektedir (Âşık Çelebi, 2010, s. 1065-1067; Kınalızâde Hasan Çelebi, 2014, s. 621-623; Riyâzî, 2017, s. 226; Esrar Dede, 2000, s. 359; Beyânî, 1997, s. 170). Bahattin Kahraman, Hurufî Arşî'nin Tireli Arşî ve Yenipazarlı Arşî'den farklı olduğunu öne sürer (Kahraman, 1989, s. II). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde de Tireli ve Yenipazarlı Arşî'den farklı olarak Hurufî Arşî için ayrı bir başlık açılmıştır (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, 1977, s. 162). *Divan*'ında tarih manzumesi bulunmayan Hurufî Arşî'nin Yenipazarlı Arşî ile aynı kişi olma ihtimali yoktur, çünkü Yenipazarlı Arşî tezkirelerin ifadesine göre tarih manzumeleleriyle ünlüdür. *Divan*'ında 50 numaralı gazelden hemen sonra “*Hâzâ Dibâce-i Velâdet-i 'Arşî'*” adlı mensur bir parçada Hurufî Arşî 970 / 1562-1563 yılında doğduğunu ifade eder. Tezkiresinde Tireli Arşî'ye yer veren Âşık Çelebi ise 979 / 1572 tarihinde vefat etmiştir. Bu durumda Hurufî Arşî, Tireli Arşî'yle de aynı kişi olamaz. Dolayısıyla tezkirelerde adı geçmeyen üçüncü bir Arşî'nin varlığını kabul etmek gerekmektedir. Hurufî Arşî'den farklı olan Tireli Arşî ile

⁶ Bu Arapça ibare Fetih suresinin birinci ayetinde geçmektedir. Ayetin anlamı şu şekildedir: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

Yenipazarlı Arşî'nin divanları elde yokken Hurufî Arşî'ye ait *Divan*'ın çeşitli kütüphanelerde 36 nüshasının bulunması⁷ ise hayli ilginç bir durumdur.

Bu şairin hayat hikâyesine dair bilinenleri söylemek gerekirse Hurufî Arşî 970 / 1562-1563 tarihinde doğmuş ve 1030 / 1620-1621 tarihinde vefat etmiştir. Şairin ailesi, eğitimi ve memleketi hakkında bir bilgi yoktur (Kahraman, 1989, s. 4). Bununla beraber Gölpınarlı, Ali Emîrî'nin Farsça eserler kısmında bulunan 1368 numaralı *İşk-nâme*'nin ketebesinde, bu eseri istinsah eden Câfer'in Ergirikasrı'nın Divitdâr mahallesinde yaşayıp Arşî'ye mensup olduğunu beyan ettiğini yazar (Gölpınarlı, 1989, s. 31). Demek ki Arşî, Ergirikasrı'nda bulunan bir tekkenin şeyhidir. Bu husus, şairin 243 numaralı gazelinden yola çıkarak onun Muhîfî yerine posta oturduğunu söyleyen Bahattin Kahraman'ın düşünceleriyle de örtüşmektedir (Kahraman, 1989, s. 9).

Arşî'nin Nesîmî'yi tanzîr ettiği gazellerden bazıları “Hurûfî Şair Arşî'nin Nesîmî'nin Gazellerine Nazîreleri” başlığıyla müstakil bir çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada Nesîmî'nin dört gazeli ile Arşî'nin bu gazellere yazdığı beş nazire mukayese edilmekte, böylece Arşî üzerindeki Nesîmî etkisi ortaya konmaya çalışılmaktadır (Aslan, 2020).

Arşî Divanı'nda Nesîmî'nin gazelleriyle aynı kafiye ve (varsa) redife sahip 84 gazel bulunmaktadır. Bunların nazire olabilme ihtimalleriyle ilgili hususlar, daha önce “Muhîfî” başlığı altında bahsedilenlerden farklı değildir. Bu şiirlerin içerik açısından mukayesesi yapıldığında Arşî'nin 16 gazelinin kuvvetli bir ihtimalle Nesîmî'ye nazire olarak yazıldığı ortaya çıkmıştır. İlgili tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Arşî'nin Nesîmî'ye Yazdığı Nazireler

Nesîmî'nin Gazeli		Arşî'nin Naziresi	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
11	Levh-i Mûsâ çün yüzünden sıydı açıldı rikâb Sırr-ı tevhîdi 'ıyân itdi vü görüldi hicâb	17	İbtidâ-yı hilkat-i Âdemden oldı feth-i bâb Sırr-ı haşr-ı enbiyâ hem va'de-i yevmü'l-hisâb
36	Fazluna bil bağladum yâ vâhid ü ferd ü ehad Cümle'nün ma'bûdı bensen dâ'imâ hayy ü ebed	43	Okı Bismi'llâhi'r-rahmani'r-rahîm iste meded Fazl-ı mutlakdan kim oldur <i>kul</i> <i>hüvallahü ehad</i> ⁸
55	Olar kim bende-i Fazl-ı Hudâdur Muhîb-i hânedân-ı Mustafâdur	61	Olar kim hâdî-i râh-ı bekâdur Biri Ahmed birisi Murtazâdur

⁷ bk. yazmalar.gov.tr.

⁸ İhlas suresinin ilk ayeti olup anlamı şudur: “De ki: ‘O Allah’tır, bir tektir’” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 604).

60	Ey lebün ‘ayn-ı âb-ı hayvândur Hızra sor anı gör ki ne cândur	64	Âb-ı dehenün hayât-ı cândur Hatt-ı ruhun âyet-i Duhândur
115	‘Ârif-i lâ-mekân otuz ikidir Sâhib-i cism ü cân otuz ikidir	58	Dil-berân-ı cihân otuz ikidir ‘Âşikân-ı zamân otuz ikidir
156	Ehl-i îmân ısları ol demde inkâr itdiler Çün Hüseyinî Haleb şehrinde ber- dâr itdiler	102	Bil şular kim ehl-i Fazla dürlü âzâr itdiler Uydılar şeytân-ı şûma Hakkı inkâr itdiler
214	İki ‘âlemde sensen şâh-ı mutlak <i>Fetahnâ</i> ⁹ şânuna geldi muhakkak	157	Hudânun ‘arşı üzre ey muhakkak Ne hikmetdür ki rahm oldu mu’allak
215	Nâgehân gönlüme düşdi şûriş-i gavgâ-yı ‘ışk ‘Âkili divâne kıldı ‘âkıbet sevdâ-yı ‘ışk	153	Başuma pîrâne-ser düşdi yine sev- dâ-yı ‘ışk Gönlümü sevdâ-yı zülfi eyledi me’vâ-yı ‘ışk
218	Gönlümün şehrini çün kim eyledi yagmâ-yı ‘ışk Saldı ‘âlem mülkine şûr u şeri gavgâ-yı ‘ışk		
220	Hüsnüne hayrân durur hûr u melek ‘İşkuna ser-geştedür dâ’im felek	158	Devr ider kürre-i hâki dün ü gün çarh-ı felek Âdem-i hâki’i tâ eyleye mescûd-ı melek
		159	Ey şem’ hüsnün nârına pervânedür mîhr-i felek Mîhrâb-ı kaşun tâkına dâ’im sücûd eyler melek
279	‘İşk ile oldu mu’ammer tînetün ender-kadîm Kudsiyân-ı hazret-i a’lâ ile oldum mukîm	187	Fâka ¹⁰ -i fâkr ile oldum künc-i ‘izzetde mukîm Ejder-i nefsi kılinc-ı kahr ile kıldum dü-nîm
375	Yüzün gördüm didüm el-hamdü li’llâh Boyun gördüm ohudum kul huvallâh	268	Mürîdem ben murâdum vech-i Allâh Kamu akvâl ü ef’âlüm illallâh
400	Çün beyân oldı rumûz-ı ‘alleme’l- esmâ bize Rûşen oldı nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize	274	İltifât itmez görince ol melek-sîmâ bize Ey melek-sîmâ nedendür bunca istignâ bize
429	Vücûd-ı Mustafâ esmâ degül mi Bu sırrı bilmeyen a’mâ degül mi	281	Vücûd-ı Fazl-ı Hak âbâ degül mi Beyân-ı ‘alleme’l-esmâ degül mi
451	Menim yâr-ı vefâ-dârum gel âhî Melek sûretlü dildârum gel âhî	292	Benüm yâr-ı vefâ-dârum gel âhî Derûn-ı dilde efkârum gel âhî
		307	Benüm cân içre cânânım gel âhî Ten-i efsürdeme cânım gel âhî

⁹ Bu Arapça kelime Fetih suresinin ilk ayetinde geçmektedir. Ayetin anlamı şudur: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

¹⁰ “Yoksulluk” anlamına gelen bu kelime kullandığımız metinde “fâkka” şeklinde yazılmıştır (Kahraman, 1989, s. 267).

Arşî'nin 58 numaralı gazeli Nesîmî'nin 115 numaralı gazeline naziredir. Bu gazeller “fe’îlâtün /mefâ’îlün/ feilün” vezninde olup kafiye “-ân”, redif “otuz ikidür” ve konu bakımından birbiriyle uyuşmaktadır.

Otuz iki, Fars alfabesinde bulunan harf sayısıdır ve Hurufilik düşüncesinin üzerine bina edildiği temel unsurlardan biridir. Her iki şair de yukarıdaki beyitleriyle Hurufilik akidesince varlığın aslı olup mevcudattaki her şeyi içerisinde barındıran hatta bizzat Allah’ın zatına karşılık gelen otuz iki ilahi isimden bahsetmektedir:

‘Ârif-i lâ-mekân otuz ikidür
Sâhib-i cism ü cân otuz ikidür (Nesîmî, 115/1)

Dil-berân-ı cihân otuz ikidür
‘Âşıkân-ı zamân otuz ikidür (Arşî, 58/1)

Arşî'nin 153 numaralı gazeli Nesîmî'nin 217 numaralı gazeline naziredir. Bu gazeller “fâ’îlâtün / fâ’îlâtün / fâ’îlâtün / fâ’îlün” vezninde olup kafiye “-â”, redif “-yî ‘aşk” ve konu bakımından birbiriyle örtüşmektedir:

Gönlümün şehrini çün kim eyledi yagma-yı ‘ışk
Saldı ‘âlem mülkine şûr u şer-i gavgâ-yı ‘ışk (Nesîmî, 218/1)

Başuma pîrâne-ser düşdi yine sevdâ-yı ‘ışk
Gönlümü sevdâ-yı zülfi eyledi me’vâ-yı ‘ışk (Arşî, 153/1)

Nesîmî, aşkın gönül şehrini yağma ettiğinden ve bundan dolayı âlemde aşk kavgasının meydana geldiğinden bahsederken Arşî, ermişlerin başına geldiği şekilde kendi başına da aşk sevdasının düştüğünü böylece sevgilinin saçının kendi gönlünü bir aşk cenneti eylediğini ifade etmektedir.

Arşî'nin 281 numaralı gazeli Nesîmî'nin 428 numaralı gazeline naziredir. Bu gazellerin vezni “mefâ’îlün / mefâ’îlün / fe’ûlün” kalıbında olup kafiye ve redifleri ortaktır. Konu olarak da şiirler birbiriyle benzerdir:

Vücûd-ı Mustafâ esmâ degül mi
Bu sırrı bilmeyen a’ mâ degül mi (Nesîmî, 429/1)

Vücûd-ı Fazl-ı Hak âbâ degül mi
Beyân-ı ‘alleme’l-esmâ degül mi (Arşî, 281/1)

Her iki beyit de Hurufi inancı ile alakalı olarak ilahi kelimelerden (32 harf) bahsetmektedir. Hurufiler, Bakara suresinde geçen, Allah’ın Âdem’e bütün isimleri öğretmesi olayını (*Kur’an-ı Kerîm Meâli*, 2010, s. 5, Bakara 31), 28 ve 32 ilahi kelimenin öğretilmesi ve hatlar vasıtasıyla onun yüzüne yazılması olarak yorumlar ki bu, ilimlerin tümünü kapsar çünkü 28 ve 32’den başka ilahi kelime yoktur. Mevcut bütün isimler ve ilimler bunlardan meydana gelmiştir. Dolayısıyla her şey 28 ve 32 ilahi kelimedir; bütün bilgiler de bu ilahi

kelimelerin bilgisinden ibarettir (Âmioloğlu, 2014, s. 55-63). Beyitte Nesîmî, ilahî kelimeleri Hz. Muhammed'in bedeni bağlamında anlatırken Arşî, aynı meseleyi Fazlullâh Esterâbâdî'nin bedeni üzerinden açıklar.

Arşî, Nesîmî'nin yalnızca Hurufilik ile alakalı şiirlerinden değil, âşıkane gazellerinden de etkilenmiştir; çünkü onun nazirelerinde her iki türde de örnekler mevcuttur. Ayrıca Arşî'nin bazı beyitlerinden hareketle Nesîmî ile şairlik yarışına girdiği söylenebilir.¹¹ Ne var ki onun Nesîmî'yi geçebilmesi mümkün olmamıştır.

1.3. Misâlî

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Misâlî, Gül Baba olarak da bilinir. Bağdatlı Ahdî (2018, s. 274), Âşık Çelebi (2018, s. 332), Kınalızâde Hasan Çelebi (2017, s. 741), Beyânî (2017, s. 176) ve Riyâzî (2017, s. 288) tezkirelerinde yer alan Misâlî adlı şair Edirneli Hasan Çelebi olup bu kısımda incelenen Misâlî'den farklıdır. *Divan*'ına bakarak kesinlikle Hurufî olduğu söylenebilecek Misâlî'nin hayatı hakkındaki söylentiler oldukça fazladır. Bu söylentiler (Güneş, 2011, s. 10-13) şairin hayatına dair kesin bilgilere ulaşılmasını engellemektedir.

Misâlî Divanı'nda bulunan 169 gazel, *Nesîmî Divanı*'ndaki gazellerle kafiye ve (varsa) redif bakımından uyuşmaktadır. Söz konusu gazellerin içeriği mukayese edildiğinde Misâlî'nin 30 gazelinin, kuvvetli bir ihtimalle, Nesîmî'ye nazire olarak yazıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu gazellerden bazıları, Nesîmî'nin tanzir edilen gazellerinden aruz ölçüsü yönüyle farklılık göstermektedir.

¹¹ Bu meseleye şu beyitleri örnek olarak gösterebiliriz:

‘Aşk ile her dem Nesîmî seyr edersen kûh-ı Kâf
Sensin ol ‘âlî mekânda var ise ankâ-yı ‘ışk (Nesîmî, G. 218)

Lâ-mekân mülkini seyr itsem ‘aceb mi ‘Arşiyâ
Çünkü Kâf-ı dilde kurdı ‘aşıyân ‘ankâ-yı ‘ışk (Arşî, G. 153)

Görüldüğü üzere Arşî, yazdığı nazirede Nesîmî'yi yalnızca vezin ve kafiye yönüyle değil konu açısından da takip etmiş; bununla beraber ondan daha sanatlı ve hayal bakımından daha girift bir gazel ortaya koymayı amaçlamıştır. Yukarıdaki örnek beyitte Nesîmî, Arşî'ye nispeten daha sade bir söyleyişe sahiptir. Bu beyitte Nesîmî kendisini aşk ankasına teşbih etmektedir. “‘âlî mekân” ve “kûh-ı Kâf” ile “Nesîmî” ve “ankâ-yı ‘ışk” kelimeleri leffüneşrigayrimürettep oluşturmaktadır. Ayrıca beyitte “kûh-ı Kâf, ‘âlî mekân, ‘ankâ” ve “dem” kelimeleri tenasüp oluşturmaktadır. Arşî ise gönlü Kaf dağına teşbih etmektedir. Kendisini ise açık istiare yoluyla aşk ankasına benzetmektedir. Beyitte “k” harfi aliterasyon oluşturmaktadır. “Lâ-mekân” ve “Kâf-ı dil” ile “Arşî” ve “ankâ-yı ‘ışk” kelimeleri birbirine karşılık geldiği için leffüneşrimürettep meydana gelmektedir. Ayrıca beyitte tenasüp ve nida sanatı da bulunmaktadır. Bu ise, Arşî'nin Nesîmî'ninkinden daha sanatlı ve daha güzel bir beyit ortaya koyma çabasını göstermektedir. Oysa Nesîmî'nin etkisi hem kendi döneminde hem de daha sonraki zamanlarda büyük bir şair kitlesine yayılmışken Arşî, Nesîmî'nin gösterdiği bu başarıyı sağlayamamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Aslan, 2020.

Tablo 3: Misâli'nin Nesîmî'ye Yazdığı Nazireler¹²

Nesîmî'nin Gazelleri		Misâli'nin Nazireleri	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
32	İy tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılğıl 'ilâc Hak rizâsiyçün mana bir dervi- şem kıl ihtiyâc	60	Haste-i 'aşkam tabîbâ gönlüm itmez imtizâc Şerbetünle âh kim la'linden olmazsa 'ilâc
36	Fazluna bil bağladum yâ vâhid ü ferd ü ehad Cümlenün ma'bûdı sensen ¹² dâ'imâ hayy ü ebed	76	Ey ruhsârün beyânı kul hüva'l-lâhu ehad Mushaf-ı hüsnünde zâhir oldı Allâhü's-samed
43	Gayb-ı mutlak sırrını gerçi ki pinhân gösterür Âşikârâ kendözin ber-vech-i insân gösterür	200	Hak sıfât-ı zâtını bir rûz-ı Kur'ân gösterür Şekl-i zibâsını ya'ni Fazl-ı Yezdân gösterür
45	Neylerem men munda turup çünkü dil-dâr andadur Sanma kim anda didüğüm Bursa ya Lârendedür	138	Neylerem ben bunda çün ol tûtî güftâr andadur Şol boyı serv-i hırâmân mâh-ı envâr andadur
44	Dil-berâ zülfün şebinde mâh-ı tâbân gizlödür 'Anberîn zülfünde dâ'im 'anber-efşân gizlödür	96	Leblerinde serv-i kaddün çeşme-i cân gizlidür Hızr-ı la'linden taleb kıl k'âb-ı hayvân gizlidür
82	Tâbende yüzün tâbişi bedr-i dücâya ta'n ider Ferhunde zülfün gölgesi zıll-ı Hümâya ta'n ider	119	Ey sanem şol meh cemâlün gök- de aya ta'n ider Kâkül-i ham-pür-hamun zıll-ı hümâya ta'n ider
91	Yanaram 'ışkundan ahar gözle- rümünden yaşlar Firkatün derdi çihardı yüregünde başlar	141	Murg-ı cân kim her seher âh-ı figâna başlar Bahr-ı çeşmüm mevc ider kânile akar yaşlar ¹³
92	Her seher vaktinde kim bülbül figânın başlar 'Ahu artar şöyle kim ahar gözümünden yaşlar		

¹² Metinde "bensen" şeklinde yazılmıştır (Ayan, 2014, s. 227).¹³ Bu kelime metinde "başlar" şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011).

95	‘İyd-ı ekberdür cemâlün ‘ıyde cân kurbân olur Âb-ı hayvândur tudagun her kim içer cân olur	188	Râh-ı ‘ışka ‘âşık-ı dîdâr olan kurbân olur İyd-ı Fazlu’llâha irer Hızr gibi cân olur
101	Her neye kim bahar isen anda sen Allâhı gör Hançaru kim ‘azm kılsan semme vechu’llâhı gör	110	Sûretünde Âdemün gel sûretu’llâhı gör Leblerinde çeşme-i âb-ı hayâtı’llâhı gör
108	Gönlümde menüm ‘ışk-ı cemâlün ezeli’dür Şol nesne kim oldu ezeli lem-yezelîdür	91	Ol hatt ki senün bedr-i cemâlünde celîdür Yazlu yed-i kudretle sıfât-ı ezeli’dür
237	İy hat u hâlün sıfâtın didi Kur’ânda celil Şol cemâlün zikridür zikrüm zehî zikr-i cemîl	348	Ey cemâlün yedi mushâf yedi hatt-ı celil K’andan izhâr oldu sırr-ı zât-ı yezdâna delîl
248	Ta yüzün gördüm nigârâ gamdan âzâd olmuşam Kullugunda pâdişâhum hüsnüne şâd olmuşam	411	‘Ayn-ı nûram gerçi hâk âb âteş ü bâd olmuşam Kahr-ı lutfun ‘aynıyam gam-nâk u hem şâd olmuşam
250	Tâ ki yüzünde görmişem hüsnüne hayrân olmuşam Düşdüm saçun sevdâsına gör ne perîşân olmuşam	392	Ey sanem gördüm yüzün hüsnüne hayrân olmuşam Kible idelden cemâlün ehl-i îmân olmuşam
259	İy cemâlün hüsn-i sûret kim kılupdur ol hakîm Fa’il-i mutlak durur her şeyde mef’ûl ol rahîm	356	Ey mu’anber ‘urve-i zülfün sırât-ı müstakîm Hatt-ı Sübhân’un yüzünde kenz-i Kur’ân-ı ‘azîm
267	İy yanagun Tûr-ı Sînâ vey hatun hayy-i kadîm Ol tecelliden çu buldı Hakka yol Mûsâ Kelîm	358	Ey kıyâmün sidrevü tûbâ yüzün bâg-ı na’îm Âyet-i hatt-ı cebînün sûret-i zât-ı kadîm
274	İy nûr-ı dil ü dîde dîdâruna müştâkam İy yâr-ı pesendide dîdâruna müştâkam	395	Ey yâr-ı dilâ dâmum dîdâruna müştâkam V’ey yüzi meh-i tâmum ¹⁴ dîdâruna müştâkam

¹⁴ Kullandığımız metinde “meh tâmum” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011, s. 479).

287	Men ki dervîşem fakîrem pâdişâh-ı ‘âlemem Rûh-ı bî-rengem egerçi renge girdüm âdemem	361	Men ki keşşâf-ı tılısm genc-i nûr-ı mübhemem Sûret-i Âdemde otuz iki hatt-ı a’zâmem
		365	Men gedâyam gerçi dil mülkün- de şâh-ı ‘âlemem Zerreyem ammâ ki enver bahş-ı şems-i a’zamem
288	Dil-berâ men senden ayru tende cânı neylerem Mâl ü milki taht u tâci hânümânı neylerem	394	Sidre kaddün var iken serv-i revânı neylerem Sensüz ey cân çeşmesârı gülsitâ- nı neylerem
294	Vücûdum şehrine girdüm tolu nûr-ı Hudâ gördüm Men ol nûrun tecellîsin Mu- hammed Mustafâ gördüm	400	Cemâlün pertev-i nûr-ı Muham- med Mustafâ gördüm İrişdüm cennet-i ‘adne saçunda istivâ gördüm
328	Sen mana dil-ber yetersen özgeler yâr olmasun Bir olur yâr ikki olmaz ikki zinhâr olmasun	435	Senden özge iki ‘âlemde bana yâr olmasun Gönlüme senden vefâlu dahı dildâr olmasun
346	Görmüşem nûr-ı tecellî rûy-ı zîbâsında men Ohıram Seb’â’l-Mesânî kaş u tuğrasında men	433	Râh-ı Hakkı görmüşem zülf-i mutarrâsında men Bulmuşam fî dâd u lâmı vech-i zîbâsında men
353	Çün hemîşe ol güneş ruh-sâra döndürmüş yüzün Şeş cihetden şol büt-i ‘ayyara döndürmüş yüzün	428	Bülbül-i cân ol rûh-ı gülzâra döndürmüş yüzün Ya’ni kim Rahmân sıfat didâra döndürmüş yüzün
354	Zehî ol kimse kim vardur habî- bi sen teki meh-rû Şeker-güftâr ü gül-ruhsâr u müşkîn-hâl ü ‘anber-bû	490	Lebün mül mül haddün gül gül müjen tîr ü kemân ebrû Kaddün serv-i ser-efrâz u siyâh çeşmündürür âhû
357	Dünyâ turacak yir degül iy cân sefer eyle Aldanma anun âline andan hazer eyle	538	Ger ‘ârifisen fânî cihândan güzer eyle Emmâre-i nefse sakın uyma hazer eyle
371	Sen sana ger yâr isen var iy gönül yâr isteme Yâr u dil-dâr ol sana sen yâr u dil-dâr isteme	520	Ey gönül kalb-i zegalden ¹⁵ ‘ahd u ikrâr isteme Râst-ı güftâr olmayandan râst-ı güftâr isteme

¹⁵ Deva Güneş’in hazırladığı metinde bu kelime “zegal” şeklinde okunmuştur (2011, s. 581) ancak kelime anlam ve vezin gereği “zegân (çaylak)” şeklinde okunmalıdır.

378	Gel gel ki müştâk olmuşam şirîn lebün gül kandına Gül kand-ı Mısrîdür lebün kandın iletgil kandına	515	Teşneyem ey gonce leb la'l-i lebün ¹⁶ gül ¹⁷ kandına N'ola kandursan beni lutf idüp anun kandına
400	Çün beyân oldu rumûz-ı 'alleme'l-esmâ bize Rûşen oldu nükte-i sırr-ı şeb-i İsrâ bize	510	Tâ lebün keşf itdi sırr-ı 'alleme'l-esmâ bize Rûşen oldu nûr-ı Sübhâne'l-lezî isrâ bize
435	Cemâlün kible-i îmân degül mi Vücutun mazhar-ı insân degül mi	550	Cemâlün mushaf-ı Yezdân degül mi Lebün câm-ı şarâb-ı cân degül mi
442	Sûretün nakşında her kim görmedi nakkâşını Vâhib-i sûret anun gözsüz yaratmış başını	564	Fazl-ı Hakdan ders iden tâhâ-yı zülf ü kaşını Nakş-ı ruhsarında idrâk eyledi nakkâşını

Misâlî'nin 60 numaralı gazeli Nesîmî'nin 32 numaralı gazeline naziredir. Her iki gazeli de “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” vezinde olup kafiyece “-âc” ortaktır:

İy tabîb-i âhar-ı dil-hastayam kılğıl 'ilâc
Hak rizâsiyçün mana bir dervişem kıl ihtiyâc (Nesîmî G. 32 / 1)
Haste-i 'ışkam tabîbâ gönlüm itmez imtizâc
Şerbetünle âh kim la'linden olmazsa 'ilâc (Misâlî G. 60/1)

Âşıkane türünde kabul edilebilecek bu gazelerde Nesîmî, yukarıdaki örnek beytinde aşk derdine tabipten bir çare ararken Misâlî tabibin şerbetinin gönlüne iyi gelmediğini, kendisini iyileştirecek tek şeyin sevgilinin lal dudağı olduğunu söyler.

Misâlî'nin 200 numaralı gazeliyle Nesîmî'nin 43 numaralı gazeli “fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilâtün / fâ'ilün” vezindedir, kafiye “-ân” ve redif “gösterür” bakımından da birbiriyle benzerlik göstermektedir:

Gayb-ı mutlak sırrını gerçi ki pinhân gösterür
Âşikârâ kendözün ber-vech-i insân gösterür (Nesîmî G. 43/1)
Yerde gökde âşikârâdur yüzi gün gibi lîk
Kudretin gör kim nice kendüyi pinhân gösterür (Misâlî G. 200/3)
Ger dilersen göresen Hak yüzünü 'aynü'l-yakîn
Bist ü heşt ü sî vü dü te'vîl ü bürhân gösterür (Nesîmî G. 43/2)

¹⁶ Kullandığımız metinde “la'l-i lebün” tamlama yapılmayarak “la'l lebün” şeklinde yazılmıştır (Güneş, 2011, s. 578).

¹⁷ Deva Güneş'in hazırladığı metinde “gel” olarak okunmuştur (2011, s. 578).

Kanı idrâk itmege insân Misâlî gerçeğim
Cümle şey zât u sıfât-ı Hakk’a bürhân gösterür (Misâlî G. 200/9)

Söz konusu gazeller açık bir şekilde Hurufilik akidesinden bahsetmektedir. Nesîmî, gaybımutlak olan Allah’ın sırrını gizli tuttuğunu ancak insanın yüzünde bu sırrı apaçık bir şekilde gösterdiğini söylerken Misâlî onun yüzünün yerde ve gökte gün gibi açık olduğunu ancak yine de bir kudret göstergesi olarak kendi özünü gizlediğini ifade eder. Diğer örnek beyit mukayesesinde ise Nesîmî, Hakk’ın yüzünü açık bir şekilde görmek isteyenlere 28 ve 32 ilahi harfî kanıt olarak sunmaktadır. Misâlî’ye gelince o, gerçeği anlamak isteyenlere bütün mevcudatın Hakk’a sıfat olduğunu söyleyerek bir ipucu sunar.

Misâlî’nin 96 numaralı gazeli ile Nesîmî’nin 44 numaralı gazeli “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” vezninde olup kafiye “-ân” ve redif “gizlüdür” bakımından ortaktır. İçerik açısından da birbirine benzeyen söz konusu gazellerin örnek beyit mukayeseleri şu şekildedir:

Sûretünün safhasında yazılı *innâ fetah*¹⁸
Harf harf anun yüzünde hatm-i Kur’an gizlüdür (Nesîmî G. 44/2)

Okuyanlar levh-i ruhsârında Yâsîn sûresin
Bildiler kim ser-be-ser hüsnünde Kur’ân gizlidir (Misâlî, G. 96/5)

Nesîmî, *Kur’an*’ın harf harf insanın yüzünde yazılı olduğunu söylemektedir. Misâlî ise bunu daha şairane bir şekilde ifade ederek sevgilinin yanak levhasında Yasin suresini okuyanların baştan başa onun güzelliğinde *Kur’an*’ın gizli olduğunu anladıklarını söyler. Hurufiliğe göre Allah, Fars alfabesinde bulunan 32 harfe karşılık gelen 32 ilahi kelimeyi ateşe, suya ve yele koymayıp toprağa koymuş; böylece Âdem’i kendi sureti üzerine yaratmıştır. Burada Allah’ın sureti ile kastedilen bizzat 32 ilahi kelimedir (Esterâbâdî, 2012, s. 38). Âdem’in yüzünden yola çıkılarak bütün mevcudat anlaşılabilir, çünkü yerdeki ve gökteki her şey Âdem’in vücududur. Bütün mevcudat, Âdem’in yüzüne nakşedilmiş olan Allah’ın isimleriyle ayakta durur. Yani insan nereye bakarsa baksın daima 28 ve 32 ilahi kelimeyi görür (Esterâbâdî, 2012, s. 40). *Kur’an* da mevcudata dâhildir. O da 28 ve 32 ilahi kelimeyle yazılmıştır. Bu kelimelerin tümü, Âdem’in yüzünde hatlar vasıtasıyla bulunduğu için Âdem’in yüzü apaçık bir *Kur’an*’dır.

Misâlî, Hurufî şairler içerisinde Nesîmî’den en çok etkilenen ve onu tanzir etme konusunda en önde gelen şairdir. Hacim olarak da oldukça geniş bir divana sahip olan Misâlî, âşıkane türünde nazireler kaleme alsada Nesîmî’yi daha çok Hurufilik inancıyla alakalı şiirleriyle tanzir etmiştir. Misâlî, tıpkı

¹⁸ Bu Arapça ibare Fetih suresinin birinci ayetinde geçmektedir. Ayetin anlamı şu şekildedir: “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

Arşî ve Muhîfî gibi gazellerinde temel olarak kendi inancının propagandasını en iyi şekilde yapmayı hedeflemiş bir şairdir.

2. Nazire Mecmualarında Nesîmî'ye Yazılmış Nazireler

Bu kısımda, Nesîmî'nin hangi gazellerine kimlerin nazire yazdığına işaret edilmiş; böylece Nesîmî'nin divan şiirine etkisinin daha rahat görülmesini sağlamak ve şairin hangi şiirlerinin daha çok beğenildiğine dikkat çekmek istenmiştir. Ayrıca Nesîmî'nin Hurufî olmayan şairlerce tanzir edilen gazellerinin Hurufilik ile ilgisinin olup olmadığı, bu gazellere nazire olarak yazılan şiirlerde de bu inanç ile alakalı unsurların bulunup bulunmadığı incelenmiştir.

2.1. Mecmûatü'n-nezâir

Ömer Bin Mezîd'in derlemiş olduğu *Mecmûatü'n-nezâir*, Türk edebiyatında bilinen ilk nazire mecmuasıdır. Bu eserde 84 şaire ait toplam 397 şiir bulunmaktadır (Canpolat, 2003, s. 275).

Mecmûatü'n-nezâir'e göre Nesîmî'ye ait 6 farklı gazele 23 farklı şair tarafından toplam 39 nazire yazılmıştır.

Nesîmî'nin “*Yanaram 'ışkundan ahar gözlerümden yaşlar / Fûrkatün derdi çıhardı yüregümde başlar*” matlalı gazeli 16 şair tarafından 19 kez tanzir edilmiştir. Bu şiire yazılan nazirelerin matla beyitleri şunlardır:

Bülbül-i cân gül yanagun medhine çün başlar
Dest urur şâzân çinâr u servi salar başlar (Hassân)

Hoş yaraşur alnun üzre ol mukavves kaşlar
Kim anı çekmekde 'âcizdür kamu nakkâşlar (Şemsî)

Cüst ü cûy etdükçe her çeşmümden akan yaşlar
Âz edüp sen serv-içün çok çok yaşasun yaşlar (Zeynî)

Gözlerümden kim iner her kuru yere yaşlar
Ferr alup derler senün-çün çok yaşasun yaşlar (Zeynî)

Hicrünüle eyle çıkdı yüregümde başlar
Nâle kıldum derdile feryâda geldi taşlar (Şeyh Oğlu)

Dilber-i fettân kaçan kim mekr ü ala başlar
Top olur çevgân-ı zülfine 'adedsüz başlar (Rûmî)

La'lünün yâdına her dem dökdüğü-çün yaşlar
Gözlerüme 'ömrüne versün hüâ çok yaşlar (Fûrkatî)

Ebr-i dür-bâram gözümünden her dem akar yaşlar
Gün yüzünü görse gözüm dürri saça-başlar (Harîmî)

Çün ki zâhid kasdile evbâşa taşlar taşlar
 ‘İşkunun yolında oynar başlar evbâşlar (Ezherî)
 Dilberâ şekker dilün şîrîn söze çün başlar
 ‘Arz eder lü’lü’-yi ter yâkût u gûher-pâşlar (Ezherî)
 Dilberâ nakşunda ‘âcizdür kamu nakkâşlar
 Gerçi kim ‘âlemde çokdur nakşlar nakkâşlar (Nebî)
 Şem’-i dil-sûzam ki çeşmümden revândur yaşlar
 Ben ölürsem gam degül sana firâvân yaşlar (Safî)
 Gamzeye çün nâzile ol nâzenînüm başlar
 Cân fidây olur anun yolında gider başlar (Hâcî Mutî’î)
 Her seher vaktında kim bülbül figâna başlar
 Âhum artar şöyle ki akar gözlerümden yaşlar (Dökmeci)
 Resm kılmaz sun’-ı Hakdur nakşunu nakkâşlar
 Kudreti eltâfidur bu vaz’a göz ü kaşlar (Mukbil)
 Serv raks urup çemende çün terakkus başlar
 Tûbi-yi âzâdeler gör hoş salarlar başlar (Mukbil)
 Hasret-i dildârı dil şerh etmege çün başlar
 Âh kim bagrumda artar baş üzre başlar (‘İşkî)
 Teşne-diller yâd-ı la’lün-çün çü söze başlar
 Rahm edüp insile cin çok çok dökerler yaşlar (Şeyh)
 Kaddünün yâdına gözüm dökse derem yaşlar
 Kâmet-i servün yeşersün çok yaşagıl yaşlar (Ömer) (‘Ömer Bin Mezîd,
 1995, s. 171-181).

Nesîmî’nin “*Düşmişem bî-yâr İlâhî kimse bî-yâr olmasun / Kimsenün hâli bu resme müşkil ü zâr olmasun*” ve “*Sen mana dilber yetersin özgeler yâr olmasun / Bir olur yâr iki olmaz iki zinhâr olmasun*” matlalı gazelleri ise 7 şair tarafından birer şiirle tanzir edilmiştir. Bu şiire nazire yazanlar Hassân, Nebî, Safî, Mukîmî, ‘İşkî, ‘Askerî ve ‘Ömer’den ibarettir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 194-199). Nesîmî’nin “*Sendedür şol genc-i penhân gezme her vîrâneyi / Denize dal andan iste ey gönül dür-dâneyi*” matlalı gazeline ise Köylüce, ‘Atâyî, Na’îmî, Nâmûsî, ‘İşkî, Zeynî ve ‘Ömer birer nazire söylemişlerdir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 207-211). Yine Hassân, Köylüce, Zeynî, Ahmed ve ‘Ömer, Nesîmî’nin “*Dünyî çün murdârdur yigren gönül murdârdan / Gül degül dünyî dikendür ne umarsın hârdan*” matlalı gazeline tanzir etmişlerdir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 220-223). Bunun dışında ‘Ömer bin Mezîd, Nesîmî’nin “*Ey nesîm-i subh-dem billâh ki yârum hoş midur / Ol habîbüm dilberüm ‘âlemde varum hoş midur*” matlalı gazeline bir nazire söylemiştir (‘Ömer Bin Mezîd, 1995, s. 244-245).

Mecmûatü'n-nezâir'de yer alan Nesîmî'ye ait zemin şiirlerin hiçbirinde Hurufilik izleri görülmez. Nesîmî ile aynı yüzyılda yaşamış ve ondan etkilenmiş olan şairler, tanzir etmek üzere onun Hurufilik akidesini yansıttığı şiirleri yerine daha çok âşıkane şiirlerini tercih etmişlerdir.

2.2. Mecmau'n-nezâir

Edirneli Nazmî'nin meydana getirmiş olduğu *Mecmau'n-nezâir*, derleyeni belli beş mecmuadan biridir. XVI. yüzyıla ait olan bu eserin toplam dokuz nüshası mevcuttur. Eserde toplam 357 şairin 5527 şiiri bulunmaktadır ki bunların 5490'ı gazel, 37'si murabbadır (Köksal, 2003, s. 262).

Mecmau'n-nezâir'de Nesîmî'ye ait sekiz zemin şiir bulunmaktadır.¹⁹ Bu şiirler ise 106 farklı şair tarafından toplam 226 nazire ile tanzir edilmiştir. Mecmuada Nesîmî'nin gazellerinden üçü Ahmedî'nin gazelleriyle ortak zemin şiir olarak kabul edilmiştir.

Bu esere göre Nesîmî'nin “*Şol tamâm iki yüzinden çünkü ref' oldı nikâb / Zulmetün devrânı geçdi zâhir oldı âftâb*” matlalı gazeli, Ahmedî'nin “*Oldı yüzünün hayâsından eriyüben gül âb / Nergisünün hasretinden gözlerüm toldı gül-âb*” matlalı gazeliyle ortak zemin şiir olarak kabul edilmiştir. Nesîmî'nin bu gazeline yazılan nazirelerden bazılarının matla beyitleri şu şekildedir:

Hüsn h'ânı ni'metinden gün yüzün açsa nikâb
Süfesinde sebze degmez kurs-ı mâh u âftâb (Şeyhî)

Her kaçan ol meh-likâ ref' ide yüzünden nikâb
Hacletinden zerreveş ditrer felekde âftâb (Hafî)

Çün cihân ma'mûrını bildün olur âhir harâb
'Âkil isen koma elden bir nefes câm-ı şarâb (Çâkerî)

Berg-i gül üzre saçar her lahza zülfün müşk-i nâb
Bu ne sünbüldür ki virür lâle-i sîrâba tâb (Kemâl-i Zerd)

Olalı ruhsâruna şol turre-i müşkîn nikâb
Kaldı zulmetde bu gönlüm kişverî bî-âftâb (Kâsım)

Açduğunca h'ân-ı hüsninden Nakîboglî nikâb
Görinür nâzırlarına yüzi kurs-ı âftâb (Visâlî)

Sünbülün mi yâ Rab ol mihr üzre yâ müşkîn sehâb
Kim 'arak vaktinde yagdurur yanagundan gül-âb (Sabâyî)

Mûy anuñçün götürdi başda Mecnûn-ı harâb
Hayme-i Leylâ'ya bir gün eyleyem didi tnâb (Hasbî),

¹⁹ Fatih Köksal, hazırlamış olduğu *Mecmau'n-nezair* adlı eserin inceleme kısmında, mecmuada Nesîmî'nin 9 zemin şiiri olduğunu söylese de yalnızca 8 şiir saymaktadır (Edirneli Nazmî, 2017, s. 32).

Olalı tâbende-i ruhsâr-ı dil-ber âftâb
 Andan alur dirler işitdüm dem-â-dem mâh tâb (Gedâyî)
 Hey ne müşkildür dilâ kim yâr ola ‘âlî-cenâb
 ‘Âşıkî âşüftesinden ider ola ictinâb (Gedâyî)
 Görmek istersem cemâlün kanlu yaşumdur hicâb
 Kanda görsün ‘âlemi eksük degül çeşminde âb (Neşâtî)
 Şem’veş nâr-ı gam ile vire pür-nem sîne tâb
 Tek kadem-rence kıla uşda şarâb uşda kebâb (Şîrî)
 Gül yüzünden sünbülün ref’ eylesen ey mâh-tâb
 Mahv u nâ-peydâ olur bir zerre gibi âftâb (Remzî)

Bunların dışında aynı gazele Tâcî-zâde Ca’fer Çelebi, Safâyî, Hadîdî, Kâtîbî, Râzî (2), Resmî, Muhibbî (3), Münîr, Mu’îdî, ‘Atâ (3), Tarîkî, Sürûrî-i Müderris (2), Sürûrî-i Acem, Kemâl Paşa-zâde (3), Şevkî, Mehmed Beg-i Defterî, Helâkî, Mesîhî, Latîfî-i Kastamonî, Safâyî, Zâtî (4), Subhî, Revânî (2), Revânî-i Za’îm, Gaffâr, Şem’î (2), İshâk Çelebi, Selmân, Me’âlî, Sabûhî, Celîlî (4), Rahîkî, Bihiştî, Fikrî, Sehî, Şehdî, Râcî, Hilâlî-i Kazzâz, Fasîhî, Ferîdî, Câmi’î, Yahyâ, Usûlî (2), Kâdî, Yakînî, Nişânî, Za’îfî (2), Sun’î-i Gelibolî, Derûnî (2), Kurbî, Rahmî, Emrî, Şîrî-i Silsirevî, Hayretî (2), Enverî, Suvârî, Vahyî ve Edirneli Nazmî (3) de nazire yazmışlardır (Edirneli Nazmî, 2017, s. 181-210).

Edirneli Nazmî’ye göre Nesîmî’nin;

Yanaram ‘ışkundan akar gözlerümden yaşlar
 Fûrkatün derdi çıkardı yüregümden başlar

matlı gazeli ise Sâfî, Ahmed Paşa, Mukbil, Muhibbî, Eyzen (2), Necâtî, Şeyh İbrâhîm, ‘Amrî, Remzî, Gedâyî, Sürûrî-i Müderris (2), Revânî, Zâtî, Lâmi’î, Mîrî, Bahârî-i Müderris, Kâtîbî, Ezherî, Fârisî, Şemsî ve Edirneli Nazmî tarafından tanzir edilmiştir (Edirneli Nazmî, 2017, s. 412-419).

Mecmau’n-nezâir’de yer aldığına göre Nesîmî’nin altı gazeli daha çeşitli şairlerce tanzir edilmiştir. Nesîmî’nin tanzir edilen söz konusu gazellerinin matla beyitleri şöyledir:

Yüzün mushafdur ey rûh-ı münevver
 Te’âlâ şânuhü Allahü ekber (Edirneli Nazmî, 2017, s. 542)²⁰
 Yüzündür Tûr-ı Sînâ rakk-ı menşûr
 Bilindi uşda gör nûrun ‘alâ nûr (Edirneli Nazmî, 2017, s. 555)²¹

²⁰ Bu gazel, Ahmedî’nin “*Aceb bu saç mıdur yâ müşk ü ‘anber / ‘Aceb bu leb midür yâ şehd ü şekker*” matlı gazeliyle beraber zemin şiir olarak kabul edilmiştir (Edirneli Nazmî, 2017, s. 542).

²¹ Bu gazel, Ahmedî’nin “*Senün yüzün kime olursa manzûr / Çerâğî devletinin oldı pür-nûr*” matlı gazeliyle beraber zemin şiir olarak kabul edilmiştir (Edirneli Nazmî, 2017, s. 555).

Gel ey dil-ber ki kan oldu gönül ‘ışkun belâsından
 Kerem kıl vasl ile kurtar beni hecrün cefâsından (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1250)
 Ey yanagundan hacel gül lâle-i hamrâ-y-ile
 Kanımı dökdi gözün her lahza bu sevdâ-y-ile (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1344)
 Başunı tûb eylegil gir vahdetün meydânına
 Ey gönül müştâk isen ger zülfinün çevgânına (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1374)
 Cemâlün fitnessi tutdı cihânı
 Çıkardı perdeden râz-ı nihânı (Edirneli Nazmî, 2017, s. 1763).

Mecmûatü'n-nezâir'den farklı olarak *Mecmau'n-nezâir*, Nesîmî'nin Hurufilik remizleriyle örülü gazellerinin de tanzir edildiğini gösterir. Mesela Nesîmî'nin “*Şol tamâm iki yüzünden çünki ref' oldı nikâb / Zulmetün devrânı geçdi zâhir oldı âfiâb*” matlalı gazeline bulunan aşağıdaki beyitler, doğrudan Hurufilik inancıyla alakalıdır:

Hak Te'âlâ'nun kelâmı sûretün tefsîridür
 Ey yüzün *innâ fetahnâ*²² Hak'dan açıldı bu bâb (G. 13/5)
 Kırpügün kaşunla zülfün Hak kitâbidür velî
 Ol kitâbı kim bilür *min 'indihî*²³ ‘ilmü'l-kitâb (G. 13/6)
 Sûretün levhinde yazılmış hurûfî bilmeyen
 Bilmedi savm u salâtun sağışın yevmü'l-hisâb (G. 13/7)
 Âb-ı hayvândur tudagun Rûh-ı Kudis'dür demün
 Sûretün Hak'dur yüzün *va'llâhü a'lem bi's-savâb*²⁴ (G. 13/8)

Mecmau'n-nezâir'e göre Nesîmî'nin bu gazeli 94 defa tanzir edilmiştir ancak söz konusu nazirelerden yalnızca aşağıdaki birkaç beyit Hurufilik inancı ile alakalıdır:

Âteş-i ruhsâr imiş bildüm rakîbün tapduğı
 Ey yüzi mushaf sanurdum ben anı ehl-i kitâb (Sürûrî-i Müderris'ten aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 192)

Veh ne mu'ciz-nâmedür hüsnün kim anı Akl-ı Kül
 Eylemiş esmâ'-i hüsnâ defterinden intihâb (Sürûrî-i Acem'den aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 192)

Ey Sürûrî bâ-i bismi'llâhirrahmâni'r-rahîm
 Oldı Hak'dan tâ ebed *min 'indihî*²⁵ ‘ilmü'l-kitâb (Sürûrî-i Acem'den aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 192)

²² “Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik” (Fetih / 1, Altuntaş ve Şahin, 2010, s. 510).

²³ Onun tarafından.

²⁴ Doğrusunu en iyi Allah bilir.

²⁵ Onun tarafından.

Fâtiha hakkı Safâyî levh-i hüsnünde senün
Okudu el-hamdü li'llâh *ma'ni-i ümmü'l-kitâb*²⁶ (Safâyî'den aktaran Edirneli Nazmî, 2017, s. 194)

O hâlde denilebilir ki Nesîmî'nin Hurufilik inancını işlediği gazeller bile bazı divan şairleri tarafından Hurufilikten sıyrılmış bir şekilde tanzir edilmiştir.

3. Diğer Şairlerin Taranan Divanlarında Nesîmî Nazireleri

Bu kısımda, Türkiye Kültür ve Turizm Bakanlığının internet sitesinde yer alan divanlardaki gazellerin *Nesîmî Divanı*'ndaki ilk 150 gazel arasında redifî tam bir kelime oluşturan gazeller ile mukayese edilmesi sonucu tespit edilen nazireler incelenmiştir.

İncelenen divanlarda Nesîmî'nin ilk 150 gazeliyle kafiye ve redif bakımından uyuşan toplam 37 gazel tespit edilmiş olup²⁷ bunlardan 8 gazel içerik açısından da Nesîmî'nin ilgili gazellerine benzediği için kuvvetli bir ihtimalle naziredir. Ancak kendisine nazire yazılmış olabileceği ifade edilen Nesîmî'ye ait gazellerden üçü, Ahmedî'nin (öl. 815 / 1412-1413) gazellerinden ikisi ile aynı vezin, kafiye ve rediftedir.²⁸ Mesela aşağıdaki örnekte hem Ahmedî'nin hem de Nesîmî'nin ilgili gazellerinden alınan matla beyitleri “mef'ûlü / fâ'ilâtü / mefâ'ilü / fâ'ilün” vezninde olup redif ve kafiye bakımından ortakdır:

Yârun gerek ki mihr-i ruhî dil-pezîr ola
Tâ hüsn-i hulk içinde cihânda emîr ola (Nesîmî, G. 10/1)

Lâyık degül mi kanda ki bir bî-nazîr ola
Kim can vilâyetinde ser-â-ser emîr ola (Ahmedî, G. 39/1)

Ahmedî ve Nesîmî'nin vezin, kafiye ve redif bakımından birbirine uyan söz konusu gazelleri ne *Mecmûatü'n-nezâir*'de ne de *Mecmau'n-nezâir*'de geçmektedir. Demek ki bu şiirler, nazire mecmuası meydana getiren Ömer bin Mezîd ile Edirneli Nazmî tarafından nazire ilişkisi bağlamında değerlendirilmemiştir. Ahmedî'ye nazireler yazdığı bilinen Nesîmî'nin bu şiirlerinin mecmualarda anılmaması dikkate değer bir durumdur. Ayrıca Edirneli Nazmî'nin, *Mecmau'n-nezâir*'de, Nesîmî'ye ait üç gazeli Ahmedî'nin aynı vezin, kafiye ve redifteki üç şiiriyle birlikte nazire ilişkisi bağlamı dışında beraberce zemin şiir

²⁶ Bu tamlama “Kitabın anasının manası” anlamına gelir. Hurufiler Fatiha suresini Kur'an'ın anası olarak kabul ederler çünkü bu surenin yedi ayeti Hurufilere göre yedi ümmi hattın karşılığıdır (Gölpınarlı, 1989, s. 18-19).

²⁷ Bu gazeller şunlardır: Nesîmî G. 10 > Hakîkî G. 74; Nesîmî G. 22 > Hâletî G. 97, 'Âli G. 102, Hecri G. 12, Mu'îdî G. 41, Sâkıb Dede G. 11, Şâhî G. 11, Behiştî G. 53; Nesîmî G. 33-34 > Pertev G. 280, Revânî G. 184; Nesîmî G. 35 > Bâkî G. 239, Nef'î G. 74, Sıdkî G. 137, Sıdkî G. 138, Nigârî G. 122-124-129; Nesîmî G. 40 > Beyânî G. 283-384; Nesîmî G. 41-43 > Âsım G. 86, Yâver G. 66; Nesîmî G. 51-52 > Sehâbî G. 136, Ravzî G. 306, Hâletî G. 197; Nesîmî G. 76 > Ravzî G. 248; Nesîmî G. 86-87 > Hakîkî G. 25, Nigârî G. 196; Nesîmî G. 88-89 > Münîrî G. 95; Nesîmî G. 98 > Beyânî G. 283; Nesîmî G. 120 > Ravzî G. 248.

²⁸ Ahmedî G. 39 > Nesîmî G. 10; Ahmedî G. 116 > Nesîmî G. 33-34.

olarak kabul ettiği görülürken sözü edilen şiirleri görmezden gelmesi, şüphesiz ki bilinçli bir harekettir. Bu nedenle birbirine benzeyen bu gazeller nazire ilişkisi bağlamı dışında değerlendirilecek ve Nesîmî'nin şiirleri Ahmedi ile diğer şairler arasında kalan bir model şiir olarak değil de zemin şiir olarak ele alınacaktır.

Bu kısımda incelenecek nazirelerin şairleri XV. yüzyıldan başlayıp XIX. yüzyıla dek uzanmaktadır. Dolayısıyla burada incelenen şairlerin neredeyse hiçbirinin Nesîmî ile doğrudan bağlantısı yoktur. Ayrıca, Hurufî şairlerin Nesîmî'ye karşı hissettikleri gerek dinî gerek edebî yakınlık, doğal olarak buradaki şairlerde söz konusu olamaz. Bu sebeplerden dolayı, Nesîmî'ye nazire olma ihtimali çerçevesinde değerlendirilen buradaki şiirlerin nazire olmama ihtimalleri de bulunmaktadır. Söz konusu şairlerin, herhangi bir model şiir vasıtasıyla Nesîmî'nin tanzir edilen şiirine bağlanmaları da mümkündür. Nesîmî'ye yazılması mümkün olan nazireler ve şairleri gösteren tablo şu şekildedir:

Tablo 4: Diğer Şairlerin Nesîmî'ye Nazireleri

Nesîmî'nin Gazeli		Nazire	
Gazel No.	Matla Beyti	Gazel No.	Matla Beyti
10	Yârun gerek ki mihr-i ruhî dil-pezîr ola Tâ hüsn-i hulk içinde cihânda emîr ola	74	Yârun gerek ki mihr-i ruhî dil-pezîr ola Tâ hüsn ü hulk içinde cihâna emîr ola (Hakîkî)
22	Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest	41	Şevk-i ruhsârunla içüp oluram her bâr mest Tâze gül devrinde kimdür olmayan iy yâr mest (Muîdî)
		11	Olmasa bî-jeng-i reng âyîne-i dîdâr mest Gösterürdi hûşa kendin rû-be-rû efkâr mest (Sâkîb Dede)
		11	Hançer almış âh eline gamze-i dil-dâr mest Kan itmezse 'acebdür ol gözi hûn-hâr mest (Şâhî)
		53	Gonca ser-hoş lâle kanzîl serv-i hoş-refîr mest Bâde-i vahdetden olmuş ser-te-ser gülzâr mest (Behiştî)

33	Gerçek hadîs imiş bu ki hûbun vefâsı yoh	280	Şol dil-berün ki yârine mihr ü vefâsı yok
34	Kim sevdi hûbı kim didi hûbun cefâsı yoh Hansı gönül içinde ki ‘ışkun hevâsı yoh Min hâc iderse Merveyi anun Safâsı yoh		Gılmân-ı cennet olsa da bi’l- lâh safâsı yok (Muvakkitzâde Muhammed Pertev)
35	Aç bu serâ-perdeyi gir içerü cânâ bah Gör ne tecellî kılır pertev-i cânâna bah	124	Çehre-i cânânı gör keyfiyet-i âna bah Eyledigi cilve[y]e itdügi cevlâna bah (Nigârî)
76	Kim aydur kim yüzün gül-nâra benzer Ki yüzün nûra vü hem nâra benzer	248	Şu karşudan gelen ol yâra benzer Melâhat menba’ı dildâra benzer (Ravzî)

Karakoyunlu Cihanşah Hakîkî

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf’un dördüncü oğlu olan Cihanşah, XV. yüzyılda yaşamıştır. Her ne kadar şairliği hükümdarlığının gölgesinde kalsa da o Nesîmî etkisinde şiirler yazmıştır. Hükümdar şair, 871-872 / 1467 yılında Bingöl yakınlarında Uzun Hasan’ın askerleri tarafından öldürülmüştür (Macit, 2000, s. 10).

Karakoyunlu Cihanşah Hakîkî’nin 74 numaralı gazeliyle Nesîmî’nin 10 numaralı gazeli, küçük farklılıklar haricinde birbirinin aynısıdır. Bu durum, Hakîkî tarafından yapılan bir intihalin kanıtı olabileceği gibi söz konusu şairlerin divan nüshalarını yazan müstensihlerin bir hatası da olabilir. Bu meseleden Muhsin Macit’in “Cihânşâh ve Türkçe şiirleri” başlıklı makalesinde ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Muhsin Macit, birkaç kelime veya mısra farkıyla hem Nesîmî hem de *Hakîkî Divanı*’nda bulunan üç gazel ve bir tuyuğun aslında kime ait olduğu konusunda kesin bir yargıya varmasa da problemin nüshalardan kaynaklandığına dikkat çeker. *Nesîmî Divanı*’nın en eski nüshasının *Hakîkî Divanı*’nın bilinen ilk nüshasından daha eski olmadığına değinen Macit, Hüseyin Ayan’ın *Nesîmî Divanı* neşrinde bulunan bazı şiirlerin Cihangir Kahramanof’un *Nesîmî Divanı* neşrinde bulunmadığını, tam tersi olarak Kahramanof neşrinde bulunan bazı şiirlerin de Ayan neşrinde bulunmadığını ifade eder (Macit, 2000, s. 13-15). Dolayısıyla Nesîmî ve Hakîkî’nin şiirleri arasında büyük ihtimalle mevcut divan nüshalarından kaynaklanan bir karışıklık söz konusudur. Bahse konu olan gazellerin örnek beyitleri şu şekildedir:

Yârun gerek ki mihr-i ruhi dil-pezîr ola
Tâ hüsn ü hulk içinde **cihânda** emîr ola (Nesîmî G. 10/1)

Yârun gerek ki mihr-i ruhi dil-pezîr ola
Tâ hüsn ü hulk içinde **cihâna** emîr ola (Karakoyunlu Cihanşah Hakîki, G. 74/1)

Hûblukda çün misâl bulunmaz **mu'âyene**
‘Âlemde ol yegâne meger bî-nazîr ola (Nesîmî G. 10/3)

Hûblugda çün misâl bulunmaz **visâline**
Âlemde ol yegâne meger bî-nazîr ola (Karakoyunlu Cihanşah Hakîki, G. 74/3)

3.2. Muîdî

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Muîdî (öl. 994 / 1585-1586), Âşık Çelebi’ye göre sürekli yazıp söyleyen, ayrıca hayatı hiç kimseye aldırış etmeden yaşayan biridir. Kınalızâde’ye (öl. 1012 / 1604) göre şair, hamse sahibidir ve nazmı orta seviyededir. Kâtib Çelebi (öl. 1067 / 1657) de şairin hamsesi bulunduğunu doğrular (Şentürk ve Kartal, 2010).

Muîdî’nin “mest” redifli gazeli ile Nesîmî’nin aynı redifli gazeli “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” veznindedir, kafiye “-âr” ve konu bakımından da benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla Muîdî’nin şiirinin Nesîmî’ye nazire olarak yazıldığı kuvvetle muhtemeldir:

Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest
Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest (Nesîmî G. 22/1)

Şevk-i ruhsârunla içüp oluram her bâr mest
Tâze gül devrinde kimdür olmayan iy yâr mest (Muîdî G. 41/1)

Hem Nesîmî hem de Muîdî, kendilerini sevgilinin sarhoş ettiğinden bahsetmektedir. Ne var ki Nesîmî’nin sarhoşluğu elest bezmine dayanır ve sevgilisi muhtemelen Allah’tır, fakat Muîdî’nin aşkı beşerîdir ve bu bakımdan Nesîmî’nin aşkından farklılık gösterir. Muîdî’yi sarhoş eden, bahar mevsiminde kurulan bir içki meclisinde sevgilinin yanağı için içtiği şarap olmalıdır.

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
Çün meni vahdet meyinden eyledi dildâr mest (Nesîmî G. 22/3)

Bezm içinde bî-tekellüf agzın öp havf itme kim
Gamzeler bîmâr ü zülf âşüftedür dildâr mest (Muîdî G. 41/4)

Nesîmî’nin ezelde içtiği vahdet şarabı onu kıyamete dek sarhoş ederken Muîdî’nin beşerî aşk dolayısıyla içtiği içki onu tensel zevklere yöneltilmektedir. Muîdî’nin sevgiliyle beraber yaşadığı gerçek sarhoşluk, Nesîmî’nin sembolik sarhoşluğuna tezat oluşturmaktadır.

Cennet-i ‘adnun gülistânında bülbüldür dilün
Nagme-i cân-sûzı her dem eylegil tekrâr mest (Nesîmî G. 22/32)

Sâkiyâ sanma ki ancak bâde mest eyler beni
La’l-i nâbundan oluptur cân u dil tekrâr mest (Muîdî G. 41/2)

Nesîmî’nin gönlü Adn cennetinde bir bülbüldür ve bu bülbülün yanmış gönlünün nağmesi, ilahi aşkla her an tekrar tekrar sarhoş olmaktadır. Muîdî ise şarap sunan sakiye, canını ve gönlünü tekrar tekrar sarhoş eden asıl şeyin içki değil de sevgilinin lal taşı gibi kırmızı olan saf dudağı olduğunu söyler.

1.3. Sâkîb Dede

1062 / 1652 yılında İzmir’de doğan Sâkîb Dede’nin (öl. 1148 / 1735) asıl adı Mustafa olup bir rivayete göre soyu Endülüs’e dayanır. 16 yaşlarında eğitim için İstanbul’a gelip Fatih Medresesi’ne giren Sâkîb Dede 1088-1089 / 1678’de Çehrin Savaşı’na katılır ve bu savaşta tanıştığı bir Mevlevi dervişinden etkilenecek bu yola ilgi duyar. Anadolu’ya yaptığı bir tahsil seferinden sonra Edirne’ye gidip Neşâfî’nin (öl. 1085 / 1674) müritlerinden Seyyid Mehmed Dede gözetiminde çile doldurur ve ardından İstanbul’a gidip Galata Mevlevihanesi’nde Gavsî Ahmed Dede’ye intisap eder. Kütahya Mevlevihanesi’nde 46 yıl şeyhlik yaptığı bilinen şairin *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân* adlı eseri Mevlevi tarihinde önemli bir yere sahiptir. Nâbî (öl. 1124 / 1712) tarzında hikemî şiirler söyleyen Sâkîb Dede’den Şeyh Gâlib (öl. 1213 / 1799) ve Esrar Dede övgüyle söz etmiştir (Arı, 2009, s. 4-5).

Sâkîb Dede “mest” redifli gazeliyle tıpkı Muîdî gibi Nesîmî’nin “mest” redifli 22 numaralı gazelini muhtemelen tanzir etmiştir. Sâkîb Dede’nin gazeli de Nesîmî’ninki gibi “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” vezninde olup aynı kafiyemüreddefeye (-âr) sahiptir. Bu gazel, konu olarak da tanzir ettiği gazele benzerlik göstermektedir:

Cennet-i ‘adnun gülistânında bülbüldür dilün
Nagme-i cân-sûzı her dem eylegil tekrâr mest (Nesîmî G. 22/32)

Gerd-i hat nüh-cür‘a-i câm-ı lebüdür sâkiyâ
Cân-ı bî-tâb-ı humârı itmede tekrâr mest (Sâkîb Dede G. 11/5)

*

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
Çün meni vahdet meyinden eyledi dil-dâr mest (Nesîmî G. 22/3)

Her hırâmı seyl-i ârâm-ı dil-i vîrân olur
Beyt-i ma‘mûrına teşrîf eyleye dildâr mest (Sâkîb Dede G. 11/18)

*

Nüh felek bu çarh-ı eflâk mest olup gerdişdedür
 Şems mest ü mâh mest ü kevkeb-i seyyâr mest (Nesîmî G. 22/8)
 İtmese hum-hâne-i çarhı şarâb hâl-i per
 Çarha girmezdi ser-â-ser sâbit ü seyyâr mest (Sâkıb Dede G. 11/17)

1.4. Şâhî

Şâhî (öl. 970 / 1562), Şehzâde Bâyezîd'in mahlas ismidir. Hükümdar şair, “mest” redifli gazeliyle Nesîmî'nin aynı redifli gazelini muhtemelen tanzir etmiştir. Her iki gazel de vezin, kafiye, redif ve konu bakımından birbirleriyle uyumludur:

Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest
 Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest (Nesîmî G. 22/1)
 Nev-cevândur kanda bilür dahı âdem kadrini
 Hûn-ı ‘uşşâk ile oynarsa n’ola ol yâr mest (Şâhî G. 11/2)

*

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
 Çün meni vahdet meyinden eyledi dildâr mest (Nesîmî G. 22/3)
 Dostum Ferhâd u Mecnûnun cihânda adı var
 Gelmedi Şâhî gibi bir ‘âşık-ı didâr mest (Şâhî G. 11/7)

3.5. Behiştî

XVI. yüzyıl şairlerinden biri olan Vizeli Ramazan Behiştî (öl. 979 / 1571-1572), Nesîmî'nin 22 numaralı ve “mest” redifli gazeline nazire yazan bir diğer şairdir:

Çün meni bezm-i ezelden eyledi ol yâr mest
 Ol cihetden görünür bu çeşmüme deyyâr mest (Nesîmî G. 22/1)
 Zâhidâ ben meclis-i meyden nice zevk itmeyem
 ‘Âşıkâ eyler vefâlar olıcak ol yâr mest (Behiştî G. 53/2)

*

Şöyle mestem ta kıyâmet dahı hüşyâr olmazam
 Çün meni vahdet meyinden eyledi dildâr mest (Nesîmî G. 22/3)
 Bir şarâbuñ mesti olmuşdur Behiştî kim anuñ
 Cür‘asından oldu mecmû‘-ı cihân hem-vâr mest (Behiştî G. 53/5)

3.6. Muvakkit-zâde Muhammed Pervev

Muvakkit-zâde Muhammed Pertev (öl. 1222 / 1807-1808) XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış divan sahibi şairlerdendir (Bektaş, 2017, s. 3). Şair, Nesîmî'nin 33 numaralı gazelini 280 numaralı

gazeliyle muhtemelen tanzir etmiştir. Aşağıda mukayeseli örnek beyitleri bulunan söz konusu gazeller “mef’ülü / fâ’ilâtü / mefâ’ilü / fâ’ilün” vezninde olup kafiye “-â”, redif “-sı yok” ve içerik bakımından birbiriyle uyumludur:

Gerçek hadîs imiş bu ki hûbun vefâsı yoh
Kim sevdi hûbı kim didi hûbun cefâsı yoh (Nesîmî G. 33/1)

Şol dil-berûñ ki yârine mihr ü vefâsı yok
Gilmân-ı cennet olsa da bi’llâh safâsı yok (Pertev G. 280/1)

*

‘İşkun belâsı yoh diyüben ‘ışka düşme var
Kim ‘âşık oldı kim didi ‘ışkun belâsı yoh (Nesîmî G. 33/2)

İklîm-i ‘aşk ahâlîsi zâr u zebûn olur
Zannum bu gûnedür ki hoş âb u hevâsı yok (Pertev G. 280/2)

3.7. Nigârî

XIX. yüzyıl şairlerinden Nigârî (öl. 1303 / 1886), Azerbaycan’ın Karabağ bölgesinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunda eğitime çok ilgi göstermese de ilerleyen yaşlarında bazı âlimlerden ders almış ve nihayet Hâlid el-Bağdâdî’nin (öl. 1242 / 1827) halifesi olmuştur. Daha sonra, bir rüyası dolayısıyla İsmail Şirvânî’ye bağlanan Nigârî, şeyhi ile beraber önce Amasya’ya, sonra hacca gitmiştir. Ardından Anadolu’nun çeşitli yerlerini gezen şair memleketine dönüp irşat faaliyetlerine başlamıştır. Burada devamlı kalmayıp Anadolu’nun birtakım yerlerini gezmeye devam etmiştir (Bilgin, 2007b, s. 85-87). Bir şeyh şair olan Nigârî, 124 numaralı gazeliyle Nesîmî’nin 33 numaralı gazelini muhtemelen tanzir etmiştir. Her iki gazel de “müfte’ilün / fâ’ilün / müfte’ilün / fâ’ilün” vezninde olup kafiyeimüreddefe “-ân”, redif “-a bak” ve konu açısından birbirine denktir:

Aç bu serâ-perdeyi gir içerü cânâ bah
Gör ne tecellî kılur pertev-i cânâna bah (Nesîmî G. 35/1)

Çehre-i cânânî gör keyfiyet-i âna bah
Eyledigi cilve[y]e itdügi cevlâna bah (Nigârî G. 124/1)

3.8. Ravzî

XVI. yüzyıl şairlerinden Ravzî (öl. 1009 / 1600’den sonra), Balıkesir’in Edincik kasabasında doğmuş olup bir sipahi ailesine mensuptur. Şairin evlenip evlenmediği, düzenli bir eğitim alıp almadığı kesin olarak bilinmemektedir. Ayrıca onun hangi işle uğraştığı ve devlet erkânıyla münasabetleri hususunda da elimizde kesin kanıtlar bulunmamaktadır (Aydemir, 2017, s. 4-7). Ravzî’nin 248 numaralı gazeli, Nesîmî’nin 76 numaralı gazeliyle beraber

“mefâ’îlün / mefâ’îlün / fe’ûlün” veznindedir. Ayrıca her iki şiir kafiye “-âr” ve redif “-a benzer” bakımından birbirine benzemektedir:

Güneş benzer didüm şol aya heyhât
Haçan ol bedre her seyyâre benzer (Nesîmî G. 76/12)
Ne sûretle ‘aceb devr-i felekde
Meh ü mihr ol melek-ruhsâra benzer (Ravzî G. 248/3)

Sonuç

Hurufî şairler, hem bir şair olarak beğendikleri hem de dinî bir lider olarak gördükleri Nesîmî’nin gerek Hurufilikle alakalı gerekse Hurufilikten bağımsız pek çok şiirini tanzir ederken diğer şairler onun yalnızca belirli şiirlerine nazire yazmışlardır. Yine de Hurufî olmayan şairlerin tanzir ettikleri bu şiirler arasında Hurufilik düşüncesinin apaçık görüldüğü nazire örnekleri mevcuttur. *Mecmûatü ’n-nezâir*’de Nesîmî’nin Hurufilik inancını işlediği şiirlere rastlanmaz iken *Mecmau ’n-nezâir*’de bu tarz şiirler de bulunmaktadır.

Demek ki Nesîmî, güçlü kalem ve içten söyleyişi sayesinde Hurufî olmayan şairleri bile Hurufilik düşüncesini bariz bir şekilde işlediği gazelleriyle etkileyebilmiştir. Tabii ki bu, Hurufî olmayan şairlerin Nesîmî’den dinî olarak değil, daha çok edebî anlamda etkilendiğini gösterir. Dolayısıyla Nesîmî divan şiirindeki etkisini inanç ve düşüncesine değil, güçlü şairliğine ve bu alanda çığır açıcılığına borçludur. Bu da Sünni Osmanlı Devleti’nde hem sıkı bir Fazlullâh takipçisi hem de bir Hurufî lideri olan Nesîmî’nin divan şairleri arasında neden kabul edilip beğenildiğini, okunduğunu ve örnek alındığını açıklar.

Divan şiiri vezin, kafiye ve redif gibi şekilsel özellikleri bağlamında incelendiğinde Nesîmî’nin şiirleriyle benzerlik gösteren pek çok şiir tespit edilebilir; fakat bu, tespit edilen şiirlerin kesin bir şekilde Nesîmî’ye nazire olarak yazıldığını göstermez. Yaklaşık altı asır süren ve şekilsel özelliklere sadık kalınması hususunda oldukça katı olan divan şiirinde birtakım benzerliklerin olması kaçınılmaz bir durumdur. Dolayısıyla, Nesîmî’ye yazılan nazirelerin tespiti hususunda içerik analizi oldukça önemlidir. Nazire mecmualarında dahi, şekilsel olarak Nesîmî’nin gazellerine benzemekle birlikte içerik açısından bu gazellerden oldukça bağımsız birtakım şiirler bulunmaktadır ki bu durum söz konusu kaynakları ihtiyatlı kullanmayı bir zorunluluk hâline getirmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde nazire mecmualarından hareketle Nesîmî’ye nazire yazdığını ifade ettiğimiz şairlerin gerçekten ona nazire mi yazdıkları, şiirlerinin sadece bir rastlantı eseri olarak mı Nesîmî’ninkilere benzediği ya da yalnızca Nesîmî’nin kullandığı kafiye ve redifleri alarak bambaşka şiirler mi

yazdıkları hususu tartışmaya açıktır. Bu konuda kesin bir şey söyleyebilmek için nazire mecmualarının edebî tenkide tabi tutulması ve bahsedilen nazirelerin zemin şiirlerle içerik açısından ayrıntılı bir şekilde mukayese edilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Aksu, H. (1989). Ali el-A'lâ. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 2, s. 381. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aksu, H. (1998). Hurûfilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 18, s. 408-412. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altuntaş, H. ve Şahin, M. (2010). *Kur'an-ı Kerim meâlî*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Âmiloğlu. (2014). *Arş-nâme tercümesi, Hurûfî şiirler I* (haz. Fatih Usluer). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Arı, A. (2009). Sâkıb Dede. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 36, s. 4-5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aslan, M. (2020). Hurûfî şair Arşî'nin Nesimî'nin gazellerine nazîreleri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 6 (12), 201-219.
- Âşık Çelebi. (2010). *Meşâ'irü's-şu'arâ*. 2. Cilt (haz. Filiz Kılıç). İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü.
- Ayan, H. (2014). *Nesimî, hayatı, edebî kişiliği, eserleri ve Türkçe divanının tenkitli metni*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aydemir, Y. (2017). Ravzî, hayatı, kişiliği ve Divanı'nın incelenmesi. *Ravzî Divanı* içinde s. 4-40. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Bağdatlı Ahdî. (2018). *Gülşen-i şu'arâ*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56733,ahdi-gulsen-i-suarapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Ballı, H. H. (2010). *Fazlullah Hurûfî ve Hurûfilik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bashir, S. (2013). *Fazlullah Esterâbâdî ve Hurufilik* (çev. Ahmet Tunç Şen). İstanbul: Kitap.
- Bektaş, E. (2017). Muvakkit-zâde Pertev'in hayatı ve eserleri. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Divânı* içinde s. 3-33. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 15.10.2020).
- Beyânî Mustafa Bin Carullah. (1997). *Tezkiretü's-şu'arâ* (haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Bilgin, A. (2007a). Nesimî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 33, s. 3-5. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Bilgin, A. (2007b). Nigârî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 33, s. 85-87. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Canpolat, M. (2003). Mecmûatü'n-nezâir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 28, s. 275-277. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Dilçin, C. (2011). Divan şiirinde gazel. *Türk Dili*, Türk Şiiri - Divan Şiiri. Özel Sayı II, 78-247.
- Edincikli Ravzî. (2017). *Ravzî dîvânı* (haz. Yaşar Aydemir). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Edirneli Nazmî. (2017). *Mecmau'n-nezair* (haz. Fatih Köksal). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- Esrar Dede (2000). *Tezkire-i şu'arâ-yı Mevleviyye* (haz. İlhan Genç). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Fazlullah Esterâbâdî. (2012). *Câvidân-nâme, Dürr-i Yetim isimli tercümesi* (çev. Derviş Murtazâ, haz. Fatih Usluer). İstanbul: Kabalcı.
- Gölpınarlı, A. (1969). *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatler*. İstanbul: Gerçek.
- Gölpınarlı, A. (1989). *Hurûfluk metinleri kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Gölpınarlı, A. (1992). *Melâmîlik ve Melâmîler*. İstanbul: Gri.
- Gölpınarlı, A. (2005). *Fuzûlî dîvânı*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Güneş, D. (2011). *Misâlî dîvanı (inceleme-metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
<http://www.yazmalar.gov.tr/>
- İpekten, H. (2016). *Eski Türk edebiyatı nazım şekilleri ve aruz*. İstanbul: Dergâh.
- Kahraman, B. (1989). *Arşi Divânı'nın tenkidli metni I-II*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalkandelenli Muîdî. (2018). *Kalkandelenli Mu'îdî divanı* (haz. Gülçin Tanrıburdu). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Karakoyunlu Cihanşah. (2017). *Karakoyunlu Cihanşah'ın Türkçe şiirleri* (haz. Muhsin Macit). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56191,karakoyunlu-cihansah39in-turkce-siirleripdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Kınalı-zâde Hasan Çelebi. (2014). *Tezkiretü 'ş-suarâ*, 2. Cilt (haz. İbrahim Kutluk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koyunoğlu Şehir Müzesi ve Kütüphanesi, <http://88.255.225.19:8091/tarama.php?cmd=search&genel=koyuno%F0lu> (Erişim Tarihi: 05.01.2021).

- Köksal, F. (2003). Mecmâu'n-nezâir, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde Cilt 28, s. 262-263. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köksal, F. (2006). *Sana benzer güzel olmaz, divan şiirinde nazire*. Ankara: Akçağ.
- Köprülü, M. F. (2014). *Edebiyat araştırmaları II*. İstanbul: ALFA.
- Kürkçüoğlu, K. E. (1985). *Seyyid Nesimî Dîvânı'ndan seçmeler*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Latîfî. (2018). *Tezkiretü'ş-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/60327,latifi-tezkiretus-suara-ve-tabsiratun-nuzamapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 05.10.2020).
- Macit, M. (2000). Cihânşâh ve Türkçe şiirleri. *Bilig*, 13 (Bahar), 9-19.
- Muhtar, C. (1986). Hurûfî Türk şairleri. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, 219-226.
- Muvakkit-zâde Muhammed Pertev. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Nesimî. (1990). *Nesimî divanı* (haz. Hüseyin Ayan). Ankara: Akçağ.
- Nigârî. (2017). *Nigârî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/55757,nigari-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Olgun, İ. (1971). Seyyit Nesimî üzerine notlar. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 18(1970), 47-68.
- 'Ömer Bin Mezîd. (1995). *Mecmuatü'n-nezair* (haz. Mustafa Canpolat). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Riyâzî Muhammed Efendi. (2017). *Riyâzî'ş-şu'arâ* (haz. Namık Açıkgöz). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/54137,540229-riyazu39s-suarapdfpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 05.12.2020).
- Sâkıb Dede. (2018). *Sâkıb Dede dîvânı* (haz. Ahmet Arı). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/59860,sakib-dede-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Şâhî, Şehzâde Bâyezîd. (2018). *Şâhî dîvânı* (haz. Filiz Kılıç). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklen-ti/59394,sahi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.10.2020).
- Şenödeyici, Ö. (2015). *Nesimî ve Hurufîlik kitabı*. İstanbul: Kesit.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2010). *Eski Türk edebiyatı tarihi*. İstanbul: Dergâh.
- Tataroğlu, A. (1995). *Muhîti, hayatı, eserleri ve edebî kişiliği, dîvânının tenkidli metni*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (1977). Arşî (Hurûfî) maddesi. 1. Cilt, s. 16. İstanbul: Dergâh.
- Usluer, F. (2009). *Hurufîlik*. İstanbul: Kabalcı.
- Usluer, F. (2014). Firişteoğlu, Abdülmecîd İbn-i Firişte İzzeddîn. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/firisteoglu-abdulmecid-ibni-firiste> (Erişim Tarihi: 05.01.2021).
- Usluer, F. (2016). Giriş. *Kısmet-nâme* içinde s. 17-32. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Usluer, F. (2019). Divan şairleri ve Hurûfîlik. *Türkoloji Dergisi*, 23 (1), 80-104.
- Vizeli Ramazan Behiştî. (2018). *Ramazan Behiştî dîvânı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı e-kitap, <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0>, (Erişim Tarihi: 10.10.2020).

Extended Summary

The 15th century poet Nesîmî was very influential among divan poets both in his own period and after. While this influence of the poet, who wrote poems relating to Hurufîsm as well as non-Hurufîsm poems, exhibits a quality that can be evaluated in the context of belief, on the other hand, it appears as a phenomenon independent from belief.

In this study, which is conducted through imitation poems, Hurufî poets and non-Hurufî poets are examined under separate sub-headings. Muhiti, Misali and Arshi are selected to show samples from Hurufî poetry. Non-Hurufî poets are first examined by considering the *Mecmuatü'n-Nezair* and *Mecmau'n-nezair*. Lastly, Republic of Turkey Ministry of Culture and Tourism website is scanned.

In our study, hundreds of poems of rhyme, redifs and measures of Nesîmî's ghazals are identified. Of course, not all of them are imitation poems. It is inevitable that there are some similarities in divan poetry, which has very strict rules in terms of form and content. We compared Nesîmî's poems that resemble Nesîmî's poems in terms of rhyme and redif, and subjected them to content analysis in order to determine the proverbs that will constitute our study material. So our research material has come out more precisely.

According to our analysis, there are 11 imitation poems written to Nesîmî in Muhîti, 22 in Arşî and 25 in Misâlî. The aforementioned Hurufî poets prepared Nesîmî's poems mostly linked with Hurufîsm. In Muhîti and Misâlî, the effect of the poems relating Hurufîsm is observed more intensely, while this effect is slightly less in Arshi; because Arshi arranged some of Nesîmî's non-Hurufî poems.

When we examine *Mecmuatü'n-nezair* and *Mecmau'n-nezair* from imitation poem magazines, we see that, excluding a few, poets who are far from the belief of Hurufîsm imitate Nesîmî very widely. According to the *Mecmuatü'n-nezair*, 6 different poems belonging to Nesîmî were written by 23 different poets in total 39 imitation poems. There are no traces of Hurufîsm in any of the ground poems of Nesîmî in *Mecmuatü'n-nezair*. Poets, who lived in the same century as Nesîmî and were influenced by him, preferred the poems of minstrelsy rather than the poems that reflected his Hurufî creed, in order to arrange. In *Mecmau'n-nezair*, there are eight ground poems belonging to Nesîmî. These poems were prepared by 106 different poets with a total of 226 imitation poems. Unlike *Mecmuatü'n-nezair*, *Mecmau'n-nezair* shows us that Nesîmî's poems, which are covered with Hurufî rites, were also arranged. E.g; The following couplets in Nesîmî's poem are directly related to the belief of Hurufîsm:

Hak Te'âlâ'nun kelâmı sûretün tefsîridür
Ey yüzün innâ fetahnâ Hak'dan açıldı bu bâb (G. 13/5)

Kirpügün kaşunla zülfün Hak kitâbidur velî
Ol kitâbı kim bilür min 'indihû 'ilmü'l-kitâb (G. 13/6)

Sûretün levhinde yazılmış hurufî bilmeyen
Bilmedi savm u salâtun sağışın yevmü'l-hisâb (G. 13/7)

Âb-ı hayvândur tudagun Rûh-ı Kudsi' dür demün
Sûrettün Hak'dur yüzün va'llâhü a'lem bi's-savâb (G. 13/8)

According to *Mecmau'n-nezair*, this poem of Nesîmî was arranged 94 times.

When we looked up in the website of Ministry of Culture and Tourism for digitalized poem books (divans), we restricted the scope of search to eight imitation poems within the limitations of our study.

As a result, Hurufî poets prepared many of Nesîmî's poems, which they both liked as a poet and regarded as a religious leader, while other poets wrote only to certain non-Hurufism poems of Nesîmî. Nevertheless, among these poems prepared by non-Hurufî poets, there are poems in which the idea of Hurufism is evident. While there are no poems in which Nesîmî mentions the belief of Hurufism in *Mecmuatü'n-nezair*, there are also such poems in *Mecmau'n-nezair*. However, the divan poets, with the exception of a few, chose to organize Nesîmî's poems about non-Hurufism by abstracting from this belief. That is to say, Nesîmî was able to influence even Hurufî poets, thanks to his strong pen and sincere speech, with his poems, which he clearly worked on. Of course, this shows that non-Hurufî poets were influenced by Nesîmî rather in a literary sense, not religiously. Therefore, Nesîmî owes his influence in divan poetry not to his belief and thought, but to his strong poetry and rhetoric in this field. This explains why Nesîmî, who was both a strict follower of Fazlullah and a Hurufî leader, was accepted, liked, read and taken as an example among divan poets in the Sunni Ottoman State.

1467’DE MUHAMMED ADLI BİR MÜELLİFİN YAZDIĞI MANZUM SÎRET’TE MÜELLİFİN KİM OLDUĞU MESELESİ

Hasan Ali ESİR*

Özet

“Sîret” ya da daha yaygın adıyla “siyer”, Hz. Peygamber’in hayatını konu alan eserlerin genel adıdır. İlk örnekleri Arap edebiyatında olan “sîret” / “siyer”, Türk edebiyatında XIV. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlamıştır. Türk edebiyatında bilinen ilk örnek, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Darîr tarafından manzum-mensur olarak kaleme alınan *Sî-retü’n-Nebî*’dir. Bugün bilinen ve tamamı manzum olan ilk örnek ise çalışmaya konu olan ve XV. yüzyılda Muhammed adlı bir müellifin yazdığı *Sîret*’tir. Eserde çok sayıda arkaik sözün bulunması onu Türk dili açısından önemli kılmaktadır.

Sîret’in yazıldığı 872 (1467) yılından itibaren pek çok istinsahı ve taş baskısı yapılmıştır. Ancak bazı nüshaların eserin belli bölümlerini kapsamaması, bazılarında da eksikler, kopuklar ve eklemeler olması hacimlerinde ve beyit sayılarında derin farklar oluşturmuştur. Ayrıca eserin taş baskılarında baştaki müellifin adının yeri değiştirilmiş, son kısımdan da çıkarılarak yerine birinci cildin sonuna taş baskıları yapının adı eklenmiştir.

Nüshalardaki bu eksikler, kopuklar ve müdahaleler, başta kütüphane kayıtları olmak üzere kimi çalışmalarda müellifin tespiti konusunda bazı yanlış değerlendirmelere yol açmıştır. Nüshaların tanıtımını, bu yanlış tespitleri ve sebeplerini önceki çalışmalarımızda ele almıştık. Kimi çalışmalarda da *Sîret*’te “Hz. Peygamber’in Vefatı” bölümünde geçen “veli”nin, müellifin mahlası olduğu üzerinde durulmuş, daha sonra bundan vazgeçilerek Muhammed isminin hem müellifin adı hem

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hasan.esir@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0199-7266.

de mahlası olduğuna işaret edilmiştir. Başka bir çalışmada da Abdurrahman'ın müellifin adı olduğu söylenmiştir. Eserin tam metin olarak günümüz harfleri ile üç yayını tespit edilmiştir. Çalışmada bu konular üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sîret, siyer, Muhammed, halife, veli, Abdurrahman.

THE ISSUE OF THE IDENTITY OF THE AUTHOR IN THE VERSE SİRET WRITTEN BY AN AUTHOR NAMED MUHAMMED IN 1467

Abstract

“Sîret” or more commonly known as “siyer” is the name of the works about the Prophet’s life. “Sîret” / “siyer”, the first examples of which are in Arabic literature, was started to be written in Turkish literature in the 14th century. The first known work in Turkish literature is *Sîretü'n-nebi*, written by Darîr in verse-prose in the second half of the 14th century. The first example known today and in full verse is the *Sîret* written by an author named Muhammed in the 15th century, which is the subject of the study. The presence of many archaic words in the work makes it important for the Turkish language.

Many copies and lithographs have been made since 872 [1467], when *Sîret* was written. However, the fact that some copies contain certain parts of the work, and some of them have omissions, substitutions, and additions has made deep differences in their volumes and number of couplets. In addition, in the lithographs of the work, the place of the original author’s name was changed. Also, his name was removed from the last part, and the name of the lithographer was added to the end of the first volume.

These deficiencies, breaks, and interventions in the copies have led to some misvaluations regarding the determination of the author in some studies, especially in the library records. We have discussed the introduction of the copies and these wrong determinations and their reasons in our previous studies. In some studies, it is emphasized that the “veli (saint)” in the section about the Prophet’s death in *Sîret* is the pseudonym of the author, and then it is pointed out that the name Muhammad is both the author’s name and the pseudonym. In another study, it is stated that Abdurrahman is the name of the author. We have found out three publications of the full text transcribed into Latin letters. These issues will be emphasized in the study.

Keywords: Sîret, siyer, Muhammed, caliph, veli (saint), Abdurrahman.

Giriş

Muhammed adlı bir müellifin hicri 872 Rebiülahir'in ilk günü olan Cuma (30 Ekim 1467 Cuma) sabah vakti tamamladığı (T1 416^a /b. 7, 8) manzum *Sîret*'in yurt içinde ve yurt dışında tespit ettiğimiz 68 yazma nüshası bulunmaktadır¹. *Sîret*'in ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde taş baskıları da yapılmıştır. Nüshalarının çokluğu ve taş baskılarının olması onun çok okunduğunu gösteren en önemli delillerdir. *Sîret*'in çokça istinsah edilmesi ve taş baskılarının yapılması sırasında metne müdahalelerin olması, ayrıca nüshaların pek çoğunda eksikler ve kopukların bulunması pek çok karışık ve yanlış bilginin doğmasına sebep olmuştur. Üzerinde durduğumuz iki ekleme kısım / bölüm de dâhil olmak üzere eser aruzun “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” ve “mefâ’lün / mefâ’lün / fa’ülün” vezinleriyle yazılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki bu iki farklı vezin, oldukça hacimli olan eserin yazımında müellife büyük kolaylık sağlamıştır. *Sîret*'teki bu durum onun en dikkat çeken yönlerinden biridir. Önceki çalışmalarımızda *Sîret*'in tespit ettiğimiz nüshalarını tanıtmış (Esir, 2019a, s. 65-86), müellif ve eser üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgiler vermiş, nüsha kayıtlarını değerlendirmiş, *Sîret*'in adı ve müellif / müstensih kayıtlarındaki hataları ve sebeplerini araştırmış ve nüshaların kayıt tablosunu vermiştik (Esir, 2019b, s. 108-130). Bu çalışmalarda eser adının 22, müellifin adının da 21 farklı şekilde kayıtlara geçirildiğini tespit etmiştik (Esir, 2019b, s. 115, 117). Kütüphanelerdeki bazı kayıtlarda eserin kimi yazma nüshalarında geçen “halife” ve “veli” sözlerinden müellif anlamı çıkarıldığını belirtmiştik (Esir, 2019b, s. 114-118). Konu üzerinde yapılan son çalışmalarda ise müellifin mahlas olarak Veli'yi kullandığı iddia edilmiş (Özfirat, 2014, s. 105, 110; 2016, s. 69), daha sonra bu iddia / görüş, Muhammed'in hem müellifin adı hem de mahlası olduğu şeklinde değiştirilmiştir (Özfirat, 2019, I, s. 32). Yine taş baskılara eklenen Abdurrahman isminden müellif anlamı çıkarılmıştır (Kocatürk, 1970, s. 274). Bu karışıklıklar ve sebepleri üzerinde önceki çalışmalarımızda durmuştuk. *Sîret*'in Mehmet Sezgin neşri taş baskı üzerinden 1976'da yapılmış tam metin yayınıdır. Yayında *Sîret* yazarının bilinmediği söylenmiştir. Burada önceki çalışmalarımızın devamı olarak “halife”, “veli” ve “Abdurrahman”dan farklı anlamlar çıkarılması konusunu detaylandıracağız. Bunun için önce yazma nüshalarda “Hz. Peygamber'in Vefatı” bölümünde “halife” ve “veli” sözlerinin geçtiği yerlere ve taş baskılarda birinci cildin sonunda “Abdurrahman” isminin bulunduğu bölüme bakmak gerekir.

¹ Bu 68 nüsha arasındaki Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi dijital sisteminde Demirbaş 005753-IV'te *Kıssa-ı Sîret-i Peygamber* ve Demirbaş 003868'de *Sîretü'n-Nebî* adlarıyla kayıtlı iki eksik nüsha, kütüphanenin kataloğunda bulunmamaktadır. Bu nüshalardan, dijital sistem erişime açılınca haberimiz olduğu için, konu ile ilgili önceki iki çalışmamızda bahsetmedik.

Sîret’te Hz. Peygamber’in Vefatı Bölümü

Sîret’in tespit ettiğimiz sadece 9 yazma nüshasında ve taş baskılarında Hz. Peygamber’in Vefatı bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde dünyanın gelip geçiciliği ve dünyaya bağlanmamak gerektiği anlatıldıktan sonra; Veda Haccı ve sonrasında Hz. Peygamber’in hastalığı, Hz. Ebû Bekir’in imamlığı, Hz. Peygamber’in ashabına tavsiyeleri, Hz. Peygamber’le Ukkâşe arasında Tebük Cengi’nde geçen olay, Hz. Peygamber’in ashabıyla vedalaşması, Hz. Ayşe’nin evine götürülmesi, Hz. Ali’ye ve ashabına vasiyetleri, Hz. Ayşe’nin evinde rebiyülevvelin sekizinci pazartesi günü vefatı ve defni, Hz. Ebû Bekir’in halife tayin edilmesi konuları anlatılmıştır. Sonra müellif, *Sîret*’i tamamladığını söylemiş ve böyle bir kitap yazma fırsatı verdiği için Allah’a şükretmiştir. Ardından *Sîret*’i gücü yettiğince Türkçe nazmettiğini belirtmiştir. Daha sonra Allah’tan bağışlanma talebinde bulunmuş ve Resul’ün ümmetliğini ve şefaatinin isteyen dua ile sözlerini tamamlamıştır. Bu bölüm, çalışmamızda T1 kısaltmasıyla verdiğimiz Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 360 arşiv numarada *Sîretü’n-Nebî* adıyla kayıtlı nüshada 369 beyittir (T1 406^b-416^b)². Müellifin adı, eserin başında geçtiği gibi bu bölümde bir kez daha geçmektedir (T1 416^b/6).

Bölümde Halife ve Veli Sözlerinin Geçtiği Yerler

Hız. Peygamber’in Vefatı bölümünün sonunda *Sîret*’in tamamlanması dolayısıyla Allah’a şükür, Resul’den şefaah isteği ve duadan sonra “halife” ve “veli” sözlerinin geçtiği iki kısım bulunmaktadır. Bunlardan “halife” birinci kısım 9. beyitte “*çün halîfesin bugün*”, 11. beyitte “*i halîfe*”; “veli” ise birinci kısım 31. beyitte “*i kardaş velî*”, ikinci kısım 23. beyitte “*vasfını didi velî*”, “*adını didi velî*” söz öbeklerinde geçmektedir. Atatürk Kitaplığı Demirbaş MC_Yz_O_0053’te *Sîret en-Nebî* ve Berlin Staatsbibliothek Ms.or. fol.3333’te *Siyer-i Nebî* nüshalarında bu kısımlardan birincisi “*Hezârân biş şükür el-ğamdüli’llâh / Ki tevfiğ viridi ben kılına Allâh* (B 417^b/b. 14 // MC 491^a/b. 6)” beytinden sonra gelen ve gönle seslenen; benlikten vazgeçmek, dünyaya bağlanmamak gerektiğinden bahseden 31 beyittir. Bu beyitler B ve MC’de şöyledir:

1. Gönül gel bezm-i ‘ışka cân-fişân³ ol
Bırakğıl⁴ benligünî küllî cân ol
2. Yüz çevür senden ki yüzün göresin

² Nüshada varak numaraları 408’den sonra sehven 409 yazılmadan 410’la devam etmiş.

³ cân-fişân: cân-nişân B.

⁴ bırakğıl: bırak gel B.

- Bī-haber ol tā haberler diresin⁵
3. Olmağıl top gibi ser-gerdān gönül
Gel berü ortaya üş meydān gönül
4. Kim seni irişdürür çevgān gönül
Şāh öñinde kıлмаğa cevłān gönül
- B 417^b/b. 15-19 İ ezelden dāne-ğor kuş uçagör
5. Qalma bu dār-ı ğurūrda⁶ geçegör
6. N'idersin ħākden kevn ü fesādı
Bu mātem-ħānede sen umma şādī
- MC 491^a/b. 7-13 Var-durur 'ilmün qo resm ü 'ādeti
7. Aşl-ı pākün kimdür i yüzi qatı
8. Melekler dānişünğden reşk iderler
Neçün ħayvān bigi⁷ dīvler yiderler
9. Nisbet-ile çün ħalīfesin bugün
Dīve müzdver olduğuş pes ne-y-içün
10. Varma Qārūn bigi⁸ bu yir altına
Çık Kelīmullāh gibi Tūr üstüne
11. İ ħalīfe olma eyleyip ħilāf
Nā-ħalef Bel'am gibi işi ğüzāf
12. Meyl-i dünyā gör ki n'itdi Bel'amı
Şāzlığın aldı virdi bol ğamı
13. Sen seni iste ki sensin i oğul
Kāf u nūn kim anda maqşūd oldı ol
14. Cevher ü cism-ile ħaqq u noqta hem
Āsumān u hem zemīn nūr u zulem
15. Bu qamu hep senün-içündür i dōst
Ki hem⁹ nāzırsın u hem manzūr i dōst

⁵ diresin: şorasın B.

⁶ dār-ı ğurūrda: dām-ı ğurūrda MC.

⁷ bigi: gibi B.

⁸ bigi: gibi B.

⁹ ki hem: ki MC.

16. Kūçe-i 'āmmı 'imāret idiben¹⁰
Hāne-i hāşı harāb itdün neden
17. İ vefāsuz nice inşāfdur ola
Mest ola dīv ü melek maḥmūr ola
18. Bu şikem-ṭabl u bu gavvr[ur] ne-y-i-çün
Çeng gibi bu şūr u nāleḡ ne-y-i-çün
19. Kaldı sekrün¹¹ şükr yolından irāk
Meşkūr olmaz üşde sa'yur¹² göre bak
20. İ girāmī-gevher-i 'ālī-neseb
Danış öñden kıl şināsānı¹³ taleb
21. Yol varanlar danış-ıla vardılar
Danış-ıla bize yol gösterdiler

MC 491^b/b. 1-15 Ādemī danış-ıla oldu ulu

22. Yoḡsa ālem dīv ü 'ādem toṭtolu
23. İ cehil dāğına yaḡan kendüyi
Nefs duzağına birağan kendüyi

B 418^a/b. 1-19 Kılmağıl bu hāb u nādānlıkda sen

24. Yoḡsa kaldur çok peşīmānlıkda sen
25. Danışa düriş ki māyeḡ çok-durur
Kılma nādānlıkda 'özüñ yok-durur
26. Ol ki 'ālemde seni kıldı ulu
Hāb u ḡor içün mi kıldı i delü
27. Cehl ölüsi oldu çün āb u gilün
'İlm okı tā dirile cān u diliḡ
28. 'İlm-ile olsa 'amel ḡoş genc olur
'İlm-ile olmazsa derd ü renc olur
29. Hande-i dīvdür 'ilimsüz bil 'amel
Suḡre-i şeyṭān çeker merdi cedel

¹⁰ idiben: ide ben B.

¹¹ sekrün: şükrün MC.

¹² meşkūr olmaz üşde sa'yur: mestünüz olmaz sa'yur üşde B.

¹³ sine seni: MC.

30. ‘Amelsüz hem ‘ilim dīvānelikdür
‘İlimsüz hem ‘amel bīgānelikdür

B 418^b/b. 1-7 // MC 492^a/b. 1-9 Ma‘rifet hāşıl kıl i kardaş¹⁴ velī

31. Kıl ü kālūn anda hīç yokdur yolu

İkinci kısım da “*Bu Muḥammed ḥaḳḳına kim bir du‘ā’ / Kılsa on raḥmet ide aḥa Ḥuḫā // Bir du‘ā-y-ıla beni kim ki aḥa / Raḥmet itsün Tengri lūtfından aḥa* (B 419^a/b. 11,12 // MC 493^a/b. 4,5)” beytinden sonra gelen ve yine gönle seslenen; nefis uykusundan uyanmak gerektiğinden, dünyanın vefasızlığından ve ilmin öneminden bahseden 32 beyittir. Bu beyitler de B ve MC’de şöyledir:

1. Gel uyan bu nefis ḥābından gönül
Geç bu dünyānuḫ ḥarābından gönül
2. N’itdise Peygāmbere āḥir zamān
Saḥa daḥı biter ider¹⁵ bī-gümān
3. Zerre deḥlū dünyede olsa vefā’
Ölmez-idi ol Muḥammed Muştafā
4. Ger eyüye ḥürmet¹⁶ itse rüzīgār
Yire girmez-idi Peygāmber i yār
5. Ger ululardan utansa bu cihān
Ölüm irmezdi Resüle nā-gehān
6. Dünya yirinde gelen gider-imiş
Pes kişi bunu sevüp n’ider-imiş

B 419^a/b. 13-19 Çün gelene gitmek-imiş key yakın

7. Gāfil-iken gel dimesünler şaḥın¹⁷

MC 493^a/b. 6-13 ‘İlm-i şüret āb u gil endīşesi

8. ‘İlm-i ma‘nī cān u dilūn pīşesi
9. Ol ki sini andan artuğa ḳomaz
Mağz-ı ‘ilm oldur ḳoma i ehl-i rāz
10. Cehd kıl tā bulasın senden eşer
Vācib olan bu ‘ilmdür i piser

¹⁴ kardaş: ḳarındaş B.

¹⁵ biter ider: bedter ide B.

¹⁶ ḥürmet: raḥm B.

¹⁷ şaḥın: şaḥın MC.

11. Cehd-ile anda irerse menzilün
Mağsūduñ her neyse oldı hāşılun
12. Bil ki gönül işidür keşf-i 'ayān
İşbu ma'nī şerh-ile olmaz beyān
13. Ğayb-ı Ğaybdan bir hāl olur āşikār
Zevk-ile bilürler anı bil i yār
14. Genc-i pinhāndur bu 'ilm-i ma'nevī
Saña gelür çün zi Ğod bīrūn-revī¹⁸
15. Evvelā 'ilm-i şerī'at kıla sūd
Tıfla zīrā yahşı yimek ola sūd
16. Şerī'atsüz ne yoldan kim giderler
Azarlar her ne kıldan kim giderler
17. Zübde-i 'ilmün Ğuşūli dīn-durur
Uğlubu'l-'ilm bu-durur ta'yīn-durur¹⁹
18. 'İlm-i kesbī hāşıl olmadısa ger
'İlm-i mīrāsı düriş saña yiter²⁰
19. Aç gözünjü pīş ü pes kılgıl nazār
'Aql-ı ferzāne²¹ saña üstāz yiter
20. Kim yaqīn birdür²² yaradıcı Ğuzā
Zāt-ı pākinde dime çün ü çirā
21. Ğazreti yücedür irmez Ğadd mişāl
Şığmaz anda²³ şüret ü vehm ü Ğayāl

MC 493^b/b. 1-14 Anuñ zātıdur evvel bī-bidāyet

22. Yine hem āħiridür bī-nihāyet
23. Vaşfını didi velī mevşūf-ıdı
Adını didi velī ma'rūf-ıdı

¹⁸ zi Ğod bīrūn-revī: Ğod berūn-revī B.

¹⁹ bu-durur ta'yīn-durur: budur ta'yīni-durur B.

²⁰ yiter: irer B.

²¹ 'aql-ı ferzāne: 'aql-ı ferdāne MC.

²² birdür: bir MC.

²³ anda: -B.

24. Hem ḥabībīdür Muḥammed Muştafā
Hem Resūli ulu ḫulī muṭlaḳā
25. Aṅladuṅsa bu rumūzumdan benüm
Dem-be-dem oḳı bu sözümden benüm
- B 419^b/b. 1-19 Meger bu nüktelerden biri saṅa
26. Sa ‘ādetden ura bir tīri saṅa²⁴
27. Ḥalāş ide cihān sevdālarından
Ki ḫurtıla başuṅ ḡavḡālarından
28. Göñül dut sözlerümi eyle himmet
Yiter bu deṅlü sözler üşde temmet
29. Ol kişi dünyādan ĩmān-la göçe
Kim baṅa bundan du ‘ā’ ḳılıp geçe
30. Her ki diler bu du ‘āda bulına
Fātiḫa iḫsān ide ben ḳulına
31. Bu nüşḫa issine olsun mübārek
Dilegin ḫāşıl itsün Ḥaḳ Tebārek
- MC 494^a/b. 1-10 Taṅrı raḫmet eylesün ol cān-ıçun
32. Kim oḳuya Fātiḫa yazan-ıçun

Yazmalarda Bu İki Kısım

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 360 arşiv numarasında kayıtlı nüsha ve taş baskılarda bu ekleme kısımlar yoktur. Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum 1398, Berlin Staatsbibliothek Ms.or. fol.3333, Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu 4613, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY No 1601, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 05 Ba 1460, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 310’da ise bu kısımlar başlıkları ve beyit sayıları bakımından farklıdır. Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053 demirbaş numarasında kayıtlı nüsha ile Berlin Staatsbibliothek Ms.or.fol.3333 numarada kayıtlı nüshada bu kısımlar başlıksız olarak ana metne bitişiktirler (B 417^b/b. 15, 419^a/b 13 // MC 491^a/b. 7, 493^a/b. 6). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 05 Ba 1460 arşiv numarasında *Manzûm Sıyer-i Nebî* adıyla kayıtlı nüshada birinci kısım başlıksız olarak ana metne bitişiktir (T2 217^b/b. 19), ikinci kısım ise 20 beyit eksikle (ana metin-

²⁴ B’de bu beyitten sonrası kopuktur.

den de 8 beyit eksik) ana metne başlıksız olarak bitişiktir (T2 218^b/b. 18). Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Zeki Pakalın 154 numarada *Siyer-i Nebî (Manzum)* adıyla kayıtlı nüsha ile Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu 4613 numarada *Sîret en-Nebî* adıyla kayıtlı nüshada da aynı kısımlar başlıksız olarak ana metne bitişiktirler (SÜ 401^b/b. 7, 403^a/b. 4 // G 398^a/b. 11, 399^b/b. 8). Ancak Mehmed Zeki Pakalın ve Gazi Husrev-Begova nüshalarında “*Göñül dut sözlerümi eyle himmet / Yiter bu deñlü sözler üşde temmet*”²⁵ beytinden sonraki yedi beyit farklıdır. Bu yedi beyitten sonra Gazi Husrev-Begova nüshası “*Bu ma’nûzı sen ehl-i cennet eyle / İlâhî rahmetün şu-y-ıla toyla*” beyti ile tamamlanmıştır:

1. İlâhî fazl u lütfunla kerem kıl
Bu abdâl kuluna sen merhamet kıl
2. İlâhî vâlideynüm mağfîret kıl
Cemî’i derdümüze sen devâ kıl
- G 400^a/b. 17-19 Dağı âbâ vu ecdâdımı yâ Rab
3. Kâmusın ehl-i cennet eyle yâ Rab
4. Hâbîbüllâh şefî’ olsun naşîb it
Bizi cennetde sen aña refîk it
5. Bu az kullugumuzu sen çoğa şay
Bu çok ‘işyânumuzu sen yoğa şay
6. İlâhî mü’minîn ü mü’minâta
Cemî’i müslimîn ü müslimâta
- SÜ 403^b/b. 13-19 Günâhların bağışlağıl devâ kıl
7. Resûlüllâh şefî’ olsun revâ kıl
- G 400^b/b. 1-5 Bu ma’nûzı sen ehl-i cennet eyle
8. İlâhî rahmetün şu-y-ıla toyla

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum 1398’de *Gazavât-ı Nebî (Siyer-i Nebî)* adıyla kayıtlı oldukça eksik bir *Sîret* nüshasında birinci kısım başlıksız olarak ana metne bitişiktir (A 62^a/b. 16). İkinci kısım “*Bu Söz Kendiye Nasîhatdür*” başlığı ile verilmiştir (A 63^b/b. 16). En sonda da “*Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilât / Vir Muhammed ravzasına şalavât*” beyti bulunmaktadır (A 64^b/b. 11). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 310 arşiv numarasında *Siyretü’n-Nebî* adıyla kayıtlı nüshada birinci kısım başlıksız olarak ana metne bitişiktir (T3 341^a/b. 24). İkinci kısım ise birinci kısmın

²⁵ Bu beyit T1 416^b/b. 8’de geçmektedir.

sonunda yer alan ve diğer nüshalarda olmayan “*Her sâ‘at yüz biñ şalāvāt cānına / Bizden olsun ol göñül sultānına* (T3 342^a/b. 17)” beytinden sonra, “*Her ki rāvīye iderse bir du‘ā‘ / Tañrı on rahmet ide her dem aña // Rāvīnün sözi dañı oldı tamām / Muştafānuñ rūhına yüz biñ selām // Okıyanı diñle-yeni yazanı yazduranı / Rahmetünle yarlıgağıl yā Ğanī* (T3 342^a/b. 18-20)” beyitleri bulunmaktadır. Devamı “*Hātimetü‘l-Kitāb Nālišdür*” başlığı altında verilmiştir (T3 342^a/b. 21). Bu kısımda 12. beyitten sonra, diğer nüshalarda olmayan ve müstensih Hâfız Osman’a ait olup içinde istinsah tarihi hicri 1217 Cumâdelâhir’in evasıtı Âzîne (15 Ekim 1802 Cuma) günü de olan 27 beyit bulunmaktadır (T3 342^b/b. 6-32):

1. Yā Ğudâyā kıl naşīb ‘ilm ü ‘amel
Dü-cihānda olmasun bize emel
2. Ğudā birdür dañı hayyı ‘alīmdür
Oķu ‘ilmi küllü şey’in ‘alīmdür
3. Hem ħabībidür Muħammed Muştafā
Hem Resūli ulu ķulu muţlakā
4. Raħmetünđen bini itmegil cüdā
Ol Resüle ümmet eyle yā Ğudā
5. Ehl-i Beyt hürmeti-y-içün yā İlāh
İtme Ğâfız ‘Oğmānuñ ‘ömrin²⁶ tebāh
6. Vālideynüm dañı üstādımı hem
Mesrūr eyle maħzün idüp virme ğām
7. Ķulluğumdan hem beni dūr eyleme
Ķıl hidāyet işümi şüm eyleme
8. Bini benlüğümde ķoyma yā Ğanī
Ğarķ-ı ‘işyānam tebāh ķılma bini
9. Pāk eylegil ħasedden cānımı
Dañı şaķla kufrden imānımı
10. Göñlümi tevĥīd-ile pür-nūr it
Ma‘rifetle cānumı ma‘mūr it
11. Zāhirin anuñ riyādan eyle pāk
Bātının ihlāş-ıla ķıl tāb-nāk

²⁶ Metinde: ‘amelin.

12. Her günāh kim itmişem ben i Kerīm
Ne diyem estağfirullāhe’l-‘azīm
13. Çünkü gevher-bār idüben hāmei
Naşş kıldum işbu *Sīret-nāmei*
14. Te‘āle’llāh idüp tevfiķi himmet
Tamām idüp kodum tārīhi temmet
15. Muştafānuñ hicretinden bellü bil
Biñ ikiyüz on yedi senesi olduķda yıl
16. Evşatında hem cumāde’l-āhirün
Hem āzīne günü düşdi bil anuñ
17. Tamām oldı kalem düşdi elümden
Hıta vu sehv geçdiyse dilümden
18. İ Kerīm fazluñla suçum bağışla
‘Āşiyim ben çünkü sen lütfuñ işle
19. ‘An-yedin Hāfiz ‘Osmān ez-za‘īf haķīr
Gufrāneke Rabbenā ve ileyke’l-maşīr
20. Gel uyan i ğaflet issi bu zamān
Māsivāyı terk idüp ol şādumān
21. Nāliş eyle ol Huzāya şıdk-ıla
Tā ki āmīn diyegüz ihlāş-ıla
22. Yā İlahī ğarķ-ı ‘işyānuz hemīn
Cümleñüñ suçın bağışla bu demin
23. Kātibi Seyyid Hāfiz ‘Osmānuñ yā İlah
Cürmini ‘afv eyle kılmağıl tebāh
24. Dü-cihānda tevfiķ it emn [ü] emān
Habībün ħürmet-içün yā Müste‘ān
25. Sāmi‘ini nāzırını kārī’in
Rahmet idüp cennet eyle meskenin
26. Rūzī kılsun şefā‘at ol imām
Söz dükendi cümlesi oldı tamām
27. *Sīreti* manzūme[mi] kıldum raķam
Düşdi tārīh hem temü’t-tām ba‘d kelām

Burada dikkat çeken husus, eserin bitiriliş tarihinin de geçtiği “*Ol Resūlūn hicretinden şöyle bil / Kim sekiz yüz yitmiş ikideydi yıl // Rebī’ü’l-āhīrūn evvel güninde / Şabāh vaktinde hem cum’a gününde // Tamām oldı kalem düşdi elümden / Haṭā’ vu sehv geçdise dilümden // İ Kerīm fazluḡ-ıla bağışlaḡul / ‘Āşīyem ben çünki sen lütf işlegil* (T3 341^b/b. 26-29)” beyitlerinin bir sonraki varakta kısmen değiştirilerek tekrar edilmesi ve istinsah tarihine uyarlanmasıdır: “*Muştafānuḡ hicretinden bellü bil / Biḡ ikiyüz on yedi senesi olduḡda yıl // Evşatında hem cumāde’l-āhīrūn / Hem āzīne günü düşdi bil anuḡ // Tamām oldı kalem düşdi elümden / Haṭā vu sehv geçdiyse dilümden // İ Kerīm fazluḡla suçum bağışla / ‘Āşīyim ben çünki sen lütfuḡ işle* (T3 342^b/b. 20-23)”. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY No 1601’de *Siretū’n-Nebī* adıyla kayıtlı nüshada bu iki kısım “Hâtıme” başlığı altındaki bölümde yer almaktadır (birinci kısım N 417^a/b. 8, ikinci kısım N 418^a/b. 13).

Taş Baskılarda Ekleme, Çıkarma ve Yer Değiştirmeler

Siret’in 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinde taş baskıları yapılmıştır. Bu taş baskılar kendi aralarında küçük farklar bir tarafa bırakılacak olursa metin boyutunda aynıdır. Ancak yazma nüshalarla karşılaştırıldığında metinde bazı ekleme, çıkarma ve yer değiştirmeler olduğu görülmektedir. Mesela taş baskılara “*Nāzım-ı Merhūmun Tazarru ‘udur*” bölümü eklenmiştir. Eserin başında müellifin adının geçtiği yer de değiştirilmiştir. Taş baskılarda eserin sonu da üzerinde durduğumuz bölümlere kadardır. Edirne Selimiye Kütüphanesi 22 Sel 2532’de kayıtlı taş baskı, kütüphanenin dijital kayıtlarında “*Kitab-ı Siyerü’n-Nebî, Abdurrahman, 1284, Esat Basımevi*” şeklinde tespit edilmiştir. Yanlış olarak kütüphanede Abdurrahman adına kayıtlıdır. Eser 674 sayfa olup sayfa sistemine göre 1, 2, 3... şeklinde numaralandırılmıştır. Eserin başlığı, “*Kitāb-ı Siyerü’n-Nebī Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem* (s. 2)” olup besmeleden sonra ilk beyit, “*Evvelā ism-i Haḡḡı yād idelim / Söze andan şonra bünyād idelim*”dir (s. 2). Son beyit “*Haḡ Çalap ol kişiyi dil-şād ide / Kim yazanı Fātiḡayla yād ide*”dir (s. 674). Metindeki değişiklikler ise; “*Maḡāle-i Evvel Der-Tevḡīd*” başlığı yerine “*Şenā-i Cenāb-ı Kibriyā Celle ve ‘Alā* (s. 3)”, “*Münācāt-ı Evvel*” başlığı yerine iki beyit öncesinden konuya uygun söz / başlık “*El-‘aczu an-derki’l-idrāki idrākün* (s. 5)”²⁷ şeklindedir. “*Maḡāle-i Düvüm Der-Tevḡīd* (s. 5)” ve “*Maḡāle-i Sivüm Der-Tevḡīd* (s. 10)” bölümleri başlıksız olarak önceki bölümlere bitişiktirler. Yine yazma nüshalarda “*Na’-ı Seyyidü’l-Mürselīn*” bölümünden önceki “*Münācāt*” bölümü (s. 6) başlıksız olarak önceki bölüme bitişiktir. “*Na’-ı Seyyidü’l-Mürselīn*” bölümünden sonraki “*Münācāt*” başlığı yerine “*Āḡāz-ı Siretū’n-Nebī Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem* (s. 12)” başlığı yazılarak *Siret*’e girilmiştir. Ayrıca taş baskıya, yazma nüshalarda olmayan çok sayıda alt başlık eklenmiştir.

²⁷ İdraki idrak etmekten âciz olmak da bir idraktır.

Mesela Mekke’nin fethinin anlatıldığı bölümde (s. 506) yazma nüshalarda olmayan şu alt başlıklar bulunmaktadır: “*İntikālāt* (s. 506)”, “*Ferdāsı Gün Olan Vukū’āt* (s. 508)”, “*Tedbîr-i Resülüllāh* (s. 509)”, “*Keyfiyyet-nāme* (s. 512)”, “*Hazret-i ‘Abbās’ın Ebū Süfyān’ı Bulduğu* (s. 519)”, “*Gelürken İmām ‘Alī’ye Rāst Geldikleri* (s. 521)”, “*Hazret-i ‘Alī’den Ricā İtdiği* (s. 522)”, “*İmām ‘Alī’niñ Huzūrda Şikāyeti* (s. 522)”, “*Cevāb-ı Resül ‘Aleyhi’s-Selām* (s. 523)”, “*Ebū Süfyān’a Olan Mu’āmele-i Peyğamberī* (s. 526)”, “*Cevāb-ı Ebū Süfyān* (s. 526)”, “*Hazret-i ‘Abbās’ın ‘Azîmeti* (s. 530)”, “*Ebū Süfyān Bu ‘Alāmetlerden Müte’essir Olup İlticā Eylediği* (s. 535)”, “*Hazret-i Hālid’in Harbe Mübāşeret Eylediği* (s. 536)”, “*Fahr-ı ‘Alemin Merhamet Buyurduğu* (s. 537)”, “*Hālid’e Emriñ Muḥālifi Olarak Haber Söylediği* (s. 537)”, “*Kefere-i Kureyşîñ Tekrār İzhār-ı ‘Acz İtdikleri* (s. 538)”, “*İki Aşḫāb Gelip Hikmet Tahtında Hālid’e Muḥālif Emr Söyledikleri* (s. 539)”, “*Hazret-i Hālid’e İmām ‘Alī’nin Resül Tarafından Geldiği* (s. 540)”, “*Fahr-ı ‘Ālem Aşḫāb ile Mekkeye Teşrifleri* (s. 541)”, “*Efkār-ı Enşāra Cevāb-ı Peyğamberī* (s. 546)”, “*Fahr-ı ‘Ālemin Bir Kerāmet İbrāz Buyurduğu* (s. 547)”. Taş baskıda *Sîret*’e başka müdahaleler de olmuştur. “*Maḳāle-i Düyüm Der-Tevhîd*” bölümünde geçen müellifin adı, taş baskıda “*Na’t-ı Seyyidü’l-Mürselîn*” bölümüne alınmıştır²⁸. 6. sayfa 4. beytin devamı olan 81 beyit “*Na’t-ı Seyyidü’l-Mürselîn ve Hātemü’n-Nebiyîn Muḥammed Muştafā Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem* (s. 6)” bölümüne dâhil edilmiş ve 7. sayfa 15. beyitten sonra başlayıp 12. sayfa 3. beyte kadar devam etmiştir. Müellifin adı 10. sayfa 2. beyit 1. mısradaki “*İ Muḥammed ḥāmūş ol ḥaddün degül*” biçiminde geçmektedir.

Taş Baskılarda Abdurrahman İsmi

Bütün taş baskılarda “*Nāzım-ı Merḥūmun Tażarru’udur*”²⁹ başlığı altında 13 beyitlik bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm tespit edilen yazma nüshalarda yoktur. Taş baskıyı hazırlayan Abdurrahman’ın, uyumu da dikkate alarak kendisiyle aynı adı taşıyan Hz. Ebû Bekir’in oğlu Abdurrahman’ın İslam’ı kabulünün anlatıldığı bölümden hemen sonra gelecek şekilde eklediği anlaşılmaktadır. Edirne Selimiye Kütüphanesi 22 Sel 2532’de kayıtlı taş baskıda Abdurrahman, bölümde meramını şöyle anlatıyor:

1. Be-ğāyet çoğ-ıdı göñülde teşvîş
Ki var-ıdı elimde bir nice iş
2. Yigitligin hevāsı vardı başda
Nasîhatle yazardım her yazışda

²⁸ Bu yer değişikliği gözümüzden kaçtığı için önceki çalışmamızda (Esir, 2019b, s. 115) taş baskılarda müellifin adının eserden çıkarıldığını söylemiştik.

²⁹ Taş baskılarda bu terkip “*nāzım merḥūm*” şeklinde harekelidir.

3. Elimden gelür idi hayr u şer hem
Ki Şāha hizmet itmek istedim ben
4. Beni men' itdiler el-ḥamdüli'llāh
Ki rahmet eylesün anlara Allāh
5. Yoğ-ıdı hem atamıñ da rızāsı
Ki korqđum gele Allāhıñ kazāsı
6. Şınadım ben bu işi bilür idim
Bir iş itsem tanışıp kıılır idim
7. Çü fikr itdim her işiñ āhirini
Ki 'ilme şarf idem 'ömrüm varını
8. Ki bize mūnis oldı na't-ı Raḥmān
Kemīne bendeñüzdür 'Abdurahmān
9. 'Azīzler bunı didiğim ne için
Du'ā dilerem atam anam-içün
10. Bu cümle ḥazırıñ umar du'āsın
Du'ā-y-ıla bulam dir Ḥaḳ rızāsın
11. Gice gündüz biz itdik nefse zaḥmet
Ki diyeler bunı yazana rahmet
12. Ḥüdā rahmetler eyleye o kııla
Bunı göre bize bir du'ā kııla
13. Giderdim teşvīşi göñüldeñ evvel

Tamām oldı yazıldı cild-i evvel (SEL, s. 361, 362)

Gençlik zamanlarımda karışık duygular ve meşguliyet içinde idim; üstelik gençlik hevası da başta idi. Yazılarımı nasihatle yazardım. Ne iş olsa elimden gelirdi. Tek amacım Şah'a (Hz. Peygamber'e) hizmet etmekti. Beni (bunun dışında) bir iş yapmaktan engelleyenlere Allah rahmet eylesin. Babamın rızası dışında bir iş yapmayı düşünsem Allah'tan bela geleceğinden korkardım. Yapacağım işi danışarak yapmam gerektiğini tecrübe etmiştim. Her işin sonunu düşündüm ve ömrümü ilme adadım. Allah'ı olabilecek en güzel bir dille övmek bize, hakir Abdurrahman'a, nasip oldu. Dostlarım! Bunu, ana babama dua edin diye söylüyorum; onlar, sizden dua beklerler ki bu yolla Hakk'ın rızasını bulmuş olsunlar. (Okuyanlar) Bunu (*Sîret*'i) yazana rahmet etsinler diye gece gündüz pek çok zahmete katlandık. Bu eseri görüp bize dua

edene Allah rahmet eylesin. Öncelikle gönüldeki karışık duyguları giderdim ve böylece birinci cilt yazılıp tamamlanmış oldu.

Bu beyitlerde Abdurrahman, ilk gençlik yıllarından beri *Sîret* yazmayı kafasına koyduğunu söylemektedir. Bu düşünce ile başka işler yapmadığını, zaten babasının da rızasının olmadığını anlatmaktadır. Bu amaçla ilim öğrendiğini ve babasının da ısrarı ile *Sîret*’i yazdığını söyleyerek eserin müellifli olduğunu söylemektedir.

Değerlendirme

Sîret oldukça hacimli bir eser olup eldeki tüm nüshalarında ekleme ve çıkarma bölümler ve beyitler bulunmaktadır. Bu ekleme ve çıkarmaların tam tespiti mevcut nüshalarla mümkün görünmemektedir. Ancak eserin sonunda konu ve üslup bakımından tek kalemden çıktığı izlenimi veren toplam 63 beyitten oluşan iki kısım bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; müellifin “*Hezārān biñ şükür el-ḥamdüli ’llāh / Ki tevḫik virdi ben kulına Allāh* (B 417^b/b. 14 // MC 491^a/b. 6)” beyti ile Allah’a şükrettikten sonraki “*Göñül gel bezm-i ’ışka cān-fişān ol / Bırakgıl benligüni küllī cān ol* (B 417^b/15 // MC 491^a/7)” beyti ile başlayan 31 beyittir. Dikkat edilirse ilk beyitte söylenecek sözler tamamlanmış ve bundan duyulan mutluluk şükürle ifade edilmiştir. Fakat devamındaki beyit ile ayrı bir bahis açılmış ve gönle seslenilmiştir. Bu, insicamı bozmaktadır. Nitekim bu 31 beyitten sonra “*Aklum irdükce dürişdüm söyledüm / Türk dilince Sîreti nazm eyledüm* (B 418^b/8 // MC 492^a/10)” beyti gelmektedir. Aradaki 31 beyit çıkarıldığında konu ve anlatım bütünlüğünün sağlandığı görülüyor. Müellif daha sonra “*Bu Muḥammed ḥaḫḫına kim bir du ‘ā’ / Kılssa on rahmet ide aña Ḥuzā // Bir du ‘ā-y-ıla beni kim ki aña / Rahmet itsün Tengri lütfından aña* (B 419^a/11,12 // MC 493^a/4,5)” beyitleri ile adını söylemiş ve kendisine dua edilmesi dileği ile sözlerini tamamlamıştır. Yani söyleyeceklerini söylemiş ve eserini bitirmiştir. Bundan sonra gelen ve “*Gel uyan bu nefis ḥābından göñül / Geç bu dünyānuñ ḥarābından göñül* (B 419^a/13 // MC 493^a/6)” beyti ile başlayan 32 beyit daha bulunmaktadır. Bu kısım la âdeti pişmiş aş su katılmış, yeniden gönle seslenilmiş, nefis uykusundan uyanmak gerektiğinden, dünyanın vefasızlığından, ilmin öneminden ve faziletinden bahsedilmiştir. Bu kısım da “*Her ki diler bu du ‘āda bulına / Fātiḥa iḥsān ide ben kulına // Bu nüḫḫa issine olsun mübārek / Dilegin ḥāşıl itsün Ḥaḫ Tebārek // Tanrı rahmet eylesün ol cān-içün / Kim okuya Fātiḥa yazan-içün* (MC 494^a/8-10)”³⁰ beyitleri ile tamamlanmıştır. Bu beyitler, az önce zikrettiğimiz (B 419^a/11,12 // MC 493^a/4,5) beyitlerin büyük oranda tekrarı olup klasik mesnevi tarzında olmayan ikinci bir dua / bitiriliş beyitleridir.

³⁰ B’de bu beyitlerin de içinde olduğu son 6 beyit kopuk / eksiktir.

Sîret'in taş baskılarında yer alan “*Nâzım-ı Merhûmun Tazarru ’udur*” bölümü tespit edilen yazmalarda yoktur. Bu durum, taş baskılara bölümün sonradan eklendiğini düşündürmektedir. Bölümde geçen “Abdurrahman” ismi yazmalarda yoktur. Yine “halife” ve “veli” sözlerinin geçtiği kısımlar ve eserin sonunda bir kez daha geçen müellif adı da taş baskılarda bulunmamaktadır. Bu karışıklığın, bilhassa *Sîret* müellifinin kim olduğu konusunda yanlış tespitlere / yanlışlıklara sebep olduğu görülmektedir. Yayın sırasına göre bu çalışmalarından altısı üzerinde duracağız. Bunlardan ilki Vasfi Mahir Kocatürk’ün 1970 yılında yayımladığı *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseridir. Kocatürk, çalışmasında *Sîret*’i taş baskı üzerinden tanıtmış ve *Sîret* hakkında ilk defa geniş bilgiler vermiştir. *Sîret*’i tanıtırken ilk önce eserin yazıldığı tarihi ve müellifini tespit edemediğinden bahsetmiştir (Kocatürk, 1970, s. 274). Daha sonra çalışmasının devamında “*Nâzım-ı Merhûmun Tazarru ’udur*” başlıklı manzumedeki “*Kemîne bendejüzdür Abdurahmân*” mısrasını delil göstererek bu görüşünden dönmüş ve yazarın Abdurrahman olduğunu söylemiştir (Kocatürk, 1970, s. 274). Vasfi Mahir Kocatürk’ü biri yanlış, diğeri eksik tespitlere götüren sebepler, taş baskılarda birinci cildin sonuna müellif olarak eklenen Abdurrahman³¹ ile taş baskılarda müellifin adının yerinin değiştirilerek naat bölümüne alınmasıdır (SEL s. 10/beyit 2).

Bu tanıtıcı çalışmadan sonra *Sîret*, tam metin olarak günümüz harfleri ile İstanbul’da Meral Yayınevi tarafından Eser Matbaasında 1976’da 1.032 sayfa olarak yayımlanmıştır. Bu yayın, Mehmet Sezgin tarafından eserin taş baskısının günümüz harflerine aktarılmasıdır. Yayında, yayınevinin ön sözü, *Sîret* metnindeki konu başlıklarını ve lügatçeyi kapsayan içindikiler, metin ve sözlük yer almaktadır. Yayınevinin ön sözünde eser hakkında şu değerlendirmeler yapılmıştır:

“Türkiyemizde Müslüman halka hemen hemen her sahada böyle bir eser verilmiştir diyebiliriz. Asr-ı Saadet hayatının her türlü vak’alarını bilhassa savaşlarını anlatan nazım halindeki bir eserin latin harfleriyle bugüne kadar verilmediği tahminindeyiz. Böyle bir eseri bu teşebbüsümüzle biz veriyoruz. Peygamberimiz devrindeki hadiseleri ve daha ziyade cenk ve savaşları anlatan bu manzum eser Ahmediyye, Muhammediyye tarzında iman heyecanı ve ruhi güç verici, Battal Gazi tarzında da mübalağa san’atıyla yazılmış heyecana sürükleyici, ağlatıcı

³¹ Taş baskıda *Sîret*’in iki cilt olarak tertip edildiğini “*Tamâm oldı yazıldı cild-i evvel* (s. 362)” mısrasından anlıyoruz. Ayrıca MC_Yz_O_0053 nüshasından “*Hikâyet-i Sîret-i Nebî Salla ’llâhu ’aleyhi ve Sellem Der-Ceng-i Şâh-ı Merdân Mikdâd Müsülmân Şod*” başlığından sonra besmele ile konuya girilmesi (v. 160^b) nüshanın iki cilt olarak tertip edildiğini göstermektedir. Yine Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz A 8471 arşiv numarasında kayıtlı *Terceme-i Sıyeri’n-Nebî* nüshasının ilk sayfasında “*El-cildü ’s-şânî min-Sîreti’n-Nebiyi ’aleyhi ’s-selâm*” denilerek “*Benî Kurayza Gazası*” ile *Sîret*’e başlanması eserin iki cilt olduğunu gösteren bir başka delildir.

bir eserdir. Vak’alar doğrudur ve fakat dolaylı bir şekilde anlatılıp uzatılarak türlü ifadelerle ve manalarla süslenmiştir. Okuyucuya takip ve mütalaa esnasında ruh verilmiş, iman heyecanı ve kahramanlık aşılannmıştır. Normal söylendiği takdirde ağlanmıyacak yerde ağlatılmıştır. Daha doğru ifade ile gerektiği için zorla ağlatılmıştır. Hiç şüphesiz ki bu dinen de matlup bir şeydir. Günümüzdeki tabirle buna ve böyle eserlere Romantik eserler demek, mümkündür. Böyle bir eseri biz halkımıza sunmayı faydalı bulduk ve sunduk.” (Meral Yayinevi, s. V)

Bu değerlendirmelerde eserin daha ziyade cenkname tarzında, Ahmediyeye ve Muhammediye gibi heyecan verici, Battal Gazi gibi mübalağalı, sürükleyici ve ağlatıcı olduğu söylendikten sonra,

“Böyle ulvi bir maksada hizmet eden bu faydalı eseri çıkarmamızda lütuf ve inayetlerini esirgemeyen Allahımıza hamd; Resulüne, Âline ve Eshabına salatü selamda bulunurken eserin, kendini gizleyen ihlaslı muellifine Allahdan mağfiret: Ayrıca, eski harflerimizi bilenlerin yıllarca ellerinden düşürmeyerek iman heyecanı ve göz yaşları ile okudukları bu eserin çevirdiğimiz bu harflerle de Müslüman halkımıza faydalı ve feyizli olmasını Allah Tealadan niyaz ederiz.” (Meral Yayinevi, s. VI)

denilerek eserin müellifinin kendini gizlediğine ve dolayısıyla bilinmediğine işaret edilmiştir. Eserin çok sevilen bir eser olduğu ve yıllarca eski harfli metinleri üzerinden okunduğu da belirtilmiştir. Yayının dikkat çeken yönlerinden biri, müellifinin tespit edilemediğinin söylenmesidir. Mehmet Sezgin’in, çalışmasını taş baskı üzerinden yaptığı anlaşılıyor. Taş baskılarda başta geçen müellif adının yeri değiştirilmiş, son kısımdan da çıkarılmıştır. Bu değişiklik dolayısıyla müellif adının tespit edilemediği anlaşılıyor. Bir diğeri de Arapça ve Farsça terkiplere doğru imlalarıyla değil, söyleyiş biçimleriyle yer verilmiş olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında popüler bir neşirdir.

Sîret’le ilgili bir başka yayın Prof. Dr. Hasan Kavruk ve Prof. Dr. İdris Kadioğlu tarafından *Manzum Siyer-i Nebi* adıyla hazırlanmış kitaptır. Çalışma, inceleme ve metinden müteşekkil 550 sayfa olup 2017 yılında yayımlanmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053 demirbaş numarasında kayıtlı nüsha esas alınarak hazırlanmıştır. Yayına esas alınan nüshada olmayan başlıkların taş baskı nüshadan alındığı ifade edilmiştir (Kavruk ve Kadioğlu, 2017, s. 40). Taş baskıdan alındığı söylenen başlıklar eserin yazmalarında yoktur. Kitapta *Sîret*’in tespit edilen yirmi dört yazma ve üç taş baskısıyla ilgili bilgiler verilmiştir (Kavruk ve Kadioğlu, 2017, s. 38-40). Bu bilgilendirmede “q. Kitab Siyer El Nebî: Edirne Selimiye Kütüphanesi’nde 22 Sel 2532 numara ile kayıtlıdır, 270 varaktan ibarettir. Müellifinin adı Abdurrahman’dır.” (Kavruk ve Kadioğlu, 2017, s. 39) künyesi ile verilen nüsha, yazma değil bu çalışmada yararlandığımız taş baskı nüshasıdır. Yayında Türkçe telif siyerler sıralanırken kaynaklardaki yanlış bilgiler olduğu gibi alınmış-

tır. Mesela Türkçe telif siyerler arasında ikinci sırada Molla Veli'nin siyerinin olduğundan söz edilmesi (Kavruk ve Kadioğlu, 2017, s. 15), üzerinde durduğumuz konunun gözden kaçırıldığını göstermektedir. Çalışmada *Sîret* müellifi, Muhammed olarak tespit edilmiştir (Kavruk ve Kadioğlu, 2017, s. 19-20).

Sîret'le ilgili, Bayram Özfırat'ın bir makalesi, doktora tezi ve *Sîretü'n-Nebî (İnceleme-tenkitli metin)* adıyla yayımladığı kitabı bulunmaktadır. Özfırat, kitabını 2016 yılında tamamladığı "15. yüzyıl şairlerinden Muhammed'in *Sîretü'n-Nebî'si*" başlıklı doktora tezinden üretmiştir. Kitapta *Sîret*'in kırk üç nüshasını tespit etmiş, bunlardan kırkını incelemiş, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Demirbaş MC_Yz_O_005, Konya Mevlana Müzesi Yazmaları No 1169 ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY No 1601'de kayıtlı nüshalar üzerinden karşılaştırmalı metin çalışması yürüttüğünü söylemiştir (Özfırat, 2019, I, s. 126-127). Çalışmasında *Sîret* metnini 15.657 beyit olarak tespit etmiştir. Bayram Özfırat, bu iki çalışmasından önce de aynı konuda 2014 yılında "Türk edebiyatının manzum ilk siyeri: Veli'nin *Sîretü'n-Nebî'si*" başlıklı bir makale yayımlamıştır. Makalesinin özetinde "Bu makalenin konusu olan Veli'nin *Sîretü'n-Nebî'sinin* ise tamamı manzumdur ve eser 15. yüzyılda Muhammed adında biri tarafından yazılmıştır. 'Muhammed' isminin müellifin asıl adı olduğu tahmin edilmektedir. Müellif eserinde, mahlas olarak Veli'yi tercih etmiştir. (Özfırat, 2014, s. 93)" şeklinde görüş belirtmiştir. Sonra "Siyer İlminin Doğuşu ve Veli'nin *Sîretü'n-Nebî Adlı Eserinin Kaynağı*", "Kaynaklarda Veli'nin *Sîretü'n-Nebî'si*", "Veli'nin Yaşadığı Devir ve Hayatı", "Veli'nin *Sîretü'n-Nebî'sinin* Nüshaları (Özfırat, 2014, s. 94-100, 105-110, 114-118)" başlıklarında eseri Veli'ye mal etmiştir. Özfırat, aynı konudaki doktora çalışmasında "... eser 15. yüzyılda Muhammed adında biri tarafından yazılmıştır. 'Muhammed' isminin müellifin asıl adı olduğu tahmin edilmektedir. Müellif eserinde, mahlas olarak Veli'yi tercih etmiştir. (Özfırat, 2016, s. XVI)" ve "Türk edebiyatında İran tesiri ve Gülşehrî (öl. 717'den sonra?/1317-18'den sonra?) ile başlayan bu mahlas alma geleneğinde şairler, türlü sebeplerle ve hemen her zaman kendi ruh hâllerini yansıtan isimleri mahlas olarak seçmeye gayret etmişlerdir. Muhammed'in de bu mahlas alma geleneğinden etkilendiğini ve 'Veli'yi mahlas olarak kullandığını düşünmekteyiz. (Özfırat, 2016, s. 69)" diyerek makalesindeki görüşlerini kısmen değiştirerek sürdürmüştür. Ancak tezini kitaba dönüştürdüğü *Sîretü'n-Nebî (inceleme-tenkitli metin)* eserinde bu görüşlerinden dönmüş, bu kez *Sîret*'in müellifinin Muhammed Efendi olduğunu, "Muhammed Efendi'nin de bu mahlas alma geleneğinden etkilendiğini ve 'Muhammed'i hem adı hem de mahlası olarak kullandığını düşünmekteyiz (Özfırat, 2019, I, s. 32)." şeklinde bir sonuca varmıştır.

Sonuç

Hayatıyla ilgili, eserindeki mahdut bilgilerden başka hakkında hiçbir şey tespit edemediğimiz Muhammed adlı bir müellifin 1476’da yazdığı manzum *Sîret*’in gerek istinsahlarında gerekse taş baskılarında çok sayıda eklemeye ve çıkarma kısımların / bölümlerin olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında eserin sağlam bir metnini ortaya koymak oldukça zahmetli ve uzun bir çalışma gerektirmektedir. Üzerinde durduğumuz iki eklemeye kısım / bölüm de dâhil olmak üzere, eserin baştan sona aruzun “fâ’ ilâtün / fâ’ ilâtün / fâ’ ilün” ve “mefâ’ ilün / mefâ’ ilün / fa’ ülün” kalıplarıyla yazılmış olması da bize bu konuda bir ipucu vermemektedir. *Sîret*’in tam metin olarak günümüz harfleri ile üç yayını yapılmıştır. Bunlardan Mehmet Sezgin, çalışmasında *Sîret* müellifinin kim olduğunun bilinmediğini söylemiştir. Kavruk ve Kadioğlu ise *Sîret* müellifinin Muhammed olduğunu söylemişlerdir. Bayram Özfirat da önceki yayınlarından farklı olarak son yayınında *Sîret* müellifini Muhammed Efendi olarak tespit ettiğini söylemiş, Muhammed’in ayrıca mahlas olduğuna işaret etmiştir. Bu üç yayında da üzerinde durduğumuz probleme temas edilmemiştir.

Eserde çok sayıdaki eklemeye kısım / bölümlerden sonda bulunan iki tanesi oldukça dikkat çekmektedir. Bu iki kısım / bölümde geçen “halife” ve “veli” sözleri bazı kütüphane kayıtlarında müellif olarak anlaşılmış ve o şekilde kayıtlara geçirilmiştir³². Eser üzerinde yapılan son çalışmalarda ise bu kısım / bölümlerin sonradan esere sokulduğu fark edilmemiştir. Buna bağlı olarak “veli”, önce müellifin mahlası olarak anlaşılmış, daha sonra bundan vazgeçilerek Muhammed’in hem müellifin adı hem de mahlası olduğu söylenmiştir. Hâlbuki Muhammed’in mahlas olduğuna dair eserde bir işaret yoktur. Yapılan şey, müellifin eserinin başında zikrettiği ismini bir kez de eserinin sonunda zikretmesidir.

Bu iki kısım / bölüm Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Zeki Pakalın 154, Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu 4613, Berlin Staatsbibliothek Ms.or.fol.3333, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053 ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 05 Ba 1460 numara-

³² Bu durum kütüphane kayıtlarındaki “Muhammed Halife” ve “Mehmed Halife” kayıtlarından anlaşılmaktadır (Esir, 2019b, s. 124 ve 128). Bazı kütüphane kayıtlarında müellif adı olarak yer alan “halife” ve “veli” için şu değerlendirmeler yapılabilir: “*İ halife olma eyleyip hilâf / Nâ-halef Bel’am gibi işi güzâf* (B 418^a/b. 6 // (MC 491^b/b. 4)” beytinde “i halife”nin bağlamdan hareketle “ey insan” anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Yine “*Ma’rifet hâşıl kıl i kardaş velî / Kıl ü kâlün anda hiç yokdur yolu* (B 418^b/b. 7 // MC 492^a/b. 9)” beytindeki “veli”nin “dost, efendi” anlamında olduğu açıktır. İkinci kısımda geçen “*Vaşfını didi velî mevşûf-ıdı / Adım didi velî ma’rûf-ıdı* (B 419^b/b. 16// MC 494^b/b.1)” beytindeki “veli”nin de bağlamdan hareketle isim anlamında değil, edat ya da “veli, dost” anlamında olduğu görülmektedir. Yine de “halife” ve “veli”nin isim olduğu söylenecek olursa bunlar müellif değil, müstensih adı olurlar.

ralı nüshalarda başlıksızken İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY No 1601'de “*Hâtîme*” başlığı altında verilmiştir. İkinci ekleme kısım / bölüm ise Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum 1398'de “*Bu Söz Kendüye Nasîhatdür*”, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 310'da “*Hâtîmetü'l-Kitâb Nâlişdür*” başlığı altındadır. Gerek başlıklar gerekse beyitlerdeki farklar müstensihlerin müdahaleleridir. Mehmed Zeki Pakalın ve Gazi Husrev-Begova nüshalarında son 7 beyit aynı olup diğer nüshalarda yoktur. Bu 7 beyitten sonra Gazi Husrev-Begova nüshası “*Bu ma'nûzî sen ehl-i cennet eyle / İlahî rahmetün şu-y-ıla toyla*” beyti ile tamamlanmıştır. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 310 numaralı nüshada birinci kısmın sonunda yer alan ve diğer nüshalarda olmayan 3 beyit ve devamındaki “*Hâtîmetü'l-Kitâb Nâlişdür*” başlığı altında 12. beyitten sonraki müstensih adının ve istinsah tarihinin bulunduğu 27 beyit sadece bu nüshada bulunmaktadır. Yine aynı yazmadaki 4 beyit (T3 341^b/b. 26-29) bir sonraki varakta kısmen değiştirilerek tekrar edilmiştir (T3 342^b/b. 20-23). Ayrıca iki yerde dua ve bitiriliş beyitlerinin bulunması (MC 493^a/4,5 ve 494^a/8-10) müdahalelere bir başka örnektir.

Bu iki kısmın / bölümün, aksini ortaya koyacak deliller ortaya çıkmadıkça esere sonradan eklendiğini söyleyeceğiz. *Sîret*'in tespit edilen en eski nüshası, Mustafâ bin Bâyezîd'in 939'da (1532) çoğalttığı MC_Yz_O_0053'te kayıtlı nüshadır. *Sîret* 872 (M 1467) tarihinde yazıldığına göre yazılışından 65 sene sonra çoğaltılmıştır. Eğer bu iki bölüm / kısım Mustafâ bin Bâyezîd tarafından esere eklenmemişse bu durumda eserin bu tarihten önce de çoğaltıldığı anlaşılıyor. *Sîret*'in bilhassa müellifi ile ilgili verilen eksik ve yanlış bilgilerin de bu ekleme bölüm / kısımlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Ekte sunduğumuz metin, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 360 arşiv numarasında kayıtlı nüshada bulunmaktadır. Nüsha, Muhammed bin Hasan bin Mahmûd tarafından eserin yazılışından 301 sene sonra 1182'de (1768) istinsah edilmiştir. Söz konusu bu iki kısım / bölüm bu metinde yoktur. Kanaatimizce metin bu yönüyle önemlidir. Belirttiğimiz hususların daha iyi görülüp anlaşılmasına yardım edeceği düşüncesi ile veriyoruz:

METİN³³

...

- T1 416^a Dirîgâ şol öñünde cengümüz hay
1. Çıkardı göklere gülbengümüz hay
 2. Şimdi biz ağlaşalum gülbeng-ile
- Çünkü ölmedük öñünde ceng-ile

³³ Bölüm uzun olduğu için konuyla ilgili ٤١٦^adan itibaren olan son kısım alındı.

3. Cümle enşâr zârîlıklar kıldılar
Hep muhâcir hüd oda yakıldılar
4. Geçdi Şiddîk yirine oldu imâm
Bu kitâb hem burada oldu tamâm
5. Hezârân biñ şükür el-hamdüli'llâh
Ki tevfiķ virdi ben kұлına Allâh
6. 'Aqlum irdügince dürdüm söyledüm
Türk dilince Sîreti nazm eyledüm
7. Ol Resülün hicretinden şöyle bil
Kim sekiz yüz yitmiş ikideydi yıl
8. Rebî'ü'l-âhîrün evvel güninde
Şabâh vaķtinde hem cum'a güninde
9. Tamâm oldu kalem düşdi elümden
Hüdâyâ sehv geçdise dilümden
10. İ Kerîm fazluñ-ıla bağışlağıl
'Āşiyem ben n'ola sen lütf işlegil
11. Ol Resül[ün] âb-ı rüyı haķķı-çün
Hüsn hulķı lütfi hüyı haķķı-çün
12. Ehl-i beyt-i âl ü ebrâr haķķı-çün
Ol muhâcir dağı enşâr haķķı-çün
13. Ol dürüst girçek erenler haķķı-çün
Cânını ķurbân virenler haķķı-çün
14. Kıl vesîle sözümi tâ kim Resül
Ol beni ümmetlige kıla ķabül
15. Nefsî nefsi olduğı gün tâ meni
Kendi lütfından aña ol ha meni
16. Gerçi kim yüzüm ķaradur hem ķatı
İlle cândan ümmetiyem ümmeti
17. Gerçi 'āşiyem ümîdüm var hemîn
Kim zîrâ oldur şeffi'ü'l-müznibîn
18. Gice gündüz işledüğümdür günâh

- Yine rahmet umaram hem rü-siyâh
19. Didüñ *lâ-takneṭū min-rahmeti'llāh*
Beni mağrūr iden oldur i Allāh
20. Hem nebīmüz hem şefi' dür hem kerīm
Nice mağrūr olmayam [pes] ben le'īm
21. Bunca sözlerden murādım [ol] hemān
Tā kim ol Peyğamber-i āhır zamān
- T1 416^b Ümmetiyem ol beni kıla qabūl
22. Tañrı bir-durur direm Hāq-dur Resūl
23. Dağı aña lāyık işüm yok-durur
Ol beni aṅsun ki³⁴ günāhum çok-durur
24. Vay aña kim aṅmaz-ısa ol beni
Ṭamuya ilediser bu yol beni
25. Günde Hāqdan rūhına yüz biñ selām
Tā kıyāmet gelsün ol şāhıñ tamām
26. Her sā'at yüz biñ şalāvāt cānına
Biz[den] ol āhır zamān sultānına
27. Bu Muḥammed ḥaqqına her kim ide bir³⁵ du'ā'
Kılsa on rahmet kıla aña Huzā
28. Kim ki beni ḥayr du'ā-y-ıla aña
Rahmet itsün Tengri lütfından aña
29. Göñül ṭut sözlerümi eyle himmet
Yiter bu deñlü sözler işde temmet
30. Bu kitāb hem burada oldı tamām
Muştafā[nuñ] rūhına yüz biñ selām

Temmeti'l-kitābu's-Sīreti'n-Nebiyi bi-'avni'llāhi'l-Meliki'l-Ġaniyyi min-yedi 'abdi'z-za'ifi'n-naḥīfi'l-muḥtāci ilā-Rahmeti Rabbihi'l-Veliyyi ve ilā şefā'ati'l-Muştafā bi-'ināyeti'llāhi Te'ālā Cellet 'Azametühü. Muḥammed bin Ḥasan bin Maḥmūd. Sene iṣnā ve şemānīmi'e ve elf min-hicreti men le-hü'l-'izzu ve'l-fazlu ve'l-keremu. Tārīḥ, sene 1182 [1768].

³⁴ "ki" fazla.

³⁵ "ide bir" fazla.

Kısaltmalar

- A Millet Kütüphanesi Ali Emiri Efendi Manzum 1398’de kayıtlı nüsha.
B Berlin Staatsbibliothek Ms.or.fol.3333 numarada kayıtlı nüsha.
G Gazi Husrev-Begova Biblioteka u Sarajevu 4613 numarada kayıtlı nüsha.
MC İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı MC_Yz_O_0053 demirbaş numarada kayıtlı nüsha.
N İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY No 1601’de kayıtlı nüsha.
SEL Edirne Selimiye Kütüphanesi 22 Sel 2532’de kayıtlı taş baskı nüsha.
SÜ Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Zeki Pakalın 154 numarada kayıtlı nüsha.
T1 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 360 arşiv numarasında kayıtlı nüsha.
T2 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 05 Ba 1460 arşiv numarasında kayıtlı nüsha.
T3 Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 06 Mil Yz B 310 arşiv numarasında kayıtlı nüsha.

Kaynakça

- Dağlı, Y. ve Üçer, C. (1997). *Tarih çevirme kılavuzu*. Cilt III, V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Esir, H. A. (2019a). XV. yüzyılda Muhammed tarafından yazılan manzum Sîret’in nüshaları-I. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(1), 63-88.
- Esir, H. A. (2019b). XV. yüzyılda Muhammed tarafından yazılan manzum Sîret’ten bahseden çalışmalar ve Sîret’in nüsha kayıtları-II. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 41(2), 107-130.
- Kavruk, H. ve Kadioğlu, İ. (2017). *Manzum siyer-i nebî*. Malatya: İnönü Üniversitesi.
- Kocatürk, V. M. (1970). *Türk edebiyatı tarihi*. Ankara: Edebiyat.
- Özfirat, B. (2014). Türk edebiyatının manzum ilk siyeri: Veli’nin Sîretü’n-Nebî’si. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 12, 93-134.
- Özfirat, B. (2016). *15. yüzyıl şairlerinden Muhammed’in Sîretü’n-Nebî’si*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Özfirat, B. (2019). *Sîretü’n-nebî (İnceleme-tenkitli metin)*. Cilt I, II. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Sezgin, M. (1976). *Siret-in neb-i*. İstanbul: Meral.
- Unat, F. R. (1974). *Hicrî tarihleri milâdî tarihe çevirme kılavuzu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Extended Summary

There are 68 manuscript copies of the verse *Sîret* detected in Turkey and abroad, which a writer named Muhammed completed in the morning of Friday (30 October 1467 Friday), the first day of Hijri 872 Rabi. The lithographs of *Sîret* were also made in the second half of the 19th century and the first quarter of the 20th century. The abundance of copies and the existence of lithographs are the most important evidence that it was widely read. It is the first example of *Sîret* which is completely verse and known today in the Anatolia. There have been interventions to the text in both the copies and lithographs of *Sîret*. Among these interventions, there are also parts where the name of the author is mentioned. As a result, it can be seen that the name of the work was recorded in 22 different ways, and the name of the author was recorded in 21 different ways. All of these have led to the emergence of mixed and incorrect information in the studies on the work. In two previous studies we did on the work, we introduced the copies of *Sîret* and provided information about the author and the work. As a result of these studies, previously we have pointed out that the meaning of writer was deduced from the words “caliph” and “veli”, which are mentioned in some manuscripts of the work, especially in the library records. Additionally, based on the name “Abdurrahman” mentioned in the lithographs of the work, it was claimed that Abdurrahman was the author of the work. In this article, it is aimed to designate some incomplete and wrong information about “caliph”, “veli” and “Abdurrahman” and to give exact information. For this reason, the places where “caliph”, “veli” and “Abdurrahman” words appear are spotted. The words “caliph” and “veli” in the *Sîret* are mentioned in the section on the death of the Prophet in some manuscripts of the work. When the lithographs of *Sîret* are compared with the manuscripts, it is seen that there are some additions, omissions, and substitutions.

The exact determination of omissions and additions to *Sîret* does not seem possible with the available copies. However, at the end of the work, there are two parts with a total of 63 couplets, which give the impression that it was written by one person in terms of subject and style. The first of these is the part of 31 couplets that comes after the author’s expressing gratitude to God. The author then speaks his name and completes his words with the wish of prayer to him. After that, there is a second and last part, which also consists of 32 couplets. In this part, as in the previous part, the heart is addressed again. Also, the need to awaken from the soul’s sleep, the unfaithfulness of the world, the importance and virtue of science are mentioned. This last part draws attention as a second ending that is not in the classical masnavi style. These two parts does not take place in copies and lithography, registered with the archive number 06 Mil Yz B 360 in Manuscript Institution of Turkey The name “Abdurrahman” in the lithographs of *Sîret* is included in the section added to the work under the heading “Nâzım-ı Merhûmun Tazarruudur”. These additions and omissions in both writing and lithographs have opened the door for many mistakes later on. Especially, they have been the main reason for the confusion and mistakes about the identity of author One of these is Vasfî Mahir Kocatürk’s work titled *Türk Edebiyatı Tarihi* [=The History of Turkish Literature] published in 1970. Kocatürk introduced *Sîret* in lithography in this study. While introducing *Sîret*, he first stated that he could not determine the date

and author of the work, but he stated that the author was Abdurrahman, based on the name Abdurrahman added to the end of the first volume. The first publication of *Sîret*, which was determined in full text with today’s letters, was made in 1976 by Meral Publishing House in Istanbul. The publication was prepared by Mehmet Sezgin based on the lithograph. The work consists of the publisher’s foreword, table of contents, text, and dictionary. Another publication about *Sîret* is the joint book work *Manzum Siyer-i Nebî* by Hasan Kavruk and İdris Kadioğlu in 2017. In the publication, information was given about 24 writings and 3 lithographs of *Sîret*. The mention of Molla Veli’s siyer while listing Turkish copyrights in the publication shows that the subject emphasized in this study has been overlooked. There are also the following works: the article by Bayram Özfirat on *Sîret* titled “The First Verse Siyar of Turkish Literature: Veli’s Sîretü’n-Nebî” in 2014, his doctoral dissertation titled “Muhammed’s Sîretü’n-Nebî, one of the fifteenth century poets” completed in 2016, and *Sîretü’n-Nebî (inceleme-tenkitli metin)* in which that thesis was converted into a book in 2 volumes in 2019. In his article published in 2014, Özfirat claimed that he guessed that the real name of the author of *Sîret* was Muhammed, and that Muhammed preferred Veli as his pseudonym. In his later work, he continued by partially changing his views in the article. However, in his work “Sîretü’n-Nebî (Review-Criticized Text)”, in which he converted his thesis into a book, he did not follow these views, and he stated that the author of *Sîret* was Muhammed Efendi and that Muhammed Efendi used Muhammad both as his name and pseudonym.

In this article, all these opinions are compiled and researched for incompleteness and mistakes. In the conclusion part of the article, it was pointed out that the words “caliph” and “veli” were understood as authors in some library records, and that these additions were not noticed in recent studies on the work. In the appendix of the article, the final chapter of *Sîret* including this subject is given in the archive copies with the register number 06 Mil Yz B 360 in *Turkey Manuscripts Agency*, which supports the findings and assessments in the study.

RELATIONSHIP BETWEEN DIALECT FEATURES AND LOCAL SUB GROUPS

Semra GÜNAY AKTAŞ* –Erdoğan BOZ** –

Yeliz MERT KANTAR*** –Ayşe OKUYUCU****

Abstract

The main purpose in this study is to determine the spatial pattern of some characteristic vocal tones that are used in rural areas, which are not used in today's common spoken language and written language, and also to establish whether local sub-groups by using these vocal tones. Data were collected from villages in Eskişehir locality in June-September 2013 by face-to-face interview method, after which the interview data were transcribed. In these texts, palatal n (/ɲ/), wheezing ha (/x/) and open e (/ä/) in vocal tones were detected. According to the results; /ɲ/ vocal tone and /x/ vocal tone show global positive spatial correlation, /ä/ vocal tone is distributed randomly over the whole region. /ɲ/ vocal tone is spoken by Manavs, Yoruks and Turkmens which has also been proven by statistical methods. The spoken of /x/ vocal tone is significant for Yoruks and Turkmens. Turkmens use the /x/ vocal tone more than Yoruks. /ä/ vocal tone is more spoken by Balkan immigrants. This study is one of the first studies quantitative research method was used to understand the relationship with characteristic vocal tones and local constituents. This study provides a new quantitative research methods perspective to researchers studying on the issue of dialect features, dialectology and geolinguistics

* Prof. Dr., Anadolu University, sgunay26@gmail.com, 0000-0001-6663-6827.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, dr.erdoganboz@gmail.com, 0000-0002-2883-4221.

*** Prof. Dr., Eskişehir Technical University, yelizmert@gmail.com, 0000-0002-4415-6520.

**** Doç. Dr., Bilecik Seyh Edebali University, ayse.okuyucu07@gmail.com, 0000-0001-7101-8943.

Keywords: Geolinguistic, dialectology, spatial autocorrelation, spatial regression, Eskişehir, Turkey.

AĞIZ ÖZELLİKLERİ İLE YEREL ALT GRUPLAR ARASINDAKİ İLİŞKİ

Özet

Bu çalışmada temel amaç, yerel ağızlarda kullanılan, günümüz ortak konuşma dili ve yazı dilinde kullanılmayan bazı karakteristik seslerin mekânsal örüntüsünün ve ayrıca bu sesleri kullanan yerel alt grupların belirlenmesidir. Veriler 2013 yılı Haziran ayında Eskişehir ilinin köylerinde yüz yüze görüşme yöntemi ile toplanmış, ardından görüşme verileri yazıya aktarılmıştır. Metinlerde karakteristik olarak damak n'si (/ŋ/), hırıltılı ha (/x/) ve açık e (/ä/) seslerinin geçtiği tespit edilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre; /ŋ/ ve /x/ sesleri küresel pozitif mekânsal korelasyon göstermektedir, /ä/ sesi tüm bölgede rastgele dağılmaktadır. /ŋ/ sesinin Manav, Yörük ve Türkmenler tarafından kullanıldığı istatistiksel yöntemlerle de kanıtlanmıştır. /x/ sesi Yörükler ve Türkmenler için önemli bulunmuştur. /x/ sesini Türkmenler, Yörüklerden daha fazla kullanmaktadır. /ä/ sesi Balkan göçmenleri tarafından daha fazla kullanılmaktadır. Bu araştırma, karakteristik sesleri ve bunların yerel bileşenlerle olan ilişkisini anlamak için yapılmış ilk nicel çalışmadır. Bu çalışma geolinguistik ve ağız araştırmaları konusunda çalışan araştırmacılara yeni bir nicel araştırma yöntemi ve perspektifi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Geolinguistik, diyalektoloji, mekânsal otokorelasyon, mekansal regresyon, Eskişehir, Türkiye.

1. Introduction

Language constitutes the core of culture in many aspects. Indeed, language is the most common variable with which different cultural groups defend their distinctive identities. It is a tool for symbolic communication and also the most important tool for ensuring the knowledge, beliefs, values, and skills that pass down (Domosh et al., 2009, p. 106). There are 6,000 languages and many dialects recognised throughout the world (UNESCO, 2018). Some languages have disappeared, and unfortunately 300 more are expected to die out by 2100. All languages are historical and cultural heritage of humanity; hence, UNESCO defines language as “a manifestation of cultural diversity.” Each language, with its own value system, philosophy, and cultural characteristics, reflects a unique point of view, and languages are as rich as one another (UNESCO, 2018).

Naturally, each language has its own diversity and richness. Most cultural groups have their own manner of speaking, which is called “dialect”. People who speak the same language are likely to not fully understand another person’s dialect. For this reason, people’s dialects inform us about their roots (Bent et al., 2016, p. 104). Dialects are significant clues that help us understand if a speaker is local or if they come from another place. Dialects can also represent certain beliefs, such as religious ones. Dialects tend to be grouped together in a particular place; however, their locations can change or they can disappear over time due to various factors (Teerarojanarat & Tingsabadh, 2011, p. 363). The spatial distribution of languages and dialects is the most apparent form of the complicated human mosaic (Domosh et al., 2009, p. 109). This is of vital importance as local variations in grammar and pronunciation gradually decrease over time, leading to irreplaceable cultural, historical, scientific, and ecological losses of knowledge (UNESCO, 2018). Thus, studies on dialect variations constitute a significant part of the studies concerning not only linguistics but also the preservation of humanity’s cultural heritage and ethnicities (Teerarojanarat & Tingsabadh, 2011, p. 363).

In a political context, languages and dialects show who is heard and who is silenced. They can also give political power; for example, minorities receive education, publish books, broadcast TV and radio, maintain official correspondences, or use place names in their languages (Domosh et al., 2009, p. 109). Although place names are within the study field of linguistics due to their structural properties, they also generally relate to the spatial geography, dialect, and ethnicity of a language. It has to be underlined that the extinction of a language actually results in the loss of the ethnical and cultural identity of the respective community (Tunçel, 2000, p. 24).

Language and ethnicity can also be a factor in regional disparities. Investments are likely to be lower in areas where minority languages are spoken, and those areas are home to ethnic minorities. Dai et al. (2018) suggested that the effects of ethnicity and geographical environment on investments are a significant part of the regional disparity in the Guangxi Zhuang Autonomous Region of China.

The determination and geo-demographical classification of language and ethnicity can be included in population studies (Burns et al., 2018, p. 418). This is not only important for investments to be made in the future and planning regarding the future but it can also be used to make inferences about the future of minorities. For example, Sapiro (2018) geo-demographically classified the population changes among the Jewish community in England and Wales using data from 2001 and 2011. The author then recommended a plan regarding minorities for the period from

2012 to 2031. As can be seen, understanding language and dialects can help to shed light on many historical, cultural, political, and economic issues and formulate radical suggestions.

Every language is an expression of human experience on the world. The loss of each language is actually a loss of evidence to know the past of human-being (UNESCO, 2018). For this reason, scientific studies on the preservation of endangered languages and dialects have shown an increasing trend in the last decade. Studies conducted on languages can respond to identity confusion questions in the field of anthropology. Scientists, in particular biologists, have suggested that race is a social structure rather than a biological phenomenon. Ethnicity is based on a common heritage, language, religion, and culture (Domosh et al., 2009, p. 144, 161). Accordingly, language is one of the most important indicators of ethnicity. Answering questions such as “How did the mosaic of languages, dialects, and ethnicity emerge?” and “How is the pattern of language and ethnicity changing today?” will cast light upon many topics related to culture.

Global economic patterns give way to the assimilation of minorities and small communities, in other words, of different cultures. The most significant form of assimilation is seen as changes in languages and the dialects thereof. Transitions to dominant languages or conversion of dialects into standard languages are not explicitly enforced but rather occur because people have to leave the languages and dialects they speak behind due to various factors. Here, factors such as increased feelings of embarrassment and inferiority about the mother tongue, especially among children, unbalanced power relations between the national majority and minorities, the disadvantaged position of minorities within the country in which they live, ethnic hostilities, conflicts, and so on are likely to exert an influence (Templin et al., 2016, p. 9; UNESCO, 2018). Other factors such as natural disasters, famine and disease, globalization, migration, increased use of television and the internet, increased transportation and tourism etc. also play a role in changes and evolution in languages and dialects. The disappearance of languages and dialects and the spread of major and standard languages are directing and influencing the standardization of the world’s cultural landscape. Governments, non-governmental organizations, and international organizations such as the European Union carry out various activities for the protection of languages and dialects that are rapidly disappearing (Templin et al., 2016, p. 8). Meanwhile, in the academic literature, the use of Geographic Information Systems (GISs) shows an increasing trend in efforts to preserve and record languages.

1.1. General Features of the Study Area and Data Source

The study area is Eskişehir province located in western Turkey. The main Turkish constituents of Eskişehir are mainly Manavs, Yoruks, Turkmens, and Balkan immigrants. The Manavs are thought to have settled in Eskişehir between the thirteenth and fifteenth centuries. The Yoruks and Turkmens, on the other hand, moved from Yoruks to settle in the eighteenth and nineteenth centuries. External migration to Eskişehir started in the second half of the nineteenth century from the Balkans. The migration of Balkan immigrants continued until the beginning of the twentieth century. Crimean Tatars, Kazan Tatars, Noghai Tatars, Karachays, Terekemes (Karapapakhs) who emigrated from the Caucasus; Gacals, Chitaks who migrated from the Balkans, and Persians who emigrated from Iran constitute the other Turkish groups. There are also non-Turk constituents emigrated in Eskişehir. These are Pomaks, Albanians, Bosnians, Romany, and Torbeshi who emigrated from the Balkans, and Adyghes, Abkhazians, Shapsughes, Bjedughes, Besleneys, and Kabardeys who emigrated from the Caucasus. Turks who migrated from various provinces of Turkey through internal migration also settled in Eskişehir. Kurds, Zazas, and Arabs make up the non-Turkish constituents who settled in Eskişehir through internal migration. While Eskişehir procure people by letting in migrants, on the other hand, it loses people through out-migration (Boz & Günay Aktaş, 2017). In particular, rapid migration from rural areas to urban ones causes various sociocultural problems such as the loss of dialectal characteristics (Günay Aktaş & Boz, 2015).

1.2. The Main Purpose and Research Questions of the Study

This study has been conducted on some vocal tones that are not used in colloquial and standard written language but heard in rural areas today. These vocal tones are palatal n /ŋ/, laryngeal h /x/ and open e /ä/ vocal tones. The features that were effective in choosing such vocal tones are as follows (Boz & Günay Aktaş, 2017):

a) The palatal n /ŋ/ vocal tone is a special characteristic of the Western Group Dialects of Turkey Turkish. It is mainly used by Manavs, Yoruks, and Turkmens. It is rarely used in dialects of Balkan immigrants.

b) Wheezing ha (/x/) consonant is also frequent in Turkey Turkish dialects. It is a vocal tone that is frequently used by Yoruks and Turkmens, and rarely used by Manavs and Balkan immigrants.

c) The open e (/ä/) vocal tone is a characteristic feature, although it is not very common in Turkey Turkish dialects. It is often used by Balkan immigrants, but rarely used by Manavs, Turkmens and Yörüks.

Various information from previous studies show which group use selected characteristic vocal tones (over about 100 years), and qualitative research methods were used for all of these studies (see Gemalmaz, 1978; Ercilasun, 1983; Gülensoy, 1988; Caferoğlu, 1994; Korkmaz, 1994b).

The main questions of this research are “Is the distribution of the use of characteristic vocal tones that are selected in rural settlements of Eskişehir randomized?” and “Is there any relation between the Turkish groups speaking the Oghuz dialect who settled in the rural areas of Eskişehir in different time periods?”

1.3. Use of Geolinguistic and Geographic Information Systems in Dialect Studies

Geolinguistics is a new discipline (linguistic or dialect geography) that is still not considered as a part of mainstream research into human geography. Its key theme of research can be described as changes in social use and language distribution, including dialects and idiolects, with a focus on local variations arising from political and cultural differences (Gregory et al., 2009, p. 411-412). Among conventional studies, the term geolinguistics is relatively new, concentrating on the relationship between language and location. Geolinguistics does not relate to maps only, but also to cultural geography. Geolinguistics is an interdisciplinary field stemming from the combination of process, which leads to the results of language changes, and the language maps, which identify the spatial pattern of language (Hoch & Hayes, 2010, p. 23). In comparison to geography, the spatial dimension has recently become a current concern in the social sciences. The analysis of space and place has been gaining importance in social science studies recently. Recent advancements in social sciences in conceptualization and theorization enabled notions like place and space to attract more interest among social scientists. Over the last century, the social sciences have focused on spatial thinking since people and nations have moved intensively, which, as a result, caused a deep effect on the social, economic, political, and cultural order. (Godchild, Insulin et al., 2000). For all subjects consisting of distribution in time and space, spatial thinking is a fundamental question. Most information regarding an inevitable spatial component must be spatially processed in the form of measurement, mapping, analysis, or imaging, depending on location on Earth (Teerrajanarat & Tingsabadh, 2011a, p. 362-363). Any development on GISs and spatial statistical models provides geographers with significant advantages. Thanks to the contribution from geography and linguistics experts who worked together, validated empirical evidences were beneficial for improving dialect notions (Lee & Kretzschmar, 1993, p. 541). The conventional approach of dialectology is subjective due to vast amount of isogloss corresponding to dozens of

lexical variables (Grieve et al., 2011, p. 1-2). Conventional boundary maps are inaccurate, imprecise, and hence unreliable. It is also difficult to draw dialect maps using conventional methods (Teerajanarat & Tingsabadh, 2011, p. 56-57).

Past studies conducted on dialects mainly focused on the phonological characteristics of the language. Linguistic studies, which are a regional variation of dialectology, however, dealt with the spatial dimension of language. Linguistics deals with the syntax, vocabulary, consonants, vowels, and intonation. However, dialectologists deal with the geographical distribution of dialect characteristics (Teerajanarat & Tingsabadh, 2011, p. 362-363; Günay Aktaş et al. 2015).

In almost all sciences and disciplines, there is an increased demand for high-quality information in order to model the world in a realistic way and make reliable decisions. Most information includes a spatial component and requires spatial processing, such as measurement, mapping, analysis, or imaging, depending on the location. Today, researches on dialectology are increasing significantly and the multidisciplinary approach is becoming more popular. Analyses of dialects became more systematic with the integration of linguistics into other disciplines, especially geography. This multidisciplinary approach is known as geolinguistics (Jalaluddin et al., 2015, p. 70). In addition, the issue of ethnic characteristics is also being discussed in relation to the creation of good language maps (Ring, 2016).

It is very difficult to draw language/sub-dialect maps using traditional methods. As a matter of fact, dialectology has not been adequately approached with a spatial manner up to present. Data collection points have always been shown roughly and maps and cartographic representations have been, in general, hand drawn sketches on paper maps. In addition, the changes in dialects have always been recorded through overlays by comparing maps from different periods. This restriction affects the quality and accuracy of the recorded data and possibly results in unreliable maps (Teerarojanarat & Tingsabadh, 2011, p. 363).

GISs, which emerged in the 1960's, are considered as an important tool for coping with spatial data. However, GISs have only been used in linguistics for a few decades (Teerarojanarat & Tingsabadh 2011, p. 363). The delay in the use of GISs in linguistic applications was due to the nature of language and mapping techniques. The transitions of languages and dialects are not sharp and abrupt, but gradual. For this reason, it is very difficult to find the location of the point where a language and dialect started and ended. It is also very difficult to find which dialect is dominant in a certain area. The development

of GISs made handling linguistics in spatial terms and representing data collection points accurately possible. Facilities for storing collected data, database management, spatial analysis, and cartographic representations are being developed increasingly.

Today, the use of GISs in dialect studies has become common in many countries. Lee and Kretschmar (1993) collected data from 1,162 people on daily vocabulary, speech, and pronunciation through surveys. They published the “Linguistic Atlas of the Middle and South Atlantic States” (LAMSAS), using the geographic database they created. Luo et al. (2000) used GISs to visualize the layout of settlements, starting with the dialects of the Tai minority groups in South China. Teerarojanarat and Tingsabadh (2008) handled 170 semantic units to illustrate changes in words in their study covering the whole Thailand. Fukushima (2010) examined a linguistic distribution pattern in a study named “Linguistic Atlas of the Five Provinces of West Japan,” (LAFP) which was created using data from 1955 and 1961. He also conducted surveys in Japan’s historic capital of Western Kyoto and the southern part of Japan. He examined the spread of new words from east to west and north to south. The researcher made a historical comparison and revealed that some words in the atlas changed phonologically. Teerarojanarat and Tingsabadh (2011) used GISs to create a language boundary map of Thailand based on lexical variation. They used two dialects as a reference namely, the centralized and decentralized Thai languages and used the overlay technique. Dubert (2012) ensured the preparation and mapping of a phonetic database for the Galician dialect. Maguire (2012) examined the mapping of the existing phonetic knowledge of English dialects. Methods for mapping and digitizing language data were applied in various studies.

Today, there is an increasing interest in language atlases. For example, Olariu and Olariu (2014) created an interactive database for dialects with the online Romanian Atlas. Radzi et al. (2014) aimed to better map the presentation of words and phonologies in the dialects of Northern Perak (Malaysia). Jalaluddin et al. (2015) mapped the distribution of Malay dialects using the GISs interpolation technique. They were able to show that topographic factors affect word distributions.

Although numerous studies set in Turkey have been conducted by Turkish language and literature experts, the use of GISs in language and dialect researches is very limited and new (Ercilesun, 1983; Gülensoy, 1988; Korkmaz, 1994a; Özçelik, 1997; Gülsevin, 2002; Boz, 2006). The only case where GISs have been used in language and dialect research is the study by Boz and Günay Aktaş (2017). In this study, a dialect map of Eskişehir province has been created.

2. Method

Eskişehir province is a metropolitan city which is consisted of 13 district centers and 425 rural settlements. The Turkish language has various dialects. The commonly spoken dialect in Turkey is the Oghuz dialect. The residents living in 327 of the rural settlements located in the study area are Manavs, Yoruks, Turkmens, and Balkan immigrants who settled in Turkey at different times and who speak the Oghuz dialect. The data for the research were obtained from compilations made from June to September 2013 in the villages located in the rural areas of Eskişehir, where Manavs, Yoruks, Turkmens, and Balkan immigrants live. Language data were collected via face-to-face interviews. Interviews were conducted with an old resident of each village. If it was possible, the interviews were done with women since the older women are less likely to leave a village and contact people outside the village when compared to men. For this reason, older women were assumed to have protected the dialectal characteristics better. Depending on the consent of the speaker, the audio and video or audio only recordings were made. The recordings were transcribed. The palatal n (/ɲ/), laryngeal h (/x/), and open e (/ä/) vocal tones found in a 300-word text of each village were determined. The transcriptions were checked by Turkish language dialect research specialists, and the aforementioned three characteristic vocal tone were counted to calculate their frequency.

2.1. Data Analysis

The audio frequencies regarding compilations were recorded in the GISs database. Spatial autocorrelation analyses and regression analyses, which are explanatory spatial statistical methods, were conducted using MapInfo 17.2 and GeoDa 1.12 software. First, an answer was sought for “Is there a spatial dependence on the use of characteristic vocal tones?” After determining the global relationship, the local spatial correlations were examined. As such, the relationships between Turkish groups speaking the Oghuz dialect who settled in rural areas in Eskişehir in different periods were analysed.

2.2. Spatial Clustering

Spatial statistics include statistical methods that examine the spatial distribution, similarities, clusters and relationships. Spatial statistical analysis is based on location-based methods. The most common form of spatial autocorrelation is that close values in a variable tend to cluster in observed neighboring units or regions. For this reason, the mean values for neighboring units in a map should be expected to be more similar to the values of the units selected by the purely random method. This case refers to positive spatial autocorrelation. Negative correlation is significantly different between

neighboring regions and is indicative of the dissimilarity of neighbors (Günay Aktaş et al., 2017). The Moran's I statistic is the most well-known criterion for detecting global spatial autocorrelation. First of all, the weighted matrix must be calculated for the calculate contribution of the space. In this study "rook" contiguity-based spatial weight matrix has been used. A negative or positive Moran's I value indicates a negative or positive autocorrelation. 0 means that there is no autocorrelation, and the distribution is random.

Local indicators of spatial association (LISA) is used to determine local autocorrelation (Anselin, 1995). LISA is a method that demonstrates whether spatial clustering or outliers are meaningful for each spatial unit. LISA results are also referred to as maps. As a result of the analysis, five different groups are determined for each spatial unit. The clusters are composed of high values High-High / H-H; low values are shown as Low-Low / L-L. Because the settlements show high or low values according to their surroundings they are classified as outliers. The outliers represented as High-Low / H-L or Low-High / L-H. The settlements which are not significant are also mentioned (Eyyüboğlu, 2015; Günay Aktaş et al., 2017). Similar high / low values H-H / L-L are translated with similar high / low values and interpreted as a neighbourhood relationship.

In this study, Global Moran's I and Local Moran's I (LISA) have been used to determine global and local clusters, and to investigate spatial dependence. In these tests, the null hypothesis is that the characteristic vocal tones are randomly distributed among Eskişehir rural areas.

2.3. Spatial Regression Analysis

Principal target of regression analysis is to reveal the mathematical model of the relationship. In the regression analysis, spatial dependence is not taken into account when presenting the relationship model. If there is a spatial dependence on the data, in this case, it is more appropriate to use spatial regression models instead of classical regression method. The models with the spatially lagged variable are called spatial regression models. Spatial lagged variables provide spatial dependence in models as substance, in the sense that the dependent variable, which is influenced by the dependent value for other countries or error term, is influenced by the value error term for the near region. The well-known models are spatial lag model (SLM) and spatial error model (SEM) corresponding to spatially correlated dependent and error terms, respectively:

SEM is presented as follows:

$$y = X\beta + u$$

$$u = \lambda Wu + \varepsilon, \lambda$$

λ is the spatial autocorrelation parameter to provide spatial dependence between error terms into the model. λ is the spatial autocorrelation parameter to provide spatial dependence between error terms into the model. While ε is distributed as normal, λ is the spatial autocorrelation parameter to provide spatial dependence between error terms into the model. While ε is distributed as normal, $\varepsilon \sim N(0, \sigma^2)$, λ , is the spatial autocorrelation parameter to provide spatial dependence between error terms into the model. While ε is distributed as normal, $\varepsilon \sim N(0, \sigma^2)$, u is this spatial autocorrelated error term.

SLM can be expressed as follows:

$$y = X\beta + \rho W_y + \varepsilon$$

ρ is the spatial autocorrelation parameter to provide spatial dependence between the dependent variable into the model.

The null hypothesis, herein, there is no relationship between characteristic vocal tones and Oghuz dialects who migrated to rural areas of Eskişehir in different periods. For the relationship analysis, the classical regression model (OLSM) was used to determine whether the variables were significant, and the OLSM residual series used to test all assumptions were obtained. Dummy variables were used in the distribution of Turkish (Oghuz) groups by villages. Villages, are considered as 4 classes as Manavs, Yörüks Turkmens and Balkan immigrants, and is expressed dummy variable (D1, D2 and D3) (see Table 1). The Balkan immigrants were taken as the main variable.

Table 1: Definition of dummy variables

	D1	D2	D3
Manavs	1	0	0
Yoruks	0	1	0
Turkmens	0	0	1

3. Results

This section explores how the frequency of the use of characteristic vocal tones was distributed in the study area, whether it showed a spatial correlation or it was related to the local constituents.

3.1. Spatial Pattern of the Characteristic Vocal Tones

The distribution of the characteristic vocal tones is shown in Figures 1, 2, and 3. In these maps, the highest usage rate of the vocal tones is shown in red, the lower usages in yellow and then green, and the lowest usage in navy blue. The village centres where Turks are settled in Eskişehir in different time periods and differing among themselves in terms of dialect are colored and symbolized with triangles.

The /η/ vocal tone was found to be used commonly within the study area. The areas where this vocal tone is used the most are the southeast, north, and west parts of the province. The rate of use decreased in the south and northwest (see Figure 1).

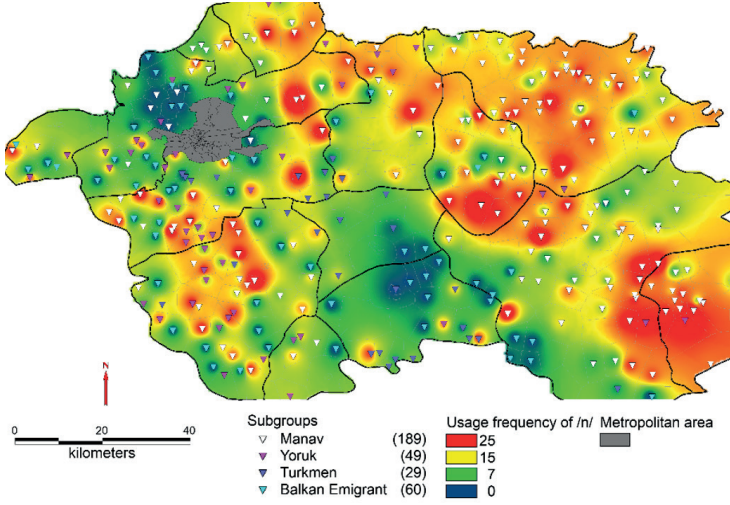

Figure 1: Distribution of the /η/ vocal tone in the study area

Figure 2 shows that the /x/ vocal tone is used commonly in the study area. The areas with the highest rate of use are located in the central part of the province, forming a discontinuous line from northwest to southeast.

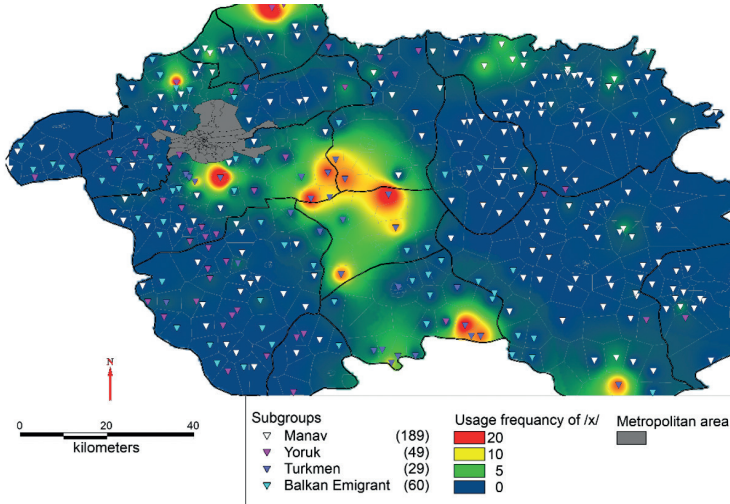

Figure 2: Distribution of the /x/ vocal tone in the study area

Although the rate of use of the /ä/ vocal tone in the study area is not high, it can be understood from Figure 3 that the usage is spread throughout the province.

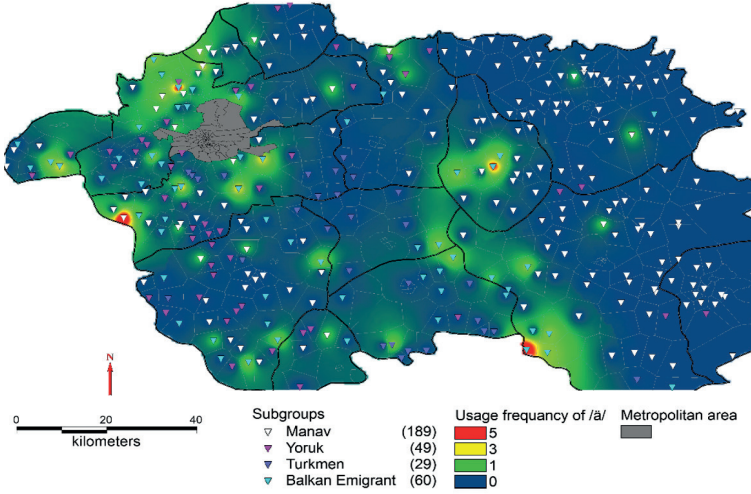

Figure 3: Distribution of the /ä/ vocal tone in the study area

3.2. The Spatial Autocorrelations of Characteristic Vocal Tones

Global Moran's I statistics and the related p-values of the frequency of the use of the characteristic vocal tones determined in the rural area of Eskişehir are summarized in Table 2.

Table 2: Global Moran's I value for the spatial autocorrelations of characteristic vocal tones

	Moran's I value	Z scores	p-values
/η/ vocal tone	0.1634	5.1971	0.001
/x/ vocal tone	0.1905	6.3930	0.001
/ä/ vocal tone	0.0333	1.2094	0.116

It is observed from Table 2 that while /η/ vocal tone and /x/ vocal tone show global positive spatial correlation, /ä/ vocal tone is distributed randomly over the whole region. To identify local clusters and local spatial outliers, the most common measure of local spatial autocorrelation is collectively known as local indicators of spatial association (LISA). Now, LISA has been considered to detect local clusters in terms of /η/, /x/ and /ä/ vocal tones. LISA is also proportionate to the (global) value of the Moran's statistic. Through LISA tests, the following values in Table 3 are then tabulated.

Table 3: Significant LISA at 5% pseudo-significance for characteristic vocal tones

Spatial typology for /η/ vocal tone		n	%
	Not significant	265	0.8104
Clusters (+) assoc.	H-H*	20	0.0612
	L-L**	23	0.0703
Outliers (-) assoc.	L-H	10	0.0306
	H-L	9	0.0275
Spatial typology for /x/ vocal tone		n	%
	Not significant	297	0.9083
Clusters (+) assoc.	H-H*	13	0.0398
	L-L**	0	0.0000
Outliers (-) assoc.	L-H	14	0.0428
	H-L	3	0.0092
Spatial typology for /ä/ vocal tone		n	%
	Not significant	286	0.8746
Clusters (+) assoc.	H-H*	4	0.0122
	L-L**	0	0.0000
Outliers (-) assoc.	L-H	15	0.0459
	H-L	22	0.0673

*hot spots **cold spots

The results shown in Table 3 also support the results in Table 2. There are many positive spatial clusters for /η/ vocal tone (20 H-H related villages) and /x/ vocal tone (13 H-H related villages). In contrast, there is very little positive clustering for /ä/ vocal tone (4 H-H related villages). /ä/ vocal tone presents mostly H-L and L-H clusters. This refers to the dissimilarity or outlier cases. The positive spatial clustering for /ä/ vocal tone is negligible.

3.3. Relationship between characteristic vocal tones and Turkish groups speaking Oghuz dialect

The relationship between /η/, /x/ and /ä/ vocal tones and Turkish groups speaking Oghuz dialect who settled in Eskişehir in different periods has been examined by classical linear regression and spatial regression models (see Table 4, 5 and 6). As a result of these tests, it can be said that the errors have fluctuating variance and do not have a normal distribution. The distortion of these assumptions may be due to spatial dependence. Under these circumstan-

ces, it is concluded that OLSM is not suitable. As a result, there is sufficient evidence for the transition to spatial regression models. Table 4 shows the differences in the use of /η/ vocal tone among Turkish groups speaking Oghuz dialect.

Table 4: Estimates of the parameters of OLSM, SLM and SEM for /η/

		Coefficient	Std.Error	t-Statistic	p-value	R ²	AIC	SIC	
OLSM	C	0.53333	0.982721	0.54271	0.5877	0.440	2259.41	2274.57	
	D1	17.5831	1.12797	15.5882	0.0000				
	D2	16.5708	1.47408	11.2415	0.0000				
	D3	9.86667	1.70212	5.79668	0.0000				
SLM		0.16572	0.06873	2.41112	0.01590	0.455	2255.99	2274.94	
	C	-1.3561	1.23842	-1.0950	0.27349				
	ρ	D1	16.8751	1.15357	14.6285				0.00000
	D2	16.1841	1.45682	11.1092	0.00000				
SEM	λ		0.18361	0.085451	2.14881	0.454	2255.25	2270.41	
		C	0.74414	1.02779	0.72401				0.46905
	D1	17.3658	1.15122	15.0847	0.00000				
	D2	16.2255	1.47034	11.0352	0.00000				
	D3	9.38204	1.77918	5.27324	0.00000				

The OLSM model estimation is $Y = 0.533333 + 17.5831D1 + 16.5708D2 + 9.86667D3$. $H_0: C = 0$ is not rejected. That is to say, /η/ vocal tone is not meaningful for the Balkan immigrants. On the other hand, Manavs, Yoruks, Turkmens use /η/ vocal tone more than the Balkan immigrants. Since the D1, D2 and D3 are significant, it can be said that these three groups use /η/ vocal tone at the different levels. In other words, it can be said that the expected frequency of /η/ vocal tone is different for these groups. The SLM model has been estimated as $Y = -1.35614 + 16.8751D1 + 16.1841D2 + 9.89207D3 + 0.165728Y$. This vocal tone is most used by Manavs. In the second place, it is used by Yoruks. The SEM model is equal to $Y = 0.744141 + 17.3658D1 + 16.2255D2 + 9.38204D3$. The significant autocorrelation coefficient of the error in terms of the SEM model is 0.165728. The additional coefficients (λ and ρ) in these models show spatial dependence. When the p-value < 0.05 these coefficients are significant. This means that there is a spatial dependence for /η/ vocal tone. At the spatial models larger R² and smaller AIC and SIC criteria which are calculated points to the superiority of spatial models. Table

5 shows whether the differences in the use of /x/ vocal tone among the Turkish groups speaking Oghuz dialect.

Table 5: Estimates of the parameters of OLSM, SLM and SEM for /x/ vocal tone

		Coefficient	Std.Error	t-Statistic	p-value	R ²	AIC	SIC
OLSM	C	0.01666	0.547922	0.03041	0.97577	0.3082	1877.35	1892.51
	D1	0.36428	0.628909	0.57923	0.56284			
	D2	1.8375	0.821883	2.23572	0.02605			
	D3	10.0833	0.949029	10.6249	0.00000			
SLM	ρ	0.13102	0.077800	1.68411	0.09216	0.3157	1876.78	1895.73
	C	-0.1243	0.554942	-0.2241	0.82267			
	D1	0.38738	0.625381	0.61943	0.53563			
	D2	1.88038	0.812634	2.31394	0.02067			
SEM		0.14419	0.087152	1.65448	0.09803	0.3160	1874.84	1890
	C	0.14003	0.567059	0.24694	0.80495			
	D1	0.182318	0.639653	0.28502	0.77562			
	D2	1.88211	0.821043	2.29234	0.02189			
	D3	9.90791	0.983035	10.0789	0.00000			

OLSM, SLM and SEM for /x/ are significant for Yoruks and Turkmens. However, it is not significant for Manavs and Balkan immigrants. OLS model is equal $Y = 0.016666 + 0.364286D1 + 1.8375 D2 + 10.0833D3$.

Hypotheses $H_0: C=0$ and $H_0: D1 = 0$ are accepted. That is, the basic variable which is Balkan immigrants and Manavs is not significant. Yoruks and Turkmens variables are significant. Table 3 shows respectively the spatial models of SLM and SEM. In addition to the results of the OLSM model, the spatial coefficients λ and ρ are not significant in these models.

$$Y = 0.131025 WY - 0.12436 + 0.387384D1 + 1.88038D2 + 9.46459D3$$

$$Y = 0.140031 + 0.1400D1 + 1.8821D2 + 9.9079D3$$

Similar results have been obtained at all models. The variables of Yoruks and Turkmens usage frequencies of /x/ vocal tone are significant. Because of the parameter, values of Yoruks and Turkmens have been estimated high, usage of /x/ vocal tone of Turkmens is more than Balkan immigrants. Table 6 shows the usage differences /ä/ vocal tone among the Turkish groups speaking Oghuz dialect.

Table 6: Estimates of the parameters of OLSM, SLM and SEM for /ä/ vocal tone

		Coefficient	Std. Error	t-Statistic	p-value	R ²	AIC	SIC
OLSM	C	1.06667	0.118343	9.01336	0.00000	0.1384	875.065	890.225
	D1	-0.9079	0.135835	-6.6841	0.00000			
	D2	-1.0458	0.177514	-5.8915	0.00000			
	D3	-0.9333	0.204976	-4.5533	0.00001			
		0.02561	0.08732	0.29331	0.76928			
SLM	C	1.05598	0.122817	8.59798	0.00000	0.1387	876.985	895.935
	D1	-0.9024	0.135619	-6.6543	0.00000			
	D2	-1.0423	0.176542	-5.9044	0.00000			
	D3	-0.9320	0.20385	-4.5720	0.00000			
		-0.0061	0.09255	-0.0669	0.94663			
SEM	C	1.06713	0.1174	9.08972	0.00000	0.1384	875.061	890.221
	D1	-0.90887	0.134822	-6.7413	0.00000			
	D2	-1.0465	0.176325	-5.9352	0.00000			
	D3	-0.9332	0.203304	-4.5902	0.00000			

The estimated OLSM, SLM, and SEM value are expressed below for the /ä/ vocal tone usage.

$$Y = 1.06667 + -0.90793D1 - 1.04583D2 - 0.93333D3$$

$$Y = 0.025613WY + 1.05598D1 + -0.90244D2 - 1.04237D3 - 0.932D4$$

$$Y = 1.06713 - 0.90887D1 - 1.04653D2 - 0.93322D3$$

The whole model is significant in terms of the usage of /ä/ vocal tone for the Manavs, Yoruks, Turkmens and Balkan immigrants variables ($p < 0.05$). The whole model results show that /ä/ vocal tone usage is more among the Balkan immigrants than other Turkish groups speaking Oghuz dialect. The negative coefficients result show that /ä/ vocal tone usage is decreasing among other variables such as Manavs, Yoruks and Turkmens. On the other hand, spatial autocorrelation coefficients (λ and ρ) has not been significant in spatial models ($p > 0.05$). R^2 , AIC and SIC are found similar for the OLSM and SLM and SEM. It can be said that OLSM is suitable model for the /ä/ vocal tone.

4. Discussion

Spoken languages and dialects play a key role in understanding ethnic groups. A language is a strong indicator of ethnic identification. A dialect is a useful tool for identifying ethnic groups because it is a suitable, accessible, observable, and objective symbol of groups. Mapping the linguistic appearance in multicultural countries like Turkey is a complex and interesting field of study (Suwilai & Naraset, 1996). Turkey has hosted many civilizations throughout

its history due to its geopolitical location between Asia and Europe. This resulted in numerous local languages and dialects being spoken in Turkey. Turkish has various dialects, the most being the Oghuz dialect. However, there are also dialectal differences among the groups using this dialect. In the study area of Eskişehir, the Oghuz dialect is spoken by Manavs, Yoruks, Turkmens, and Balkan immigrants. For this reason, Eskişehir province was nominated as the study area.

Languages and dialects are the most concrete reflections of the human mosaic in a place. However, today, dialects are rapidly disappearing due to globalization, the increased use of television and the Internet, increased transportation facilities, tourism, etc. Dialects are cultural identities and each group has its own way of speaking. Until recently, carrying out realistic modelling and inventory-taking of human heritage like language as a significant cultural element was very difficult. Today, GISs are an important tool in coping with spatial data. The use of GISs in language and dialect research is quite new. They have been used in a variety of studies, particularly to demonstrate the distribution of languages (Lee & Kretschmar, 1993; Teerarojanarat & Tingsabadh, 2011; Radzi et al., 2014; Jalaluddin et al., 2015). None of these studies, however, examined their correlation with different variables using spatial autocorrelation and regression analyzes.

In this study, the results of spatial autocorrelation of characteristic vocal tones revealed that /η/ vocal tone and /x/ vocal tone show global positive spatial correlation, while spatial clustering is insignificant for /ä/ vocal tones. This situation may be due to the small number of immigrant villages and their dispersed settlement within the boundaries of the city. In this study, whether a relation exists between Turkish groups speaking Oghuz dialect who settled in Eskişehir in different time periods is investigated based on the use of /η/, /x/ and /ä/ vocal tones.

- /η/ vocal tone is used by Manavs, Yoruks, and Turkmens. It is understood that these groups also use /η/ vocal tone with different frequencies. This vocal tone is mostly used by Manavs, followed by Yörüks and Turkmens.
- The use /x/ vocal tone is significant for Yörüks and Turkmens. It is found out that Turkmens use /x/ vocal tone quite often compared to Yörüks.
- /ä/ vocal tone is used by Balkan immigrants.

These results conform with the outcomes of studies that have being conducted since commencement of Turkish dialect researches (for almost a century). None of the former studies has employed quantitative research

methods (see Caferoglu, 1994; Gemalmaz, 1978; Gülensoy, 1988; Korkmaz, 1994; Ercilasun, 1983).

The language and dialect spoken have a key role in understanding ethnic groups. The language is a strong indicator of ethnic identification. The dialect is a useful tool for identifying ethnic groups because it is a suitable, accessible, observable and objective symbol of groups (Suwilai & Naraset, 1996, p. 79). The findings of the research suggest that the dialect features can also be used in understanding sub-dialects within the same ethnic group. Hence, this is a pioneering study in terms of the methods used.

Turkey has quite a dynamic population structure. Also, due to the fact that it is a rapidly developing country integrated with the world and faces factors such as globalization, it has become a country where the dialect diversity is gradually decreasing. Dialects, like languages, constitute a significant part of people's identity, ethnicity, and culture. It is recognized by all governments that languages and dialects need to be preserved. However, doing this is still complex (UNESCO, 2018). GISs will be a powerful tool in language research, as they allow integrated analyses of attributes and graphical data.

The widespread use of databases with graphical and attribute information on languages and dialects in the context of local governments will be one of the most concrete steps taken in this regard. The extensification of inventory studies integrated with GISs will make significant contributions to preservation and planning studies in monitoring the temporal and spatial changes of languages and dialects. In addition, as seen from the findings obtained through the spatial statistical methods applied in this study, it is thought that GISs will make important contributions to explaining the complex spatial structures of languages. For this reason, the widespread use of GISs in the geolinguistic field will make significant contributions to the preservation and recording of language, which is one of the most important elements of cultural heritage.

Indeed, the spatial distribution and changes of languages and ethnicities are important factors when it comes to answering questions in many fields such as history, culture, economics, etc. Thus, the widespread use of GISs in geolinguistics and spatial statistical methods will be effective in testing many hypotheses in dialect studies. This study also revealed that spatial statistical methods can be used in relation to changes in the sub-versions of a dialect. This study further provided scientists who conduct studies on geolinguistics and dialectology with a new point of view based on quantitative research methods.

Similar to a previous project (Boz, E., Bozkurt, F., & Doğru, F., 2018), we are planning to conduct a corpus-based research on Manavs, Yoruks, Turks, and Balkan immigrants.

5. Conclusion

In this study, spatial autocorrelation or spatial regression methods were used to answer the following questions: “Is there any autocorrelation in the distribution of the use of the mentioned characteristic vocal tones in rural settlements of Eskişehir? Is there any relation between groups who settled in rural areas of Eskişehir in different time periods, in terms of using such vocal tones?”. The results obtained from numerous studies that have been ever conducted using qualitative research methods were achieved using quantitative research methods. Therefore, this is a pioneering study in terms of the use of spatial statistical methods in relation with language and dialect characteristics. The correlations determined by spatial statistics will be guiding to obtain objective and reproducible results in geolinguistic studies. The method applied has an innovative perspective on language researches. The use of spatial statistical methods in dialect researches will contribute to the literature and application studies.

This method which is used with the vocal tones for Turkish, a head-final language, can also be used for head-initial, radical, or inflected languages.

Compliance with Ethical Standards:

This research was funded by TÜBİTAK (Project No: 112K405).

References

- Anselin, L. (1995). Local indicators of spatial association- LISA. *Geographical Analysis*, 27(2), 93-115.
- Bent, T., Atagi, E., Akbik, A., & Bonifield, E. (2016). Classification of regional dialects, international dialects, and nonnative accents. *Journal of Phonetics*, 58, 104-117. doi:https://doi.org/10.1016/j.wocn.2016.08.004.
- Boz, E. (2006). *Afyonkarahisar merkez ağzı (Dialect of Afyonkarahisar province center)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. & Günay Aktaş, S. (2017). *Eskişehir ili dil atlası (Language atlas of Eskişehir province)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E., Bozkurt, F. & Doğru, F. (2018). Corpus-based research on terminology of Turkish Lexicography (CBRT-TURKLEX). *Lexikos*, 28, 428-439.
- Burns, L., See, L., Heppenstall, A. & Birkin, M. (2018). Developing an individual-level geodemographic classification. *Appl. Spatial Analysis*, 11, 417-437. doi:10.1007/s12061-017-9233-7.

- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme (Materials on Anatolian dialectology)*. Ankara: Türk Coğrafya Kurumu.
- Dai, Q., Ye, X., Wei, Y. D., Ning, Y. & Dai, S. (2018). Geography, ethnicity and regional inequality in Guangxi Zhuang Autonomous Region, China. *Applied Spatial Analysis and Policy*, 11, 557-580. doi:10.1007/s12061-017-9229-3.
- Domosh, M., Neumann, R., Price, P. & Jordan-Bychkov, T. (2009). *The Human mosaic: A cultural approach to human geography*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Dubert, F. (2012). Developing a database for dialectometric studies: The ALGa phonetic data. *Dialectometrical analysis of 230 working maps. International Society for Dialectology and Geolinguistics*, 19(1), 23-61. doi:10.1515/dig.2011.002.
- Ercilasun, A. B. (1983). *Kars ili ağızları: Ses bilgisi (Dialects of Kars province: Phonetics)*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Eyyuboğlu, B. B. (2015). *Sosyal bilimlerde mekânsal istatistik ve coğrafi bilgi sistemleri: kuramdan uygulamaya (Spatial statistics and geographic information systems in social sciences: From theory to application)*. Doctoral Dissertation, Eskisehir: Anadolu University, The Graduate School of Sciences.
- Fukushima, C. (2010). Comparing linguistic maps from different surveys. *Dialectologia*, 4, 13-22.
- Gemalmaz, E. (1978). *Erzurum ili ağızları (Dialects of Erzurum province)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Goodchild, M. F., Anselin, L., Appelbaum, R. P. & Harthorn, B. H. (2000). Toward spatially integrated social science. *International Regional Science Review*, 23(2), 139-159.
- Gregory, D., Haggett, P., Smith, D. M. & Stoddart, D. R. (2009). *The dictionary of human geography*. Singapore: Willey-Bleekwell.
- Grieve, J. (2011). The use of spatial outocorrelation statistics for the analysis of regional linguistic variation. Retrieved from: <http://edoc.hu-berlin.de/conferences/qitl-4/grieve-jack-34/PDF/grieve.pdf>.
- Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve yöresi ağızları (Dialect of Kütahya province and its vicinity)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülsevin, G. (2002). *Uşak ili ağızları (Uşak province dialects)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Günay Aktaş, S. & Boz, E. (2015). Süt parası karşılığında Eskişehir'e gelin göçü (Bride migration to Eskişehir in exchange for the money of breast milk). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 8(40), 476-485.
- Günay Aktaş, S., Boz, E. & İlbaş, S. (2015). Geolinguistics: A case of Balkan immigrant dialect maps in Eskişehir. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Anadolu University Journal of Social Sciences)*, 15(4), 1-6.

- Günay Aktaş, S., Genç Kumtepe, E., Mert Kantar, Y., Ulukan, I. C., Aydın, S., Aksoy, T. & Er, F. (2017). Improving gender equality in higher education in Turkey. *Applied Spatial Analysis and Policy*, 12, 167-189. doi:10.1007/s12061-017-9235-5.
- Hoch, S., & Hayes, J. J. (2010). Geolinguistics: The incorporation of geographic information systems and science. *The Geographical Bulletin*, 51, 23-36.
- Jalaluddin, N. H., Ahmad, Z., Radzi, H., & Omar, M. (2015). Lexicon variation and distribution of Malay dialect in Perak: A GIS approach. *Iman*, 3(3), 69-77. doi:10.17576/IMAN-2015-0303-07.
- Korkmaz, Z. (1994a). *Bartın ve yöresi ağızları (Dialect of Bartın province and its vicinity)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1994b). *Nevşehir ve yöresi ağızları (Dialect of Nevşehir province and its vicinity)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Lee, J., & Kretschmar, W. A. (1993). Spatial analysis of linguistic data with GIS functions. *International Journal of Geographical Information Science*, 7(6), 541-560.
- Luo, W., Hartmann, J., Li, J. & Sysamouth, V. (2000). GIS mapping and analysis of Tai linguistic and settlement patterns in Southern China. *International Journal of Geographic Information Sciences*, 6(2), 129-136.
- Maguire, W. (2012). Mapping the existing phonology of English dialects. *Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics*, 20(1), 84-107. doi:10.1515/dialect-2012-0006.
- Olariu, F. T. & Olariu, V. (2014). The Romanian linguistic cartography in the digitizing era: the electronic atlases. *Journal of the International Society for Dialectology and Geolinguistics*, 22(1), 75-90. doi:10.1515/dialect-2014-0005.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa merkez ağzı (Dialect of Urfa province center)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Radzi, H., Jalaluddin, N. H., Ahmad, Z., Hamzah, S. N., Yusoff, Y. M., & Sanit, N. (2014). Geo-linguistics study on lexical and phonology dialect variations in North Perak, Malaysia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 118, 152-158.
- Ring, H. (2016). Mapmaking for language documentation and description. *Language Documentation & Conservation*, 10, 188-242.
- Sapiro, P. (2018). Back to the future: Applying a current geodemographic classification to historic data to produce trend-based population projections. *Appl. Spatial Analysis*, 11, 121-146. doi:10.1007/s12061-016-9209-z.
- Suwilai, P. & Naraset, P. (1996). *Language and ethnicity on the Korat Plateau*. Thailand: Institute of Language and Culture for Rural Development. <http://hdl.handle.net/2433/187673>.
- Teerarojanarat, S. & Tingsabadh, K. (2008). A GIS-based approach for dialect boundary studies. *Dialectologia*, 6, 55-75.

- Teerarojanarat, T. & Tingsabath, K. (2011). Using GIS for linguistic study: a case of dialect change in the Northeastern Region of Thailand. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 21, 362-371.
- Templin, T., Seidl, A., Wickström, B., & Feichting, G. (2016). Optimal language policy for the preservation of a minority language. *Mathematical Social Sciences*, 81, 8-21.
- Tunçel, H. (2000). Türkiye’de ismi değiştirilen köyler (Renamed villages in Turkey). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Fırat University Journal of Social Science)*, 10(2), 23-34.
- UNESCO. (2018). *Topic: Protection and preservation of originary languages and dialects in a globalized world*. 11 Kasım 2018 tarihinde <https://upaep.mx/micrositios/upamun/unesco.pdf>.

Extended Summary

Geolinguistics is an interdisciplinary field stemming from the combination of process, which leads to the results of language changes, and the language maps, which identify the spatial pattern of language (Hoch & Hayes, 2010, p. 23). It's key theme of research can be described as changes in social use and language distribution, including dialects and idiolects, with a focus on local variations arising from political and cultural differences (Gregory et al., 2009, p. 411-412). Among conventional studies, the term geolinguistics is relatively new, concentrating on the relationship between language and location. Geolinguistics does not only relate to maps, but also to cultural geography.

For all subjects consisting of distribution in time and space, spatial thinking is a fundamental question. Most information regarding an inevitable spatial component must be spatially processed in the form of measurement, mapping, analysis, or imaging, depending on location on Earth (Teerrajanarat & Tingsabadh, 2011a, p. 362-363). Any development on GISs and spatial statistical models provides geographers with significant advantages. Thanks to the contribution from geography and linguistics experts who worked together, validated empirical evidences were beneficial for improving dialect notions (Lee & Kretzschmar, 1993, p. 541). The conventional approach of dialectology is subjective due to vast amount of isogloss corresponding to dozens of lexical variables (Grieve et al., 2011, p. 1-2). Conventional boundary maps are inaccurate, imprecise, and hence unreliable. It is also difficult to draw dialect maps using conventional methods (Teerrajanarat & Tingsabadh, 2011, p. 56-57). Past studies conducted on dialects mainly focused on the phonological characteristics of the language. Linguistic studies, which are a regional variation of dialectology, however, dealt with the spatial dimension of language. Linguistics deals with the syntax, vocabulary, consonants, vowels, and intonation. However, dialectologists deal with the geographical distribution of dialectal characteristics (Teerrajanarat & Tingsabadh, 2011, p. 362-363; Günay Aktaş et al., 2015). Today, research on dialectology is increasing significantly and the multidisciplinary approach is becoming more popular. Analyses of dialects became more systematic with the integration of linguistics into other disciplines, especially geography. In addition, the issue of ethnic characteristics is also being discussed in relation to the creation of good language maps (Ring, 2016).

The main questions of this research are “Is the distribution of the use of characteristic vocal tones that are selected in rural settlements of Eskişehir randomized?” and “Is there any relation between the Turkish groups speaking the Oghuz dialect who settled in the rural areas of Eskişehir in different time periods?”. This study has been conducted on some vocal tones that are not used in colloquial and standard written language but heard in rural areas today. These vocal tones are palatal n /ŋ/, laryngeal h /x/ and open e /ä/ vocal tones.

Various information from previous studies show which constituents use selected characteristic vocal tones (over about 100 years), and qualitative research methods were used for all of these studies (Gemalmaz, 1978; Ercilasun, 1983; Gülensoy, 1988; Caferoğlu, 1994; Korkmaz, 1994b). Although numerous studies set in Turkey

have been conducted by Turkish language and literature experts, the use of a GIS in language and dialect research is very limited and new (Ercilasun, 1983; Gülensoy, 1988; Korkmaz, 1994a; Özçelik, 1997; Gülsevin, 2002; Boz, 2006). The only case of a GIS being used in language and dialect research is the study by Boz and Günay Aktaş (2017). In this study, a dialect map of Eskişehir province has been created.

The data for the research were obtained from compilations made from June to September 2013 in the villages located in the rural areas of Eskişehir, where Manavs, Yörüks, Turkmens, and Balkan immigrants live. Language data were collected through face-to-face interviews. Depending on the consent of the speaker, the audio and video or audio only recordings were made. The recordings were transcribed. The palatal n (/ɲ/), laryngeal h (/x/), and open e (/ä/) vocal tones found in the 300-word text of each village were determined. The transcriptions were checked by Turkish language dialect research specialists, and the aforementioned three characteristic vocal tone were counted to calculate their frequency. The audio frequencies regarding compilations were recorded in the GIS database. Spatial autocorrelation analyses and regression analyses, which are explanatory spatial statistical methods, were conducted using MapInfo 17.2 and GeoDa 1.12 software.

In this study, the results of spatial autocorrelation of characteristic vocal tones revealed that /ɲ/ vocal tone and /x/ vocal tone show global positive spatial correlation, while spatial clustering is insignificant for /ä/ vocal tones. This situation may be due to the small number of emigrant villages and their dispersed settlement within the boundaries of the province. In this study, whether a relation exists between Turkish groups speaking Oghuz dialect who settled in Eskişehir in different time periods was investigated based on the use of /ɲ/, /x/ and /ä/ vocal tones.

- /ɲ/ vocal tone is used by Manavs, Yörüks and Turkmens. It is understood that these groups also use /ɲ/ vocal tone with different frequencies. This vocal tone is mostly used by Manavs, followed by Yörüks and Turkmens.
- The use /x/ vocal tone is significant for Yörüks and Turkmens. It was found that Turkmens use /x/ vocal tone quite often when compared to Yörüks.
- /ä/ vocal tone is used by Balkan immigrants.

The results obtained from numerous studies that have been conducted by using qualitative research methods were achieved by using quantitative research methods. Therefore, this is a pioneering study in terms of the use of spatial statistical methods in relation with language and dialect characteristics. The correlations determined by spatial statistics will be guiding to obtain objective and reproducible results in geolinguistic studies. The method applied has an innovative perspective on language researches. The use of spatial statistical methods in dialect researches will contribute to the literature and application studies. This method which is used with the vocal tones for Turkish, a head-final language, can also be used for head-initial, radical, or inflected languages.

YABANCILARA TÜRKÇE ÖĞRETİMİNE BÜRÜN BİLİMSEL BİR YAKLAŞIM -BOŞNAK KONUŞURLARIN TÜRKÇE VURGU ÜRETİMLERİ¹

Gönül ERDEM NAS* - Büşra AKBULUT**

Özet

Dilin ses yapısını oluşturan unsurlar, “parçalar” ve “parçalarüstü birimler” olmak üzere iki bölüme ayrılır. Parçalar, “ünlü” ve “ünsüz” adını verdiğimiz ses birimleri ile ilgiliyken dilin parçalarüstü birimleri bütüncül bir parça üzerinden işlev gören vurgu, ton, ezgi, durak gibi bürün bilimsel unsurları içermektedir. Bürün özellikleri dilin yapısal özelliklerini oluşturan birimleri doğrudan etkilemektedir. Bu etki, bürün özelliğine sahip diller için geçerli olmakla birlikte yeni bir dil öğreniminde hedef dili de etkilemektedir. Hedef dili öğrenen bireyin bu dildeki yapısal unsurları doğru şekillendirmesi, doğru bürün edinimiyle mümkün olmaktadır. Bürün öğeleri, parçalı birimlerin duygu, düşünce ve anlamını doğrudan etkilediğinden dil ediniminde bu birimlerin yapısal özellikler ile eş zamanlı edinilmesini gerektirmektedir. Bu sebeple, hedef dildeki parçalı birimlerin yanı sıra vurgu gibi parçalarüstü birimlerin de anlamlı ve yerinde gerçekleştirilmesi, başta konuşma becerisi olmak üzere temel dil becerilerinin gelişimi için önemli ve faydalıdır. Bu anlamda gelişen teknoloji, bürünsel özelliklerin *PRAAT* gibi ses analiz programları aracılığıyla bilgisayar ortamında görünür hâle getirilmesini mümkün kılmaktadır. Bu çalışmada, ana dili Boşnakça olan 15-20 yaş aralığındaki 25’i kadın 15’i erkek 40 konuşurun Türkçe sesletimlerindeki cümle ve sözcük vurgu üretimleri incelenmiştir. Boşnak

¹ Bu makale “Yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan okuma metinlerinin Türkçenin sesletimi edinimine etkisi (Bosna Hersek örneği)” adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doç. Dr., Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, gerdem@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8100-3884.

** Bartın Üniversitesi TÖMER, busrakoseoglu96@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6960-844X.

konusurların Türkçe vurgu üretimleri *PRAAT* (Boersma ve Weenink, 2020) programı ile ölçülmüş ve ulaşılan vurgu grafikleri çerçevesinde yorumlanmıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, temel seviyedeki Boşnak konuşurlarının seslendirdiği okuma metinlerindeki Türkçe cümle ve sözcük vurguları çoğu kez ana dili konuşurlarının sesletimi ile örtüşmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vurgu, *PRAAT*, parçalarüstü birimler, yabancılara Türkçe öğretimi.

A PROSODIC APPROACH TO TEACHING TURKISH TO FOREIGNERS - TURKISH STRESS PRODUCTIONS OF BOSNIAN SPEAKERS

Abstract

The elements that constitute the sound structure of the language are divided into two parts as “segmental” and “suprasegmental”. While the parts are related to the phonemes we call “vowel” and “consonant”, suprasegmental units of the language include prosodic features such as stress, tone, rhythm, and pause that function over a holistic part. Prosodic features directly affect the units that constitute the structural features of the language. Although this effect is valid for prosodic languages, it also affects the target language in learning a new language process. It is possible for an individual learning the target language to shape the structural elements in this language correctly, by acquiring the correct prosody. Since the prosodic units directly affect the emotion, thought and meaning of the fragmented units, it is necessary to acquire these units simultaneously with the structural features in language acquisition. For this reason, it is important and useful for the development of basic language skills, especially speaking skills, to carry out meaningful and appropriate suprasegmental units such as emphasis, as well as fragmentary units in the target language. In this sense, the developing technology makes it possible to make prosodic features visible in the computer environment through sound analysis programs such as *PRAAT*. In this study, sentence and word stress productions in Turkish pronunciations of 25 female and 15 male speakers between the ages of 15-20 whose mother tongue is Bosnian are examined. The Turkish stress production of Bosnian speakers was measured with the *PRAAT* (Boersma & Weenink, 2020) program and interpreted within the framework of the achieved stress graphics. According to the results obtained from the research, it was determined that the Turkish sentence and word stresses in the reading texts vocalised by the Bosnian speakers at the basic level often do not match the pronunciation of the native speakers.

Keywords: Stress, *PRAAT*, suprasegmental units, teaching Turkish to foreigners.

Giriş

Nörolojik, kassal, akustik ve işitsel süreçleri içeren konuşma, dil yapısının anlamlandırılması ve uygulanmasına yönelik kavramsal bir beceri alanını ifade eder. Bilgiyi üretmeyi içeren bu etkileşimli beceri, aktarılmak istenen iletiyi hedef dilin dil bilgisi, sözcük, akıcılık gibi uzantıları çerçevesinde zihinsel bir hazırlık süreciyle karşıya iletmeyi amaçlar (Peterson, 1958, s. 402). Zihninde hedef dildeki ses ve ses öğeleri ile anlamlı dizgeler oluşturma çabasına giren dil kullanıcısından, söz konusu anlam yığınına hedef dilin ses, yapı ve cümle bilgisini kullanarak sözlü birer iletiye dönüştürmesi beklenir. Bu anlamda seslerin doğru ve amacına uygun sesletimi, hedef dilin ana konusurlarıyla kurulabilecek ilk temastır (Erdem Nas, 2020, s. 706). Dolayısıyla yabancı bir dilin sözlü iletişimde etkili bir şekilde kullanımı, ses birimlerinin hedef dildeki fonetik kurallarına uygun bir şekilde doğru zamanda ve doğru yerden üretimi ile başlar.

Sesletim çoğu kez seslerin edinimi ve yerinde üretimi şeklinde değerlendirilse de sesletim becerisini yalnızca ses birimlerinin kavranması, anlaşılması ve seslendirilmesi gibi parçasal düzeyle ilişkilendirmek yeterli değildir. Sesletim, parçalı (*segmental*) birimlerin yanı sıra dildeki sözcük, öbek ve cümlelerin anlamsal boyutunu ortaya koyan parçalarüstü (*suprasegmental*) unsurların da ifadesidir (Tekin, 2020, s. 34). Parçasal düzey, bir dilin seslerinin algılanıp üretilmesi ile ilgiliyken parçalarüstü birimler vurgu, ton, ezgi gibi faktörlerin uyum içerisinde kullanılması ile ilgilidir. Konuşmanın başlangıcından sonuna dek oluşan dizgenin tümü vurgu, hız, tonlama, ses perdesindeki yükselme ve alçalmaları içeren bürünü taşır.

Dilin ses dizgesi yalnızca ünlü, ünsüz, yarı ünlü, ikiz ünlü gibi parça ses birimlerinin belirli dizilişlerde bir araya gelmesi ile oluşmaz (Eker, 2007, s. 39). Konuşma anında sesin yüksekliği, alçaklığı, hızı gibi ses bilimsel niteliklerini yansıtan birtakım unsurlar parçalardan bağımsız olarak konuşmayı sıradan bir ses dizgesi olmaktan çıkarır. Dilin akustik özellikleri bağlamında sesin frekansı, süresi, şiddeti gibi tasarruflarıyla ilgili olan parçalarüstü birimler, konuşmanın ritmik ve tonal özelliklerini tanımladığı ve parçasal birimlere göre daha büyük konuşma parçalarını kapsadığı için dilin bürün dizgesini oluşturmaktadır (Tekin, 2020, s. 350). Dile anlam ve duygu değeri yükleyerek parçalı ses birimleri ile ifade edilemeyen tüm ifadeler vurgu, ton, ezgi, durak, kavşak, süre gibi bürün dizgeleri ile alıcısına ulaştırılır. İfade ile anlam arasındaki uyumu gösteren ve böylece anlam ayırıcı özelliklere sahip olan bu bileşenler, alfabe düzleminde gösterilemezler ve yazı dilindeki karşılıkları noktalama işaretleridir. Dilin hece, sözcük ya da cümle gibi kısımlarından oluşmuş parçalarüstü birimleri, ses birimleri ile ifade edilemeyen nitelikleri barındırmaları bakımından parçalı birimlerinden ayrılır. Bu özelliği ile konuşma ve okumayı sıradan bir ses dizisi

olmaktan çıkararak psikolojik temelli yapısını oluşturan vurgu, ton, ezgi, durak, süre, kavşak gibi parçalarüstü bileşenlerin tespitinde konuşmanın akustik özellikleri olan perde, frekans, süre, şiddet gibi öğelerinden faydalanılabilir (Çetin, 2008, s. 1-22). Parçalarüstü birimlerin ayırımına daha çok işitsel ses bilgisiyle ulaşılsa da günümüz teknolojisi ile birlikte, konuşma sesleri akustik bakımından fonetik laboratuvarlarında teknik cihazlar ve gelişen ses analiz programları yardımıyla incelenilmekte; sesin şiddeti, sesin titreşim sıklığı, vurgu, ton, ezgi, süre, durak ve kavşak gibi unsurlar görünür hâle getirilebilmektedir.

Dil öğrenimi sırasında, hedef dilin parçalı ses birimleri ile eş zamanlı olarak söz konusu bürün birimi unsurlarının da bilinçli ve doğru bir şekilde algılanarak çözümlenebilmesi gerekir. Bu, dilin kullanımı bağlamında duyulan seslerin kavranması, anlaşılması veya yorumlanması için algılanmasını ifade eder. Ancak parçalarüstü birimlerin anlam ve içeriğe uygun üretimi ile vurgulanmak istenen noktaların dinleyenler tarafından doğru anlaşılması, ana dili konuşurlarının konuştuğu dilin edinimi esnasında doğal biçimde gerçekleşiyor olsa da bu durum hedef dil için bu kadar basit olmamaktadır. İki dil arasındaki fonetik farklılıklara rağmen hedef dildeki vurgu gibi parçalarüstü sesletim kalıpları dil öğrenenleri tarafından ana dildekine benzer nitelikte üretilebilir (Saadah, 2011, s. 120). O hâlde, hedef dildeki sesletim yetisi için ses-anlam ilişkisi bakımından hedef dildeki parçalı ve parçalarüstü özelliklerin tümü bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bunun için yabancı öğrencilerin hedef dili seslettiği sıradaki bürünsel özelliklere dair sesletim çıktıları, ses analiz programları yardımıyla somut bir şekilde karakterize edilebilir. Araştırmada, Türkçe öğrenen ve yaşları 15-20 arasında değişen Boşnak öğrencilerin yabancı dil olarak Türkçe öğrenimi sırasında Türkçe sözcük ve cümle vurgu üretimleri incelenmiştir. Her birinin ana dili Boşnakça olan 25'i kadın ve 15'i erkek olmak üzere toplam 40 Boşnak öğrenciden alınan ses kayıtlarındaki vurgu görünümüleri *PRAAT* (Boersma ve Weenink, 2020) ses analiz programı ile incelenmiştir. Böylece Boşnak öğrencilerin sesli okuma sırasındaki ses kayıtlarının çözümlendiği çalışmada, parçalarüstü birimlerin bilgisayar ortamında görünür hâle getirilmesi ile Boşnak öğrencilerin sesletim yeterlilikleri sözcük ve cümle vurgu görünümüleri esasında değerlendirilmiştir.

Vurgu

Vurgu, ses bilgisinde bir heceyi üretirken sesletimdeki gücün derecesini belirtmek için kullanılan bir terimdir. Bir sözcükte genelde ayırım vurgulu ve vurgusuz heceler arasındadır ve gösterimi ['] biçimindedir. Konuşma esnasında vurgulu hecenin ses yüksekliğinin artmasıyla o hecenin önemi ortaya çıkarılır. Ses biliminde ise vurgu daha çok cümle yapılarında kendini hissettiren bir terimdir. Buna göre ise cümle oluşturulurken sesin alçalıp yükseldiği sözcükler vurgu içerir ya da içermez. Amerikan yapısalci geleneğine göre

vurgu birimleri güçlüden zayıfa doğru birincil, ikincil, üçüncül ve en zayıf olan dördüncül olarak sıralanır. Bu tür bir ayırım yalnızca cümleden bağımsız sözcük ya da sözcük öbeğinde tespit edilebilir. Yapısalcılara alternatif olarak ortaya çıkan görüşlerde ise vurgu farklı tür ve derecelerle tanımlanmıştır. Diller arası karşılaştırma yapılırken sözcük içinde vurgulu hecenin düşmesi gibi durumların not edilmesi önemlidir. Her dilin kendine özgü bütün özellikleri bulunur. Bazı dillerde sabit vurgu bulunurken (çok heceli sözcüklerde vurgunun daima sondan bir önceki hecede bulunduğu Galce gibi) bazı dillerde ise vurgu hareketli olabilir (İngilizce gibi) (Crystal, 2008, s. 455).

Parçalarüstü ses birimi olarak işlev gören vurgu, bir sözcük veya kelime grubunda, bir hecenin; bir cümlede ise bir sözcüğün diğerlerine göre görece daha belirgin bir şekilde yani daha baskılı, daha yüksek tonlu ve daha uzun süreyle sesletilmesi eylemidir. Konuşma sürecinde aktarılmak istenen anlama göre şiddetlenen baskılı nefes verme hareketiyle belirlenir (Dursunoğlu, 2006, s. 268). Vurgulu ses, aktarılmak istenen iletide anlam boyutuna yön verecek aynı ses ve söz dizimine sahip cümlelerde anlam farklılığı yaratır (Tekin, 2020, s. 38). Üstelik sözcükler arasında anlam farklılıklarının yanında, önem verilmesi istenen sözcük ya da kelime grubu, vurgu ile daha belirgin hâle getirilebilir. Demircan'a göre, fizyolojik olarak vurgulu heceyi "sesleten" ve "dinleyen" rolünde iki türlü tanımlamak gerekir. Sesleten rolünde, vurgu atışıyla güçlendirilmiş bir göğüs atışından bahsetmek mümkünken dinleyen açısından vurgulu hece ses yüksekliği ile algılanabilir (Demircan, 2015, s. 124). Dolayısıyla, bürünel özelliklerin en temel göstergelerinden biri olan vurgu, hedef dildeki iletişim sürecine netlik kazandıran en önemli unsurlardan biridir.

Vurgu; bir sözce, tümce ya da sözcükteki belli bir yerde oluşan akustik belirginliktir. Vurgulu sözcüklerin hareketini F0 takip eder. Söylem düzeyindeki akustik belirginlik içeren birincil vurgu, sözlüksel olarak belirtilen sözcüklere karşı gelebilirken bazı durumlarda bu sözcüklere denk gelmeyebilir. Şöyle ki, bazı bağlamlarda sözlüksel olarak belirtilmeyen sözcükler vurguyu alabilir. Bu durum cümle vurgusunda bulunur. Örneğin bazı dillerde edatlar vurguyu cümle içerisinde almazken bazı bağlamsal cümle kuruluşlarında vurgu edat üzerine kayabilir bu tamamen vurgunun tonlamayla olan ilişkisinden doğar (Kuder, 2019, s. 9).

İlgili teorik çalışmalardaki vurgu tanımları incelendiğinde, vurgunun temelde bir hece veya sözcük üzerindeki soluk baskısı olarak nitelendirildiği görülmektedir, fakat vurgunun yalnızca hece üzerindeki soluk baskısıyla oluştuğu tanımı yeterli değildir. Buna göre, anlaşılır bir vurgunun ortaya çıkması, bu soluk baskısının o hece üzerindeki süresinin uzunluğunun artması ile mümkün olabilir. Böylece bir bütünlük içinde oluşturulan hece, dinleyen için sözcük içerisinde ayırt edici bir özellik kazanır (Erdem Nas, 2019, s. 666). Bu anlamda vurgu, ünlü ve ünsüzlerin eklenmesini ve söyleyişte uzamasını sağlaması sebebiyle bürünel özelliklerin en temel göstergelerinden kabul edilir.

Türkçede Vurgu

Türkçe sesletim süreci boyunca vurgunun iki ayrı düzeyde “ayırıcı” işlevinden söz edilebilir: sözcük ve cümle vurgusu (Demircan, 1981, s. 157). Vurgu, diğer dillerde olduğu gibi Türkçe için de sözcük ve cümle düzeyinde çeşitli niteliklere sahip, anlam ayırıcı bir birimdir.

Türkçedeki sözcüksel vurgu dereceleri işlevsel açıdan “vurgulu ya da birinci derece vurgulu” ve “vurgusuz ya da ikinci derece vurgulu” olmak üzere iki şekilde tanımlanır. Türkçedeki vurgu yapılanışını yalın, türemiş ve söz dizimsel boyutta inceleyen Demircan, vurgunun sözcüklerin kök ve eklerinde farklılık gösterdiğine dikkat çekmektedir (2015, s. 126). Buna göre, tek heceli sözcüklerde vurgu o hecede iken sözcüğün türetme veya çekim eki alması, vurgusunun da yer değiştirmesi ile sonuçlanır. İki veya daha fazla heceden oluşabilen kök sözcüklerin vurgu görünümünün farklılık göstermesi ise sözcüğün Türkçe veya alıntı olması ile ilgilidir. Demircan kök vurgusunu “vurgusu sonda olanlar” ve “vurgusu sonda olmayanlar” şeklinde sınıflandırmış; TDK tarafınca yayımlanan *Türkçe Sözlük*'ün 5. baskısında vurgusu son hecenin dışında bulunan isim soylu sözcüklerin vurgu görünümünün hangi hece üzerinde gerçekleştiğini incelemiştir (1981, s. 158). Birden fazla hecelerden oluşan sözcüklerde tıpkı diğer dillerde de olduğu gibi birden fazla vurgu bulunabilir. Bunlar, yine diğer dillere benzer nitelikte birincil vurgu, ikincil vurgu ve bazen zayıf olmakla birlikte üçüncül vurgu şeklinde nitelendirilir. Ne var ki tanımlanmasında ve tespitinde, sesin frekans (sıklık), temel frekans, perde, şiddet gibi fiziki ve akustik özelliklerinden faydalanılan Türkçe sözcüklerin vurgu görünümleri ses analiz programlarıyla incelendiğinde, sabit ve değişmez çıktılar ile karşılaşılacaktır. Diğer bir ifade ile son hece vurgusu gerçekliği gibi tanımlar her zaman ve her sözcük yapısı için ses programları verileri ile bir bütünlük oluşturmamaktadır (Erdem Nas, 2019, s. 667). Ergenç bu durumu, Türkçenin bağlantılı bir dil olması ve isim veya kök sözcüğe eklenen eklerin taşıdığı özellikler nedeniyle dilin işleyişinde vurguda belirleyici olması ile ilişkilendirir (2002, s. 29). Dolayısıyla sözcük vurguları için kesin ve net bir tanım yapılamadığından çalışmada, vurgunun Türkçe sözcüklerde eklenme sırasında hangi heceler üzerinde yoğunlaştığına dair tespitite aşağıdaki genel tanımlar takip edilmiştir. Buna göre, Türkçe sözcüklerde anlam farkı yaratan vurgu sözcüklerin ilk ya da orta hecelerinde bulunabilse de genellikle son hecede yer alır.

Buna göre,

a. *Türkçe Sözcüklerin Son Hecesinde Vurgu*

- Türkçe isim ve fiil köklerinde vurgu genellikle son hecededir (Ergenç, 2002, s. 29; Güler ve Hengirmen, 2005, s. 83): **çiçek**, **önlem**; **almak**, **gülmek**.

- Türkçe isim ve fiil soylu sözcüklerde üzerine vurgu almayan bir ekle kesilmediği sürece sözcüğün son hecesine kadar gider (Ergenç, 2002, s. 30): **okul-okullar-okullardan**.
- Birleşen sözcüklerin ilk sözcüğü birden fazla heceden oluşuyorsa vurgu ilk sözcüğün son hecesinde bulunmaktadır (Erdem Nas, 2019, s. 675): **ayşekadın, civanperçemi, karafatma**.
- İnsan ve hayvan adlarında vurgu genellikle son hecededir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 83): **Serpil, Ümit, Pamuk**.
- Renk bildiren sözcüklerde vurgu son hecededir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 83): **beyaz, kırmızı, turuncu**.

b. Türkçe Sözcüklerin Ön Hecesinde Vurgu:

- Pekiştirme sıfatlarının geldiği sözcüklerde vurgu ilk hecededir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 86): **bembeyaz, simsiyah, sımsıkı**.
- Birleşen sözcüklerin ilk sözcüğü tek heceli oluşmuşsa vurgu tek ve o hece üzerinde bulunmaktadır (Erdem Nas, 2019, s. 675): **yüzbaşı, birçok, beştaş**.
- Ünlem görevi üstlenen sözcüklerde vurgu ilk hecededir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 86): **eyvah!, aferin!, haydi**.
- İki heceli yer adlarında vurgu genellikle ilk hecededir (Ergenç, 2002, s. 33): **Bartın, Samsun, Bursa**.
- Sözcük başındaki dört sesli heceler vurguyu üzerine çekmektedir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 87): **Türkçe, çiftçi**.

c. Türkçe Sözcüklerin Orta Hecesinde Vurgu:

- Türkçe sözcüklerde orta hecede vurgu çok azdır. Orta hecesinde vurgu barındıran sözcükler genellikle alıntı sözcüklerdir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 87): **üniversite, gazete, lokanta**.
- İkillemelerde vurgu, birinci sözcüğün vurgulu hecesinin üzerinde bulunur (Ergenç, 2002, s. 34): **gizli gizli, şıpır şıpır**.
- İki heceli pekiştirme sıfatlarında vurgu ikinci hecededir (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 86): **sapasağlam, yapayalnız, çırılçıplak**.
- Ad soylu sözcüklere gelen ek fiil vurguyu orta hecelere kaydırır (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 87): **fakiriz, tembelsiniz, zenginiz**.
- Fiil veya isim köküne getirilen eklerden birisi üzerine vurguyu çekmeyen bir ekse, sözcük vurgusu bu ekten önceki hecede kalır (Ergenç, 2002, s. 30): **koşuyorum, koşmuştu**.

Sözcüklerden birinin konuşma veya okuma sırasında diğerlerine göre daha baskılı ve kuvvetli söylenmesi ile cümlede anlam farkı yaratan cümle vurgusunun söz düzeyindeki işlevi, bilgi veren bir ögeyi ön plana çıkarmaktır. Cümle vurgularında sözcük vurguları değişmez ancak sözcük vurgularında olduğu gibi hecelere değil sözcüklere odaklanılır (Güler ve Hengirmen, 2005, s. 93). Bu nedenle, sözcüklerin yeri cümlede belirtilmek istenen anlama göre değiştirilebilir. Demircan bu vurgulama işlemini “odaklama” terimi ile tanımlar (1981, s. 158). Buna göre cümlenin anlamına, türüne ve yapısına göre Türkçede beş ayrı tür odaklamadan söz edilebilir:

- Cümlede vurgulanmak istenen sözcük, yüklemün önüne gelir: “Şimdi **eve** gidiyoruz.”
- Cümlede herhangi bir söz dizimi değişikliğine gidilmeden vurgulanmak istenen sözcük daha baskın ve belirgin seslendirilir: “Biz dün **pikniğe** gittik.” / “Biz **dün** pikniğe gittik” / “Biz dün pikniğe **gittik**.” / “**Biz** dün pikniğe gittik.”
- Vurgulanmak istenen sözcük yüklemden sonraya atılarak cümlenin yapısı devrik yapılır. Böylece vurgulanmak istenen sözcük daha baskılı ve belirgin söylenir: “**Duydun** mu dünkü tartışmayı?”
- Cümledeki edatlar vurgulanmak istenen sözcüğün ardına veya önüne getirilir: “Öğrenciler yemek **yedi** mi?” / “Öğrenciler **yemek** mi yedi?”
- Kısıtlı da olsa cümlenin anlamına bağlı olarak aynı sözcüğün vurgulanan hecesinin yeri değiştirilir: “Arkadaşlarından **biri** geldi.” / “Arkadaşlarından **biri** geldi.” (Demircan, 1981, s. 159-162)

Türkçede vurgunun sözlüksel ya da düzenli psikolinguistik bir gerçekliğe sahip olduğu görüşü de bulunmaktadır. Son hece vurgusu taşıyan sözcükler vurgusuz sözcükler gibi değildir ve bu sebeple dilin perde-vurgu sistemine sahip olduğuna dair kesin bir veri içermezler. Türkçenin Fransızca ve Japonca gibi farklı ve tartışmaya açık sözce düzeyinde zayıf bir perdeleme sistemi olduğuna dair görüşler de Türkçenin tam anlamıyla her cümle için kesin vurgu görünümü yargısının varlığına şüpheyle yaklaşmaktadır (Kabak, 2016, s. 17).

Yöntem

Evrenini yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Boşnak öğrencilerin oluşturduğu çalışmanın örneklemini Bosna Hersek’te JU Srednja Ekonomska i Ugostiteljko Turisticka Škola ve JU Srednja Škola Stolac liseleri ile OŠ Vrapčići, OŠ Bijelo Polje ve OŠ Zalik ortaokullarında A1 ve A2 dil yeterlilik seviyelerinde Türkçe öğrenen 15-20 yaş aralığındaki 25 kadın ve 15 erkek toplam 40 Boşnak öğrenciden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin her birinin ana dili Boşnakçadır. Ayrıca çalışmada, aynı okuma metinlerinin ana dilde de seslen-

dirilmesi ve böylece elde edilen verilen karşılaştırılabilmesi adına üç kadın ve üç erkek olmak üzere ana dili Türkçe olan 15-20 yaş aralığındaki altı katılımcı daha yer almaktadır. Buna göre CEFR 2020 esas alındığında, A1 düzeyi öğrencilerinin günlük sözcük ve cümlelerin parçalarüstü özelliklerinin A1 düzeyi öğrencileri için anlaşılabilir olduğu; A2 düzeyi öğrencilerinin ise basit sözcüklerin ve cümlelerin sınırlı bir bağlamdaki parçalarüstü özelliklerini anlaşılır bir şekilde kullanılabilecekleri öngörülmüştür (CEFR, 2020, s. 134).

Çalışmada, Türkçe öğrenen temel seviyedeki 25 kadın ve 15 erkek Boşnak öğrencinin 12 okuma metnini okudukları sırada seslendirdikleri 203 cümle ve 1.454 sözcüğe dair vurgu üretimleri incelenmiştir. Ancak araştırma çok kapsamlı ve hacimli olduğundan, araştırma sonucunda elde edilen vurgu grafiklerinin tümüne değil; Boşnak öğrencilerin cümle ve sözcük vurgu üretimlerini ortaya koyacak nitelikteki birkaç vurgu grafik şekline yer verilmiştir. Çalışmada Paul Boersma ve David Weenink tarafından geliştirilen, dil bilimi çalışmalarına yardımcı olunması için tasarlanmış ücretsiz bir ses analiz programı olan *PRAAT 6.1.42* (Boersma ve Weenink, 2020) ses çözümleme programı kullanılmıştır. Cinsiyet faktörü önemli bir değişken olmadığından okuma metinlerinin cümle ve sözcük düzeyindeki vurgu görünümüleri, Boşnak katılımcıların tümü ve ana dili konuşurlarının tümü göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Buna göre, okuma metinlerindeki cümlelerin her biri ayrıca ele alınmış; cümle vurgusunun hangi sözcük üzerinde gerçekleştiği ve sözcük düzeyindeki vurguların hangi heceler üzerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Türkçe cümle düzeyindeki vurguyu yüklemden önceki sözcük üzerinde gerçekleştiren Türk ana dili konuşurlarının cümle vurgularına dair ortalama vurgu grafiklerine yer verilmemiş; Boşnak katılımcıların seslendirdikleri cümlelerdeki vurgulu sözcüğe dair ortalama bir vurgu görünümü *PRAAT* ses analiz programı ile ulaşılan vurgu grafiği ile gösterilmiştir. Yine Bosna Hersekli öğrencilerin sözcük düzeyindeki vurguları hangi hece üzerinde gerçekleştirdiklerinin tespitinde de vurgu hecelerinin ana dili konuşurları ile ortak olduğu sözcükler için ortalama bir formant grafiği sunulmamıştır. Yalnızca söz konusu sözcüklere dair vurguların bulunduğu heceler hakkındaki bulgulardan bahsedilmiş, hece vurgularının ana dili konuşurları ile Boşnak katılımcılar arasında farklılık gösteren sözcüklerdeki görünümüleri ise ortalama vurgu görünümünün sunulduğu grafikler ile gösterilmiştir. Bulgular bölümünde Boşnak konuşurların Türkçe sözcük ve cümle vurgu görünümüne dair ortalama vurgu grafiklerinden elde edilen veriler, ana dili konuşurlarının sonuçları ile karşılaştırılarak sonuç bölümünde yorumlanmıştır.

Bulgular ve Yorum

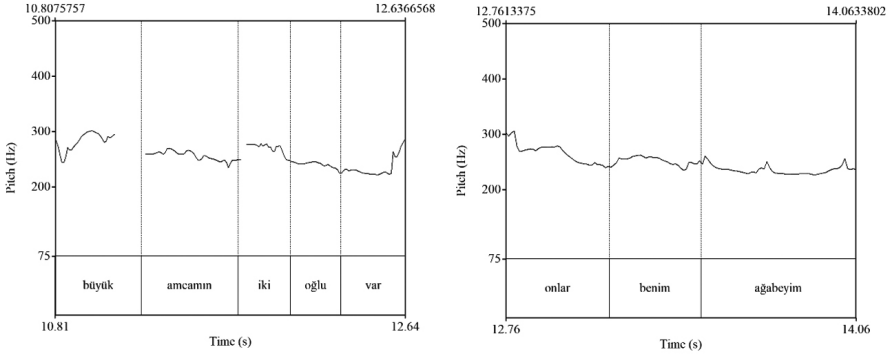
Araştırmada, Yunus Emre Enstitüsüne ait olan *Yedi İklim* A1 (2018, s. 34, 52, 58, 59, 69, 87, 89, 98, 99, 100, 131) ve A2 (2015, s. 148) ders kitaplarında-

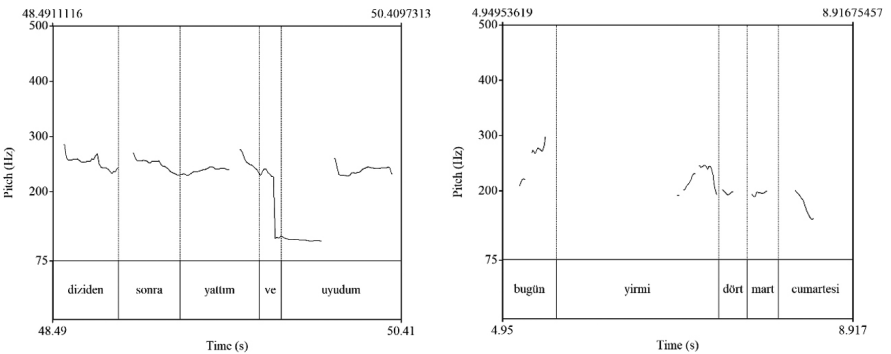
ki “Serbest Okuma”, “Okuyalım Yazalım”, “Okuyalım İşaretleyelim”, “Okuyalım Cevaplayalım” ve “Okuyalım İnceleyelim” başlıklı 12 okuma metni içerisindeki 203 cümle ve 1.454 sözcüğün tümü için sırasıyla sözcük ve hece düzeyindeki vurgu görünümü tespit edilmiştir. Ancak daha önce de bahsedildiği gibi elde edilen vurgu grafiklerinin tümüne değil; Boşnak öğrencilerin cümle ve sözcük vurgu üretimlerini ortaya koyacak nitelikteki birkaç vurgu grafik şekline yer verilmiştir.

1. Okuma Metinlerindeki Cümle Vurguları

Ana dili Boşnakça olan öğrenciler Türkçe cümlelerdeki vurguyu ilk sözcük üzerinde gerçekleştirmiştir:

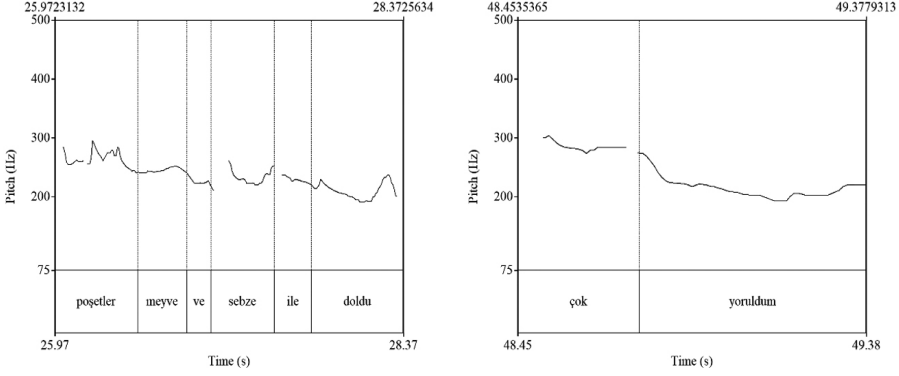

Şekil 1: “Büyük amcamın iki oğlu var.” ve “Onlar benim ağabeyim.” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Büyük amcamın iki oğlu var.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Onlar benim ağabeyim.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

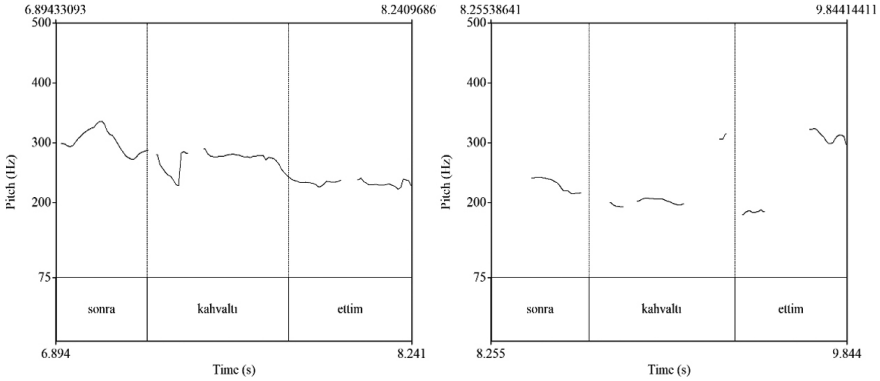
Şekil 2: “Diziden sonra yattım ve uyudum” ve “Bugün yirmi dört Mart Cumartesi.” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Diziden sonra yattım ve uyudum.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Bugün yirmi dört Mart Cumartesi.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

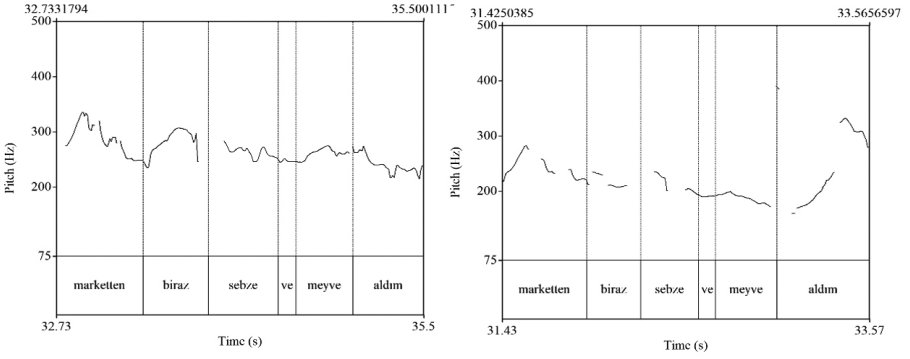

Şekil 3: “Poşetler meyve ve sebze ile doldu” ve “Çok yoruldu” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Poşetler meyve ve sebze ile doldu.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Çok yoruldu.” cümlesine ait ortalama görünümünü göstermektedir.

Ana dili Boşnakça olan öğrencilerin büyük çoğunluğu Türkçe cümlelerdeki vurguyu ilk sözcük üzerinde gerçekleştirirse de az sayıda Boşnak öğrenci aynı cümlelerdeki yüklemi vurgulamıştır:

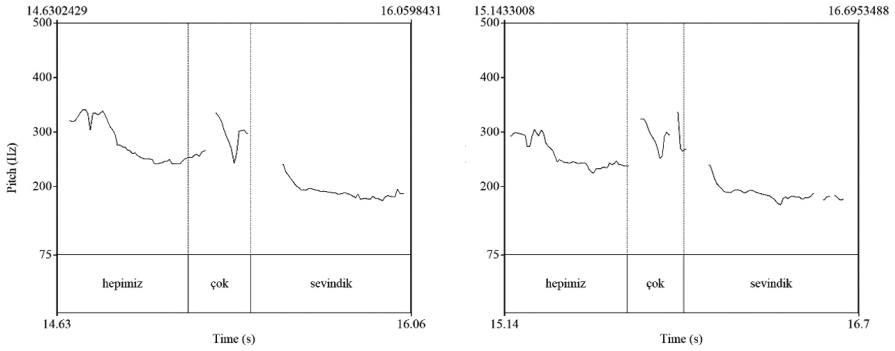

Şekil 4: “Sonra kahvaltı ettim.” cümlesine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “Sonra kahvaltı ettim.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “Sonra kahvaltı ettim.” cümlesine ait ortalama görünümünü göstermektedir.

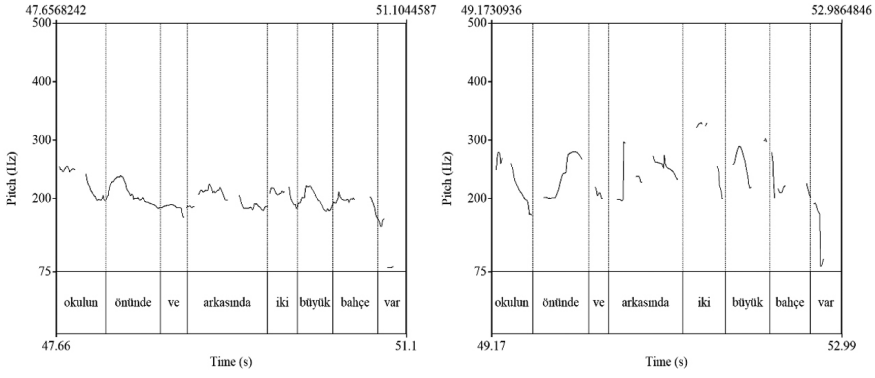

Şekil 5: “Marketten biraz sebze ve meyve aldım.” cümlesine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “Marketten biraz sebze ve meyve aldım.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “Marketten biraz sebze ve meyve aldım.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Ana dili Boşnakça olan öğrencilerin büyük çoğunluğu Türkçe cümlelerdeki vurguyu ilk sözcük üzerinde gerçekleştirirken diğer öğrenciler aynı cümledeki orta sözcükleri vurgulamıştır:

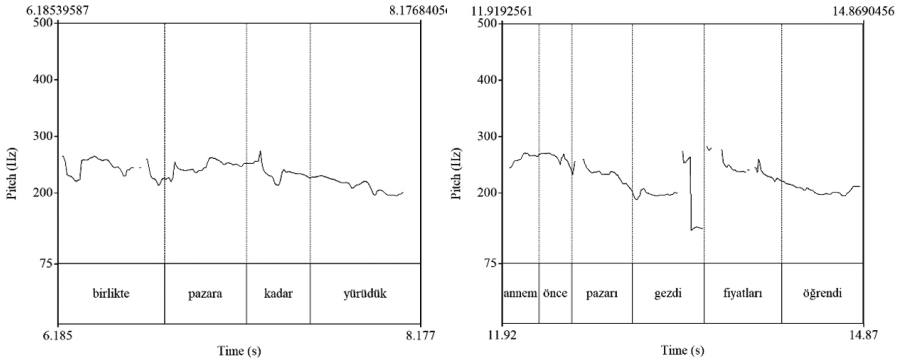

Şekil 6: “Hepimiz çok sevindik.” cümlesine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “Hepimiz çok sevindik.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “Hepimiz çok sevindik.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

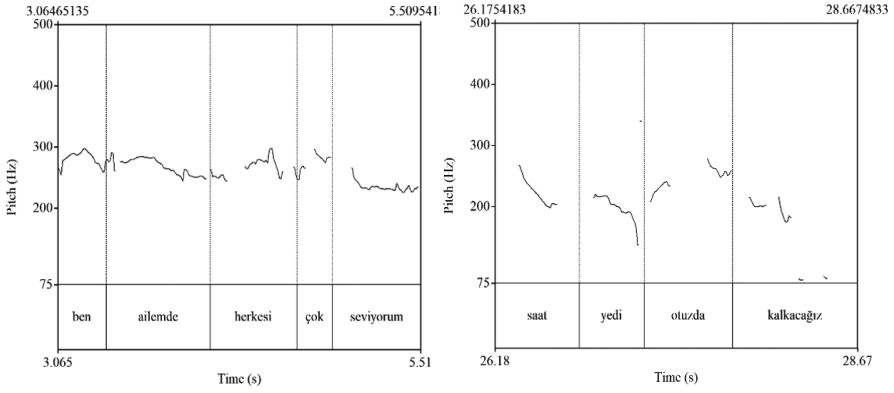

Şekil 7: “Okulun önünde ve arkasında iki büyük bahçe var.” cümlesine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “Okulun önünde ve arkasında iki büyük bahçe var.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “Okulun önünde ve arkasında iki büyük bahçe var.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Boşnak konuşurlar tarafından seslendirilen kimi Türkçe cümlelerde orta sözcükler vurgulanmıştır:

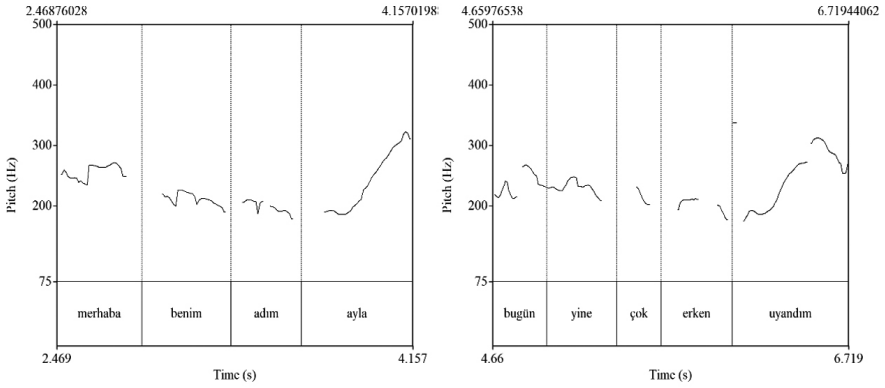

Şekil 8: “Birlikte pazara kadar yürüdük.” ve “Annem önce pazarı gezdi, fiyatları öğrendi.” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Birlikte pazara kadar yürüdük.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Annem önce pazarı gezdi, fiyatları öğrendi.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

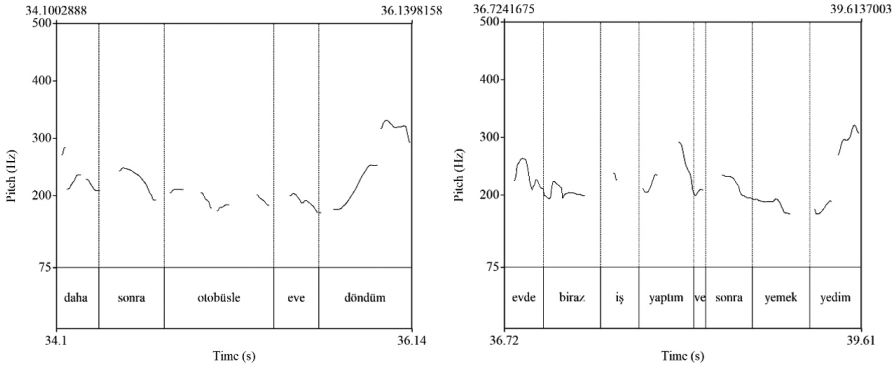

Şekil 9: “Ben ailemde herkesi çok seviyorum.” ve “Saat yedi otuzda kalkacağız.” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Ben ailemde herkesi çok seviyorum.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Saat yedi otuzda kalkacağız.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Ana dili Boşnakça olan öğrenciler Türkçe cümlelerdeki vurguyu kimi zaman ise yüklem üzerinde gerçekleştirmiştir:

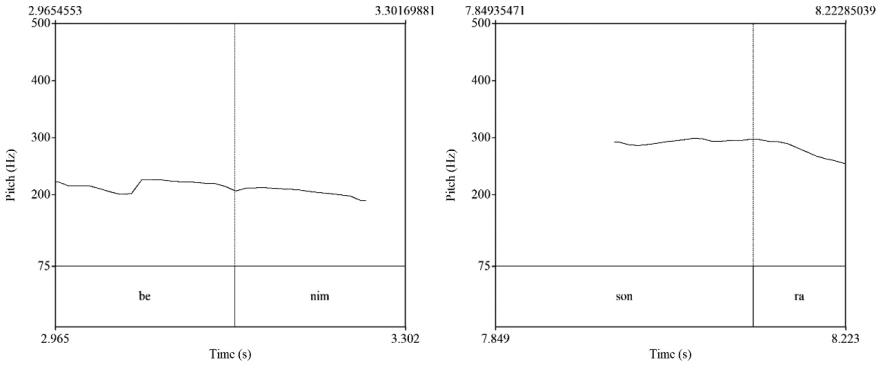
Şekil 10: “Merhaba benim adım Ayla.” ve “Bugün yine çok erken uyandım.” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Merhaba benim adım Ayla.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Bugün yine çok erken uyandım.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

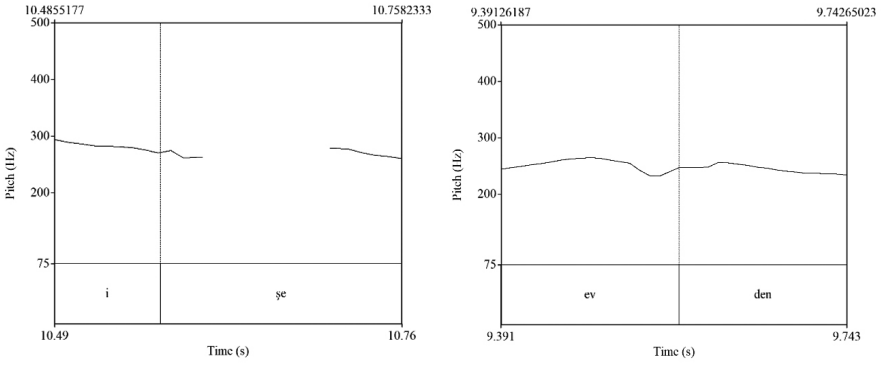
Şekil 11: “Daha sonra otobüsle eve döndüm.” ve “Evde biraz iş yaptım ve sonra yemek yedim.” cümlelerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf, Boşnak öğrencilerin seslendirdiği “Daha sonra otobüsle eve döndüm.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “Evde biraz iş yaptım ve sonra yemek yedim.” cümlesine ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

2. Okuma Metinlerindeki Cümlelerin Sözcük Vurguları

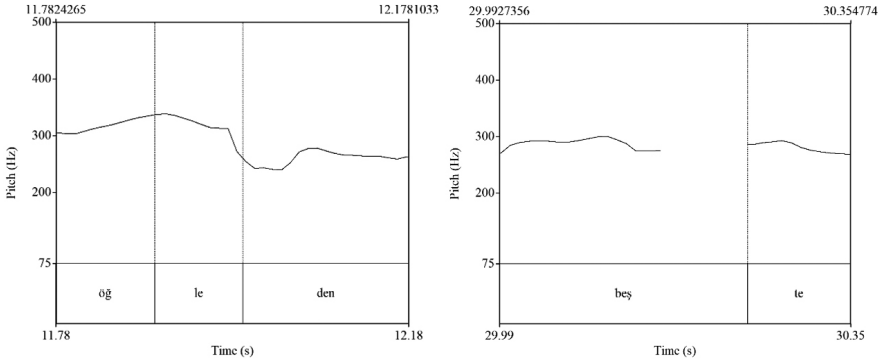
Ana dili Boşnakça olan öğrencilerde isim soylu Türkçe sözcüklerdeki birincil vurgu çoğunlukla ilk hece üzerindedir:

Şekil 12: “Benim” ve “sonra” sözcüklerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf “benim” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “sonra” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

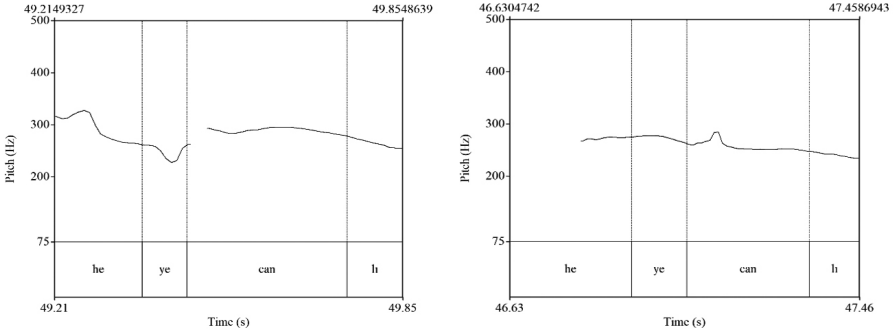

Şekil 13: “işe” ve “evden” sözcüklerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf “işe” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “evden” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

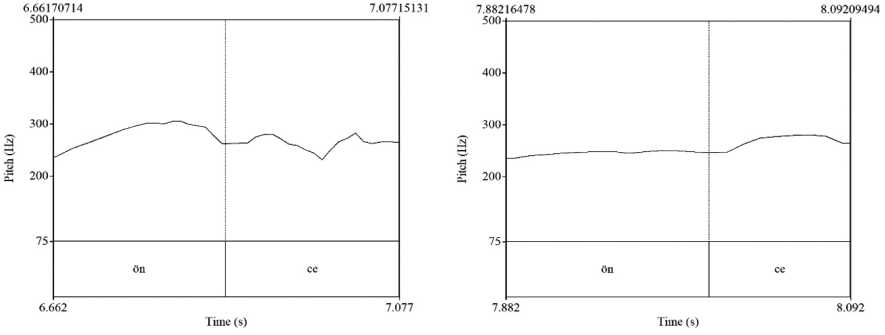

Şekil 14: “Öğleden” ve “beşte” sözcüklerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf “öğleden” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “beşte” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Ana dili Boşnakça olan öğrencilerin büyük çoğunluğu Türkçe sözcüklerdeki vurguyu ilk hece üzerinde gerçekleştirirken az sayıda Boşnak öğrenci aynı sözcükteki orta ya da son heceleri vurgulamıştır:

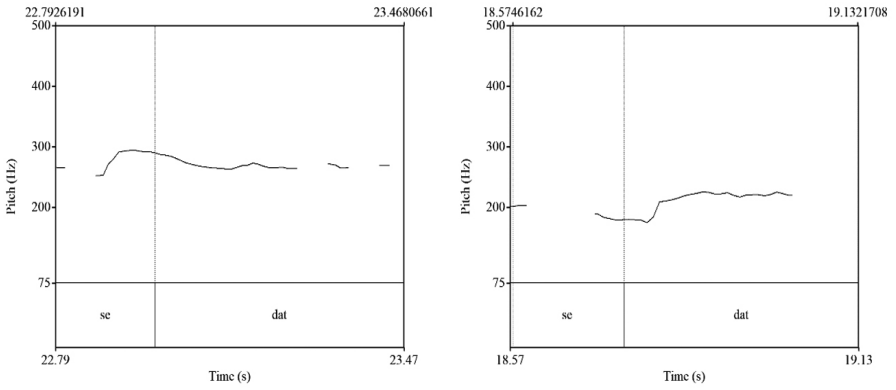

Şekil 15: “heyecanlı” sözcüğüne ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “heyecanlı” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “heyecanlı” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

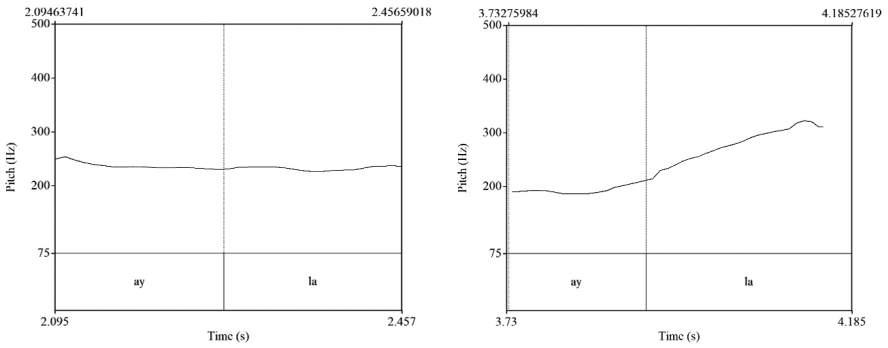

Şekil 16: “Önce” sözcüğüne ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “önce” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “önce” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Ana dili Boşnakça olan öğrencilerin büyük çoğunluğu insan isimlerindeki vurguyu ilk hece üzerinde gerçekleştirmiş az sayıda Boşnak öğrenci aynı sözcükteki son heceleri vurgulamıştır:

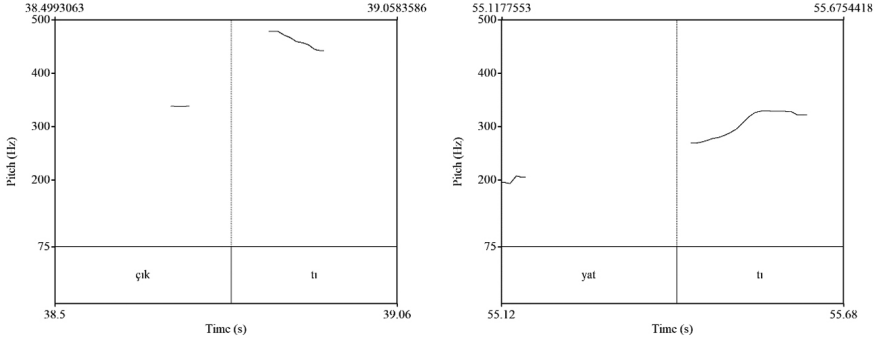

Şekil 17. “Sedat” sözcüğüne ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların bir kısmı tarafından seslendirilen “Sedat” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “Sedat” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

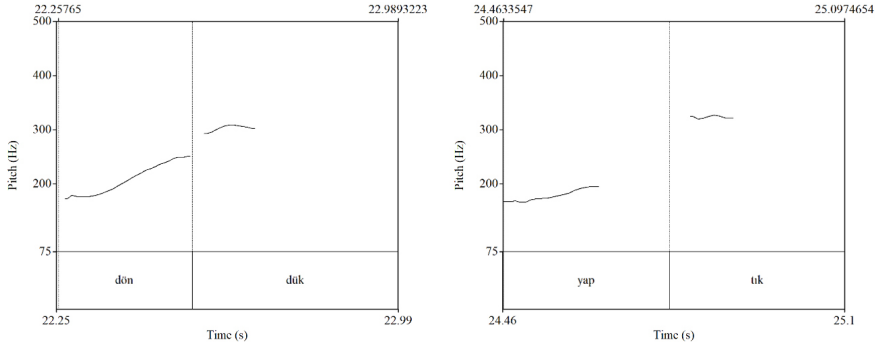

Şekil 18: “Ayla” sözcüğüne ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “Ayla” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “Ayla” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

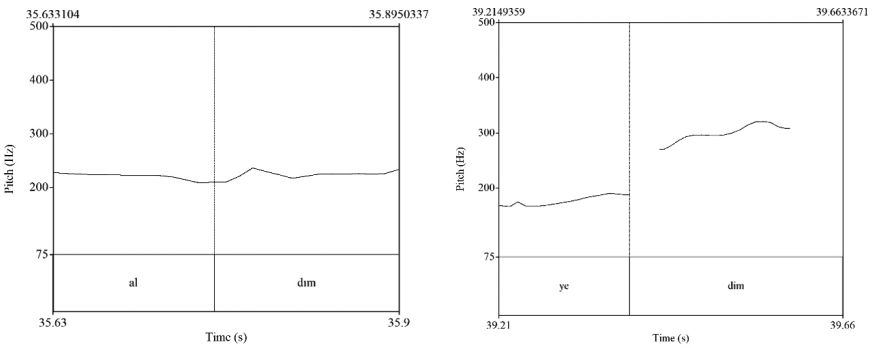
Ana dili Boşnakça olan öğrencilerin seslendirdiği çekimli fiil sözcüklerindeki vurgu çoğunlukla son hece üzerindedir:

Şekil 19: “Çıktı” ve “yattı” sözcüklerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf “çık” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “tı” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

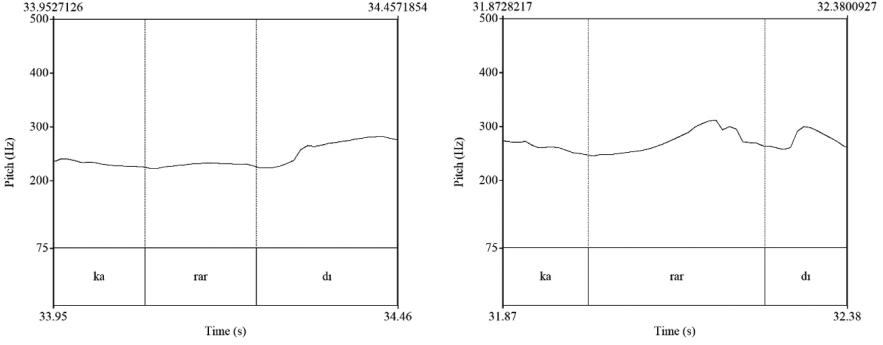

Şekil 20: “Döndük” ve “yaptık” sözcüklerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf “döndük” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “yaptık” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

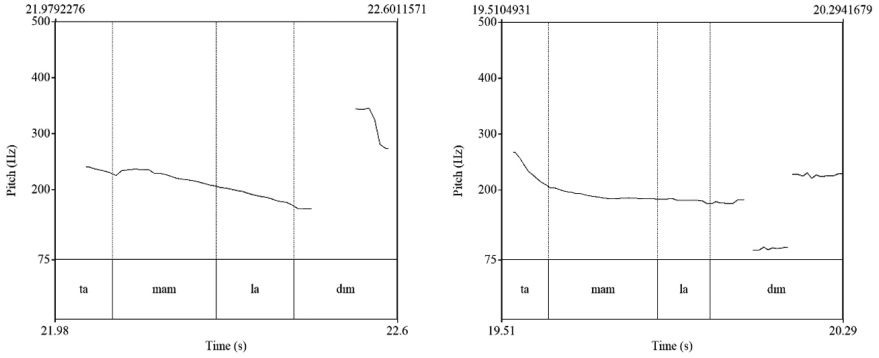

Şekil 21: “Aldım” ve “yedim” sözcüklerine ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf “aldım” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf “yedim” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Boşnak öğrencilerin seslendirdiği çekimli fiil sözcüklerindeki birincil vurgu çoğunlukla son hece üzerinde oluşmuş, az sayıda öğrenci aynı sözcüklerdeki ilk ya da orta heceleri vurgulamıştır:

Şekil 22: “Karardı” sözcüğüne ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “karardı” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “karardı” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Şekil 23: “Tamamladım” sözcüğüne ait ana dili Boşnakça olan öğrencilerin vurgu grafiği. Sol taraf Boşnak katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından seslendirilen “tamamladım” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü, sağ taraf diğer Boşnak katılımcılar tarafından seslendirilen “tamamladım” sözcüğüne ait ortalama vurgu görünümünü göstermektedir.

Sonuç

Çalışmada, A1-A2 temel düzeyde Türkçe öğrenen Boşnakça konuşurların cümle ve sözcük vurgularını sırasıyla hangi sözcük ve hece düzeyinde gerçekleştirdiğini tespit etmek amacıyla 12 okuma metni içerisindeki 203 cümle ve 1.454 sözcüğün tümündeki vurgu üretimleri *PRAAT* ses çözümleme programı ile görünür hâle getirilmiş ve incelenmiştir. Boşnak öğrenciler ile ana dili

konuşurlarından toplanan verilerin karşılaştırıldığı çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan hareketle şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- Ana dili konuşurları cümlelerde yüklemden önceki sözcükleri vurgularken Boşnak öğrenciler Türkçe cümlelerdeki vurguyu çoğunlukla ilk sözcük üzerinde gerçekleştirmiştir. Boşnak konuşurlar tarafından seslendirilen kimi Türkçe cümlelerde ise orta sözcükler vurgulanırken kimi cümlelerde yüklem vurgulanmıştır. Özellikle ana dili konuşurlarının bulunduğu çalışma grubuna karşılık yüklemden önceki sözcüğün vurgulandığı az sayıdaki örnekle karşılaştırılması dikkat çekicidir.
- Ana dili konuşurları ad soylu Türkçe sözcüklerin son hecelerini vurgularken Boşnakça konuşan öğrenciler ad soylu Türkçe sözcüklerdeki vurguyu çoğunlukla ilk hece üzerinde gerçekleştirmiştir. Az sayıda Boşnak öğrenci orta heceleri vurgulamışsa da ad soylu sözcüklerde son hecenin vurgulandığı sözcüklerle çok fazla karşılaşılmamıştır.
- Çekimli fiil sözcüklerindeki vurgu ise ana dili konuşurlarına benzer nitelikte fiilin son hecesi olan kip ekinin üzerindedir. Buna göre ana dili Boşnakça olan öğrenciler fiillerin büyük çoğunluğunun son hecesini vurgulamıştır.
- Ana dili konuşurlarının insan ve hayvan adlarının vurgu görünümüleri çoğunlukla son hece üzerindeyken ana dili Boşnakça olan öğrencilerin büyük çoğunluğu insan adlarındaki vurguyu ilk hece üzerinde gerçekleştirmiştir. Az sayıda Boşnak öğrenci aynı sözcüklerdeki son heceleri vurgulamıştır.
- Çalışma grubunu temel seviyedeki Boşnak öğrenciler oluşturduğundan araştırmada, sıklıkla basit çekimli fiillerin ve temel sözcüklerin bulunduğu okuma metinleri kullanılmıştır. Dolayısıyla A1 ve A2 düzeyindeki Boşnak öğrencilerin Türkçe birleşik sözcük vurgu üretimlerinin incelenebileceği herhangi bir veri ile karşılaşılamamıştır.

Bürün birimsel yaklaşımla elde edilen tüm bu bulgulardan hareketle, Boşnak konuşurların Türkçe cümle vurguları ile isim soylu sözcük vurgularını Türk konuşurlardan farklı gerçekleştirdiği görülmektedir. Söz konusu sonuca çalışma grubundaki Boşnak öğrencilerin parçalarüstü vurgu üretimlerinin *PRAAT* (Boersma ve Weenink, 2020) ses analiz programı ile görünür hâle getirilmesi ile ulaşılmıştır. Buradan hareketle Boşnak konuşurların A1-A2 dil düzeyinde Türkçenin sesletimini Türkçenin dünyasından elde edemedikleri, parçalı ses birimleri düzeyinde kaldıkları tespit edilmiştir. Sesletimin bir bütün olduğundan hareketle A1-A2 dil düzeylerinde hedef dil olarak Türkçenin öğretiminde sesletimin parçalı ses birimlerinin yoğunlukla verilmesi sonucu oluşan mekanik bir öğretimden ziyade duygu ve düşünce dünyasını kapsayıcı biçimde hem parçalı hem parçalarüstü ses birimlerinin birlikte öğretilmesi konusunda materyallerin geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Akbulut, B. (2021). *Yabancılara Türkçe öğretiminde kullanılan okuma metinlerinin Türkçenin sesletimi edinimine etkisi (Bosna Hersek örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Bartın: Bartın Üniversitesi.
- Barın, E., Çobanoğlu, Ş., Ateş, Ş., Balcı, M., Özdemir, C. (ed.) (2018). *Yedi iklim A1 ders kitabı*. Ankara: Başak Matbaacılık.
- Barın, E., Çobanoğlu, Ş., Ateş, Ş., Balcı, M., Özdemir, C. (ed.) (2015). *Yedi iklim A2 ders kitabı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Crystal, D. (2008). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Demir, N. (2019). *Türkçe ses ve biçim bilgisi*. Ordu: Altınordu.
- Demircan, Ö. (2015). *Türkçenin sesdizimi*. İstanbul: DER.
- Demircan, Ö. (1977). Bileşik sözcük ve bileşik sözcüklerde vurgu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 25(1977), 263-275.
- Demircan, Ö. (1981). Türkiye Türkçesinde vurgulama ve odaklama. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 26(1978-1979), 157-163.
- Dursunoğlu, H. (2006). Türkiye Türkçesinde vurgu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 267-276.
- Eker, S. (2007). Türkçenin ses birimleri ve belirgin alt ses birimleri. *İlmi Araştırmalar*, (24), 23-42.
- Erdem Nas, G. (2019). Birleşik sözcüklerde vurgunun (ölçülebilir) görünümleri. *RumeliDE (Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi)*, 16, 665-676.
- Erdem Nas, G. (2020). Türkçenin sesletiminin yabancılara öğretimi üzerine notlar. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (67), 703-714.
- Ergenç, İ. (2002). *Konuşma dili ve Türkçenin söyleyiş sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- Güler, E. ve Hengirmen, M. (2005). *Ses bilim ve diksiyon*. Ankara: Engin.
- Kabak, B. (2016). Refin(d)ing Turkish stress as a multifaceted. *Second Conference on Central Asian Languages and Linguistics (ConCALL52)* sunulmuş bildiri. Ekim 2016, Indiana University.
- Karatay, H. ve Tekin, G. (2019). Konuşma eğitiminin bürün özellikleri ve öğretimi. *Kesit Akademi Dergisi*, 18, 1-28.
- Kuder, E. (2019). *Second language teacher prosody*. New York: Routledge.
- Özgen, M. ve Koşaner, Ö. (2019). Dünya dillerinden örneklerle dil bilimsel tipoloji. Ankara: Pegem Akademi.
- Peterson, G. E. (1958). Some observations on speech. *Quarterly Journal of Speech*, 44(4), 402-412.
- Tekin, G. (2020). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi el kitabı (Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde sesletim eğitimi)*, (ed. H. Karatay). Ankara: Pegem Akademi.
- Tekin, G. (2020). *Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde sesletim eğitimi*. Doktora Tezi, Bolu: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Extended Summary

The pronunciation of the language is formed by segmental and suprasegmental phonemes. While the partial level is concerned with the perception and production of the sounds of a language, suprasegmental units are concerned with the use of factors such as stress, tone, and tune compatibility. The entire sequence from the beginning to the end of speech includes prosody that includes emphasis, speed, intonation, rises and falls of pitch. It is known that a speech or pronunciation that is not established in this way is far from providing mutual communication. Speech is formed by forming the phonemes formed in the mind with a string and transmitting them to the other side through sound accompanied by prosodic elements. In this process, there is an effort to send the message, which is the basic rule of communication. The message reaches the source person successfully only when it is created and pronounced with a correct setup in the mind and vocal tract. Any disruption or deficiency in any part of this process will result in incomplete or incorrect transmission or non-delivery of the message. The full acquisition of speaking skill is possible with the full implementation of these steps. The first and most important outcome of acquiring the whole prosody of the language in foreign language acquisition is speaking skill. Speaking skill is shaped by teaching the segmental phonemes and suprasegmental phonemes as a whole, which are the basic parts of pronunciation. The acquisition of the pronunciation of only fragmented phonemes of a language prevents the learners of that language from perceiving the emotion and thought structure of the target language. In this way, the acquisition cannot go beyond a synthetic language learning form, and is considered as an unsuccessful process for the speaking skill step of the target language learning. For this reason, while gaining speaking skill, two main disciplines that constitute the pronunciation should be given together. A1 and A2 language levels, which are the first step of foreign language acquisition, are the first contact with the target language (L2) of a student that he/she wants to learn. In this process, the students try to acquire the first sounds of the target language and the structures that constitute these sounds. In the study, the Bosnian native speakers' pronunciation of the Turkish language, which was chosen as the target language, was examined prosodically. Since Turkish is a stress language, sentence and word level stress acquisition of Bosnian speakers contacting with Turkish for the first time and taking A1-A2 courses has been examined. In order to determine at which word and syllable level the speaker realizes sentence and word stresses respectively, 40 Bosnian students, 25 female and 15 males, between the ages of 15-20 stress productions in 203 sentences and 1454 words in 12 reading texts were made visible and examined with the *PRAAT* sound analysis program. The same texts were spoken by 3 female and 3 male Turkish native speakers in the same age range, and the two outputs were compared. While native speakers emphasized the words before the predicate in sentences, Bosnian students mostly emphasized on the first word in Turkish sentences. In some Turkish sentences spoken by Bosnian students, the middle words are emphasized, while in some sentences the predicate is emphasized. It is noteworthy that there are few examples where the word before the predicate is emphasized, especially in contrast to the study group of native speakers. While Turkish speakers emphasize the last syllable of Turkish words, students whose mother tongue is

Bosnian mostly emphasize on the first syllable of Turkish words. While other Bosnian students emphasized the middle or last syllable in the same word, words in which the last syllable was emphasized were not encountered very often. The emphasis in Turkish words with verb conjugation is on the modal suffix, which is the last syllable of the verb is similar to native speakers. Accordingly, students whose mother tongue is Bosnian emphasized the last syllable of most of the verbs. However, there are other results in detail in the conclusion part of the study. According to the results of a general evaluation, it has been determined that the pronunciation of Turkish, which is tried to be acquired as a target language, is not successfully achieved by Bosnian students for A1-A2 levels. Based on all these findings obtained with the prosodic approach, it was seen that Bosnian speakers perform Turkish sentence stresses and noun-word stresses differently from Turkish speakers. This conclusion was reached by making the suprafragmentary stress productions of Bosnian students in the study group visible using the sound analysis program *PRAAT* (Boersma & Weenink, 2020). From this point of view, it has been determined that Bosnian speakers at the A1-A2 language level retain the pronunciation of Turkish at the level of fragmented phonemes, different from origin Turkish. Considering that pronunciation is a whole in teaching Turkish as a target language at A1-A2 language levels, there is a need to develop materials for teaching both fragmented and suprasegmental phonemes together in a way that covers the world of emotion and thought, rather than a mechanistic teaching that results from the intensive use of fragmented phonemes.

OKUMA SEVİYESİNİN BELİRLENMESİNDE İKAME KELİME UYGULAMASI

Kadir KAPLAN* - Musa ÇİFCİ**

Özet

Okuma seviyesinin tespitinde boşluk tamamlama tekniği (*cloze*) ve labirent testleri (*maze*) gibi pek çok teknik kullanılmaktadır. Literatürdeki boşluk tamamlama tekniğini doğrudan kullanan çalışmalar incelendiğinde boşluk tamamlama testinde eş anlamlı kelimelerin doğru cevap kabul edilmemesinin dezavantaj sebebi olduğu, bu sebeple seviye tespitinde çoğu zaman geçerli puanlar vermediği görülmektedir. Boşluk tamamlama tekniğinin öğrencilerin okuma seviyesini ölçmede sağlıklı sonuçlar vermemesi ikame kelime uygulamasının ortaya çıkış sebebidir. Araştırmanın amacı bireylerin okuma seviyelerinin tespitinde kullanılan tekniklerden boşluk tamamlama ve labirent tekniklerinin ne ölçüde işe yaradığını ve Türkçeye uygunluğunu görebilmektir. Dillerin kelime ve cümle yapıları farklılık göstermektedir. Boşluk tamamlama testlerinde boşluklara yazılan kelimelerden eş anlamlıların ya da anlamı tamamlayan ancak doğru cevaptan farklı olan kelimelerin doğru olarak kabul edilmemesi, bağlam ile anlam arasındaki ilişkiyi yok saymaktadır; bu nedenle öğrencilerin hâlihazırdaki okuma seviyeleri ile her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testleriyle belirlenen okuma seviyeleri arasında büyük ölçüde farklılık olduğu görülürken ikame kelimeler doğru cevap kabul edildiğinde okuma seviyeleri arasındaki uyumun arttığı görülmektedir. Elde edilen veriler, okuma seviyesinin tespit edilmesinde ikame kelime uygulamasının daha duyarlı sonuçlar verebileceğini düşündürmektedir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi Eğitimde Ölçme Değerlendirme Bölümü, kadkaplan@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7901-1025.

** Prof. Dr., Uşak Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, musa.cifci@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3758-7170.

Anahtar Kelimeler: Okuma seviyesi, ikame uygulaması, *cloze test*, *maze*, labirent testi, boşluk tamamlama.

SUBSTITUTE WORD APPLICATION IN DETERMINING THE READING LEVEL

Abstract

Many techniques such as cloze test and maze are used to determine the reading level. When the studies that directly use the gap filling technique in the literature are examined, it is seen that the synonym words are not accepted as correct answers in the gap-filling test, which is a disadvantage, therefore, they often do not give valid scores in level determination. The reason why the substitution word application emerged is that the gap completion technique does not give healthy results in measuring students' reading levels. The aim of the study is to see to what extent cloze test and maze techniques, which are among the techniques used in determining the reading levels of individuals, work and their compatibility with Turkish. Word and sentence structures of languages differ. Failure to accept synonyms or words that complement the meaning but differ from the correct answer in the gap completion tests ignores the relationship between context and meaning. For this reason, it is seen that there is a great difference between the reading levels of the students and the reading levels determined by the gap completion tests, where every fourth, fifth and sixth words are deleted, while the harmony between the reading levels increases when the substitution words are accepted as correct answers. The obtained data suggest that substitution word application may give more sensitive results in determining the reading level.

Keywords: Reading level, substitution application, cloze test, maze, gap filling.

Giriş

Okuma; sembolleri algılayıp anlamlandırmaya, anlamlandırılan sembolleri zihinde yeniden yapılandırmaya dayalı bir beceridir. Yazılı bir metindeki ya da görsel, tablo, grafik, karikatür gibi ürünlerdeki duygu veya düşüncelerin kavranması, çözümlenmesi ve değerlendirilmesidir. Güneş (2007), okumada yazıların zihinsel kavramlara dönüşerek anlamlandırıldığını ve beyinde yapılandırıldığını ifade etmekte; Sever (2004), okumanın bilgi kaynağına ulaştırdığı gibi sağlıklı iletişimi sağlayan önemli bir öğrenme aracı olduğunu belirtmektedir. Demirel'e göre ise okuma becerisi bilişsel ve psikomotor becerilerin müşterek etkinliğidir (2003). Dıştan içe doğru gelişen, soyut ve karmaşık bir süreçten meydana gelen okuma; bireylerin eğitim-öğretim yoluyla sahip olduğu bir beceridir (Kökçü ve Demirel, 2017).

Okuryazar olmak, okumayı ve yazmayı bilmek olarak adlandırılmaktadır. Okul öncesi dinleme ve konuşma becerilerini kazanan bireyler, akademik hayatlarının başlamasıyla okuma becerisini kazanmaya yönelik öğretim almaya başlamaktadır. Başlangıçta okuma becerisindeki amaç, bireyin bağımsız bir okuyucu olmasıdır. Bağımsız bir okuyucu olan bireyin bu noktadan sonraki amacı okuduklarından anlam çıkarmak ve eleştirel bir yaklaşımla okuma-anlama becerisini kazanmaktır. Kırıcı'ya göre okumanın esası anlamadır (2004). Sonucunda anlamamanın gerçekleşmediği okuma etkinliği hiçbir anlam ifade etmemektedir. Elbette okumanın gerçekleşebilmesi için göz; yazıyı, sembolü ya da görseli algılayıp beyne göndermek zorundadır ancak bu, okuma-anlama sürecinin tamamlanması için yeterli değildir. Anlamada çeşitli alt becerilerin edinilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Süreç içerisinde bu alt becerilerin geliştirilmesiyle bireyler, okuduğunu anlama etkinliklerinin temelini oluşturabilmektedir (Collins ve Cheek, 1999). Zaman zaman bireylerin bazı metinleri okuyup anlamlandıramaması ya da farklı dilde yazılmış metinleri algılayıp yabancı dili bilmediğinden kavrayamaması bu sebeplerdir. Anlamamanın gerçekleşebilmesi için gözün aktardıklarının beyinde anlamlandırılması gerekmektedir.

Okuduğunu anlama; görülen, işitilen ya da okunulan ürünlerin bireyler tarafından kavranması ve algılanmasıdır (Ruşen, 1995, s. 143). Okuduğunu anlamlandırma sürecinde okuyucu; kendisindeki mevcut ön bilgilerden hareketle metindeki bilgiyi anlamlandırmakta, metinde geçenle ön bilgilerini bütünleştirmektedir. Bu anlamlandırma sürecinde bireyin üst bilişsel süreçleri de devrededir. Akyol (2005), okuma-anlama sürecini şu şekilde özetlemektedir: Metinde yer alan sözcüklerin anlamlarından yola çıkarak cümleye, cümlelerden hareketle paragrafların anlamına ve sonunda da konuya ulaşmakta, okuyucunun ön bilgileri ile metinden öğrendikleri karşılaştırılıp sentez edilmekte ve yeni bir düşünceye varılmaktadır. Yapılan araştırmalara göre okumayı anlamlandırmak için hatırlama ve dikkat, dilin etkili kullanımı, dilin doğası, konuşmanın anlaşılması, bireyler arası ilişkiler, sosyokültürel farklılıklar dikkate alınmalıdır (Kavcar ve Kantemir, 1986; Miller, 1972).

Okuduğunu anlama “basit”, “yorumlayıcı” ve “sorgulayıcı” anlama olarak üçe ayrılmaktadır. Basit anlamada, bilgiye ulaşma ve metnin yapısal planını açıklama vardır. Yorumlayıcı anlamada, metnin ana fikri belirlenerek okunanlar yeniden yapılandırılmaktayken sorgulayıcı anlamada ise yazarın yetkinliği, okunanların kaynağı ve doğruluğu sorgulanmaktadır (Robinson ve L. Good, 1987).

Bireylerin okuduğunu anlama becerisi okuma öncesi, okuma sırasında ve sonrasında uygulanacak birtakım uygulamalarla geliştirilebilmektedir (Öztürk, 1999; Blaha ve Bennett, 1993; Sekman, 1998; Selçuk, 2000). Metnin

önemli görülen yerlerinin altını çizme, metnin uygun yerlerine notlar alma ve okuma sırasında tek tek kelimelere odaklanma yerine cümlelerin anlamına odaklanma, okunan metni tekrar etme, okunanlarla önceki bilgileri birleştirme vb. uygulamalar anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Okuma Seviyeleri

Bireylerin okuduğunu anlamlandırmasında etkili olan unsurlardan biri de okunan metnin seviyesidir. Metnin seviyesi ile bireylerin okuma seviyeleri birbirine uygun olmalıdır. Bireyler kendi seviyelerinin üstünde olan bir metni anlamlandırmada zorlanacağı için bireylerin bu metinlerden bilgi edinmeleri de zorlaşmaktadır. Seviyelerinin altında olan bir metinde ise odaklanma sorunu nedeniyle bireylerin okuma için yeterli motivasyonu oluşturmaları güçleşmektedir. Tıpkı metinlerde olduğu gibi bireyler de okudukları metni anlamlandırma, metinden çıkarımlar yapma ve okuma anlama faaliyetleri sırasında destek alıp almama durumlarına göre seviyelendirilmektedir. Okuma uzmanları öğrenciler için üç çeşit okuma seviyesi olduğunu ifade etmektedir (T. Nalor ve Diem, 1987; Theodore, 1975). Bu okuma seviyelerinin özellikleri:

Bağımsız okuma seviyesinde birey, herhangi birinden yardım almadan okuduğu metni anlamlandırılabilir. Bu bireyler, okudukları metindeki kavramları kolayca anlayabilmekte ve metinden çıkarımlarda bulunarak öğrendiklerini kendi bilgilerinin üzerine inşa edebilmektedir.

Öğretimsel okuma seviyesinde birey, okuduğu metni anlamlandırabilmek için destek alma ihtiyacı hissetmektedir. Bu seviyede birey için, okunan metin, yardım sağlandığında anlayacağı bir materyale dönüşmektedir. Bu yardımın içeriği bireyin ihtiyacına göre değişmekle beraber yapılan yardımla bireye okunacak metin hakkında genel bir bakış kazandırmak amaçlanmaktadır.

Yetersiz okuma seviyesinde ise birey, dışarıdan yeterli düzeyde destek alsa bile yetenekleriyle metni anlamlandırmada zayıf kalmaktadır. Bu seviyede birey, metni anlamlandırmakta zorlandığı için zaman zaman endişe belirtileri gösterebilmektedir.

Okuma Seviyelerinin Belirlenmesinde Kullanılabilecek Araçlar

Bireylerin okuma seviyelerini tespit ederken boşluk tamamlama tekniği (*cloze technique*), labirent testleri (*maze*), okunabilirlik formülleri ve uzman görüşleri sıklıkla başvurulan araçlardır (Ulusoy, 2009).

Boşluk Tamamlama Tekniği (*Cloze Technique*)

Okuma seviyesinin tespitinde kullanılan boşluk tamamlama tekniği (*cloze test*), 1953'te Wilson Taylor tarafından geliştirilmiştir. Tekniğin temelinde metin içindeki boş bırakılan kısımları tamamlamak vardır. Bu teknikle metnin

okunabilirlik seviyesi, bireyin belirli bir metin özelindeki okuma düzeyi, bireyin özel bir alan veya konu ile ilgili sahip olduğu kelime bilgisi, bireyin dil yeteneği belirlenebilmektedir. Bu testten elde edilen puanlara göre öğrencilerin okuma seviyesi; bağımsız, öğretim ve endişe düzeyi olarak tespit edilmektedir (Taylor, 1956; Mariotti ve Homan, 2009).

Boşluk tamamlama tekniğinin uygulama metnini hazırlamak için öncelikle 250-300 kelimelik metinler seçilmekte, ardından metnin ilk ve son cümleleri değiştirilmeden yazılmaktadır. İlk cümle sonrasında her beşinci kelime silinmekte, beşinci kelime bir özel isim olduğunda o kelime atlanmakta ve sonraki kelime silinmektedir. Boşluk sayısı 50 boşluğa ulaşıncaya kadar silme işlemine devam edilmektedir. Metinle ilgili boşluklar hazırlanırken belirli bir sistemin takip edilmesi gerekmektedir. Her beş kelimedenden birinin çıkartılmasıyla hazırlanabileceği gibi uygulama metinlerinde farklı biçimler de kullanılabilir. Örneğin uygulama metninde beşinci ya da onuncu kelimeyi silmek yerine parçada geçen bütün isimler, fiiller, parçada geçen işlevsel (yeryön bildiren sıfatlar, zarflar vb.) kelimeler ya da paragrafın anahtar kelimeleri silinerek hazırlanabilmektedir (Alegöz, 1991).

Puanlamada doğru olarak yazılan boşluklar iki ile çarpılmakta ancak silinen kelime ile tamamen aynı olan cevaplar doğru kabul edilmektedir (Ulusoy, 2009). Boşluk tamamlama tekniğinin uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi kolaydır. Rankin ve Culhane'e (1969) göre testten elde edilen %60 ve üzeri puanlar "bağımsız", %40-59 arasındaki puanlar "öğretim" ve %40'ın altındaki puanlar "endişe düzeyinde okuma" olarak değerlendirilmektedir.

Taylor (1956) ve Klare (1974), boşluk tamamlama tekniğinin İngilizce dışındaki birçok dilde de okuma seviyesini belirlemede ve okunabilirliği ölçmede kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Korece, Fransızca, Vietnamca, Arapça, Japonca gibi dillere uyarlanmış olması boşluk tamamlama tekniğinin birçok dilde kullanılabileceğini (Ulusoy, 2009) göstermesine rağmen bu tekniğin birtakım dezavantajları da bulunmaktadır. Öğrenciler, genelde testin güçlüğünden dolayı testi cevaplamaktan kaçındığı için öğrenciler üzerinde uygulandığında her zaman geçerli ve güvenilir puanlar vermemektedir (Karatay, Bolat ve Güngör, 2013; Mariotti ve Homan, 2009). Başka bir dezavantaj da testin değerlendirilmesinde sadece silinen kelime ile bire bir aynı olan cevapların doğru olarak kabul edilmesidir. Akyol (2005), bireylerin okuma seviyelerinin tespitinde boşluk tamamlama tekniğinin kullanılabileceğini belirtirken boşluklara yazılan kelimelerden eş anlamlıların doğru cevap olarak kabul edilmemesini ise geçerlik ve güvenilirlik açısından eksiklik olarak görmektedir.

Labirent Testleri (*Maze Tekniği*)

Boşluk tamamlama testine benzeyen labirent testinin boşluk tamamlama testinden farkı çoktan seçmeli olmasıdır. Bu testte paragraftan çıkarılan her kelimenin yerine çoklu alternatifler sunulmakta ve bireylerden verilen kelimeler arasından doğru kelimeyi yuvarlak içine almaları istenmektedir (Theodore, 1975). Boşluk tamamlama ile labirent testi arasındaki bir diğer fark da testlerin uygulama sonuçlarının değerlendirilme ölçütleridir. Boşluk tamamlama tekniğinin uygulama sonuçlarının değerlendirilmesinden farklı olarak labirent testte %85 ve üzeri puanlar “bağımsız”, %50-84 arasındaki puanlar “öğretim” ve %50’nin altındaki puanlar “endişe düzeyi” olarak değerlendirilmektedir (Opitz, 2007).

Labirent test ile boşluk tamamlama testini kıyaslayan Nitko (2001), puanlamasının objektifliği, anlamanın gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitindeki kolaylık ve doğruluk sebebiyle labirent testini boşluk tamamlama testine göre daha avantajlı görmektedir. Bu avantajın geçerliliğini kaybetmemesi için de labirent testinin hazırlanırken doğru cevabın ve yanlış olan diğer seçeneklerin belirlenmesinde öğrencilerin okuma ve anlama ihtiyaçlarının göz önüne alınması ve çıkarım yapmaya uygun kelimelere yer verilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Parker, E. Hasbrouck ve Tindal (1992) da labirent testi sonuçlarının paragraf uzunluğuna, test oluşturmanın ve uygulamanın etkililiğine, metinden seçilen örneklemin metnin tamamını yansıtmaya yeterliliğine ve testte verilen maddelerin sayısına göre değişiklik gösterebileceğini belirtmektedir.

Alternatif Bir Teknik: İkame Kelime Uygulaması

Latince “contexere” olan bağlam kelimesi, parçalarıyla tutarlı anlamına gelmektedir (Çekiç Toroslu, 2011, s. 39). Boşluk tamamlama testinde boşluklara yazılan kelimelerden eş anlamlıların ya da anlamı tamamlayan ancak doğru cevaptan farklı olan kelimelerin doğru cevap olarak kabul edilmemesi, bağlam ile anlam arasındaki ilişkinin dikkate alınmaması testin geçerliliğini ve güvenilirliğini tartışmalı hâle getirmektedir. Kelimelerin değişmeyen tek manaları, nihai tanımları yoktur. Kelimeler, farklı bağlamlarda kullanıldığında temel anlamının yanında yeni manalar kazanmaktadır. Bağlam ile anlam arasında birbirini tamamlayan bir ilişki vardır. Anlamın oluşmasında ve aktarılmasında bağlamın etkisi büyüktür. Bu sebeple kelimeleri tek başına bağımsız bir unsur olarak görmek yerine kullanıldığı bağlam içindeki anlamına göre değerlendirmek gerekmektedir. Kelimeler, beraber kullanıldığı diğer kelimelerle oluşturdukları ahenk içinde anlam kazanmaktadır (Aksan, 2009; Karadüz, 2009; Şencal, 2014). Boşluk tamamlama testinde sadece aynı cevabın kabul edilmesiyle kelimenin bağlam içinde kazandığı anlam, yok sayılmaktadır.

Cümle içinde kelimenin hangi anlamda kullanıldığını anlamak için bağlamına ya da cümle içinde beraber kullanıldığı diğer kelimelere bakılmalıdır. Eş sesli, eş anlamlı kelimeler, kelimelerin sahip olduğu mecaz, yan anlamlar kelimenin birden çok anlam ifade etmesini veya birden fazla kelimenin sadece bir anlam ifade etmesini sağlamaktadır (Barın, 1997; Silahtaroglu ve Demircan, 2013). Kelimelerin sahip olduğu anlam (gerçek, mecaz, yan vb.) cümle, paragraf ya da genel ifade ile kullanıldığı bağlam içerisinde anlam kazanmakta, böylelikle anlam boyutunda değişiklik olabilmektedir (Göçer, 2014).

Okuma seviyesinin tespitinde alternatif bir yaklaşım olarak düşünülen ikame kelime uygulamasının hazırlanışında boşluk tamamlama tekniğinin uygulama esasları değiştirilmemektedir. Boşluk tamamlama testinde olduğu gibi uygulama metnini hazırlamak için öncelikle 250-300 kelimelik metinler seçilmekte, metnin ilk ve son cümleleri değiştirilmeden yazılmaktadır. İlk cümle sonrasında her beşinci kelime silinmekte, beşinci kelime özel isim olduğunda o kelime atlanıp bir sonraki kelime silinmektedir. Boşluk sayısı 50 boşluğa ulaşıncaya kadar silme işlemine devam edilmektedir. Puanlama için doğru olarak yazılan boşluklar iki ile çarpılmaktadır. İkame kelime uygulamasının boşluk tamamlama testinden farkı ise değerlendirilmesindedir. Boşluk tamamlama testinde sadece silinen kelime ile bire bir aynı olan cevaplar doğru olarak kabul edilirken ikame kelime uygulamasında kelimelerin eş anlamlıları, anlam bütünlüğü sağlayan kelimeler de doğru olarak kabul edilmektedir. Böylece eş anlamlı ve anlam bütünlüğü sağlayan kelimelerin doğru kabul edilmesi ile yapılan çalışmalarda belirtilen boşluk tamamlama tekniğinin dezavantajları ortadan kalkmaktadır. İkame kelime uygulamasının sonuçları değerlendirilirken boşluk tamamlamada kullanılan Rankin ve Culhane (1969) ölçeği kullanılmaktadır. Testten elde edilen %60 ve üzeri puanlar “bağımsız”, %40-59 arasındaki puanlar “öğretim” ve %40’ın altındaki puanlar “endişe düzeyinde okuma” olarak değerlendirilmektedir.

Literatürde boşluk tamamlama tekniğini doğrudan kullanan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların sonuç ve öneri kısımları irdelendiğinde testin Türkçe metinlerde doğrudan uygulanmasının sağlıklı sonuçlar vermediği görülmektedir. Ayrıca literatürde, boşluk tamamlama testinin değerlendirilmesinde sadece silinen kelime ile bire bir aynı olan cevapların doğru olarak kabul edilmesi boşluk tamamlama testinde dezavantaj olarak görülmektedir. Okuma seviyesinin tespitinde Türkçe metinler üzerinden uygulanan boşluk tamamlama tekniğinin öğrencilerin okuma seviyesini ölçmede sağlıklı sonuçlar vermemesi ikame kelime uygulamasının ortaya çıkış sebebidir. Çalışmanın özgün tarafı, uygulanan boşluk tamamlama tekniğinin Türkçe metinlerde de sağlıklı sonuçlar vermesi için testin değerlendirilmesinde ortaya koyduğu yeni yaklaşımdır.

Bu araştırmada ilköğretim 7. sınıf öğrencilerinin okuma seviyeleri belirlenmiş, boşluk tamamlama tekniğinin okuma seviyesinin tespitindeki doğruluğu farklı teknik ve yaklaşımlarla kıyaslanarak sorgulanmış, ortaya konan farklı bir yaklaşımla boşluk tamamlama tekniğine alternatif bir yaklaşım sunulmuştur. Bu sayede, boşluk tamamlama testinin Türkçe için kullanılabilirlik durumuna geleceği düşünülmüştür. Araştırmanın amacı bireylerin okuma seviyelerinin tespitinde kullanılan tekniklerden boşluk tamamlama ve labirent tekniklerinin ne ölçüde işe yaradığını ve Türkçeye uygunluğunu görebilme-ktir. Bu amaç doğrultusunda “Bireylerin okuma seviyelerinin tespitinde kullanılan tekniklerin öğrencilerin okuma seviyesini doğru tespit etmedeki durumu nedir?” sorusu araştırmanın problem cümlesini oluşturmaktadır. Araştırmada bu problem cümlesinden hareketle oluşturulan sekiz alt probleme cevap aranmıştır. Bu alt problemler şunlardır:

İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin;

1. Ekwall ve Shanker (1988) tarafından geliştirilmiş kelime ve ses bilgisini, anlama becerisini ve düzeyini belirlemeye çalışan seslendirme, ortam ve anlama ölçeklerine göre okuma seviyeleri nasıldır?
2. Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri ile akademik başarı ortalamaları ve Türkçe dersi başarı ortalamaları arasında bir ilişki var mıdır?
3. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri nasıldır?
4. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri nasıldır?
5. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri nasıldır?
6. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasında bir ilişki var mıdır?
7. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasında bir ilişki var mıdır?
8. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasında bir ilişki var mıdır?

Yöntem

Araştırmanın modeli

Çalışmada araştırmacının doğrudan bir uygulama yapmasından ziyade var olan durumu betimlemesi söz konusudur. Bu durum çalışmanın araştırma yöntemini tarama modeline yaklaştırmaktadır. Tarama yönteminin amacı nesnelere, toplumların, kurumların, olayların varlığını ve özelliklerini tanımlamaktır. Bir olguyu ifade edebilmek için olgu ile ilgili pek çok bilgi toplamak gerektiği için taramaya dayalı araştırmalar, büyük oranda fazla miktarda veriye dayalı olarak gerçekleştirilmektedir (Beyhan, 2013). Çalışmada bireylerin okuma seviyelerinin tespitinde kullanılan tekniklerin ne ölçüde işe yaradığı ve Türkçeye uygunluğu ele alınarak kullanılan boşluk tamamlama tekniğinin okuma seviyesinin tespitindeki doğruluğu farklı teknik ve yaklaşımlarla kıyaslandığı; konuya ilişkin katılımcıların ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özellikleri belirlendiği için tarama yöntemi kullanılmıştır.

Örneklem

Araştırmanın olası sonuçlarını görmek ve değerlendirmek için çalışma grubu oluşturulmuştur. Uygulamanın çalışma grubunu Afyonkarahisar il merkezindeki bir ortaokulda öğrenim gören on biri kız, dördü erkek toplamda on beş 7. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın örnekleme amaçlı örnekleme yöntemlerinden kolay ulaşılabilir durum örneklemesidir. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesinde araştırmacı elinin altında bulunan erişim kolaylığına sahip grubu örneklem olarak belirlemektedir. Araştırmacının tercihinde zaman, para ve iş gücü açısından var olan sınırlılıklar belirleyicidir (Büyüköztürk vd., 2017). Çalışmanın uygulama boyutu pilot düzeyde olduğundan örnekleme kolay erişilebilirlik tercih edilmiştir.

Veri toplama araçları

Bu araştırmada öğrencilerin hâlihazırdaki okuma seviyelerinin tespit edilip değerlendirilmesinde Akyol'un (2005); May (1986), Ekwall ve Shanker (1988) ve Harris ve Sipay (1990)'a ait çalışmaları dikkate alarak hazırladığı "Yanlış Analiz Envanteri"nden yararlanılmıştır. Uygulamanın başında öğrencinin okuma yanlışlarını, okuma ve anlama düzeyini tespit etmek için uzman görüşü doğrultusunda öğrencinin seviyesine uygun bir metin belirlenmiştir.

Ekwall ve Shanker (1988) tarafından geliştirilen ölçekte amaç bireylerin sesli okuma sırasında yapılan hatalarla kelime ve ses bilgisini; sessiz olarak metin okunduktan sonra sorulan sorularla da anlama seviyesini tespit etmektir. Ortam ölçüğünde birey; hiç okuyamama, kelimeyi öğretmenin vermesi, okunan kelime ile yapının uygunluğu ya da farklılığı, kendini düzeltebilmesi

bakımından 0'dan 5'e aldığı puanla değerlendirilmektedir. Seslendirme ölçeğinde ise bireyin okuyuşu ile yazarın kelimesinin benzerliği 0'dan 5'e kadar puanlanmaktadır. Seviyeye uygun metinler üzerinden de anlama düzeyleri basit ve derinlemesine olarak iki basamakta değerlendirilmektedir. Basit anlama düzeyinde tam cevap iki, yarım cevap bir puan alıp yetersiz cevap ise puan alamazken derinlemesine anlama düzeyinde tam puan üç, tam cevaba yakın cevaplar iki, yarım cevaba bir puan verilir; puan almakta yetersiz cevap ise sıfır almaktadır (Akyol, 2005). Bu üç puan tespit edildikten sonra "Ortam Ölçeği Sonucu + Seslendirme Ölçeği Sonucu + Soru Ölçeği Sonucu" toplanmakta ve neticede elde edilen toplam puan 180'den aşağı ise "endişe düzeyi", 180-240 aralığında ise "öğretim düzeyi", 240'ın üstünde ise "serbest düzey" olarak değerlendirilmektedir (Ekwall ve Shanker, 1988). Söz konusu yöntemle uygulamanın yapıldığı öğrencilerin okuma düzeyleri "endişe, öğretim ve serbest" olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kıyaslama amaçlı kullanılacak olan boşluk tamamlama testi için 2016-2017 eğitim-öğretim yılında MEB Yayınevinin 7. sınıf Türkçe ders kitabından ve 2017-2018 eğitim-öğretim yılında EZ-DE Yayınevinin 7. sınıf Türkçe ders kitabından 250-300 kelime sayısı kriterine uygun ve öğrenciler tarafından henüz okunmamış olan öyküleyici metinler belirlenmiştir. Seçilen metinlerin okunabilirlik düzeyleri Ateşman (1997) formülüyle hesaplanmış, metinlerin tamamının okunabilirlik düzeyleri çok kolay olarak tespit edilmiştir. Her dördüncü kelimenin silindiği uygulamada "Yeryüzünün İlk ve Tek Mucize Ailesi", her beşinci kelimenin silindiği uygulamada "Kınalı Keklik", her altıncı kelimenin silindiği uygulamada ise "Uzay" metni kullanılmıştır. Toplamda elli boşluk olacak şekilde boşluk tamamlama testi hazırlanmıştır. Her beşinci kelimenin silindiği boşluk tamamlama testi örneği aşağıda görülmektedir:

Bizim apartmanda pek çok ailenin evde beslediği bir hayvanı vardı. Yakın arkadaşım Deniz'in çok (1), kıpır kıpır, oyuncu bir (2), üst katta oturan Emine (3) deniz dibini çağırıştıran büyük (5) akvaryumu, alt kattaki Salih (6) iki kedisi... Diğer dairelerde.....(7), papağan, muhabbet kuşu, kaplumbağa. (8) durumu görenler: "Burası hayvanat (9) gibi olmuş." derler ve (10).

Alternatif bir yaklaşım olarak ortaya konan ikame kelime yaklaşımında boşluk tamamlamada kullanılan metinler ve uygulama testleri kullanılmıştır. Sadece sonuçlar değerlendirilirken kelimelerin eş anlamlıları, anlam bütünlüğü sağlayan kelimeler de doğru olarak kabul edilmiştir. İkame kelime uygulamasında doğru kabul edilen cevaplara dair örnek değerlendirme aşağıda görülmektedir:

Tablo 1: İkame Kelime Uygulaması Örneği

Orijinal Cümle	İkame ya da Eş Anlamın Doğru Kabul Edildiği Cümle
O geceyi zor geçirdim. Gece ilk <u>defa</u> bu kadar uzun gelmişti bana.	O geceyi zor geçirdim. Gece ilk <u>kez</u> bu kadar uzun gelmişti bana.
Günlerce ilerledik ve sonunda Jüpiter'e geldik. <u>Burası</u> Güneş sistemindeki sekiz gezegenden biri ve en büyüğü.	Günlerce ilerledik ve sonunda Jüpiter'e geldik. <u>Jüpiter</u> Güneş sistemindeki sekiz gezegenden biri ve en büyüğü.
“Köpek değil mi oğlum?” “ <u>Köpek</u> ama...”	“Köpek değil mi oğlum?” “ <u>Evet</u> ama...”

İkame kelime uygulamasının güvenilirliğini sağlamak için doğru kabul edilen cevaplar için alan uzmanından görüş alınmış ve uzman görüşünde cümledeki orijinal kelime ile yerine getirilen ikame kelimenin anlam olarak örtüşüp örtüşmediği sorulmuştur. Verilen cevaplar karşılaştırılmış, karşılaştırmalarda görüş birliği ve görüş ayrılığı sayıları tespit edilerek araştırmanın güvenilirliği Miles ve Huberman'ın (1994) formülü (Güvenirlilik = görüş birliği / görüş birliği + görüş ayrılığı) kullanılarak hesaplanmıştır. Araştırmanın güvenilirliği %90 olarak hesaplanmıştır. Miles ve Huberman'a göre nitel araştırmalarda %70 ve üzeri araştırmacı ve uzman görüşü birliği sağlanıyorsa çalışma güvenilir kabul edilmektedir. Bu durumda ikame kelime uygulamasının güvenilir olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmada kıyaslama amaçlı kullanılacak bir diğer test olan labirent testi için 2016-2017 eğitim öğretim yılında MEB Yayinevinin 7. sınıf Türkçe ders kitabından ve 2017-2018 eğitim-öğretim yılında EZ-DE Yayinevinin 7. sınıf Türkçe ders kitabından, 250-300 kelime sayısı kriterine uygun ve öğrenciler tarafından henüz okunmamış olan öyküleyici metinler belirlenmiştir. Seçilen metinlerin okunabilirlik düzeyleri Ateşman (1997), formülüyle hesaplanmış, metinlerin tamamının okunabilirlik düzeyleri çok kolay olarak tespit edilmiştir. Her dördüncü kelimenin silindiği uygulamada “Balıkçıl Kuşu”, her beşinci kelimenin silindiği uygulamada “Kış Mevsimi”, her altıncı kelimenin silindiği uygulamada ise “Tasa Kuşu” metni kullanılmıştır. Toplamda elli boşluk olacak şekilde labirent testi hazırlanmıştır. Her beşinci kelimenin silindiği labirent testi örneği aşağıda görülmektedir:

Bir çiftçi sürekli olarak, kış mevsiminin habersiz geldiğinden şikâyet edip durmuş. Yazdan kalan işlerini bitirmeden 1... (karların-yağmur-ların-dolunun) yağıp her şeyin üzerini 2... (sardığını-kapattığını-göm-düğünü) düşünürmüş hep. Düşünmekle kalsa 3... (iyi-da-bile) dışarı çıkıp da karları 4... (eriyince-temizleyince-görünce) çok kızar ve şöyle 5... (dermiş-kızarmış-dile gelirmiş) “Ey zalim kara kış! 6... (Bu-Sen-ki) mevsimlerin en çirkinisin! Habersizce 7... (yürüyüp-gelip-saklanıp) işlerimi yarım bıraktırıyorsun. Biraz 8... (daha-sonra-bile) geç gelsen de, şu 9... (bildiklerimi-işlerimi-alacaklarımı) bitirsem olmaz mı? Bari 10... (azıcık-biraz-hiç) olmazsa geleceğini haber ver.

Verilerin Toplanması

Verileri toplamak amacıyla öğrencilere bir ders saati verilmiştir. Uygulama yapılan sınıfta öncelikle, boşluk tamamlama testlerinin nasıl doldurulması gerektiği birkaç örnek cümle ile açıklanmıştır. Sonrasında 50 boşluktan oluşan her dört, her beş ve her altıncı kelimenin silindiği 3 farklı boşluk tamamlama testi öğrencilere uygulanmıştır. Aynı şekilde 50 boşluktan oluşan her dört, her beş ve her altıncı kelimenin silindiği 3 farklı labirent testi öğrencilere uygulanmıştır. Her iki test de öğrenciler tarafından doldurulduktan sonra elde edilen veriler araştırmacı tarafından toplanmıştır.

Verilerin analizi

Hem dört hem de beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testlerinde -bu testin değerlendirilmesindeki esaslara bağlı olarak- silinen her boşluğun yerine yazılması gereken kelimelerin yalnızca bire bir aynıları doğru kabul edilmiş; eş anlamlıları, anlam bütünlüğü sağlayan kelimeler veya boş bırakılanlar yanlış kabul edilmiştir. Öğrencilerin okuma seviyeleri, boşluk tamamlama testinin analiz edilmesinde kullanılan Rankin ve Culhane'in (1969) kriterlerine göre değerlendirilmiştir. Elli boşluğun yer aldığı boşluk tamamlama testlerinde her bir boşluk 2 puan olacak şekilde puanlanarak test toplamda 100 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Öğrencilerin boşluk tamamlama testleriyle belirlenen okuma seviyeleri "endişe düzeyi" (0-39), "öğretim düzeyi" (40-59), "bağımsız düzey" (60 ve üzeri) olmak üzere *SPSS 25.0* istatistik paket programına sırasıyla 1, 2 ve 3 olarak kodlanmıştır. Bu şekilde öğrencilerin okuma seviyeleri belirlenmiş ardından belirlenen okuma seviyeleri frekans ve yüzde dağılımlarıyla nicel veriler hâlinde tabloleştirilmiştir.

İkame yaklaşımında ise boşluk tamamlama testinin değerlendirilmesi sırasında doğru cevap olarak kabul edilmeyen eş anlamlı kelimeler ya da anlam bütünlüğünü sağlayan kelimeler doğru cevap kabul edilmiştir. İkame kelime adını verdiğimiz uygulama sonuçlarının değerlendirilmesinde boşluk tamamlama testindeki değerlendirme kriterleri değiştirilmemiştir. İkame yaklaşımında elli boşluğun yer aldığı testlerde her bir boşluk 2 puan olacak şekilde puanlanarak test, toplamda 100 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Öğrencilerin ikame kelime uygulaması ile belirlenen okuma seviyeleri "endişe düzeyi" (0-39), "öğretim düzeyi" (40-59), "bağımsız düzey" (60 ve üzeri) olmak üzere *SPSS 25.0* istatistik paket programına sırasıyla 1, 2 ve 3 olarak kodlanmıştır. Bu şekilde öğrencilerin okuma seviyeleri belirlenmiş, belirlenen okuma seviyeleri frekans ve yüzde dağılımlarıyla nicel veriler hâlinde tabloleştirilmiştir.

Hem dördüncü hem de beş ve altıncı kelimenin silindiği labirent testlerinde bu testin değerlendirilmesindeki esaslara bağlı olarak silinen her boşluğun yanına üç kelime yazılmış, öğrencilerden kendisine göre doğru olan kelimeyi

üç kelime arasından işaretlenmesi istenmiştir. Elli boşluğun yer aldığı labirent testinde her bir boşluk 2 puan olacak şekilde puanlanarak test toplamda 100 puan üzerinden değerlendirilmiştir. Öğrencilerin labirent testleriyle belirlenen okuma seviyeleri “yoksunluk düzeyi” (0-49), “öğretim düzeyi” (50-84), “bağımsız düzey” (85 ve üzeri) olmak üzere *SPSS 25.0* istatistik paket programına sırasıyla 1, 2 ve 3 olarak kodlanmıştır. Bu şekilde öğrencilerin okuma seviyeleri belirlenmiş; belirlenen okuma seviyeleri frekans ve yüzde dağılımlarıyla nicel veriler hâlinde tablolastırılmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Birinci alt amaca ilişkin bulgular

Ekwall ve Shanker (1988) tarafından geliştirilmiş kelime ve ses bilgisini, anlama becerisini ve düzeyini belirlemeye çalışan seslendirme, ortam ve anlama ölçeklerine göre öğrencilerin okuma seviyelerine baktığımızda:

Tablo 2: Ekwall ve Shanker Tarafından Geliştirilmiş Ölçeğe Göre Öğrencilerin Okuma Seviyeleri

Okuma Seviyesi	F	%	Geçerli %	Yığılmalı %
Endişe	1	6.7	6.7	6.7
Öğretim	1	6.7	6.7	13.3
Serbest	13	86.7	86.7	100.0
Toplam	15	100.0	100.0	

Tablo 2’deki öğrencilerin okuma seviyelerinin frekans ve yüzde dağılımına bakıldığında öğrencilerin %6,7’si endişe düzeyinde, %6,7’si öğretim düzeyinde ve %86,7’si de serbest okuma düzeyinde bulunmaktadır. Tablo 2’de frekans ve yüzde dağılımı olarak sunulan, Ekwall ve Shanker (1988) tarafından geliştirilen ölçeğin sonuçlarına göre öğrencilerin büyük çoğunluğunun ($f=13$) serbest okuma düzeyinde olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlara göre uygulamanın yapıldığı öğrencilerin okuma düzeylerinin eşit dağılım göstermediği, hâlihazırdaki okuma düzeylerinin neredeyse tamamına yakınının serbest okuma düzeyinde olduğu anlaşılmaktadır.

İkinci alt amaca ilişkin bulgular

Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş kelime ve ses bilgisini, anlama becerisini ve düzeyini belirlemeye çalışan seslendirme, ortam ve anlama ölçeklerine göre öğrencilerin okuma seviyeleri ile öğrencilerin Türkçe dersi ve akademik başarı ortalamaları arasındaki ilişkiye ilişkin bulgular Tablo 3’te yer almaktadır:

Tablo 3: Öğrencilerin Ekwall ve Shanker Tarafından Geliştirilmiş Ölçeğe Göre Belirlenen Okuma Seviyeleri ile Akademik Başarı Ortalamaları ve Türkçe Dersi Başarı Ortalamaları Arasındaki İlişkiyi Gösteren Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları (N:15)

		SO+OO+AO	AOBP	Türkçe Ort.
SO+O- O+AO	Pearson Correlation	1	.822**	.806**
	Sig. (2-tailed)		.000	.000
	N	15	15	15
AOBP	Pearson Correlation	.822**	1	.987**
	Sig. (2-tailed)	.000		.000
	N	15	15	15
Türkçe Ort.	Pearson Correlation	.806**	.987**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	.000	
	N	15	15	15

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Öğrencilerin Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri ile AOBP'leri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişki vardır ($r:0.822$, $p<.05$). Belirlenen okuma seviyeleri ile AOBP'leri arasında çok yüksek korelasyon olduğu anlaşılmaktadır ($r>0.8$). Öğrencilerin okuma seviyeleri arttıkça AOBP'leri de artmaktadır.

Öğrencilerin belirlenen okuma seviyeleri ile Türkçe dersi başarı ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif ve yüksek düzeyde bir ilişki vardır ($r:0.806$, $p<.05$). Belirlenen okuma seviyeleri ile Türkçe dersi başarı ortalamaları arasında çok yüksek korelasyon olduğu anlaşılmaktadır ($r>0.8$). Öğrencilerin okuma seviyeleri arttıkça Türkçe dersi başarı ortalamaları da artmaktadır. Bu sonuçların öğrencilerin Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyelerinin doğruluğunu ortaya koyduğu söylenebilir.

Üçüncü alt amaca ilişkin bulgular

Öğrencilerin üç farklı boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyelerine ilişkin bulgular Tablo 4'te yer almaktadır:

Tablo 4: Üç Farklı Boşluk Tamamlama Testiyle Belirlenen Okuma Seviyeleri

Okuma Seviyesi	H4		H5		H6	
	F	%	f	%	f	%
Endişe Düzeyi	15	100	13	86.7	15	100
Öğretim Düzeyi	-	-	2	13.3	-	-
Bağımsız Düzey	-	-	-	-	-	-
Toplam	15	100	15	100	15	100

H4: Her dördüncü kelimenin silindiği boşluk tamamlama testi.

H5: Her beşinci kelimenin silindiği boşluk tamamlama testi.

H6: Her altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testi.

Tablo 4'teki her dördüncü kelimenin silindiği boşluk tamamlama testiyle (H4) belirlenen okuma seviyelerinin frekans ve yüzde dağılımına bakıldığında Rankin ve Culhane'in (1969) kriterlerine göre öğrencilerin %100'ü endişe düzeyinde bulunmaktadır. Tablo 4'te frekans ve yüzde dağılımı olarak sunulan, her beşinci kelimenin silindiği boşluk tamamlama testiyle (H5) elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yarısından fazlasının ($f = 13$) endişe düzeyinde yer aldığı, %13,3'ünün öğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Tablo 4'te verilen, her altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testiyle (H6) belirlenen okuma seviyelerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımlarına bakıldığında öğrencilerin %100'ü endişe düzeyindedir. Bu sonuçlar dikkate alındığında her üç boşluk tamamlama testinden elde edilen sonuçların Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyelerinden uzak olduğu anlaşılmaktadır.

Dördüncü alt amaca ilişkin bulgular

Öğrencilerin üç farklı boşluk tamamlama testte ikame kelimelerin kabul edilmesiyle belirlenen okuma seviyelerine ilişkin bulgular Tablo 5'te yer almaktadır:

Tablo 5: İkame Kelime Kabul Edildiğinde Üç Farklı Boşluk Tamamlama Testiyle Belirlenen Okuma Seviyeleri

Okuma Seviyesi	H4		H5		H6	
	F	%	F	%	f	%
Endişe Düzeyi	1	6.7	-	-	1	6,7
Öğretim Düzeyi	2	13.3	4	26.7	6	40
Bağımsız Düzey	12	80	11	73.3	8	53.3
Toplam	15	100	15	100	15	100

H4: Her dördüncü kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği.

H5: Her beşinci kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği.

H6: Her altıncı kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testi.

Tablo 5'teki her dördüncü kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle (H4) belirlenen okuma seviyelerinin frekans ve yüzde dağılımına bakıldığında Rankin ve Culhane'in (1969) kri-

terlerine göre öğrencilerin %6,7'si endişe düzeyinde, %13,3'ü öğretim düzeyinde, %80'i ise bağımsız düzeyde bulunmaktadır. Tablo 5'te frekans ve yüzde dağılımı olarak sunulan, her beşinci kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle (H5) elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yarısından fazlasının ($f = 11$) bağımsız düzeyde yer aldığı, %26,7'sinin öğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Tablo 5'te verilen, her altıncı kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle (H6) belirlenen okuma seviyelerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımlarına bakıldığında öğrencilerin %6,7'si endişe düzeyinde, %40'ı öğretim düzeyinde, %53,3'ü ise bağımsız düzeyde bulunmaktadır.

Beşinci alt amaca ilişkin bulgular

Öğrencilerin üç farklı labirent testiyle belirlenen okuma seviyelerine ilişkin bulgular Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 6: Üç Farklı Labirent Testiyle Belirlenen Okuma Seviyeleri

Okuma Seviyesi	H4		H5		H6	
	f	%	f	%	f	%
Endişe Düzeyi	-	-	-	-	1	6.7
Öğretim Düzeyi	5	33.3	4	26.7	5	33.3
Bağımsız Düzey	11	66.7	11	73.3	9	60
Toplam	15	100	15	100	15	100

H4: Her dördüncü kelimenin silindiği.

H5: Her beşinci kelimenin silindiği.

H6: Her altıncı kelimenin silindiği labirent testi.

Tablo 6'daki her dördüncü kelimenin silinip labirent testiyle (H4) belirlenen okuma seviyelerinin frekans ve yüzde dağılımına bakıldığında öğrencilerin %33,3'ü öğretim düzeyinde, %66,7'si ise bağımsız düzeyde bulunmaktadır. Tablo 6'da frekans ve yüzde dağılımı olarak sunulan her beşinci kelimenin silindiği labirent testinden (H5) elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yarısından fazlasının ($f = 11$) bağımsız düzeyde yer aldığı, %26,7'sinin öğretim düzeyinde olduğu görülmektedir. Tablo 6'da verilen her altıncı kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle (H6) belirlenen okuma seviyelerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımlarına bakıldığında, öğrencilerin %6,7'si endişe düzeyinde, %33,3'ü öğretim düzeyinde, %60'ı ise bağımsız düzeydedir.

Altıncı alt amaca ilişkin bulgular

Öğrencilerin üç farklı boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 7’de yer almaktadır:

Tablo 7: Öğrencilerin Boşluk Tamamlama Testiyle Belirlenen Okuma Seviyeleri ile Ekwall ve Shanker Tarafından Geliştirilmiş Ölçeğe Göre Belirlenen Okuma Seviyeleri Arasındaki İlişkiyi Gösteren Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları (N:15)

		SO+O- O+AO	CT.H4. Okuma Seviyeleri	CT.H5. Okuma Seviyeleri	CT.H6. Okuma Seviyeleri
SO+OO+AO	Pearson Correlation	1	.099	.145	.099
	Sig. (2-tailed)		.726	.607	.726
	N	15	15	15	15
CT.H4.Oku- ma Seviyeleri	Pearson Correlation	.099	1	.681	-.071
	Sig. (2-tailed)	.726		.005	.800
	N	15	15	15	15
CT.H5.Oku- ma Seviyeleri	Pearson Correlation	.145	.681**	1	-.105
	Sig. (2-tailed)	.607	.005		.710
	N	15	15	15	15
CT.H6. Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.099	-.071	-.105	1
	Sig. (2-tailed)	.726	.800	.710	
	N	15	15	15	15

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tablo 7’de öğrencilerin boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre öğrencilerin belirlenen okuma seviyeleri ile öğrencilerin boşluk tamamlama testiyle her dördüncü kelime çıkarılarak belirlenen okuma seviyeleri ($r:0.099$, $p>.01$), her beşinci kelime çıkarılarak belirlenen okuma seviyeleri ($r:0.145$, $p>.01$), her altıncı kelime çıkarılarak belirlenen okuma seviyeleri ($r:0.099$, $p>.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu durum her üç boşluk tamamlama testinden elde edilen sonuçların Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyelerinden uzak olduğunu göstermektedir.

Yedinci alt amaca ilişkin bulgular

Öğrencilerin üç farklı boşluk tamamlama testinde ikame kelimelerin kabul edilmesiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 8’de yer almaktadır:

Tablo 8: Her Dört, Beş ve Altıncı Kelimenin Silindiği Boşluk Tamamlama Testinde İkame Kelime Kabul Edildiğinde Belirlenen Okuma Seviyeleri ile Ekwall ve Shanker Tarafından Geliştirilmiş Ölçeğe Göre Belirlenen Okuma Seviyeleri Arasındaki İlişkiyi Gösteren Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları (N:15)

		SO+O- O+AO	İÜ.H4. Okuma Seviyeleri	İÜ.H5. Okuma Seviyeleri	İÜ.H6. Okuma Seviyeleri
SO+OO+AO	Pearson Correlation	1	.901**	.612*	.677**
	Sig. (2-tailed)		.000	.015	.006
	N	15	15	15	15
İÜ.H4. Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.901**	1	.508	.727**
	Sig. (2-tailed)	.000		.053	.002
	N	15	15	15	15
İÜ.H5. Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.612*	.508	1	.211
	Sig. (2-tailed)	.015	.053		.450
	N	15	15	15	15
İÜ.H6. Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.677**	.727**	.211	1
	Sig. (2-tailed)	.006	.002	.450	
	N	15	15	15	15

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 8’de her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre belirlenen okuma seviyeleri ile her dördüncü kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ($r:0.901$, $p<.05$); her beşinci kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ($r:0.612$, $p<.05$); her altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ($r:0.677$, $p<.05$) bulunmaktadır.

Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçüğe göre belirlenen okuma seviyeleri ile her dördüncü kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri arasında çok yüksek korelasyon olduğu ($r>0.8$), her beşinci kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon olduğu ($r>0.6$), her altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testinde ikame kelime kabul edildiğinde belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon olduğu ($r>0.6$) anlaşılmaktadır.

Sekizinci alt amaca ilişkin bulgular

Öğrencilerin dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçüğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasındaki ilişkiye dair bulgular Tablo 9’da yer almaktadır:

Tablo 9: Her Dört, Beş ve Altıncı Kelimenin Silindiği Labirent Testiyle Belirlenen Okuma Seviyeleri ile Ekwall ve Shanker Tarafından Geliştirilmiş Ölçüğe Göre Belirlenen Okuma Seviyeleri Arasındaki İlişkiyi Gösteren Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları (N:15)

		SO+O- O+AO	MZ.H4. Okuma Seviyeleri	MZ.H5. Okuma Seviyeleri	MZ.H6. Okuma Seviyeleri
SO+OO+AO	Pearson Correlation	1	.522	.612*	.717**
	Sig. (2-tailed)		.046	.015	.003
	N	15	15	15	15
MZ.H4.Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.522*	1	.533*	.381
	Sig. (2-tailed)	.046		.041	.161
	N	15	15	15	15
MZ.H5.Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.612*	.533*	1	.520*
	Sig. (2-tailed)	.015	.041		.047
	N	15	15	15	15
MZ.H6.Okuma Seviyeleri	Pearson Correlation	.717**	.381	.520*	1
	Sig. (2-tailed)	.003	.161	.047	
	N	15	15	15	15

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* . Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 9’da her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilmiş ölçüğe göre belirlenen okuma seviyeleri arasındaki ilişkiyi gösteren Pearson

momentler çarpımı korelasyon analizi sonuçları yer almaktadır. Bu sonuçlara göre belirlenen okuma seviyeleri ile her dördüncü kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ($r:0.522$, $p<.05$); her beşinci kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ($r:0.612$, $p<.05$); her altıncı kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında istatistiksel olarak anlamlı, pozitif yönde bir ilişki ($r:0.717$, $p<.05$) bulunmaktadır.

Ekwall ve Shanker'in geliştirdiği ölçeğe göre belirlenen okuma seviyeleri ile her dördüncü kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında orta şiddette korelasyon olduğu ($r>0.4$), her beşinci kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon olduğu ($r>0.6$), her altıncı kelimenin silindiği labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon olduğu ($r>0.6$) anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Alan yazınında okuma seviyesinin tespitinde sıkça kullanılan boşluk tamamlama testi, sahip olduğu dezavantajlar nedeniyle çoğu zaman geçerli puanlar vermemektedir (Karatay, Bolat ve Güngör, 2013; Mariotti ve Homan, 2009). Boşluk tamamlama testinde eş anlamlı kelimelerin doğru cevap kabul edilmemesinin dezavantaj sebebi olduğu görülmüştür. Eş anlamlı ve anlam bütünlüğü sağlayan kelimelerin de doğru olarak kabul edilmesiyle sorunun ortadan kalkacağı düşünülmüştür.

Uygulamanın yapıldığı öğrencilerin okuma seviyeleri, Ekwall ve Shanker (1988) tarafından geliştirilen ölçeğe göre değerlendirilmiş; değerlendirme sonuçları her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testleriyle belirlenen okuma seviyeleri ile kıyaslanmıştır.

Öğrencilerin hâlihazırdaki okuma seviyeleri ile her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında büyük ölçüde farklılık olduğu söylenebilmektedir. Her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testleriyle belirlenen okuma seviyeleri ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilen ölçeğin sonuçlarına göre belirlenen okuma seviyeleri arasında da istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuç, her üç boşluk tamamlama testinden elde edilen sonuçların Ekwall ve Shanker'in geliştirdiği ölçeğe göre belirlenen okuma seviyelerinden uzak olduğunu göstermektedir.

Öğrencilerin hâlihazırdaki okuma seviyeleri ile her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği boşluk tamamlama testleriyle belirlenen okuma seviyeleri arasında ikame kelimeler doğru cevap kabul edildiğinde uyumun arttığı görülmektedir. Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilen ölçeğin sonuçlarına

göre belirlenen okuma seviyeleri ile her dördüncü kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında çok yüksek korelasyon; her beşinci kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon; her altıncı kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Öğrencilerin hâlihazırdaki okuma seviyeleri ile her dört, beş ve altıncı kelimenin silindiği labirent testleriyle belirlenen okuma seviyeleri arasında uyumun boşluk tamamlama testiyle kıyaslandığında arttığı söylenebilmektedir. Ekwall ve Shanker'in geliştirdiği ölçeğin sonuçlarına göre belirlenen okuma seviyeleri ile her dördüncü kelimenin silinip labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri orta şiddette; her beşinci kelimenin silinip labirent testiyle belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek; her altıncı kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testiyle (H6) belirlenen okuma seviyeleri arasında yüksek korelasyon olduğu anlaşılmaktadır.

Boşluk tamamlama testiyle belirlenen okuma seviyelerine bakıldığında öğrencilerin büyük çoğunluğunun öğretim ve endişe düzeylerinde yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlar, öğrencilerin bu metinleri okuyabilmek ve anlayabilmek için bir büyüğünün veya öğretmenlerinin yardımına ihtiyaçları olduğunu göstermektedir. Ekwall ve Shanker'in geliştirdiği ölçeğe göre yapılan değerlendirmeler ile boşluk tamamlama testlerinin sonuçları arasında büyük farklılıklar tespit edilirken ikame kelime uygulaması ile bu farklılığın ortadan kalktığı görülmüştür.

İkame kelime uygulaması ile Ekwall ve Shanker tarafından geliştirilen ölçeğe göre yapılan değerlendirmelerin benzerliğini desteklemek amacıyla uyguladığımız labirent tekniği ile ikame kelime uygulaması kıyaslandığında okuma seviyelerinin benzer olduğu görülmüş ve ikame kelime uygulamasının okuma seviyesini tespit etmedeki etkisi ortaya konulmuştur.

Metinlerin okunabilirlik durumlarını inceleyen araştırmalarda çalışmamızla ilgili benzer sorunların ve tespitlerin olduğunu görülmektedir. Tekbıyık (2006), Lise Fizik 1 ders kitabını incelediği araştırmasında boşluk tamamlama testinin uygulama yönteminin doğası gereği ders kitabının okunmasında bazı problemlerle karşılaşılabilceğini ve ders kitabı okuma yaşının yüksek olabileceğini ortaya koymuştur.

Uyanık'ın (2012) ilköğretim 5. sınıf öğrencileriyle her altıncı, yedi ve sekizinci kelimeleri çıkartarak yaptığı çalışmasında; öğrencilerin okuma düzeyinin tamamı endişe düzeyinde çıkmıştır. Bunun gerekçesini testin zorluğuna ve eş anlamlı kelimelerin doğru kabul edilmemesine bağlamaktadır.

Ulusoy (2009) 6, 7, 8. sınıf Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi ders kitaplarından seçilen okuma metinlerinin okunabilirlik düzeylerini belirlemeye çalıştığı araştırmasında; öğrencilerin okuma düzeyinin genelde endişe düzeyinde çıkmasını öğrencilerin doğru cevabı bulmada dil ipuçlarını kullanamamalarına ve metinlerden anlam çıkarmada sorunlarla karşılaşmalarına bağlamıştır.

Karatay, Bolat ve Güngör (2013); Türkçe 6, 7, 8. sınıf ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik ve anlaşılabilirliğini incelemiştir; Türkçe dersinin öğretim aracı olarak belirlenen metinlerin okunabilirlik ve anlaşılabilirlik düzeylerinin genel olarak zor olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öğretmenlerden alınan görüş ile okunabilirlik uygulamasından elde edilen verilerin tutarsız olmasının gerekçesi ise uzman görüşünün her zaman güvenilir olmadığı ifade edilerek açıklanmıştır.

Standart boşluk tamamlama testiyle tespit edilen okuma seviyeleri ile mevcut okuma seviyelerindeki tutarsızlık nedeniyle pek çok çalışmada Türkçe metinlerden hazırlanan boşluk tamamlama testleri için alternatifler sunulmuştur. Yapılan çalışmaların öneri bölümü irdelendiğinde boşluk tamamlama testi formatlarının özelliklerinin bilinmesi (Ulusoy, 2009) ve büyük ölçüde boşluk sayısının artırılması (Ulusoy, 2009; Uyanık, 2012; Tunçer ve Erden, 2015) tavsiye edilmektedir. Tunçer ve Erden (2015) ise yaptığı çalışmada öğrencilerin mevcut okuma seviyeleri ile boşluk tamamlama testleri arasında farklılık çıkması üzerine kelimenin ilk harfinin ipucu olarak verilmesini önermektedir.

Az sayıda olsa da çalışmamızdaki tespitlerden farklı sonuçlara ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Lee'nin (1997) üniversite öğrencilerine uygulanan boşluk tamamlama testleri ile yazılı sınavdan aldığı puanları karşılaştırdığı çalışmasında öğrencilerin boşluk tamamlama testindeki puanları ile yazılı sınavdan aldıkları puanlar arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Boşluk tamamlama testinde boşluklara yazılan kelimelerden eş anlamlıların ya da anlamı tamamlayan ancak doğru cevaptan farklı olan kelimelerin doğru olarak kabul edilmemesi, bağlam ile anlam arasındaki ilişkiyi yok saymaktadır. Kelimeler, farklı bağlamlarda kullanıldığında temel anlamının yanında yeni manalar kazanmaktadır. Anlamın oluşmasında ve aktarılmasında bağlamın etkisi büyüktür. Bu sebeple kelimeleri tek başına bağımsız bir unsur olarak görmek yerine kullanıldığı bağlam içindeki anlamına göre değerlendirmek gerekmektedir.

Dillerin ortalama cümle uzunlukları, Türkçe metinler üzerinden hazırlanan standart boşluk tamamlama testlerinin okuma seviyesini tespit etmedeki yetersizliğinin bir sebebi olarak değerlendirilebilir. Türkçeyle karşılaştırıldığında İngilizce metinlerde ortalama cümle uzunluğu 14-15 kelime iken Al-mancada ortalama cümle uzunluğu 17-18 kelimeye çıkmaktadır. Türkçenin

ortalama cümle uzunluğu ise 9-10 kelimedir. Cümle uzunluklarındaki diller arası bu farklılık nedeniyle boşluk tamamlama testlerinde çıkarılan kelimenin türü de öge olarak karşılığı da dilden dile değişiklik göstermektedir (Ateşman, 1997, s. 73). Bu farklılıklar sebebiyle boşluk tamamlama testinden elde edilen sonuçlar sağlıklı olmayabilmektedir. Bu durum boşluk tamamlama testlerinde uygulanan dile göre birtakım düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. İkame kelime uygulaması bu düzenlemenin bir yansımasıdır.

Standart boşluk tamamlama testinin okuma seviyesini tespitinde değerlendirilmesi gereken durumlardan biri de okuma seviyelerinde kullanılan basamaklardır. Öğrencilerin okuma seviyeleri, boşluk tamamlama testinin analiz edilmesinde kullanılan Rankin ve Culhane'in kriterlerine göre değerlendirilmektedir. Söz konusu kritere göre öğrencilerin testten aldığı %60 ve daha yüksek puanlar, uygulanan metni öğrencilerin kimseden yardım almadan bağımsız bir şekilde kendi başlarına okuyabilecekleri anlamına gelmektedir. %40-59 arasındaki puanlar öğrencilerin uygulanan metni anlayabilmek için öğretmenlerinin yardımına ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Testten alınan %40'ın altındaki puanlar ise metinlerin öğrenciler için çok zor olduğuna ve metinlerin öğrencilerin okuma ve anlama düzeylerinin üzerinde olduğuna işaret etmektedir. Öğretim düzeyi ile bağımsız düzey arasındaki puan farkı oldukça düşüktür. Bu durum yapılan değerlendirmeleri sağlıksız hâle getirmektedir. Şans ya da şanssızlığın devreye girmesiyle bireyler bir üst ya da bir alt okuma seviyesine inip çıkabilmektedir.

Okuma seviyelerinin tespitinde belirleyici olan unsurlardan biri de bireylerin ilgi alanı ve sahip olduğu kelime hazinesidir. Bu niteliklerin varlığı ya da yokluğu okuma seviyesinin tespitinde kullanılan boşluk tamamlama testlerinin sonucunu etkileyen belirleyici unsurlardandır. Kelime hazinesi zengin olan bireylerin standart boşluk tamamlama testinde doğru kelimeyi bulma olasılıkları diğerlerine göre daha fazla olacaktır. Aynı şekilde bireylerin ilgi alanına giren bir metinden oluşan boşluk tamamlama testinde doğru kelimeyi bulma olasılıkları da daha fazla olacaktır. Kuvancı (2009), bireylerin herhangi bir ifadeyi anlayamama sebebini lengüistik bağlama ya da hayat tarzına bağlamaktadır. Kelimelerin kullanım bağlamıyla ilgili tecrübesi olmayanlar, başarısız olabilmektedir. Özetle okuma seviyelerinin tespitine dair yapılan uygulamada kullanılan metnin konusuna ve bireylerin sahip olduğu kelime hazinesine göre değerlendirme sonuçları farklılık arz edebilmektedir.

Dillerin kelime ve cümle yapıları farklılık göstermektedir. Bu sebeple bir dil için üretilen formül, hiçbir değişiklik yapılmadan olduğu gibi başka bir dilde kullanıldığında elde edilen sonuçların geçerliği ve güvenilirliği ile ilgili birtakım belirsizlikler ortaya çıkabilmektedir (Zorbaz, 2007).

Uygulama sonucu elde edilen veriler, okuma seviyesinin tespit edilmesinde her dördüncü kelimenin silinip ikame kelimenin doğru kabul edildiği boşluk tamamlama testinin daha duyarlı sonuçlar verebileceğini göstermektedir.

Uygulama sonucu elde edilen veriler, okuma seviyesinin tespit edilmesinde öğrencilerin mevcut okuma düzeylerine yakın sonuçlar verdiğinden her beşinci kelimenin silindiği labirent testinin de kullanılabilirliğini göstermektedir.

Bu noktada ileride yapılacak araştırmalarda, ikame kelime uygulaması ile okuma seviyeleri belirlenebilir.

Öğrencilerin mevcut okuma seviyeleri ile boşluk tamamlama testi ile belirlenen okuma seviyeleri arasında farklılığı ortadan kaldırmak amacıyla boşluğa yazılacak kelimenin ilk harfinin ipucu olarak verilmesiyle elde edilecek sonuçlar ile öğrencilerin mevcut okuma seviyeleri arasında ilişki olup olmayacağına dair bir çalışma yürütülebilir.

Okuma seviyesini tespit etmede cümle uzunluğunun, çıkarılan kelime türünün, çıkarılan kelimenin öge olarak karşılığının sonuçlara etkisine yönelik çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2009). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin.
- Akyol, H. (2005). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök.
- Alegöz, A. (1991). *Okuma anlamının değerlendirilmesinde cloze (boşluk doldurma/tamamlama) ve maze (labirent) tekniklerinin kullanımı*. Kasım 23, 2020 tarihinde Tavsiye Ediyorum.Com: http://www.tavsiyeediyorum.com/makale_14752.htm adresinden alındı.
- Ateşman, E. (1997). Türkçede okunabilirliğin ölçülmesi. *Ankara Üniversitesi TÖMER Dil Dergisi*, 58, 71-74.
- Barın, M. (1997). *Dinleme ve konuşma becerilerinin önemi, dil öğretimine katkıları ve Atatürk Üniversitesi İngiliz dili bölümlerinde uygulanışı*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beyhan, A. (2013). Eğitim örgütlerinde eylem araştırması. *Bilgisayar ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 65-89.
- Blahe, B. A. ve Bennett, J. (1993). *Yeni okuma teknikleri*. İstanbul: Reproset.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (24. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Collins, M. D. ve Cheek, E. H. (1999). *Assessing&guiding reading instruction*. New York: The McGrawHill Companies.
- Çekiç Toroslu, S. (2011). *Yaşam temelli öğrenme yaklaşımı ile desteklenen 7E öğrenme modelinin öğrencilerin enerji konusundaki başarı, kavram yanılgısı ve bilimsel süreç becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Demirel, Ö. (2003). *Türkçe ve sınıf öğretmenleri için Türkçe öğretimi*. Ankara: Pegem A.
- Ekwall, E. E. ve Shanker, J. L. (1988). *Diagnosis and remediation of the disabled reader*. Boston: Allyn and Bacon.
- Göçer, A. (2014). Öğretmen rolleri, öğrenci etkililiği ve eğitim kazanımları bakımından Türkçe dersi metin işleme süreci. *Milli Eğitim*, 204, 167-198.
- Güneş, F. (2007). *Türkçe öğretimi ve zihinsel yapılandırma*. Ankara: Nobel.
- Harris, A. J. ve Sipay, E. R. (1990). *How to increase reading ability*. Newyork: Longman.
- Karadüz, A. (2009). Sözlük, sözcük anlamı ve öğrenme üzerine. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(4), 636-649.
- Karatay, H., Bolat, K. K. ve Güngör, H. (2013). Türkçe ders kitaplarındaki metinlerin okunabilirlik ve anlaşılabilirliği. *The Journal Academic Social Science Studies*, 6(6), 603-623.
- Kavcar, C. ve Kantemir, E. (1986). *Türk dili*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi.
- Kırcı, M. (2004). Türkçe ve edebiyat dersleri ortamında okuma, anlatsal bilgi ve bilinçlenme denemesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17 (1), 16-24.
- Kuvancı, C. (2009). Bağlamcılık'a yönelik bir eleştiri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(1), 139-158.
- Klare, G. R. (1974). Assessing readability. *Reading Research Quarterly*, 10, 62-102.
- Kökçü, Y. ve Demirel, Ş. (2017). 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe dersi okuma kazanımlarının okuma modelleri ile ilişkisi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6(2), 1133-1147.
- Lee, S. (1997). Cloze test as a measure of EFL writing proficiency. *English Teaching*, 52(3), 151-172.
- Mariotti, A. S. ve Homan, S. P. (2009). *Linking reading assessment to instruction: An application worktext for elementary classroom teachers*. New York: Routledge.
- May, F. B. (1986). *Reading as communication: An interactive approach*. USA: Merrill Publishing Company.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. California: Sage.
- Miller, W. H. (1972). *The first r: elementary reading today*. New York: Holt Rinehart and Winston Inc.
- Nalor, D. T. ve Diem, R. (1987). *Elementary and middle school social studies*. New York: Random House.
- Nitko, A. J. (2001). *Educational assessment of students*. New Jersey: Prentice Hall.

- Opitz, M., Rubin, D. ve Erikson, J. (2007). *Reading diagnosis and improvement*. Boston: Pearson.
- Öztürk, B. (1999). Öğrenme ve öğretmede dikkat. *Milli Eğitim Dergisi*, 144, 51-58.
- Parker, R., Hasbrouck, J. E. ve Tindal, G. (1992). The maze as a classroom-based reading measure: Construction methods, reliability, and validity. *The Journal of Special Education*, 26(2), 195-218.
- Rankin, E. F. ve Culhane, J. W. (1969). Comparable cloze and multiple-choice comprehension test scores. *Journal of Reading*, 13, 193-198.
- Robinson, R. D. ve Good, T. L. (1987). *Becoming an effective reading teacher*. New York: Harper And Row.
- Ruşen, M. (1995). *Hızlı okuma*. İstanbul: Alfa.
- Sekman, M. (1998). *Kesintisiz öğrenme*. İstanbul: Alfa.
- Selçuk, Z. (2000). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel.
- Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi ve tam öğrenme*. Ankara: Anı.
- Silahtaroglu, G. ve Demircan, F. (2013). Çeviri yazılımlarında sözcüklerin bağlam içindeki anlamını algılamaya yönelik bir öneri. *XIV. Akademik Bilişim Konferansı*. Mersin: Mersin Üniversitesi.
- Şencal, E. S. (2014). *Mana oluşumunda iç ve dış bağlam ilişkisi Abdülkahir el-Cür-cani ile Saussure karşılaştırması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Medeniyetler İttifakı Enstitüsü.
- Taylor, W. L. (1956). Recent developments in the use of cloze procedure. *Journalism Quarterly*, 33, 42-48.
- Tekbıyık, A. (2006). Lise Fizik I ders kitabının okunabilirliği ve hedef yaş düzeyine uygunluğu. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(2), 441-446.
- Theodore, M. F. (1975). The cloze and the maze test. *The Social Studies*, 66(6), 252-257.
- Tunçer, B. ve Erden G. (2015). Boşluk doldurma testlerinin ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama düzeylerini belirlemede kullanılabilirliği. *Bartın University Journal of Faculty of Education*, 2015-Özel Sayı, 318-324.
- Ulusoy, M. (2009). Boşluk tamamlama testinin okuma düzeyini ve okunabilirliği ölçmede kullanılması. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(1), 105-126.
- Uyanık, G. (2012). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin okuma seviyelerinin farklı boşluk tamamlama testleri ile belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(3), 657-672.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Zorbaz, K. Z. (2007). Türkçe ders kitaplarındaki masalların kelime-cümle uzunlukları ve okunabilirlik düzeyleri üzerine bir değerlendirme. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 3(1), 87-101.

Extended Summary

Cloze test, which is frequently used in determining the reading levels of individuals, was found to be the disadvantage of not accepting synonyms as correct answers, and it was thought that the problem would be eliminated by accepting synonyms and words that provide meaning integrity as correct. For this purpose, the reading levels of the students in the study group in which the application was performed were evaluated according to the scale developed by Ekwall and Shanker (1988). It was compared with the reading levels determined by cloze tests where every fourth, fifth and sixth words were deleted. As a result of the comparison, it was observed that there was a significant difference between the current reading levels of the students and the reading levels determined by the cloze tests, in which every fourth, fifth and sixth words were deleted.

It is observed that the harmony between the current reading levels of the students and the reading levels determined by the cloze tests, in which every fourth, fifth and sixth words are deleted, increases when the substitution words are accepted as correct answers. The commonality between the reading levels determined by the cloze test, where every fourth word is deleted and the substitution word is accepted as correct, and the reading levels determined according to the results of the scale developed by Ekwall and Shanker (1988), the partnership with the cloze test, where every fifth word is deleted and the substitute word is accepted as correct, is 93.3%. The partnership with the cloze test, in which every sixth word is deleted and the substitution word is accepted as correct, is 66.6%.

It can be said that the consistency between the current reading levels of the students and the reading levels determined by the maze tests, in which every fourth, fifth and sixth words are deleted, increases when compared to the cloze test. The commonality of reading levels determined according to the results of the scale developed by Ekwall and Shanker (1988) with the reading levels determined by the erasure and maze test of every fourth word is 73.3%, the commonness of each fifth word with the reading levels determined by the maze test is 80%, each sixth word is erased with the maze test. The commonality of the determined reading levels is 73.3%.

Looking at the reading levels determined by the gap completion tests, it is seen that the majority of the students are at the teaching and anxiety levels. These results show that students need the help of an adult or their teacher to be able to read and understand these texts. While large differences were determined between the evaluations made according to the scale developed by Ekwall and Shanker (1988) and the results of the gap completion tests, it was observed that this difference disappeared with the substitution word application.

When comparing the substitution word application with the maze technique we applied to support the similarity of the evaluations made according to the scale developed by Ekwall and Shanker (1988) with the substitution word application, it was seen that the reading levels were similar and the effect of the substitution word application on determining the reading level was revealed.

In the gap completion test, not accepting synonyms or words that complete the meaning but differ from the correct answer as correct ignores the relationship between context and meaning, whereas words gain new meanings besides their basic meaning when used in different contexts. Context has a great effect on the formation and transmission of meaning. For this reason, it is necessary to evaluate the words according to their meaning in the context instead of seeing them as an independent element.

The average sentence lengths of languages can be considered as a reason for the inadequacy of standard gap filling tests prepared on Turkish texts in determining the reading level. Compared to Turkish, the average sentence length in English texts is 14-15 words, in German the average sentence length is 17-18 words. The average sentence length in Turkish is 9-10 words. Due to these differences, the results obtained from gap completion tests may not be reliable. This situation requires some regulations according to the language applied in gap completion tests. Substitution word practice is a reflection of this regulation.

One of the situations that should be evaluated in determining the reading level of the standard gap completion test is the steps used in reading levels. The reading levels of the students are evaluated according to the criteria of Rankin and Culhane (1969) used in the analysis of the cloze test. The score difference between the education level and the independent level in assessment is quite low. This situation makes the assessments unhealthy. With the introduction of luck or bad luck, individuals can go up and down to a higher or lower reading level.

One of the determining factors in determining reading levels is the interests of individuals and their vocabulary. The presence or absence of these qualities are the determining factors affecting the results of the gap completion tests used to determine the reading level is the moment. Individuals with rich vocabulary will be more likely to find the correct word in the standard gap completion test than others. Likewise, individuals will be more likely to find the correct word in the gap completion test, which consists of a text of interest.

The data obtained as a result of the application suggest that the gap completion test, in which every fifth word is deleted and the substitution word is accepted as correct, may give more sensitive results in determining the reading level.

The data obtained as a result of the application show that the maze test, in which every fifth word is deleted, can be used in determining the reading level, since it gives results close to the current reading levels of the students.

OLUMSUZ KUTUPLANMA ÖGELERİNİN LİSANS BAĞLAMLARINA ANLAM BİLİMSEL YAKLAŞIMLAR

Ahmet Naim ÇİÇEKLER* - Ayşe Büşra YAKUT-KUBAŞ**

Özet

Olumsuz kutuplama ögesi (OKÖ) doğal dillerde yaygın bir biçimde görülen, ortaya çıkması için genellikle olumsuz biçim birimlerine ihtiyaç duyan bağımlı dilsel unsurlar olarak tanımlanmaktadır. Olumsuzluk ifadelerinin açıkça yer aldığı durumlar dışında OKÖ'ler soru ve şart cümleleri gibi yapılarda da yer yer kendini göstermektedir. OKÖ'ler Türkçede genellikle olumsuzluk ifadelerinde, evet-hayırlı soru cümlelerinde ve nadiren şart cümlelerinin öncüllerinde gözlemlenmekte olup derlem temelli bir incelemeye dayanan sınırlı sayıda çalışmaya da bunların konu edildiği görülmektedir. Bu çalışmada; OKÖ'ler konusunda anlam bilimi temelli yaklaşımları temel alan bir alan yazını taraması yapılarak Klima, Ladusaw, Zwarts, Giannakidou gibi araştırmacıların çoğunlukla İngilizcede ortaya koydukları anlam bilimsel analizlere odaklanılmakta ve Zidani-Eroğlu, Aygen-Tosun, Besler, Kelepir, Görgülü gibi araştırmacıların Türkçeye dair yaptıkları analizler de özetlenerek OKÖ'lerin neden belirli bağlamlara duyarlı olduğu, aynı dil içinde gösterdikleri farklılıklar ile farklı dillerdeki tipolojik gruplandırılmalarında oynadıkları roller konularında araştırmacılara bir bakış açısı sunmak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Olumsuz kutuplanma ögeleri, olumsuzluk, aşığı doğru gerektirim, anlam bilimi, lisans bağlamları.

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, acicekler@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1585-2498.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Dilbilim Bölümü, busra.yakut@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4149-6551.

SEMANTIC APPROACHES TO THE LICENSING ENVIRONMENTS OF NEGATIVE POLARITY ITEMS

Abstract

A Negative Polarity Item (NPI) is a widely attested linguistic object that is canonically licensed in negative environments. In addition to classical negative contexts, NPIs are also attested within questions and protasis of conditionals. Turkish NPIs have been the subject matter of a number of limited corpus-based studies and the following licensing environments have been noted: (i) negative-marked clauses (ii) yes-no questions and (iii) protasis of conditionals. The aim of this study is to review the related literature on semantic conditions on NPI licensing phenomenon by summarizing the studies based on English (Klima, Ladusaw, Zwarts and Giannakidou) and the studies on Turkish (Zidani-Eroğlu, Aygen-Tosun, Besler, Keleş and Görgülü), and thus we try to draw a coherent characterization of the potential NPI triggers across languages and also within the same language.

Keywords: Negative polarity items, negation, downward entailing, semantics, licensing environments.

Giriş

Olumsuz Kutuplanma Ögesi (OKÖ) (*negative polarity item*), doğal dil-lerde oldukça yaygın bir şekilde görülen ve ortaya çıkabilmek için başka bir unsurun bulunmasını gerektiren bağımlı dilsel unsurlardır (Ladusaw, 1980). OKÖ'ler genellikle olumsuzluk (*negation*) ifade eden yapılarla kullanılmakla beraber, olumsuzluk içermeyen bağlamlarda da ortaya çıkmaktadır. De Zwart'ın (1998) da belirttiği gibi “uygun bir lisanslayıcının kapsamında” (*in the scope of an appropriate licenser*) kullanılabilen bu dilsel birlikler isim öbeği (İÖ), fiil, zarf, odak parçacığı (*focus particle*) gibi yapısal, küçültücüler (*minimizers*¹) gibi asgari miktar belirten anlamsal gruplara ait olabilirler. İngilizcedeki *any* ve *ever* (1-2), Flemenkçedeki *ook maar iets* “anything” (3) ve Türkçedeki *hiç kimse* “anybody” (4) ve *asla* “ever” (5) bu ögelere örnek olarak verilebilir²:

- (1) a. Bill didn't buy *any* book.
b. *Bill bought *any* book.
- (2) a. John hasn't *ever* seen Harry Potter.
b. *John has *ever* seen Harry Potter.

¹ Bu unsurlara ilk dikkat çeken kaynak Fauconnier, 1975'tir.

² Makaledeki örneklerde olumsuzluk ifadeleri italik yazılmış, lisanslayıcı unsurlar koyu harf ile vurgulanmıştır.

- (3) a. **Niemand** heeft *ook maar iets* gezien. Nobody has even something seen “Hiç kimse hiçbir şey görmedi.”
 b. *Jan heeft *ook maar iets* gezien.
 * “John hiçbir şey gördü.”
- (4) a. Bunu *asla* kabul etmiyorum.
 b. *Bunu *asla* kabul ediyorum.
- (5) a. *Hiç kimse* gelmedi.
 b. *Hiç kimse geldi.

Yukarıdaki OKÖ’leri lisanslayan bağlamların en belirgin özelliği, olumsuzluk ifadesinin açıkça cümle içinde yer almasıdır. Açık olumsuzluk ifadeleri her ne kadar OKÖ’lerin ortaya çıkabilmesi için ana lisans atayan unsur (*licenser*) olsa da evrensel niceleyici öbeğinin başı olduğu ilgi cümlecikleri (6a), şart cümlelerinin öncülleri (7a), karşıtlık yüklemelerinin nesnesi görevindeki cümleler (8a), *only* “sadece” gibi odak parçacığı içeren cümleler (9a), karşılaştırma cümleleri (10a) ve soru cümleleri (11a) de farklı dillerde bu birlikleri lisanslayabilmektedir.

- (6) a. Everyone who knows *a damn thing* about English knows that it’s an SVO language.
 b. *Someone who knows *a damn thing* about English knows that it’s an SVO language.
- (7) a. If you steal *any* food, they’ll arrest you.
 b. *If you steal food, they’ll *ever* arrest you
- (8) a. He refused to *budge an inch*.
 b. *He promised to *budge an inch*.
- (9) a. Only John has a hope *in hell* of passing.
 b. *Even John has a hope *in hell* of passing.
- (10) a. He was taller than we *ever* thought he would be.
 b. *He was so tall that we *ever* thought he would bump his head.
- (11) a. Have you *ever* met George?
 b. *You have *ever* met George (M.C. Linebarger, 1987, s. 328-329).

Türkçede OKÖ’nün olumsuzluk içermeyen lisans bağlamları birkaç çalışmada kısıtlı alanda ele alınmıştır. Keleşir (2001) cümlesel olumsuzluk ifadesi

dışında sıfatsal *-sIz*' in isim olan OKÖ'ye gelerek onu lisansladığını belirtirken Zidani-Eroğlu (1997) ve Besler (2000) *-mI* soru ekinin ana cümlemin yüklemine imlenmesi şartıyla OKÖ'lerin evet-hayır soru cümlelerinde de lisanslanabildiğini ifade etmiştir³.

(12) Biz bu ülkeye *hiçbir şey-siz* geldik. (Keleşir, 2001, s. 161).

- (13) a. Hiç yurtdışına çıktın **mI**?
b. Kafede bizi *hiç kimse* gördü **mü**?
c. Pandemide *kimseyle* buluştunuz **mu**?

Keleşir (2001) 13b'de *hiç kimse*'nin evet-hayır soru cümlelerinde kullanılması bazı konuşmacılar tarafından dil bilimsel bulunmadığını belirterek *hiç kimse* ile *kimse* arasındaki ayrıma dikkat çekmiştir. *Kimse*'nin eskiden belgisiz bir isim (*indefinite noun phrase*) olarak kullanıldığını, fakat günümüzde bu kullanımının neredeyse yok olduğunu ve *kimse*'nin tamamıyla bir OKÖ'ye dönüştüğünü savunmuştur. Buna karşın Görgülü (2019), yaptığı derlem taramasındaki verilere dayanarak *kimse*'nin hâlâ belgisiz bir isim olarak olumlu cümlelerde kullanıldığını iddia etmiştir (krş. Yanılmaz, 2009).

- (14) a. Fransızca *gourment*, yemekten içmekten anlayan *kimse* anlamındadır.
b. Sadece çok az *kimse* buna uymuştur.

(Görgülü, 2019, s. 736)

Türkçede olumsuzluk içermeyen lisans ortamlarından bir diğeri şart cümlelerinin öncülleridir. Zidani-Eroğlu (1997), Aygen-Tosun (1998), Keleşir (2001) bu dilsel yapılarda OKÖ'nün lisanslanmadığını söylerken Görgülü (2017) *kimse* ile *hiç kimse* arasındaki ayrımın altını tekrar çizmiş ve genelde birbirinin değışkesi olarak görülen bu iki OKÖ'nün lisans koşullarının ayrıldığını, *kimse*'nin şart cümlelerinin öncüllerinde dil bilimsel olduğunu ileri sürmüştür (15c).

- (15) a. **Hiç kimseyi* gör-ür-se-n bana haber ver (Keleşir, 2001, s. 124).
b. *Eğer Ali *kimseyi* gör-dü-yse, bana haber ver (Zidani-Eroğlu, 1997, s. 138).
c. Beğenen *kimse* varsa beni eklesin (Görgülü, 2017, s. 55).

Görgülü'nün (2017) çalışmasında verdiği örnek cümleler üzerinden *kimse*'nin şart cümlelerinde kullanıldığını göstermesi alana katkı sağlamaktadır.

³ *-mI* soru ekinin cümlede yüklem dışındaki ögelerden sonra geldiği durumlarda OKÖ lisansı hakkında bk. Kesici, 2019.

Bunun yanında, söz dizimsel olarak aynı kategoriye ait ve İngilizceye çevirileri *anyone* olmakla birlikte, *kimse* ile *hiç kimse*'yi Türkçede birbirlerinin değişkeni olarak görmek hatadır. Farsçadan dilimize giren *hiç* zarfı ve *kimse* zamirinin birleşmesiyle oluşan bu zamirin TDK *Türkçe Sözlük*'te anlamı “bir kişi bile, kimsecik” olarak verilirken *kimse* ise “herhangi bir kişi, kim olduğu bilinmeyen kişi” şeklinde tanımlanmaktadır. Dolayısıyla iki farklı dilsel birliği İngilizce çevirilerinden hareketle birbirinin serbest karşılığı (*free variant*) olarak görmek Türkçe açısından bir hatadır.

Görüldüğü üzere Türkçede OKÖ, cümlede ses bilimsel olarak açık imlemeye (*overt-marking*) sahip bir olumsuzluk ifadesi olmadığı durumlarda da geniş bir dağılım sergilemektedir. OKÖ'nün lisanslandığı tüm bağlamları bütünsel olarak açıklama yeterliliğine sahip bir analiz öne sürmeyi amaçlayan araştırmacılar, doğal dil gramerindeki hangi alan ya da alanların OKÖ'nün lisansından sorumlu olduğunu saptamaya odaklanmışlardır.

Klima'nın (1964) ilk ve belirleyici çalışmasından günümüze OKÖ'nün lisans bağlamları geniş çaplı bir şekilde ele alınmıştır. Alan yazınına bakıldığında anlam bilimsel yaklaşımlara ağırlık verildiği görülmektedir. Biz bu makalede, Klima'nın “afektif” diye adlandırdığı lisansör ortamlarının anlamsal ortaklığını bulma üzerinde duran Ladusaw'ın (1980) “aşağı-doğru gerektirim” (*downward-entailingness*) ile Zwart'ın (1995) ve Giannakidou'nun (1998) “veridikal olmama” (*nonveridicality*) kavramlarını özetleyeceğiz.

1. OKÖ Lisansına Anlam Bilimsel Yaklaşımlar

Ladusaw (1980), İngilizceki kutuplanma ögelerinin dağılımını açıklamak için *Montague Grameri*⁴ temelli bir analiz ortaya koymakta ve cümlelerin yüzey yapısını (*surface structure*) baz alarak modal-teorik anlam bilimsel bir bileşenle doğruluk koşullu anlamlarına (*truth-conditional meaning*) ulaşmaktadır. OKÖ'ler belli anlam bilimsel fonksiyonları olan ögeler tarafından tetiklenir ve o ögelerin anlamsal alanlarında lisans alabilirler. Diğer bir deyişle, bu yaklaşıma göre OKÖ'nün lisanslanıp lisanslanamayacağını belirleyen ölçüt, cümle kurulumundan ziyade bu tetikleyici ögelerin (*triggers*⁵) anlam bilimsel fonksiyon özellikleri ile kutuplanma-duyarlı ögenin öngörülen doğal kapsam (*inherent scope*) özelliğidir. Ladusaw'ın savına göre olumlu kutuplanma ögesi (*positive polarity item*) ile olumsuz kutuplanma ögesi (*negative polarity item*) arasındaki fark şuna dayanır: İlki olumsuzluk üzerinde geniş kapsam alabilirken ikincisi olumsuzluğun altında dar kapsam almak zorundadır.

⁴ Montague Grameri, adını mantıkçı Richard Montague'den alan yüklem mantığına (*predicate logic*) ve lambda hesabına (*lambda calculation*) dayanan matematiksel bir anlam bilimi yaklaşımıdır.

⁵ Ladusaw (1980) bu terimi Klima'dan (1964) almıştır.

Sadece olumsuz bağlamlarda lisanslanan bir grup OKÖ varken *any* gibi unsurların dağılımı olumsuzluk içeren bağlamlarını aşmakta; bu unsur, sorularda (*questions*), evrensel niceleyicinin kısıtlayıcı isim katı (*restrictor NP of the universal quantifier*) ve şart cümleleri (*if-clauses*) gibi olumsuzluk içermeyen cümlelerde de görülebilmektedir. Klima'nın (1964) *any*'nin bulunabildiği, tüm bu bağlamları kapsayan bir terim olarak "afektif" özelliğini ileri sürdüğünü belirtmiştik. Bağlamsal analizi tanımdan açıklayıcılığa taşımayı amaçlayan Ladusaw (1980) ise Klima'nın "afektif" diye adlandırdığı bağlamların altında ortak bir anlam bilimsel özellik yattığını iddia etmiştir: aşağı gerektirimsellik (*downward-entailingness*).

(16) Ladusaw'ın (1980) Lisans Koşulu:

α ancak ve ancak aşağı gerektirimli (downward-entailing) ise kapsamı altındaki olumsuz kutuplanma ögeleri için bir tetikleyici olabilir.

- (i) Ancak ve ancak her X, Y için eğer $X \subseteq Y, f(X) \subseteq f(Y)$ ise o f fonksiyonu yukarı gerektirimseldir.
- (ii) Ancak ve ancak her X, Y için eğer $X \subseteq Y, f(Y) \subseteq f(X)$ ise o f fonksiyonu aşağı gerektirimseldir.

Küme teorisi terimleriyle ifade edilen yukarıdaki tanıma göre bir fonksiyon yukarı doğru gerektirimselise bir kümeden ancak bir üst kümeye çıkarım mümkündür (17); aşağı gerektirimselise bir kümeden ancak bir alt kümeye çıkarım mümkündür (18).

(17) Ali kırmızı bir ceket giydi. $[[\text{ceket}]] \supseteq [[\text{kırmızı bir ceket}]]$

□ Ali bir ceket giydi.

(18) Ali dil bilimini sevmiyor. $[[\text{fonetik}]] \subseteq [[\text{dil bilimi}]]$

□ Ali fonetiği sevmiyor.

Few students like linguistics. $[[\text{syntax}]] \subseteq [[\text{linguistics}]]$

□ Few students like syntax. (Giannakidou, 2011, s. 1669)

(17)'deki olumlu fiil cümlesinde Ali'nin kırmızı bir ceket giydiği bilgisinin doğruluğu Ali'nin ceket giydiği bilgisinin doğruluğunu gerektirmektedir. "Ceket", "kırmızı bir ceket" ifadesinin bir üst kümesine işaret ettiği için olumlu epistemik cümleler "yukarı gerektirimsel"dir denebilir (bk. Şema 1). Buna karşın, (18)'deki olumsuzluk ifadesi içeren cümlede, Ali'nin dil bilimini sevmediğini bildiren önerme doğru ise, Ali'nin fonetiği sevmediği önermesi de otomatik olarak doğru olacaktır. Burada "fonetik" "dil bilimi"nin bir alt kümesi olduğu için, olumsuz cümlelerin "aşağı gerektirimsel" olduğu sonucuna varılır (bk. Şema 2).

Şema 1: Yukarı Gerektirim

Şema 2: Aşağı Gerektirim

Buna göre Türkçedeki olumsuzluk ifadesi *-mA* aşağı gerektirimli bir fonksiyondur denebilir. Benzer şekilde, olumsuz sözcük *değil* ve varlıksal olumsuzluk ifade eden *yok* da aşağı gerektirimli bir ortam oluşturmaktadır.

(19) Yusuf öğrenci değil.

[[çalışkan öğrenci]] \subseteq [[öğrenci]]

□ Yusuf çalışkan bir öğrenci değil.

(20) Bu bahçede ekili sebze yok. [[salatalık]] \subseteq [[sebze]]

□ Bu bahçede ekili salatalık yok.

Alan yazınında Ladusaw'ın aşağı gerektirim üzerine kurduğu bu anlam bilimsel analizden bazı çıkmazlarından bahsedilmektedir. OKÖ'ler gerek aynı dil içinde gerekse farklı dillerde aşağı gerektirimli bağlamların hepsinde lisanslanamaz. İngilizcede *any, few*'in kapsamında lisans alabilirken Flemenkçede *ook maar iets, weinig*'in (İng. *few*) değil *niemand*'in (İng. *nobody*) kapsamında lisans alır (3a). Buradan, aşağı gerektirim kavramının aynı dil içindeki OKÖ'lerin lisans durumlarını bütünleşik bir şekilde açıklayamadığı görülmektedir. Zwarts (1993) aşağı gerektirimli fonksiyonlara iki alt küme ekleyerek "antiaditif"⁶ ve "antimorfik"⁷ fonksiyonların kavramsal tanımlarını yapar. Antiaditif fonksiyonlar aşağı gerektirimli fonksiyonların alt kümesiyken antimorfik fonksiyonlar antiaditif fonksiyonların alt kümesini oluşturur. Hangi ortamda lisanslandığına bağlı olarak Zwarts OKÖ'yü üç gruba ayırır (ayrıca bk. van der Wouden, 1997).

6 Birinci iki koşullu De Morgan kuralını karşılar:

$$f(X \cup Y) \leftrightarrow f(X) \cap f(Y)$$

$$f(X) \cup f(Y) \rightarrow f(X \cap Y)$$

7 De Morgan bağıntılarının dördünü de karşılar:

$$f(X \cup Y) \leftrightarrow f(X) \cap f(Y)$$

$$f(X) \cup f(Y) \leftrightarrow f(X \cap Y)$$

- (21) a. Zayıf OKÖ (Weak NPIs): Aşağı gerektirimli ifadeler.
 b. Güçlü OKÖ (Strong NPIs): Antiaditif ifadeler.
 c. Süper güçlü OKÖ (Superstrong NPIs): Antimorfik ifadeler.

Antimorfik ifadeler klasik anlamda açık bir olumsuzluk barındıran ifadeleri kapsarken (örneğin Türkçedeki olumsuz yüklem, İngilizcedeki *not*), onun bir üst kümesini işaret eden antiaditif ifadeler ise olumsuz niceleyicileri (*negative quantifiers*) ve *without* vb. ifadeleri kapsar. Bu ayrıma göre İngilizcedeki *any* zayıf-OKÖ sınıfına girerken Flemenkçedeki *ook maar iets* güçlü-OKÖ sınıfına girer, çünkü kapsamı altında lisans aldığı unsur *niemand* antiaditiftir (Giannakidou, 2011). Türkçede ise klasik anlamda sadece yüklemde imlenen bir olumsuzluk ifadesi ile lisanslanan *sakin*, *katiyen* ve *asla* süper-güçlü OKÖ'ler sınıfına girmektedir.

Ladusaw'ın anlam bilimsel analizi dillerdeki farklı OKÖ dağılımlarını yansıtamadığı gibi bu ifadelerin lisanslanmasını öngördüğü bazı durumlarda da aşırı genelleme (*overgeneralization*) hatasına düşmektedir. Örneğin, evrensel niceleyici belirleyicisi *every*'nin kısıtlayıcı öbeği (*restrictor phrase*) bir aşağı gerektirim bağlamıdır ve *any*'yi lisanslar, fakat yine anlamsal olarak evrensel niceleyici belirleyicisi olan *each* "her bir" ve *both* "her iki" kısıtlayıcı öbeklerinde *any*'yi lisanslamaz (Giannakidou, 1998):

- (22) {**Every** student/the students} who saw **anything** reported to the police.
 a. */?/?Each student who saw anything reported to the police.
 b. */?/?Both students who saw anything should report to the police.

Ladusaw'ın ve akabinde Zwarts'ın (1993) ilerletilmiş aşağı gerektirimli analizine karşıt bir başka argüman da aşağı gerektirimli olmayan (*non downward-entailingness*) bağlamlarda lisanslanan OKÖ'den gelmektedir. Soru tümcecikleri farklı dillerde OKÖ'nün lisans alabildiği bağlamların bir kısmını oluşturur ve bu bağlam aşağı gerektirimli değildir. Örneğin (23)'de, *Huzur*, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın kitaplarından biri olduğu için yukarı gerektirimden yani alt kümeden üst kümeye çıkan bir gerektirimden söz edilebilmektedir. Buna karşın soru cümleleri, olumsuz cümleler gibi gerektirimin yönünü aşağıya çeviren anlamsal ortamlarsa (24a)'daki cümlenin (24b)'yi gerektirmesi beklenmektedir. Fakat bir kişi (24a)'yı (24b)'yi kastetmeden, birbirinden bağımsız olarak, aklında belirli bir Ahmet Hamdi kitabı olmadan da sorabilir; yani böyle bir gerektirim söz konusu değildir. Soru cümleleri aşağı gerektirimli olmadığı için antiaditif ve antimorfik de olamaz. Bu yüzden bu üç kavrama bağlı bir analiz OKÖ'nün bu ortamdaki dağılımını kapsayan bir açıklama sunmakta yetersiz kalmaktadır.

- (23) a. Kaan *Huzur*'u okudu.
 b. Kaan *Ahmet Hamdi Tanpınar*'ın bir kitabını okudu.
- (24) a. Kaan *Ahmet Hamdi Tanpınar*'ın bir kitabını okudu mu?
 b. Kaan *Huzur*'u okudu mu?

Soru cümlelerinin yanı sıra farklı dillerde OKÖ aşağı gerektirimli olmayan şu bağlamlarda da görülmektedir: Kipsel fiiller (*modal verbs*), önermesel tutum fiillerinin dilek kipindeki tümleçleri (*subjunctive complements of propositional attitudes*), alışkanlık görünüşleri (*habituals*) ve ayrıklık yapıları (*disjunction*). Zwarts (1995) ve Giannakidou (1998) OKÖ'nün lisans aldığı tüm bu bağlamları birleşik bir şekilde açıklayan anlam bilimsel kavramın “veridikol olmama” (*nonveridical*) olduğunu iddia etmektedir. Veridikol olmama özelliği olumsuzluk içeren veya içermeyen, aşağı gerektirimli veya gerektirimsiz lisans bağlamlarının tamamını içine alan anlam bilimsel bir kavramdır.

Şema 3: OKÖ'nün Anlam Bilimsel Lisans Ortamları

Veridikallik, tanım kümesine (*domain*) cümle alan fonksiyonların özelliğidir. F bir fonksiyon \bar{o} de bir önerme olsun. Eğer $F\bar{o}$ \bar{o} 'nün doğruluğunu gerektiriyor (*entail*) ve varsayıyorsa (*presuppose*), F veridikol bir fonksiyondur. Eğer $F\bar{o}$ fonksiyonu altında \bar{o} 'nün doğruluğu hakkında hiçbir çıkarımda bulunamıyorsak F veridikol olmayan bir fonksiyondur. Veridikol olmayan fonksiyonlar sınıfının içinde olumsuzluk *antiveridikol* olarak adlandırılır, çünkü \bar{o} DEĞİL \rightarrow \bar{o} yanlıştır.

Herhangi bir dil bilgisel öge veridikalse konuşmacı cümlelerin doğruluğu hakkında kesin bir yargıya ya da güçlü bir taahhüde sahiptir. Biz eğer Cem'in gittiğini biliyorsak (25a)'nın doğru olduğu varsayılır. Buna karşın (25b)'deki cümlede Cem'in gittiğine dair bir taahhüde sahip değiliz. Burada söz konusu, ancak konuşmacının isteğinin o yönde olduğudur:

- (25) a. Cem İstanbul'a gitti.
b. Keşke Cem İstanbul'a gitse.

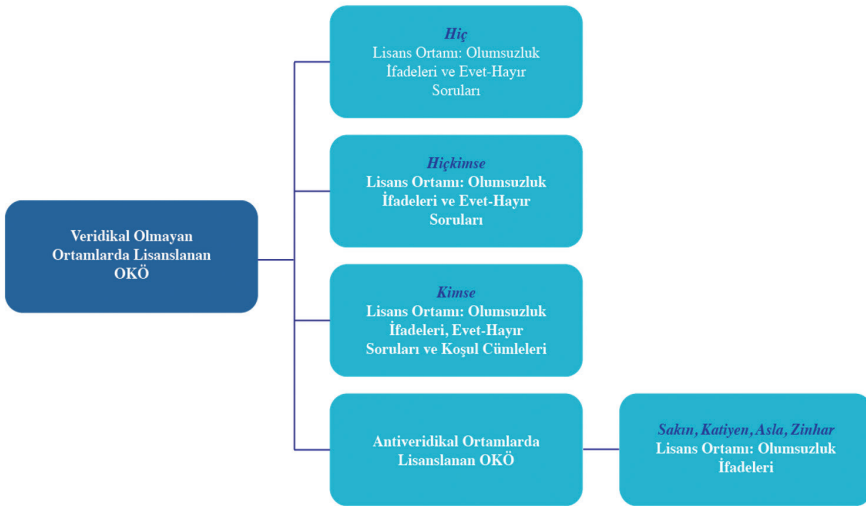
Buradan hareketle şu genellemeye varılabilir: Epistemik tutum ve olgu tümcecikleri veridikal fonksiyon içerirken dilek kipi içeren cümlecikler veridikal olmayan fonksiyonlar içermektedir.

OKÖ'nün geniş bir dağılım gösterdiği evet-hayır soru cümleleri de belirttikleri önermelerin doğruluğunu taahhüt etmek bir yana, doğru olup olmadıklarını sorgular.

- (26) a. Kaan Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur romanını okudu mu?
b. Evet, okudu.
c. Hayır, okumadı.

Yukarıda verilen (26a) sorusunu soran konuşmacı, önermesinin doğruluğu hakkında bir bilgiye sahip değildir. Kaan *Huzur* romanını okumuş da olabilir, okumamış da olabilir. Dolayısıyla soru cümlelerinde güçlü bir doğruluk taahhüdünden bahsedilemez.

Giannakidou, veridikal olmayan bağlamlarda lisanslanan OKÖ'lere "geniş-OKÖ" (*broad NPIs*) derken bu bağlamların bir alt kümesini oluşturan antiveridikal fonksiyonlarla lisanslanan (olumsuzluk ve *-sIz* "without") OKÖ'leri "katı OKÖ" (*strict NPIs*) şeklinde adlandırır. İngilizcedeki *either*, Japonca ve Korecedeki küçültücüler, katı olumsuzluk uyumu (*strict negative concord*) olan dillerdeki olumsuzluk sözcükleri (*n-words*) sadece antiveridikal fonksiyonların altında lisanslanabildikleri için katı-OKÖ sınıfı girmektedir.

Şema 4: Türkçe OKÖ'nün Anlam Bilimsel Lisans Ortamları

Türkçede aşağı gerektirimli olmayan soru cümlelerinde lisanslanan *hiç*, *hiç kimse* ve *kimse* ise yukarıdaki sınıflandırmaya göre “geniş OKÖ” sınıfına dâhil olurken sadece antiveridikal ortamlarda lisanslanan diğer OKÖ’ler “katı OKÖ” sınıfına alınır. Görgülü’nün (2017) de belirttiği gibi, Türkçe OKÖ’nün lisans ortamları da “veridikal olmama” kavramı ile bütüncül bir biçimde açıklanmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada OKÖ’nün lisans bağlamlarına ilişkin dil bilimi literatüründe ortaya konan temel anlam bilimsel yaklaşımlar özetlenmiştir. Bu dilsel birlikler aynı dil içinde farklı dil bilimsel bağlamlarda ortaya çıkan belgisiz ifadelerdir. Ana lisans ortamları olumsuzluk içeren ifadeler olsa da evet-hayır soru cümleleri, şart cümlelerinin öncülleri vb. açık olumsuzluk içermeyen bağlamlarda da gözlemlenmektedir. Alan yazınındaki anlam bilimsel yaklaşımlar lisans bağlamlarının tamamının ortak özelliğini bulmaya odaklanmıştır.

Ladusaw (1980), OKÖ’lerin aşağı gerektirimli ifadelerin anlam bilimsel kapsamında lisanslandığını ifade etmektedir. Olumsuzluk gibi aşağı gerektirimli fonksiyonlar içeren cümleler, kendilerinin bir alt kümesini oluşturan ifadeleri içeren cümlelerin doğruluğunu gerektirirler.

Ladusaw’ın makalesi alanın öncüsü olmuş, kendisinden sonra bu alanda çalışma yapan anlam bilimciler Ladusaw’ın öne sürdüğü aşağı gerektirim yoluyla lisans kavramını geliştirmiştir (Zwarts, 1993; van der Wouden, 1997). OKÖ’ler lisanslandığı cümlenin anlam bilimsel özelliklerine göre üçe ayrılmış; zayıf-OKÖ’nün aşağı gerektirimli ifadelerle, güçlü ve süper güçlü-OKÖ’lerin ise aşağı gerektirimli fonksiyonların alt kümesini oluşturan antiaddif ve antimorfik ifadelerle lisanslandığı belirtilmiştir.

Buna karşılık, Zwarts (1995) ve Giannakiodu (1998), soru cümleleri, kipsel fiiller önermesel tutum fiillerinin dilek kipindeki tümleçleri, alışkanlık görünüşleri ve ayrıklık yapıları gibi belli OKÖ’leri barındıran ortamların aşağı gerektirimli olmaması nedeniyle, anlam bilimsel olarak aşağı gerektirimi de içine alan daha geniş kapsamlı bir kavrama ihtiyaç duyulduğunu ifade etmişlerdir. Yukarıdaki bağlamların veridikal olmadığını gösteren Giannakidou (1998, 2006, 2011), OKÖ’lerin ancak ve ancak veridikal olmayan bağlamlarda lisanslanan belgisiz dilsel birlikler olduğunu savunmuştur. Anlam bilimsel açıdan veridikal olan cümlelerde, konuşmacı, önermesinin doğruluğu hakkında güçlü bir yargıya sahiptir. Veridikal olmayan cümlelerde ise böyle bir taahhütten bahsedilemez.

Sonuç olarak OKÖ’lerin lisans dağılımlarının ortak anlam bilimsel bir kavram ile açıklanması, bu dilsel birliklerin hangi ortamlara duyarlı olduğunun anlaşılmasında önemli mesafe katedilmesine katkıda bulunmuştur. Veri-

dikal olmayan bağlamların kendi içinde sınıflandırılması da aynı dil içinde dağılımsal farklılık gösteren OKÖ'ler ile farklı dillerdeki OKÖ'lerin tipolojik olarak gruplandırılmasında büyük rol oynar. Bu kavram altında gruplandırılan OKÖ'lerin neden belli başlı bağlamlara duyarlı olduğu sorusu, hem art zamanlı dil bilimi çalışmalarında hem de tipoloji çalışmalarında cevabı arana-bilecek bir araştırma sorusudur.

Kaynakça

- Baker, C. L. (1970). Double negatives. *Linguistic Inquiry*, 1, 169-186.
- Besler, D. (2000). *The question particle and movement in Turkish*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Chierchia, G. (2004). Scalar implicatures, polarity phenomena and the syntax/pragmatics interface. *Structures and Beyond: The Cartography of Syntactic Structures 3* (ed. A. Belletti) içinde s. 39-103. Oxford: Oxford University.
- Fauconnier, G. (1975). Pragmatic scales and logical structure. *Linguistic Inquiry* 6, 353-375.
- Giannakidou, A. (1998). *Polarity sensitivity as (non)veridical dependency*. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins.
- Giannakidou, A. (2006). Only, emotive factive verbs, and the dual nature of polarity dependency. *Language*, 82, 575-603.
- Giannakidou, A. (2011). Positive polarity items and negative polarity items: variation, licensing, and compositionality. *Semantics: An international handbook of natural language meaning (second edition)* (ed. C. Maienborn, K. von Stechow, ve P. Portner) içinde s. 1660-1712. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Görgülü, E. (2017). Negative polarity in Turkish: from negation to nonveridicality. *Macrolinguistics*, 5(7), 51-69.
- Görgülü, E. (2019). On the functions of two negative sensitive items. *Language and Literature II* içinde s. 43-58. Academician Publisher.
- Kadmon, N. & Landman, F. (1993). Any. *Linguistics & Philosophy*, 16, 353-422.
- Keleş, M. (2001). *Topics in Turkish syntax: clausal structure and scope*. Doktora Tezi. Massachusetts Institute of Technology. Dept. of Linguistics and Philosophy.
- Kesici, A. (2019). *Negative polarity items in Y-N questions*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: ODTÜ.
- Klima, E. (1964). Negation in English. *The Structure of Language* (ed. J. Fodor ve J. Katz) içinde s. 246-323. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Ladusaw, W. (1980). *Polarity sensitivity as inherent scope relations*. New York: Garland.
- Ladusaw, W. (1983). Logical form and conditions on grammaticality. *Linguistics & Philosophy*, 6, 373-392.

- Ladusaw, W. (1996). Negation and polarity items. *The Handbook of Contemporary Semantic Theory* (ed. S. Lappin) içinde s. 321-341. Oxford: Blackwell.
- Linebarger, M.C. (1987). Negative polarity and grammatical representation. *Linguistics & Philosophy* 10, 325-387. <https://doi.org/10.1007/BF00584131>.
- Van der Wouden, T. (1997). *Negative contexts: Collocation, polarity and multiple negation*. Routledge studies in Germanic linguistics. London & New York: Routledge.
- Yanılmaz, A. (2009). *An investigation into the lexical and syntactic properties of negative polarity items in Turkish*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Zidani-Eroğlu, L. (1997). *Indefinite noun phrases in Turkish*. Doktora Tezi, University of Wisconsin-Madison, Madison, WI.
- Zwarts, F. (1981). Negatief polaire uitdrukkingen I. *Glott International*, 4, 35-132.
- Zwarts, F. (1993). Three types of polarity. *Plural Quantification* (ed. F. Hamm, E. Hinrichs) içinde s. 177-238. Dordrecht: Kluwer (1998'de Ms. Groningen, University of Groningen'de yeniden baskı).
- Zwarts, F. (1995). Nonveridical contexts. *Linguistic Analysis*, 25, 286-312.

Extended Summary

The aim of this study is to review the literature on semantic licensing conditions of negative polarity items (NPIs) by pointing out the similarities and differences between the existing accounts. One of the main questions is to depict a coherent characterization that includes both the negative and nonnegative licensing environments in which NPIs occur crosslinguistically.

NPIs are linguistic items that are canonically dependent on the existence of a negative expression. In the following Turkish sentences, the absence of sentential negation yields ungrammaticality: “Bunu asla kabul etmiyorum!” (*Bunu asla kabul ediyorum.) “Hiç kimse gelmedi.” (*Hiç kimse geldi.) On the other hand, there are a number of linguistic environments which do not include overt negation but still license NPIs such as questions, conditionals, before-clauses, habituais etc. (Giannakidou, 2011).

Apart from negation, yes-no questions and protasis of conditionals are discussed in the literature within the nonnegative licensing environments of Turkish NPIs. Keleşir (2001) additionally points out the adjectival *-sIz* as a licenser when directly attached to the NPI *hiç kimse*. Zidani-Eroğlu (1997) and Besler (2000) state that the question marker *-mI* syntactically licenses NPIs in yes-no questions on the condition that it is marked on the predicate. Keleşir (2001) mentions distinct grammatical judgements of speakers with respect to *hiç kimse*'s illformedness in yes-no questions in contrast to *kimse* which used to be a bare indefinite according to Keleşir (2001). Based on a corpus search, Görgülü (2019) claims that *kimse* is still used as an indefinite in nonnegative contexts. In a nutshell, Turkish NPIs are attested largely in negative contexts while they can occur in a limited number of nonnegative contexts, as well.

Since the seminal work of Klima (1964), researchers have been working on sorting out the commonalities in the licensing environments of NPIs in a language or across languages, trying to predict what counts as a potential licenser. Klima assumed that in negative expressions licensing NPIs bear [+affective] feature. According to Ladusaw (1980), Klima's affective licensers share a common semantic property: downward entailingness in the sense that they allow inferences from more general to more specific properties. Based on this definition, Turkish *-mA* forms a downward entailing (DE) context in which NPIs are licensed. Similarly, negative existential *yok* and negative word *değil* are also downward entailing operators in Turkish. Zwarts (1993) conceptually defines two more NPI-licensing contexts which are subsets of DE contexts: “anti-additive” contexts (e.g., ‘nobody’ in English, Giannakidou, 2011) are a subset of DE while “antimorphic” contexts (i.e., classical negation, Zwarts, 1993) are a subset of anti-additive contexts. Depending on whether they are licensed by DE, anti-additive or antimorphic expression, Zwarts categorizes NPIs into three subgroups typologically: (i) weak NPIs, (ii) strong NPIs and (iii) super-strong NPIs. Based on this subcategorization, English *any* is a weak NPI while Dutch *ook maar iets* is a strong NPI. Turkish *sakin*, *katiyen* and *asla* can be classified under super-strong NPIs since they are merely licensed by antimorphic expressions (Görgülü, 2019).

DE-based accounts fail to account for non-negative contexts such as questions and protasis of conditionals, modals, subjunctive complements of propositional attitude verbs, habituais and disjunction, which are not DE (Heim, 1984; Giannakidou, 2002, 2006, 2011; among others). Therefore, a more general semantic notion that is flexible enough to capture variation in the NPI-residing environments is proposed: “non-veridicality” (Zwarts, 1995; Giannakidou, 1998, 2006). A linguistic expression is nonveridical if it does not express certainty about, or commitment to, the truth of a sentence (Giannakidou, 2011, p. 1675). Within the class of nonveridical items, negation (including ‘without’) is defined as “anti-veridical”. Depending on whether they are licensed by a nonveridical or an anti-veridical expression, Giannakidou distinguishes between “broad NPIs” and “strict NPIs” respectively. English either, the minimizers in Japanese and Korean and negative words in strict negative concord languages are only licensed by antiveridical functions, thus they are classified as strict NPIs. Turkish *hiç*, *hiç kimse* and *kimse* are broad NPIs since they can be licensed in nonnegative contexts which are not DE. All in all, nonveridicality as a semantic concept proposed by Zwarts (1995) and Giannakidou (1998, among others) encapsulates both DE and non-DE environments and thus has proved to be useful to account for the licensing conditions of NPIs crosslinguistically. In this study, we underline the semantic principles behind licensing phenomena by summarizing the existing accounts in the literature.

TÜRKÇEDE HİBRİT (MELEZ) SÖZCÜKLER

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ*

Özet

Hibrit; Türk dilinde iki farklı yapı, tür ve kökenin bir araya gelmesiyle oluşan sözcük olup Arapça *melez* sözcüğüyle de karşılanabilmektedir. Bu kavram hem fen bilimlerinde hem sosyal bilimlerde kullanılmaktadır. Çıkış yeri biyoloji ve bitki bilimleri olan terim; sosyoloji, müzik, teknoloji, otomotiv ve son zamanlarda eğitim gibi alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmada hibritleşme Türk dili alanına uyarlanmış, bu minvalde Türk Dil Kurumu *Türkçe Sözlük*'teki iki farklı kökene ait sözcüklerin oluşturduğu birleşik yapıların durumu değerlendirilmiştir. Araştırmada genel tarama modeli kullanılarak sözlüğün tamamı taranmıştır. Araştırmanın evrenini Türkçedeki tüm hibrit yapılar; örneklemini ise *Türkçe Sözlük*'te farklı iki dile ait sözcük ve(ya) eklerden oluşmuş bitişik yazılan sözcükler oluşturmaktadır. Bitişik yazılan en az iki sözcükten müteşekkil yapılar ile Türkçe dışındaki eklerle oluşturulmuş türemiş sözcükler fişlenmiştir. Bu yapılar ait oldukları dile ve dizilimlerine göre sınıflandırılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te toplam 1.839 hibrit yapı tespit edilmiştir. Bu yapılar *Türkçe + Arapça*, *Fransızca + Türkçe*, *Türkçe + İbranice*, *Yunanca + Soğdca*, *Rumca + Türkçe*, *Türkçe + Farsça + Türkçe*, *Arapça + Arapça + Türkçe* biçiminde birbirinden farklı dizilişler göstermektedir. Bazı gruplardaki hibrit yapıların sayısı fazlayken (*Türkçe + Arapça* = 755) bazıları sınırlıdır (*Türkçe + Latince* = 1). Bu çalışma; Türkçenin söz varlığında yer alan hibrit yapıları tespit ve tasnif etmek, hibrit sözcüklerin kökenlerini ve kullanım alanlarını belirlemek üzere yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hibrit sözcükler, ödünç sözcükler, etimoloji, melez sözcükler, *Türkçe Sözlük*.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Londra Yunus Emre Enstitüsü, hadraerkinay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1469-0404.

HYBRID WORDS IN TURKISH

Abstract

The word *hybrid* means that two different structures, type and origins come together. This word can also be met with the Arabic word *melez*. This concept is used both in applied sciences and social sciences, and although its origin is biology and botany, it has also started to be used in fields such as sociology, music, technology, automotive and, more recently, education. In this study, hybridization was adapted to the words of Turkish Language Institution's *Turkish Dictionary*. Structures formed by words belonging to two different origins are considered as hybrid words. The *Turkish Dictionary* was scanned, and the adjacent compound or derivative words formed with attachments other than Turkish were slipped via quantitative data. These structures are classified according to the language they belong to. A total of 1.839 hybrid structures have been identified in the *Turkish Dictionary*. These structures show different sequences such as *Turkish + Arabic*, *French + Turkish*, *Turkish + Hebrew*, *Greek + Sogdian*, *Romaic + Turkish*, *Turkish + Persian + Turkish*, *Arabic + Arabic + Turkish*. While the number of hybrid structures in some arrays is high (*Turkish + Arabic* = 755), some of them are limited (*Turkish + Latin* = 1). In this study; it was carried out to identify and classify hybrid structures in Turkish vocabulary, to determine the origins of hybrid words, and to determine their usage areas.

Keywords: Hybrid words, loanwords, etymology, melez (hybrid) words, *Turkish Dictionary*.

Giriş

Hibrit sözcüğü hem fen bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde kullanılan bir terim olup Fransızca *hybride* sözcüğünden Türk diline geçmiş¹, *melez*; (*teknoloji*)² iki farklı güç kaynağının bir arada bulunması anlamına gelmektedir (TS³, 2011, s. 1097). *Melez* sözcüğünün *Türkçe Sözlük*'teki ilk anlamı “1. Değişik türden hayvan veya bitkiden üremiş (hayvan veya bitki), kırma, azma, hibrit, metis” biyoloji terimiyle karşılanmaktadır. Diğer anlamları “2. Değişik ırkta ana babadan doğmuş olan (kimse)”, “3. Katışık, karışık: Melez bir dil” (TS, 2011, s. 1648) biçimindedir.

¹ <https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 28.09.2020.

² Son zamanlarda özellikle otomobil sektöründe geliştirilen hibrit araçların piyasaya sürülmesi, tanıtımları, reklamları vb. sirkülasyonlardan dolayı kavram, teknoloji alanındaki anlamıyla tanınıp yaygınlaşmıştır.

³ Çalışmada, Türk Dil Kurumunun *Türkçe Sözlük* adlı eseri, TS olarak kısaltılmıştır.

Biyolojiye ait bir terim olan *hibrit*, özellikle son zamanlarda kullanım alanının yaygınlaşmasıyla birlikte ziraat, eğitim, sinema, sosyoloji disiplinlerinde sıkça tercih edilmeye başlanmıştır. Türkçede daha önce aynı sözcüğün Arapça karşılığı olan *melez* tercih edilmekteyken günümüzde yapılan araştırmalarda hibrit sözcüğünün kullanım sıklığının git gide arttığı tespit edilmiştir.⁴

Bu araştırma hibrit kavramının Türk dili sahasında henüz yeni olması ve alana uyarlanması açısından önem taşımaktadır. Zira bu kavram; biyoloji, botanik ve ziraat bilimlerinin terimiyken gün geçtikçe kullanım alanı genişlemiş sosyoloji, otomotiv ve son zamanlarda da eğitim disiplinlerinde kullanılmaya başlanmıştır. Melez/hibrit kavramının Türk edebiyatında kullanıldığı çeşitli çalışmalar görülmektedir.

Hibrit, dil bilimi alanında birtakım araştırmalarda kullanılmış bir terimdir. Novotná (1967, s. 613) Modern Çincedeki ödünç ve hibrit sözcükler üzerine yaptığı araştırmasıyla alana katkı sağlamıştır. Çalışmada hibrit sözcükler ve başka dillerden ödünç alınmış sözcüklerin modern dillere katkısı dikkat çekmektedir. Johannes (1993, s. 399) Budistlerin, kutsal metinlerinde hibrit Sanskritçe kullanımlarını nasıl açıkladıkları sorusunu ele almıştır. Waley (1957, s. 581) Çince-Moğolca şarkılarda hibritlik meselesini araştırmış, Çince söz varlığında bazı Moğolca sözcüklerin gömülü olduğunu ve bunların yabancı sözcük olduğunun farkına varılmadığını belirtmiştir. Schach (1948, s. 121) Pennsylvania Almancasında hibrit birleşikler üzerine yaptığı çalışmada, ödünçlenmiş sözcüklerle hibritlenmiş biçimlerin (*hybridized forms*) iki dil arasındaki ilk etkiden sonuçlandığını belirtmiştir. Dil biliminde çeşitli dillerle ilgili yapılmış çalışmalarda hibrit sözcük/yapının daha çok ödünç sözcük kavramıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Çalışmada da Türk dilindeki hibrit yapıların diğer dillerden ödünçlenmiş sözcüklerle oluşturulduğu belirlenmiştir. Tıpkı Çincedeki Moğolca sözcüklerin dile yerleşmiş olduğu ve yabancı sözcük olarak algılanmaması gerektiği (Waley, 1957, s. 581) gibi Türkçedeki hibrit yapıları oluşturan sözcüklerin veya eklerin de büyük bir kısmının dilin yapısına uygun olarak evrildikleri ve dillerin erken etkileşim dönemlerinde hibritleştikleri ve bu yüzden bu sözcüklerin yabancı sözcük olarak algılanmalarını gerektirdiği sonucunu doğurmuştur⁵.

Hibrit kavramının Türk dili alanındaki kullanımı ise oldukça yenidir. Şirin'in (2019, s. 12) *melez sözcükler ve bağnaz* üzerine yazdığı yazı bu anlamda dikkat çekicidir. Çalışmada Dil Devrimi esnasında Türkçe sözcük ve

⁴ YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde *melez* sözcüğünü ihtiva eden çalışma sayısı 774 iken *hibrit* sözcüğü 1.065 araştırmada kayıtlıdır (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, E. T. 28.09.2020).

⁵ Örneğin Farsça *dere*, *köy*; İtalyanca *dümen* gibi ödünçlenmiş sözcükler Türkçeye yerleşmiş; ödünçlükten kalıcılığa dönüşmüştür.

terim türetme yollarından birinin de *melez* türetme olduğu ve *karma*, *uydurma* sözlerle de ifade edildiği belirtilmiştir. *Oku-* eyleminden türetilmek istenen fakat Fransızca *école* (*ekol*) sözcüğünden esinlenilerek oluşturulan *okul* sözcüğü ve başka sözcükler de çalışmada örnek olarak gösterilip netice olarak Arapça “*mutaassıp*”a karşılık Almanca *Banause* sözcüğünün içerdiği anlam ve ilk hecesindeki ses benzerliğinden hareketle Türkçede buna uygun *bağ* sözcüğünün varlığı ile *bağnaz* sözcüğünün türetilmesinde melez yöntemin etkili olduğu belirtilmiştir (Şirin, 2019, s. 13-17).

Bu çalışmada ise ödünç sözcüklerin etimolojik açıdan durumları değerlendirilerek farklı dillere ait sözcüklerin bir araya getirilmesi, birleşmesi, kalıplaşması ve yeni anlam ifade ederek hibrit hâle gelme süreci işlenmiştir. Köken olarak birbirinden farklı iki ödünçlenmiş sözcüğün bir araya gelerek türettikleri yeni yapılar *hibrit (melez) sözcük* adı verilmiştir. Hibrit sözcükler, toplum biliminde kullanılan *melez* kavramıyla ilişkilendirilebilir. Hibrit sözcükler farklı iki ırktan insanın bir araya gelmesinin sonucu doğan melez çocuklara benzetilebilir. Bu metaforunda ırk, dilleri; çocuk, sözcükleri karşılamakta olup ortaya çıkan yeni sözcükler karmadır.

Araştırmada *Türkçe Sözlük* bütünüyle taranmış ve farklı iki dile ait hibrit yapılar fişlenmiştir. Hibrit yapılar fişlenirken sadece bitişik yazılan birleşik sözcükler dikkate alınmış, ayrı yazılan birleşik sözcükler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Kökü bir dile, almış olduğu eki başka bir dile ait olan türemiş sözcükler, içinde farklı dillere ait ödünçleme taşıdığı için araştırmaya eklenmiştir. İki farklı dile ait sözcüklerin bir araya getirilmesi suretiyle oluşturulan birleşik/karma yapılar, hibrit sözcüktür. Türkçenin ödünç almış olduğu sözcüklerle yeni bir söz varlığı oluşturduğu ortaya çıkmıştır. Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Türkçe Sözlük*'te bitişik yazılan hibrit madde başlarını oluşturan sözcüklerin kökenlerinin hangi dile ait olduğu anlam açıklamasından önce italik bir biçimde verilmiştir. Örneğin; *şaheser* madde başında Farsça *şāh* + Arapça *eşer* açıklaması bulunmaktadır (TS, 2011, s. 2196). Çalışmadaki hibrit yapıların köken bilgisinde *Türkçe Sözlük*'ün madde başlarında yer alan açıklamalardan yararlanılmıştır. Nadir de olsa kökeni verilmeyen hibritler mevcuttur. Köken açıklaması yapılmayan hibrit yapıları oluşturan sözcüklerin hangi dile ait olduğu, sözcüğün ilgili madde başından tespit edilmiştir. Kökeni farklı dile ait olup Türkçe yapım ve(ya) çekim eki almış türemiş sözcükler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Hibrit yapıda en az iki farklı dilden sözcük/eklerin bir araya gelmesi ölçüt olduğundan aynı dilden iki sözcüğün oluşturduğu birleşik yapılar hibrit sözcük kabul edilmemiştir.

Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modelleri, geçmişte veya hâlen var olan bir durumu betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır. Araştırmaya konu olan nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi ta-

nımlanmaya çalışılır. Tarama modellerinde “nedir, nelerden oluşmaktadır?” soruları sorulmaktadır. Çalışmada, tarama modellerinden genel tarama modeli kullanılmıştır. Genel tarama modeli, “çok sayıda elemandan oluşan evrende, evren hakkında genel bir yargıya varmak amacıyla evrenin tümü ya da örneklem üzerinden yapılan tarama düzenlemeleridir” (Karasar, 2012, s. 77-79). Araştırmanın evrenini Türkçedeki tüm hibrit yapılar; örneklemini ise *Türkçe Sözlük*'te farklı iki dile ait sözcük ve(ya) eklerden oluşmuş bitişik yazılan sözcükler oluşturmaktadır. Genel tarama modeliyle *Türkçe Sözlük*'teki hibrit sözcüklerle ilgili genel bir yargıya varmak araştırmanın amacıdır.

1. Hibrit Kavramının Çeşitli Bilim Dallarında Görünümü

Hibrit kavramı, Türkiye’de yapılmış tezlerde daha önce özellikle fen bilimlerinde kullanılırken 2005 yılından itibaren sosyal bilimlerde de kullanılmaya başlanmış ve bu oran 2017’den bugüne hızla artış göstererek toplam 48 çalışmaya ulaşmıştır. Fen bilimlerinde kayıtlı olan 954 tezde *hibrit* sözcüğü yer alarak ziraat, kimya, mühendislik (bilgisayar, elektrik-elektronik, endüstri, gıda, inşaat, makine, metalürji, uçak), biyoteknoloji, matematik, enerji, mimarlık, istatistik, denizcilik vb. disiplinlerin konusu olmuştur.

Kavram, hibrit elektrikli araçların üretilmesinden sonra otomobil endüstrisinde sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Toyota markasının ürettiği hem benzin hem elektrikle çalışan araçlara *hibrit otomobil* denmiştir. Son yıllarda sektörde adını sıkça duyuran hibrit otomobiller ile ilgili olarak Toyota Hybrid yetkilileri tarafından “Hibrit nedir?” sorusu “Biri benzinli biri elektrikli olmak üzere iki motora sahip, farklılıkları bir araya getirerek güçlü bir sinerji yaratmaya çalışan teknoloji” olarak açıklanmıştır⁶. Hibrit, “Otomotiv sektöründe zıt gibi görünen ancak aynı amaca hizmet eden farklılıkların bir araya getirilip buleştirilmesi sonucunda güçlü bir sinerji yaratılması” olarak tanımlanmıştır.⁷

Hibrit araçların batarya şarj cihazları üzerine elektrik-elektronik mühendisliği bölümünde birtakım çalışmalar (Satılmış ve Meşe, 2011, s. 137) yapılmıştır. Yanmaz (2008, s. 11) ziraat, tarım, tohum yetiştiriciliği alanlarında hibrit çeşit kullanımının ıslahçı, üretici ve tohum üreticisi açısından çeşitli avantajlarını aktarmıştır. *İki ya da daha fazla sayıda kendilenmiş olan saf genetik yapıdaki genotipin kendi aralarında melezlenmesi* olarak tanımlanan hibrit çeşitlenmenin uzun yıllar devam eden büyük bütçeli ıslah programları sonucunda, fazla miktarda iş gücüyle ve standart çeşitlere göre daha pahalı olmasına rağmen erkencilik, verim, bir örneklik, kalite özellikleri yönünden üstün olmaları nedeniyle tercih edildiği (Karaağaç ve Kar, 2016, s. 45) belirtilmiştir.

⁶ <https://www.toyota.com.tr/hybrid-innovation/what-is-hybrid.json>, E. T. 28. 09. 2020.

⁷ <https://www.toyota.com.tr/hybrid-innovation/what-is-hybrid.json>, E. T. 23.02.2019.

Sosyal bilimlerde ise siyasal bilimler, psikoloji, mütercim-tercümanlık, ekonomi, uluslararası ilişkiler, sosyal hizmetler, işletme, kamu yönetimi, sanat tarihi, bankacılık, turizm, iletişim ile son olarak eğitim ve öğretim alanlarında hibrit kavramıyla ilgili tezler yazılmıştır. Kavramın tiyatro, dil bilimi, sinema, sosyoloji disiplinlerinde artış göstermesi son yıllara tekabül etmektedir. Boztepe (2018), Toyota hibrit aracı üzerinde televizyon reklamlarının gösterge bilimsel çözümlemesini yapmıştır.

Sosyolojide; günümüz toplumlarında ortaya çıkmamış ve var olan kimliklerden farklı kimlik inşa edilenler *hibrit kimlik* adını alırken (Çağırkan, 2016, s. 2613) yine soylular ve ruhban sınıfı arasında kabul görmeyen ya da kimlik bulamayan başrahibe Chaucer’in *Canterbury Hikâyeleri*’nde bu durum “melez kimlik” olarak tanımlanmıştır (Yıldız, 2015, s. 300). Bunun yanı sıra göçmenlik, kültürel melezlik, melez kimlikler (Alman-Türk), göçmen ve diaspora sinemaları konularını ele alan *Melez İmgeler: Sinema ve Ulusötesi Oluşumlar* eserinde bu kavram, yine toplum üzerinde kullanılmaktadır (Hepdinçler, 2008, s. 112). Sinemada; komedi filmlerinin macera, korku filmlerinin drama türünden özellikler barındırarak zenginleşmesiyle ortaya çıkan melez film mefhumunun, bu doğrultuda kurmaca ile belgesel filmlerin özelliklerinin harmanlanarak “kurgu belgesel” niteliği taşıyan *İki Dil Bir Bavul* filmiyle işlendiği ortaya konmuştur (Anadolu, 2015, s. 10).

Eğitim bilimleri alanında zihinsel yetersizliği olan çocuklar için hibrit okuma yazma öğretim yöntemi geliştirilmiştir. Görsel sözcük okuma stratejisi, analitik fonik strateji ve benzetme stratejisi olmak üzere üç farklı stratejinin birlikte kullanılmasından ötürü bu öğretim yöntemi hibrit/karma özelliği göstermektedir (Akçin, 2018, s. 1).

Turizm alanında hibrit sözcüğü *glamping* örneğinde kullanılmıştır. Zira *glamping* tesisleri hem modern bir konaklama tesisinin konforunu hem de kamp yapmanın özgürlüğünü hibrit bir biçimde sunmaktadır. Turizmde sağlık, lüks, doğada yaşam, dışarıda olma kavramları gibi birbirinden farklı ve zıt turizm çeşitliliği hibrit bir biçimde bir arada görülmekte ve turistik ürün çeşitlendirme bağlamında *glamping* örneği hibrit turizm olarak nitelendirilmektedir (Ergüven vd., 2015, s. 259).

Küreselleşme, yemek kültürlerinde farklı melezleşme alanları yaratmaktadır. Örneğin Amerikan ve Batı merkezli *fastfood* yeme alternatiflerinin dışında Çin, Japon, İran, Hindistan, Tayland yemekleri de hızla küresel pazarda yayılmaktadır (Kanık, 2016, s. 240). Görsel yemek endüstrisiyle ilgili unsurların, televizyon programları sayesinde başka coğrafyalarda gösterilmesiyle veya benzer özelliklerde kültürel olarak melezleşmiş yeni yerel programların ortaya çıkmasıyla küresel yemek pazarı yaygınlaşıp güçlenmektedir. Yemek

yarışma programları, realite TV ve yarışma programlarının karışımı olduğu için melez programlar olarak nitelendirilebilir (Kanık, 2016, s. 253).

Kamu yönetiminde kadro karşılığı çalışan sözleşmeli personeller, kamuda melez bir statü olarak değerlendirilmiştir. Kadro karşılığı sözleşmeli personelin memur veya sözleşmeli personel olduğuna dair net bir ayırım yoktur (Albayrak ve Sayan, 2011, s. 272).

Kültürel Karşılaşmalar: Melez Müzikler çalışmasında anlamın ve temsilin karşılıklı etkileşimi ve alışverişi sonucunda melez müziklerin ortaya çıktığı ve kültürdeki melezeleşme olgusunun en iyi irdelendiği alanlardan birinin müzik olduğu belirtilmiştir. Çalışmada dünyada farklı kültürleri ve enstrümanları müziklerine yansıtarak melezeleştirilenlere yer verilmiştir. Türk müziğinin de Arap müziği ile birlikte Batılı ritimlerle melezeleştiği ifade edilmektedir. Yine son zamanlarda Batı “rock”, “caz” müziklerinin arabesk formatına uygun yapılması; Laz müziğinin “rock” tınılarıyla yorumlanması; türkülerin farklı formatlarda çalınması; tasavvufi müziğin Batılı formlar içinde ortaya çıkarılması; “rap” in yerelleşme ve arabeskin yerine geçme eğilimleri; “rock” müziğinin isyanının arabesk gibi oryantal temalara dayanılarak ifade edilmesi örnekleri de melez müziğe örnektir (Uluç ve Süslü, 2017, s. 483).

Sefardilerin sergiledikleri oyunlar, “melez” sözcüğünün tiyatro alanında kullanımıyla ilgilidir. 15. yüzyılın sonlarına doğru İber Yarımadası’ndan Osmanlı topraklarına yerleşen Museviler edindikleri Musevi, Hristiyan ve İslam kültürlerinin izlerini taşıyan zengin geleneği beraberlerinde getirmişlerdir. Kendilerine *Sefardiler* adını veren bu toplum; Judeo-İspanyolca, İbranice, Fransızca, Türkçe vb. farklı dillerin komedyaya, tragedya, dram, diyalog, monolog türlerinin, farklı oyunculuk yöntemlerinin bir arada kullanılmasıyla çok kültürlü ve çok dilli melez tiyatro örneği oluşturmuşlardır (Yaycıoğlu, 2009, s. 61-62).

Çeviri bilimi alanındaki çalışmada, melez kimliğini eserlerine yansıtan yazarların kullandıkları dilin çift kimliklerinin gerilim alanı olduğu belirtilmektedir. Çalışmada çeviri bilimi bakış açısıyla edebî eserlerde çok kültürlü ve melez yazar izlerinin sürülmesi amaçlanmaktadır. Melez kişilerde kimlikler arasındaki gelgitlerin ve dönüşümlerin çeviri eylemine yansması incelenmiştir (Yılmaz ve Ataseven, 2017, s. 817).

Edebiyatta ise bu kavram melez dil çalışmalarında görülmektedir. Tekin, *Berci Kristin Çöp Masalları* romanında taşra ile kent arasında sıkışıp kalan Çiçektepe gecekondu mahallesinin sosyokültürel kimliğindeki ikiliği, metnine de sirayet ettirerek melez bir dil oluşturmaktadır. Romandaki melez dil hem geleneğin, sözlü kültürün ve modern kent hayatının sözcüklerinin iç içe geçmesi ve kimi katışık sözcük ve sözcük gruplarının türetilmesiyle gerçek-

leşmekte hem de romanın kurgusunda geleneğe ait kimi folklorik özellikli türkü, mâni, tekerleme, destan motifleri kullanılarak nazım ve nesir âdeta birbirinin içine örülerek işlenmektedir (Arslan, 2017, s. 205-207).

Kültürel küreselleşmenin ulaşmak istediği sonuçlardan *asimilasyon* ve *hibritleştirme* kavramları farklılık arz eder. Asimilasyonda bireylerin kimlik anlayışında bir değişim söz konusudur ve bu değişim hibritleştirme sürecini de başlatır. Hibritleştirmede, bireylere kendilerine ait benzersiz kimlik yaratma imkânı verilmektedir. Hibrit kimlik oluşturan bireyler ana toplum ile olan ilişkilerinden dolayı zayıf olan aidiyet duygularını güçlendirmektedir (Çağırkan, 2016, s. 2617).

Toplum bilimindeki hibritleştirme terimi dil bilimi için de kullanılabilir. Kendilerine ait benzersiz kimlik yaratma imkânı toplum biliminde bireylere verilirken dilde ise sözcüklere verilmektedir. Küreselleşen dünyada birbirleriyle etkileşim içerisinde olan diller, ihtiyacı karşılamak amacıyla farklı iki dilden alınan iki sözcüğü birleştirme yoluyla yeni sözcükler oluşturur. Diller bu sözcükleri oluştururken özgürdür ve bünyesine aldığı farklı iki dilden sözcüğü aidiyet duygularını güçlendirmek, benimsemek, toplum tarafından kabulünü sağlamak adına birtakım ses, biçim ve(ya) anlam değişiklikleriyle söz varlığına geçirir. Türkçede iki farklı dilden bir araya gelen sözcükler *hibrit sözcükler*dir. Birleştirme yoluyla yapılan bu hibritlendirme yöntemiyle dilin söz varlığına ciddi katkılar sağlanmıştır. *Türkçe Sözlük*'te yer alan hibrit sözcüklerin varlığı ve bunların hangi dile ait oldukları bu araştırmada detaylandırılacaktır.

2. Türk Dilinde Hibrit

Diller etkileşim ve ilişki içerisinde olduğu müddetçe ödünç sözcükler ve hibrit yapılar dillerin bünyesinde var olacaktır. Diller, canlı varlık oldukları için sürekli yeni diller ve sözcüklerle karşılaşır. Küreselleşen dünyada dillerin etkileşim alanı daha fazla belirginleşmektedir. Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren diğer dillerle ilişki içinde olduğu görülmektedir. Türk dili; Çince, Moğolca, Sanskritçe, Soğdca ve sonrasında Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce gibi dillerle siyasi, ekonomik, askerî, coğrafi, kültürel nedenlerden ötürü etkileşim içerisinde olmuştur. Bu dillerden sözcükler ödünçlediği gibi söz konusu dillere çeşitli sözcükler de vermiştir. Türkçe de tıpkı diğer diller gibi alıntılardığı sözcüklerle kendi bünyesindeki sözcükleri çeşitli anlam olayları ve değişimleriyle bir araya getirip bünyesinde yeni sözcükler meydana getirmiştir. Kimi zaman da farklı iki dilden aldığı sözcükleri birleştirip alıntı yaptığı dillerin söz varlığında veya sözlüklerinde bile yer almayan hibritler oluşturmuştur. Türk dili bu yönde en çok örneği 394 sözcükle Arapça + Farsça diziliminde vermiştir. Osmanlı Türkçesi Dönemi'yle alakalı olan bu durum

salt iki sözcüğün birleşmesinden değil aynı zamanda sözcük-ek birleşmesiyle de gerçekleşmiştir. Özellikle Arapça sözcüklere Farsça ek getirilmesi ve bunların yaygın kullanımıyla birlikte Farsça *name*, *hane* sözcüklerinin sık kullanımını örnek sayısındaki fazlalığın nedenidir.

Diğer disiplinlerde hibrit/melez kavramı ile ilgili çıkarımlar genelde olumludur. Melez tohumların iyi ve yararlı olması, iki ayrı ırktan olanların farklılığı ve güzelliği, melez kimliğin özgürlüğü şeklinde değerlendirmeler bulunmaktadır. Türkçedeki hibrit sözcüklerin durumu da Türkçenin üretme gücünü; farklı dillere ait sözcükleri birleştirebilme ve ihtiyaca binaen sözcükler üretebilme imkânlarıyla dilin işlevselliğini ve işlerliğini göstermektedir. Hibrit sözcüklerin çoğu, sadece üretildiği dilin sözcük hazinesinde yer aldığı için bu sözcükler millî benlik ve aidiyet kazanmış olmaktadır. Türk dilinde de hibritleşmeyle görülen sözcükler; işlenmiş dil, birikim, hayal gücü ve metaforların ürünüdür.

2.1. Türkçe Sözlük'te Hibrit Sözcükler

Türkçe Sözlük'te; Türkçe + Arapça, Türkçe + Farsça, Türkçe + Fransızca, Türkçe + İngilizce, Türkçe + İtalyanca, Türkçe + Latince, Türkçe + Rumca, Türkçe + Soğdca, Türkçe + Yunanca; Arapça + Farsça, Arapça + Fransızca, Arapça + İngilizce, Arapça + Türkçe, Arapça + Rumca, Arapça + Soğdca, Arapça + Yunanca; Farsça + Arapça, Farsça + Fransızca, Farsça + İtalyanca, Farsça + Rumca, Farsça + Soğdca, Farsça + Türkçe, Farsça + Yunanca; Fransızca + Arapça, Fransızca + Farsça, Fransızca + İngilizce, Fransızca + İtalyanca, Fransızca + Slavca, Fransızca + Soğdca, Fransızca + Türkçe; İngilizce + Arapça, İngilizce + Fransızca; İtalyanca + Farsça, İtalyanca + Fransızca, İtalyanca + Türkçe; Rumca + Arapça, Rumca + Fransızca, Rumca + Türkçe; Almanca + İngilizce; Bulgarca + Farsça, Bulgarca + Türkçe; Çince + Türkçe, Çince + Farsça; İbranice + Farsça, İbranice + Türkçe; İtalyanca + Farsça, İtalyanca + Fransızca; Latince + Türkçe; Yunanca + Soğdca, Yunanca + Türkçe dizilimine ait toplam 1.839 hibrit sözcük tespit edilmiştir.

2.1.1. Türkçe ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Türkçe ile başlayıp diğer dillere ait sözcük veya ekle devam eden hibrit yapılar incelenmiştir.

2.1.1.1. Türkçe + Arapça

Türkçe Sözlük'te Türkçe + Arapça birleşimiyle oluşan 97 sözcük vardır. İki farklı dilin birleşimiyle oluşan yer adları, bitki adları unsurları ile ad biliminin söz varlığına katkı sağlanmıştır.

akamber (s. 59), akbakla (s. 60), Akçakale (s. 61), akhardal (s. 62), Akhisar (s. 62), akzambak (s. 79), alaçam (s. 81), Altunhisar (s. 109), anamal (s. 121),

Anıtkabir (s. 126), bağ-fiil (s. 226), basmakalıp (s. 262), beberuhi (s. 291), bozbakkal (s. 392), çeledi (s. 516), Doğanhisar (s. 689), Doğubeyazıt (s. 692), Dörtdivan (s. 716), dörtnal (s. 717), gecesevası (s. 912), Gölhisar (s. 960), güümüşi (s. 1002), gündüzsevası (s. 1006), kapıkule (s. 1307), karaçam (s. 1315), karafatma (s. 1316), karahindiba (s. 1316), karahumma (s. 1316), karakafes (s. 1317), karakeme (s. 1317), Karamürsel (s. 1320), kayınvalide (s. 1364), Kırık-kale (s. 1415), kırkmerak (s. 1418), Kızılcahamam (s. 1436), kızılçam < *şem* (s. 1436), kızılşap (s. 1437), Kocaali (s. 1454), kurşuni (s. 1532), kurukafa (s. 1537), kuzguni (s. 1551), nasıl < *ne* + *Arapça aşl* (s. 1753), otlakiye (s. 1821), pekâlâ (s. 1906), Pınarhisar (s. 1921), sağmal (s. 2007), sarıçam (s. 2036), sarıhumma (s. 2036), sarısabır (s. 2037), sarızambak (s. 2038), Serinhisar (s. 2072), sivrifare (s. 2124), Sivrihisar (s. 2124), sürçülisan (s. 2183), topkadife (s. 2367), Toprakkale (s. 2372), topyekûn (s. 2373), Türki (s. 2401), türkû (s. 2402), uçankale (s. 2406), varsağı (s. 2471), yenedünya (s. 2573), Yenimahalle (s. 2574), yerküre (s. 2580), Yeşilhisar (s. 2582), yeşilzeytin (s. 2583).

2.1.1.1.1. Baş+Arapça

Bu bölümde özellikle *baş* + *Arapça* meslek adının birleşmesiyle *bir mesleğin en üst kademesindeki kişi* anlamındaki hibritlerin sayısı fazla olup 30 örnektir.

başbayı (s. 271), başeser (s. 272), başfiyat (s. 272), başhakem (s. 272), başhekim (s. 273), başımam (s. 274), başkafiye (s. 274), Başkale (s. 274), başkâtip (s. 275), başmakale (s. 277), başmal (s. 277), başmekân (s. 277), başmisafir (s. 277), başmuallim (s. 277), başmubassır (s. 277), başmuharrir (s. 277), başmurakıp (s. 277), başmüdür (s. 277), başmüezzin (s. 277), başmüfettiş (s. 278), başmühendis (s. 278), başmürettip (s. 278), başmüevvit (s. 278), başmüşavir (s. 278), başnokta (s. 278), başrahip (s. 278), baştabip (s. 279), başvekâlet (s. 280), başvekil (s. 280), başvezir (s. 280).

2.1.1.2. Türkçe + Farsça

Türkçe Sözlük'te Türkçe + Farsça diziliminden müteşekkil 132 sözcük vardır. Türkçe başlayıp Farsça devam eden bölüm Türkçe başlayıp Arapça devam eden bölümden sözcük sayısı olarak daha fazladır. Bunda *hane* sözcüğüyle oluşturulmuş mekân adlarının Türk dilindeki kullanım sıklığının devam etmesi ve yer adlarının Farsça *bahçe, dere, köy, saray, şehir* sözcükleriyle kurulması etken olabilir. Yine Türkçe + Arapça ikilinde olduğu gibi *bir meslek dalının en üst kademesindeki kişiyi* belirlemek üzere *baş* + *Farsça* meslek adı yapısından, akrabalık adlarını belirlemek içine *birader, zade, peder* sözcüklerinden yararlanılmıştır. Sözcüklerin yanı sıra *+ane, +baz, +gâh, +kâr, +tar* Farsça eklerinin Türkçe sözcüklere getirilmesi suretiyle yeni hibritler oluşturulmuştur.

akciğer (s. 60), akdut (s. 61), Akköy (s. 69), Aksaray (s. 73), Akşehir (s. 77), alacamenekşe (s. 81), Alaşehir (s. 83), amcazade⁸ (s. 113), anapara (s. 121), arkabahçe (s. 153), babayani (s. 221), Başakşehir (s. 270), başhemşire (s. 273), başkahraman (s. 274), başkeşiş (s. 275), başköşe (s. 275), başpehlivan (s. 278), başşehir (s. 279), başyaver (s. 280), bayraktar (s. 288), beşpençe (s. 318), Beyşehir (s. 324), beyzade (s. 324), borazan < *boru* + *zen* (s. 378), dayızade (s. 603), Demirköy (s. 621), Demirperde (s. 621), depremzede (s. 633), dilbaz (s. 665), Doğanşehir (s. 689), dörtcihar (s. 716), dörtkenar (s. 716), dörtlöşe (s. 716), düzenbaz (s. 746), Düzköy (s. 748), emektar (s. 793), Eskipazar (s. 817), Eskişehir (s. 818), eşkenar (s. 825), Gölköy (s. 960), gümüşservi (s. 1002), Güzelbahçe (s. 1015), ısıcam (s. 1126), İkizdere (s. 1167), ikizkenar (s. 1167), ilkbahar (s. 1177), işgüzar (s. 1224), İyidere (s. 1236), Kalkandere (s. 1282), karaciğer (s. 1315), Karaçoban (s. 1315), karadut (s. 1315), karagül (s. 1316), karahalile (s. 1316), karaleylek (s. 1319), karaturp (s. 1323), Kavaklıdere (s. 1355), kayınbirader (s. 1364), kayınpeder (s. 1364), kılbaz (s. 1407), kırkambar (s. 1417), kırkmerdiven (s. 1418), Kırşehir (s. 1421), kızmabirader (s. 1438), kişizade (s. 1449), Kocaköy (s. 1455), Köprüköy (s. 1500), kuşbaz (s. 1543), ordugâh (s. 1810), Ortaköy (s. 1816), oyunbaz (s. 1831), paşazade (s. 1897), sancaktar (s. 2026), sirmakeş (s. 2101), sonbahar (s. 2138), Sulusaray (s. 2171), sürmedan (s. 2185), teyzezade (s. 2343), tuğrakeş (s. 2384), Türkvari (s. 2402), Uludere (s. 2414), Uzundere (s. 2438), üççeyrek (s. 2442), üçkâğıt (s. 2442), verimkâr (s. 2480), Yağlıdere (s. 2501), Yaylıdere (s. 2557), yengeçvari (s. 2572), yenibahar (s. 2572), Yenipazar (s. 2574), Yerköy (s. 2580).

2.1.1.2.1. Türkçe + *hane*

Türkçe + Farsça *hane* sözcüğü ile oluşan 39 hibrit sözcük bulunmaktadır.

aşhane (s. 173), balhane (s. 243), balıkhane (s. 245), basmahane (s. 262), batakhane (s. 281), besihane (s. 314), bıçkikhane (s. 327), bitirimhane (s. 363), boyahane (s. 387), bozahane (s. 392), böcekthane (s. 395), buluşikhane (s. 408), buzhane (s. 421), çalgıthane (s. 485), çekiçthane (s. 510), çelikhane (s. 516), dikimthane (s. 659), doğumthane (s. 693), dokumthane (s. 695), dökümthane (s. 711), Gümüşthane (s. 1002), halıthane (s. 1032), inekthane (s. 1192), ipekhane (s. 1201), iplikthane (s. 1202), kalthane (s. 1278), kayıkthane (s. 1363), kaynakthane (s. 1367), kesimthane (s. 1398), kılıçthane (s. 1408), kırıştane (s. 1447), kuşane (s. 1543), kuştane (s. 1544), tophane (s. 2367), süthane (s. 2191), yağthane (s. 2500), yatakhane (s. 2549), yazıthane (s. 2560), yemekthane (s. 2570), yoğurthane (s. 2599).

⁸ *amıca/amuca* < ET *aba* “baba” ve *ece/aça* “ağabey” varyantlarda belki (Arapça) *ammi*’nin etkisi görülebilir (Tietze, 2002, s. 88).

2.1.1.3. Türkçe + Fransızca

Bu bölümde 28 hibrit sözcük bulunmaktadır. Önemli bir kısmını Türkçe ile başlayıp Arapça ve Farsça ile devam eden bölümlerde olduğu gibi *baş* + Fransızca meslek adı oluşturmaktadır. Türkçede sık kullanılan *ilkokul*, *ortaokul* sözcükleri bu grupta yer almaktadır.

aksedir (s. 73), altıpas (s. 108), birimkare (s. 356), birimküp (s. 357), dokunmatik (s. 695), ilkokul (s. 1178), işkolik (s. 1225), oramiral (s. 1809), orgeneral (s. 1811), ortaokul (s. 1818), sonnot (s. 2139), yüksekokul (s. 2624).

2.1.1.3.1. Baş + Fransızca

Türkçe *baş* sözcüğü ile Fransızcadan oluşan hibritlerin sayısı 16'dır.

başaktör (s. 270), başaktris (s. 270), başantrenör (s. 270), başasistan (s. 271), başdelege (s. 272), başdoktor (s. 272), başekspert (s. 272), başgardiyen (s. 272), başgarson (s. 272), başkarakter (s. 275), başklarinet (s. 276), başkumandan (s. 276), başrejisör (s. 278), başrol (s. 278), başspiker (s. 279), başteknisyen (s. 279).

2.1.1.4. Türkçe + İngilizce

Bu bölümde 2 hibrit sözcük yer almaktadır. Türkçede Batı dillerinden alıntılanan çok sayıda sözcüğün İngilizce olduğu sanılsa da bunların büyük çoğunluğu Fransızcadır. *Türkçe Sözlük*'te rakamlar şu şekilde paylaşılmıştır: *Türkçe Sözlük*'te İngilizceden 518, Fransızcadan 5.540 sözcük alıntılanmıştır (TS, 2011, s. 2674). Çalışmada Fransızca dizimli hibritlerin İngilizceden fazla olması bu rakamları tamamlar niteliktedir.

başhostes (s. 273), tabanvay (s. 2237).

2.1.1.5. Türkçe + İtalyanca

Bu bölümde 3 hibrit sözcük yer almaktadır.

başiskele (s. 274), karaborsa (s. 1314), yüznumara (s. 2635).

2.1.1.6. Türkçe + Latince

Bu bölümde 1 hibrit sözcük yer almaktadır. Latince ölü bir dil olduğu için söz varlığını Fransızca, İtalyanca aracı dilleriyle yaşatmaktadır. Bu nedenle Türkçe, Latincenin aracı dillere miras bıraktığı sözcüklerle daha çok hibrit yapı oluşturmuştur.

başkonsolos (s. 275).

2.1.1.7. Türkçe + Rumca

Bu bölümde 14 sözcük vardır. Türkçe, Rumcadan özellikle balık, sebze ve çiçek adlarıyla ilgili söz varlığını alıntılanmıştır. Buna ek olarak Türkçe renk

adlarının Rumca adlara sıfat oluşturması suretiyle Türkçe + Rumca hibrit sözcükler de oluşmuştur.

akkefal (s. 69), aklevrek (s. 70), akmantar (s. 71), akpelin (s. 72), başefendi (s. 272), başkilise (s. 275), dalfıdan (s. 584), hanımefendi (s. 1042), karabiber (s. 1314), karalahana (s. 1318), kızılıkantarın (s. 1437), sarıpatatya (s. 2037), yeşilbiber (s. 2582), yeşilfasulye (s. 2582).

2.1.1.8. Türkçe + Soğdca

Türkçenin Soğdca *kent* sözcüğüyle hibrit yapı oluşturduğu 6 sözcük vardır. Bu hibritlerin tamamı yer adıdır.

Akçakent (s. 61), başkent (s. 275), Doğankent (s. 689), Taşkent (s. 2281), Yakakent (s. 2505), yörekent (s. 2612).

2.1.1.9. Türkçe + Yunanca

Türkçenin Yunancayla oluşturduğu 3 sözcük vardır. İki Hristiyanlıktaki mertebeler ile ilgiliyken biri sebze adıdır. Komşu ülke Yunanistan ile bundan daha fazla sözcük alışverişi olması beklenirken ödünç sözcüklerin sayısının sınırlı olmasının nedeni *Türkçe Sözlük*'te yer alan bazı sözcüklerin kökeninin Rumca olarak belirtilmiş olmasından kaynaklıdır. Rumca ve Yunanca lehçelerinin coğrafyaya göre adlandırılışı söz varlığında bu ikiliğe neden olmuştur. Bununla birlikte *Türkçe Sözlük*'te *başlahana* hibrit yapısındaki *lahananın* kökeni Yunanca verilmişken *karalahana* hibrit yapısındaki *lahananın* kökeni Rumca verilmiştir. Sözlükteki bu bilgilere riayet edilerek veriler kaydedilmiştir.

başlahana (s. 276), başpapaz (s. 278), başpiskopos (s. 278).

2.1.2. Arapça ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Arapça ile başlayıp diğer dillere ait sözcük veya ekle devam eden hibrit yapılar incelenmiştir. Bölümde, Arapça ile başlayıp Farsça, Fransızca, İngilizce, Türkçe, Rumca, Soğdca ve Yunanca ile devam eden hibritler yer almaktadır.

2.1.2.1. Arapça + Farsça

Bu bölümde 393 hibrit sözcük yer almaktadır. Arapça + Farsça dizili-mindeki sayının fazla olması Osmanlı Türkçesi Dönemi'yle ilişkilidir. Türk dilinde en fazla alıntı yapılan dillerin Arapça ve Farsça olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu iki dilden müteşekkil hibrit yapıların ortaya çıkması tabiidir. Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde Türkçeye çok sayıda alıntılanan Arapça ve Farsça sözcükle birlikte bu iki dilin birleşimiyle oluşturulmuş terkip ve tamlamaların sayısının fazlalığı malumdur. Çoğu Arapça ve Farsça sözlüklerde yer almayan bu hibrit yapılar Osmanlı Türkçesine mahsustur, deni-

lebilir. Osmanlı Türkçesi Dönemi'nden sonra dilde sadeleşme akımıyla yeni bir tarihî dönem olan Türkiye Türkçesinde özellikle bu iki dilin birleşimiyle oluşmuş hibrit yapıli sözcüklerin kullanımında seyrekleşme söz konusu olmuştur. *Türkçe Sözlük*'te, günümüzde kullanımı pek yaygın olmasa da 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kullanılan sözcükler yer almakta ve bu söz varlığın bir kısmı parantez içinde "esk." kısaltmasıyla *eskimiş* olarak belirtilmektedir. Birçok hibrit yapı, devlet yönetimi ve askerî işleyişin değişmesinden dolayı kullanımdan düşmüştür. Bazı hibrit yapılar da yerini Türkçe ek/sözcüklerle yapılmış kullanımlara bırakmıştır (*cefakeş* yerine *cefalı*, *hayırperver* yerine *hayırsever*). Türkçe dışındaki iki dilden oluşan bu hibrit yapıların kullanım sıklığıyla ilgili bir çalışma yapılması hâlinde durum daha net ortaya çıkacaktır. Bu minvalde son zamanlarda özellikle edebî eserlerin yayınevleri tarafından çeşitli yollarla sadeleştirme yapılarak yayımlandığı görülmektedir. Bu bölümdeki hibritleşme özellikle Farsça *hane*, *name*, *perver*, *zede*; +*âne*, +*baz*, +*gâh*, +*kâr* morfeplerinin Arapça adlara eklenmesiyle oluşmuştur. Bu bölümdeki bazı hibrit yapıların kullanımının hâlen yaygın olduğu görülmektedir: *cüzdan*, *dindar*, *eczane*, *haberdar*, *vekâletname*.

acemkürdi (s. 8), afetzede (s. 33), afyonkeş (s. 35), akıldane (s. 65), arazbar (s. 146), arzıendam (s. 161), aselbent (s. 163), asilzade (s. 165), cefakeş (s. 449), cilbent (s. 466), cumhuriyetperver (s. 473), cüzdan (s. 475), davlumbaz (s. 599), devrirevan (s. 650), divançe (s. 682), Divanihümayun (s. 682), duahan (s. 720), ehli dil (s. 764), elmastıraş (s. 790), emirber (s. 794), envaiçeşit (s. 804), esraren-giz (s. 820), esrarkes⁹ (s. 820), evcara (s. 834), felaketzede (s. 857), ferahfeza (s. 861), ferahnak (s. 861), ferahnüma (s. 861), filbahri (s. 875), gariban (s. 904), gayretkeş (s. 906), gazelhan (s. 909), gurbetzede (s. 992), hakaretimiz (s. 1028), hakperest (s. 1030), hakşinas (s. 1030), halazade (s. 1031), hamiyetperver (s. 1039), haramzede (s. 1045), harcırah (s. 1047), harfendaz (s. 1049), haseki (s. 1053), Hasköy (s. 1054), hatırşinas (s. 1060), hayalbaz (s. 1067), hayalperest (s. 1068), hayalperver (s. 1068), hayırhah (s. 1071), hayırperver (s. 1071), helalühoş (s. 1080), helalzade (s. 1080), heykeltırş (s. 1091), hilebaz (s. 1101), hokkabaz (s. 1107), hükümferma (s. 1120), hükümran (s. 1120), hürriyetperver (s. 1121), ibadetgâh (s. 1137), ibretimiz (s. 1138), ihsanihümayun (s. 1159), ikametgâh (s. 1162), imrahor (s. 1184), istinatgâh (s. 1217), Kadıköy (s. 1258), Kadışehri (s. 1260), kadirşinas (s. 1260), kahverengi (s. 1269), kalebent (s. 1276), kalemşor (s. 1277), kalemtırş (s. 1278), kalpazan (s. 1285), kalpgâh (s. 1286), karargâh (s. 1321), kasidehan (s. 1343), kazara (s. 1372), kazazede (s. 1372), kemakân (s. 1383), kiblenüma (s. 1405), kırmızıturp (s. 1421), kibarzade (s. 1439), kimyager (s. 1443), kulampara (s. 1520), kumarbaz (s. 1524), küfürbaz (s. 1555), lügatçe

⁹ "Hint kenevirinden çıkarılan uyuşturucu nesne" anlamındaki esrar (II) sözcüğü, Arapça esrar (I) sözcüğünün anlam değişmesi sonucu oluşmuştur (Eyuboğlu, 2017, s. 245).

(s. 1594), maceraperest (s. 1598), mademki (s. 1600), mahallevari (s. 1604), malikâne (s. 1615), malumatfuruş (s. 1617), maslahatgüzar (s. 1632), meclisara (s. 1642), menfaatperest (s. 1652), menfaatperver (s. 1652), mersiyehan (s. 1660), mevlithan (s. 1669), mezaristan (s. 1674), milliyetperver (s. 1684), misafirperver (s. 1689), mizaçgir (s. 1692), muhayyerbuselik (s. 1706), muhayyersümbüle (s. 1706), musikişinas (s. 1713), Müselman (s. 1732), müşkülpesent (s. 1735), nimetşinas (s. 1772), nüktedan (s. 1784), sababuselik (s. 1994), safderun (s. 2002), safdil (s. 2002), seferber (s. 2056), selzede (s. 2063), semazen (s. 2063), sihirbaz (s. 2109), silahendaz (s. 2110), silahşor (s. 2110), sulhperver (s. 2169), sultanibuselik (s. 2170), sultaniyegâh (s. 2170), sunta (s. 2172), şamdan (s. 2201), şehvetperest (s. 2212), şekilperest (s. 2214), şerefıyap (s. 2217), şevkefza (s. 2219), tahammülfersa (s. 2242), tahirbuselik (s. 2243), talimgâh (s. 2255), taraıgir (s. 2267), tarihçe (s. 2271), Tekkeköy (s. 2305), terakkiperver (s. 2327), terciibent (s. 2329), terkiıibent (s. 2330), ticaretgâh (s. 2354), vakanüvis (s. 2465), varakpare (s. 2469), vatanperver (s. 2473), vazifeşinas (s. 2475), veya (s. 2483), virdizeban (s. 2486), ziyaretgâh (s. 2662).

2.1.2.1.1. Arapça + hane

Bu bölümde Arapça ile Farsça *hane* sözcüğünün oluşturduğu 72 hibrit sözcük bulunmaktadır.

ameliyathane (s. 113), bekârthane (s. 295), cepthane (s. 454), darphane (s. 597), defterthane (s. 607), dersthane (s. 639), devlethane (s. 648), divanthane (s. 682), eczane (s. 753), fakirthane (s. 847), fetvathane (s. 865), gasilthane (s. 905), gusülthane (s. 993), haddethane (s. 1023), halvethane (s. 1036), hapishane (s. 1044), haşhaşthane (s. 1057), hayalthane (s. 1067), helvathane (s. 1081), ıslahthane (s. 1129), ibadethane (s. 1137), idarethane (s. 1150), imalathane (s. 1181), imarethane (s. 1182), kademthane (s. 1258), kahvehane (s. 1269), kalaythane (s. 1273), kasaphane (s. 1341), kıraathane (s. 1412), kumarthane (s. 1524), kütüphanane (s. 1565), mahpushane (s. 1607), mapushane (s. 1626), Mevlevithane (s. 1669), misafirthane (s. 1689), miskinthane (s. 1690), muayenehanane (s. 1701), muslihanane (s. 1713), muvakkithane (s. 1717), mücellithane (s. 1720), mühendishane (s. 1723), mürettiphane (s. 1730), nakkarthane (s. 1746), nekahethane (s. 1762), nezarethane (s. 1769), rasathane (s. 1965), saadethane (s. 1993), sabunthane (s. 1997), salthane (s. 2018), saraçthane (s. 2033), sebilthane (s. 2052), sefarethane (s. 2056), semathane (s. 2063), silahthane (s. 2110), şaphane (s. 2203), şaraphane (s. 2204), şifathane (s. 2223), tabakthane (s. 2236), tahaffuzthane (s. 2241), talimthane (s. 2255), tamirthane (s. 2255), tasfiyethane (s. 2276), temlikthane (s. 2320), teneffüshane (s. 2321), tephirthane (s. 2325), tercihanane (s. 2329), terkipthanane (s. 2330), teşrihhane (s. 2340), tevkifthane (s. 2343), ticarethane (s. 2355), umumthane (s. 2416), yetimthane (s. 2584).

2.1.2.1.2. Arapça + *name*

Bu bölümde Arapça ile Farsça *name* sözcüğünün oluşturduğu 66 hibrit sözcük bulunmaktadır.

ahitname (s. 54), amannname (s. 111), bahname (s. 235), beyannname (s. 320), celpname (s. 450), davetname (s. 599), ehliyetname (s. 765), emirname (s. 795), falname (s. 849), fetihname (s. 865), havalenname (s. 1064), ibraname (s. 1138), icazetname (s. 1139), iddianame (s. 1151), ihbarname (s. 1158), ihtarname (s. 1159), istidaname (s. 1214), istifanname (s. 1215), ithafname (s. 1231), ithamname (s. 1231), itimatname (s. 1233), izinname (s. 1240), ithafname (s. 1231), ithamname (s. 1231), itimatname (s. 1233), izinname (s. 1240), kanunname (s. 1302), kararname (s. 1322), kefaletname (s. 1378), kıyafetname (s. 1431), menakıpname (s. 1651), muahedenname (s. 1699), muahezenname (s. 1699), muhabbetname (s. 1703), mukavelename (s. 1708), muvafakatname (s. 1717), müdafaaname (s. 1720), nasihatname (s. 1753), nizamname (s. 1776), ruhsatname (s. 1987), seyahatname (s. 2083), silsilenname (s. 2114), siyasetname (s. 2125), şartname (s. 2207), şecerename (s. 2210), şehadetname (s. 2211), şikâyetname (s. 2225), taahhütname (s. 2235), tabirname (s. 2239), takdirname (s. 2248), talepname (s. 2255), talimatname (s. 2255), talimname (s. 2255), tandırname (s. 2260), tarifname (s. 2270), tasdikname (s. 2276), tavsiyename (s. 2289), taziyetname (s. 2293), teşekkürname (s. 2339), vakayiname (s. 2465), vakıfname (s. 2465), vasiyetname (s. 2473), vekâletname (s. 2477), velayetname (s. 2477), zabıtname (s. 2639), zeyilname (s. 2653).

2.1.2.1.3. Arapça + Farsça “-âne”

Bu bölümde Arapça ile Farsça *-âne* ekinin oluşturduğu 37 hibrit sözcük bulunmaktadır.

âcizane (s. 12), akilane (s. 69), amirane (s. 115), amiyane (s. 115), arifane (s. 151), âşıkane (s. 174), cahilane (s. 434), caniyane (s. 442), cesurane (s. 456), dâhiyane (s. 581), edibane (s. 755), fakirane (s. 847), fatihane (s. 854), gafilane (s. 898), hakimane (s. 1029), hâkimane (s. 1029), halisane (s. 1033), hasmane (s. 1054), iblisane (s. 1138), laubaliyane (s. 1578), mağrurane (s. 1603), mahcubane (s. 1604), mahirane (s. 1605), mahkûmane (s. 1606), masumane (s. 1633), mecnunane (s. 1642), mesudane (s. 1663), miskinane (s. 1690), muzafferane (s. 1718), sadıkane (s. 2001), safiyane (s. 2002), sefihane (s. 2057), sefilane (s. 2057), sufiyane (s. 2167), şairane (s. 2198), zalimane (s. 2641), zarifane (s. 2646).

2.1.2.1.4. Arapça + Farsça “-kâr”

Bu bölümde Arapça ile Farsça *-kâr* ekinin oluşturduğu 49 hibrit sözcük bulunmaktadır.

azimkâr (s. 216), cefakâr (s. 449), cüretkâr (s. 474), davetkâr (s. 599), faziletkâr (s. 856), fedakâr (s. 857), garazkâr (s. 903), hamurkâr (s. 1040), halaskâr (s. 1031), heveskâr (s. 1089), hicazkâr (s. 1097), hilekâr (s. 1101), hizmetkâr (s. 1107), huluskâr (s. 1115), husumetkâr (s. 1116), hürmetkâr (s. 1121), ihmalkâr (s. 1158), ihtiyatkâr (s. 1161), iltifatkâr (s. 1180), isyankâr (s. 1219), itaatkâr (s. 1230), kalemkâr (s. 1277), kanaatkâr (s. 1293), lütufkâr (s. 1596), makaskâr (s. 1611), muhafazakâr (s. 1703), müsamahakâr (s. 1732), namuskâr (s. 1750), nüfuzkâr (s. 1783), riayetkâr (s. 1979), riyakâr (s. 1981), sanatkâr (s. 2025), sebatkâr (s. 2051), sedefkâr (s. 2055), sihirkâr (s. 2109), tablakâr (s. 2239), tahripkâr (s. 2244), takdirkâr (s. 2248), talepkâr (s. 2255), tamahkâr (s. 2256), tatminkâr (s. 2286), tavizkâr (s. 2288), tecavüzkâr (s. 2295), tehditkâr (s. 2300), teşvikkâr (s. 2340), tezyifkâr (s. 2345), tövbekâr (s. 2379), vefakâr (s. 2476), zanaatkâr (s. 2643).

2.1.2.1.5. Arapça + Farsça “-dâr”

Bu bölümde Arapça ile Farsça “-dâr” ekinin oluşturduğu 30 hibrit sözcük bulunmaktadır.

alemdar (s. 89), aleyhtar (s. 91), cazibedar (s. 447), dindar (s. 670), haberdar (s. 1020), haleldar (s. 1032), havadar (s. 1062), hazinedar (s. 1077), hissedar (s. 1104), hükümdar (s. 1119), ibriktar (s. 1138), kafadar (s. 1264), kıymettar (s. 1434), lehtar (s. 1581), mahsuldar (s. 1607), makastar (s. 1611), malumattar (s. 1617), manidar (s. 1621), menfaattar (s. 1652), methaldar (s. 1666), minnettari (s. 1687), sahildar (s. 2009), salahiyettar (s. 2016), silahtar (s. 2110), tahsildar (s. 2245), taraftar (s. 2267), türbedar (s. 2400), veznedar (s. 2483), ziyadar (s. 2662).

2.1.2.2. Arapça + Fransızca

Bu bölümde 3 hibrit örneği vardır.

hamilikart (s. 1038), siyasal (s. 2125), tamkare (s. 2258).

2.1.2.3. Arapça + İngilizce

Bu bölümde 1 hibrit örneği vardır.

hücumbot (s. 1118).

2.1.2.4. Arapça + Türkçe

Arapça + Türkçe sıralanışından müteşekkil toplam 755 hibrit sözcük vardır. Bu sayının fazla olmasının nedeni Türkçede birleşik eylem yapma yollarından birisi olan Arapça ad + Türkçe yardımcı eylemlerden “*et-, eyle-, ol-*” ile oluşturulmasındadır. Bu yolla oluşturulan birleşik eylemlerin edilgen, işteş, ettirgen, eylemsi, mastar, yeterlik vb. durumları ile birlikte 516 birleşik eyle-

min (Arapça ad + Türkçe yardımcı eylem) olduğu görülmektedir. “Arapça ad + Türkçe yardımcı eylem = birleşik eylem”den oluşan hibrit yapılar sözlükte genellikle aynı sayfaya denk düşmekle birlikte ayrı madde başları olarak verilmiştir. Bu yardımcı eylemler dışında 232 adet Arapça + Türkçe hibrit yapının olduğu görülmektedir.

âdembaba (s. 28), âdemoğlu (s. 28), âdetgörmezlik (s. 29), ahmakıslatan (s. 56), arapsaçı (s. 145), âşıktaş (s. 174), aynabakar (s. 207), ayşekadın (s. 212), baklaçiçeği (s. 239), cemevi (s. 451), cezaevi (s. 459), ciltevi (s. 466), cingöz, cingözlük (s. 468), cinsaçı (s. 468), cinyolu (s. 469), cumartesi (s. 472), Cumayeri (s. 472), cumhurbaşkanı, cumhurbaşkanlığı (s. 472), dersbaşı (s. 639), dünyaevi (s. 737), edebiyatsever (s. 754), edebiyatseverlik (s. 754), Eminönü (s. 794), Emirdağ (s. 794), envaitürlü (s. 804), farekulağı (s. 851), farekuyruğu (s. 851), findikkabuğu (s. 867), findikkıran (s. 867), fildişi (s. 875), filkulağı (s. 877), fincandibi (s. 878), Gazipaşa (s. 909), hacıağa, hacıağalık (s. 1021), hacılarkuşağı (s. 1021), Hacılaryolu (s. 1021), hacıyatmaz (s. 1022), Hacıyolu (s. 1022), hâkimevi (s. 1029), haksever, hakseverlik (s. 1030), haktanır, haktanırlık (s. 1030), Halkapınar (s. 1034), halkevi (s. 1034), halkoyu (s. 1035), hamalbaşı (s. 1037), Hamamözü (s. 1037), Hasanbeyli (s. 1052), hasıraltı (s. 1053), havaalanı (s. 1062), hayatağacı (s. 1069), hayırsever, hayırseverlik (s. 1071), hayvansever, hayvanseverlik (s. 1074), hekimbaşı (s. 1079), hekimevi (s. 1079), hinoğlu (s. 1102), huzurevi (s. 1118), hüsnükuruntu (s. 1121), islahevi (s. 1129), imambayıldı (s. 1181), imamevi (s. 1181), imamkayığı (s. 1181), İmamoğlu (s. 1181), imamsuyu (s. 1181), insaniçinci, insaniçincilik (s. 1197), insanoğlu (s. 1197), insanüstü (s. 1198), kadehdaş (s. 1257), kadıboğan (s. 1258), kadirbilir, kadirbilirlik, kadirbilmez, kadirbilmezlik (s. 1260), kafakol (s. 1264), kafatasçı, kafatasçılık, kafatası (s. 1264), kahvaltı, kahvaltıcı, kahvaltılık (s. 1269), kahvevi (s. 1269), kalburüstü (s. 1274), katranköpüğü (s. 1354), Kemalpaşa (s. 1383), kırmızıçizgi (s. 1420), kitabevi (s. 1450), kitapsever, kitapseverlik (s. 1451), Kubbealtı (s. 1515), kuvvetölçer (s. 1548), malkıran (s. 1616), Mecitözü (s. 1642), mercanağacı (s. 1655), mercaniğnesi (s. 1655), merkezkaç (s. 1659), mısırtavuğu (s. 1677), milliyetsever (s. 1684), mimarbaşı (s. 1685), minaregölgesi (s. 1686), mirasyedi (s. 1688), müneccimbaşı (s. 1728), naldöken (s. 1748), nisanbalığı (s. 1773), Nurdağı (s. 1782), Osmaneli (s. 1819), papağanıyemi (s. 1882), resmigeçit (s. 1976), ruhötesi (s. 1987), sabahyıldızı (s. 1995), safkan (s. 2002), sahipkıran (s. 2009), Saimbeyli (s. 2011), sanatevi (s. 2025), sanatsever (s. 2025), silahaltı (s. 2110), sittinsene (s. 2123), sulhsever, sulhseverlik (s. 2169), sultanoğlu (s. 2170), şeytanarabası (s. 2220), şeytaniğnesi (s. 2220), şeytansaçı (s. 2220), şeytantesi (s. 2220), şeytantırnağı (s. 2220), şuuraltı (s. 2233), tabiatüstü (s. 2238), tavuskuyruğu (s. 2290), tayfölçer (s. 2291), taziyeevi (s. 2292), Tufanbeyli (s. 2383), vatan-

sever, vatanseverlik (s. 2474), vezirparmağı (s. 2483), Zeytinburnu (s. 2653), zeytinyağı, zeytinyağlı (s. 2654).

2.1.2.4.1. Arapça + Türkçe “-et-”

addedilme, addedilmek, addetme, addetmek (s. 28); affediliş, affedilme, affedilmek, affediş, affetme, affetmek, affettiriş, affettirme, affettirmek (s. 33); ahdetme, ahdetmek (s. 53); akdedilme, akdedilmek, akdetme, akdetmek (s. 61); aksediş, aksetmek, aksettiriş, aksettirilme, aksettirilmek, aksettirme, aksettirmek (s. 69, 73-74); atfedilme, atfedilmek, atfediş, atfetme, atfetmek (s. 183); azlediliş, azledilme, azledilmek, azlediş, azletme, azletmek, azlettirme, azlettirmek (s. 217); azmetme, azmetmek, azmettirme, azmettirmek (s. 217); bahsediliş, bahsedilme, bahsedilmek, bahsediş, bahsetme, bahsetmek (s. 235); bahşediş, bahşetme, bahşetmek, bahşettirme, bahşettirmek (s. 235); cehdetme, cehdetmek (s. 449); celbetme, celbetmek (s. 450); cemetme, cemetmek (s. 451); cevretme, cevretmek (s. 458); cezbediş, cezbetme, cezbetmek (s. 459); dahletme, dahletmek (s. 581); darbetme, darbetmek (s. 595); defedilme, defedilmek, defediliş, defediş, defetme, defetmek (s. 605); defnediliş, defnedilme, defnedilmek, defnediş, defnetme, defnetmek (s. 606); dercetme, dercetmek (s. 633); devrediliş, devredilme, devredilmek, devredilmezlik, devrediş, devretme, devretmek (s. 647, 649-650); emrediş, emretme, emretmek (s. 796); fasletme, fasletmek (s. 853); fehmetme, fehmetmek (s. 857); feshediliş, feshedilme, feshedilmek, feshetme, feshetmek (s. 864); fethediş, fethetme, fethetmek, fethettirme, fethettirmek (s. 864); gadretme, gadretmek (s. 898); gasbetme, gasbetmek (s. 905); gasletme, gasletmek (s. 905); gusletme, gusletmek (s. 993); haczetme, haczetmek (s. 1022); hakketme, hakketmek (s. 1029); haletme, haletmek (s. 1032); hallediliş, halledilme, halledilmek, hallediş, halletme, halletmek, hallettirme, hallettirmek (s. 1035); hamdediş, hamdetme, hamdetmek (s. 1038); hamletme, hamletmek (s. 1039); hapsediliş, hapsedilme, hapsedilmek, hapsediş, hapssetme, hapssetmek, hapssettirme, hapssettirmek (s. 1044); haptetme, haptetmek (s. 1044); harcetme, harcetmek (s. 1047); hasrediş, hasretme, hasretmek (s. 1054); hatmetme, hatmetmek (s. 1060); hayretme, hayretmek (s. 1073); hazfetme, hazfetmek (s. 1075); hazmediş, hazmetme, hazmetmek (s. 1077); hazzetme, hazzetmek (s. 1078); hıfzetme, hıfzetmek (s. 1092); hicvediş, hicvetme, hicvetmek (s. 1097); hissedilme, hissedilmek, hissediş, hissetme, hissetmek, hissettiriş, hissettirme, hissettirmek, hissettirtme, hissettirtmek (s. 1105); hükmediş, hükmetme, hükmetmek (s. 1119); kahrediş, kahretme, kahretmek (s. 1268); kastetme, kastetmek (s. 1345); katediş, katetme, katetmek (s. 1349); katlediliş, katletme, katletmek, katlettirme, katlettirmek (s. 1353); kavletme, kavletmek (s. 1357); kaybediliş, kaybedilme, kaybedilmek, kaybediş, kaybetme, kaybetmek, kaybetmişlik, kaybettirme, kaybettirmek (s. 1361); kaydedici, kaydedilme, kaydedilmek, kaydediş, kaydetme, kaydetmek,

kaydettirme, kaydettirmek (s. 1362); kesbetme, kesbetmek (s. 1395); keşfediliş, keşfedilme, keşfedilmek, keşfediş, keşfetme, keşfetmek, keşfettirme, keşfettirmek (s. 1402); keyfetme, keyfetmek (s. 1404); küfrediştir, küfretme, küfretmek, küfrettirme, küfrettirmek (s. 1555); lağvedilme, lağvedilmek, lağvetme, lağvetmek (s. 1571); leffetme, leffetmek (s. 1580); lütfetme, lütfetmek (s. 1596); mahvediştir, mahvetme, mahvetmek (s. 1608); massetme, massetmek (s. 1633); menediliştir, menedilme, menedilmek, menediştir, menetme, menetmek (s. 1651-1652); methediştir, methetme, methetmek (s. 1667); meylediştir, meyletme, meyletmek, meylettirme, meylettirmek (s. 1672); mezcetme, mezcetmek (s. 1674); naklediliştir, nakledilme, nakledilmek, naklediştir, nakletme, nakletmek, naklettirme, naklettirmek (s. 1747); nakşetme, nakşetmek (s. 1747); nakzetme, nakzetmek (s. 1747); nasbetme, nasbetmek (s. 1753); nazmetme, nazmetmek (s. 1757); nefyedilme, nefyedilmek, nefyetme, nefyetmek (s. 1762); neşredilme, neşredilmek, neşretme, neşretmek, neşrettirme, neşrettirmek (s. 1766); nezetme, nezetmek (s. 1769); nezretme, nezretmek (s. 1770); raptetme, raptetmek (s. 1965); recmetme, recmetmek (s. 1968); reddedilme, reddedilmek, reddediştir, reddetme, reddetmek, reddettirme, reddettirmek (s. 1968); refetme, refetmek (s. 1970); rekzetme, rekzetmek (s. 1972); resmediştir, resmetme, resmetmek (s. 1976); sabrediştir, sabretme, sabretmek (s. 1997); selbetme, selbetmek (s. 2061); serdetme, serdetmek (s. 2070); setretme, setretmek (s. 2080); seyrediliştir, seyredilme, seyredilmek, seyretme, seyretmek, seyrettirme, seyrettirmek (s. 2084); sırretme, sırretmek (s. 2102); şakketme, şakketmek (s. 2199); şükrediştir, şükretme, şükretmek, şükrettirme, şükrettirmek (s. 2233); tabetme, tabetmek (s. 2238); tardedilme, tardedilmek, tartetme, tartetmek (s. 2269); tayyetme, tayyetmek (s. 2291); vadetme, vadetmek (s. 2463); vakfediliştir, vakfedilme, vakfedilmek, vakfediştir, vakfetme, vakfetmek (s. 2465); vazediliştir, vazedilme, vazedilmek, vazedidir, vazetme, vazetmek (s. 2474); vehmetme, vehmetmek, vehmettirme, vehmettirmek (s. 2477); zammetme, zammetmek (s. 2643); zannedilme, zannedilmek, zannediştir, zannetme, zannetmek (s. 2643); zemmetme, zemmetmek (s. 2650); zikrediliştir, zikredilme, zikredilmek, zikrediştir, zikretme, zikretmek (s. 2659); zulmetme, zulmetmek (s. 2665).

2.1.2.4.1.1. Arapça + Türkçe “*et-*” + “*-Abil-*”

adedilebilme, adedilebilmek (s. 28); affedebilme, affedebilmek, affedilebilme, affedilebilmek (s. 33); affettirebilme, affettirebilmek (s. 33); akdedebilme, akdedebilmek (s. 61); aksedebilme, aksettirebilme, aksettirebilmek (s. 69, 73-74); atfedebilme, atfedebilmek (s. 183); azledilebilme, azledilebilmek (s. 217); bahsedebilme, bahsedebilmek (s. 235); bahşedebilme, bahşedebilmek (s. 235); defedebilme, defedebilmek (s. 605); devredilebilir, devredilebilirlik, devredilebilme, devredilebilmek (s. 647, 649-650); emredebilme, emredebilmek (s. 796); faydalanabilme, faydalanabilmek (s. 854); feshedebilme,

feshedebilmek (s. 864); fethedebilme, fethedebilmek (s. 864); hakkedebilme, hakkedebilmek (s. 1029); halledebilme, halledebilmek (s. 1035); hissettirebilme, hissettirebilmek (s. 1105); hapsedebilme, hapsedebilmek (s. 1044); hasredebilme, hasredebilmek (s. 1054); hazmedebilme, hazmedebilmek (s. 1077); hicvedebilme, hicvedebilmek (s. 1097); hissedebilme, hissedebilmek, hissedilebilme, hissedilebilmek (s. 1105); hükmedebilme, hükmedebilmek (s. 1119); katedebilme, katedebilmek (s. 1349); katledebilme, katledebilmek (s. 1353); kaybedebilme, kaybedebilmek (s. 1361); kaydedebilme, kaydedebilmek, kaydedilebilme, kaydedilebilmek, kaydettirebilme, kaydettirebilmek (s. 1362); keşfedebilme, keşfedebilmek (s. 1402); mahvedebilme, mahvedebilmek (s. 1608); nakledebilme, nakledebilmek (s. 1747); nakşedebilme, nakşedebilmek (s. 1747); neşredebilme, neşredebilmek (s. 1766); reddedebilme, reddedebilmek (s. 1968); resmedebilme, resmedebilmek (s. 1976); sabredebilme, sabredebilmek (s. 1997); seyredebilme, seyredebilmek (s. 2084); zikredebilme, zikredebilmek (s. 2659).

2.1.2.4.1.2. Arapça + Türkçe “*et-*” + “*-Iver-*”

defediverme, defedivermek (s. 605); hallediverme, halledivermek (s. 1035); kaybediverme, kaybedivermek (s. 1361); keşfediverme, keşfedivermek (s. 1402); seyrediverme, seyredivermek (s. 2084).

2.1.2.4.2. Arapça + Türkçe “*eyle-*”

affeyleme, affeylemek (s. 33); emreyleme, emreylemek (s. 796); kahreyleme, kahreylemek, kahreyleyiş (s. 1268); lütfeyleme, lütfeylemek (s. 1596); reddeyleme, reddeylemek (s. 1968); sabreyleme, sabreylemek (s. 1997); seyreyleme, seyreylemek (s. 2084); şükreyleme, şükreylemek (s. 2233); zanneyleme, zanneylemek (s. 2643).

2.1.2.4.3. Arapça + Türkçe “*ol-*”

addolunma, addolunmak (s. 28); affolma, affolmak, affolunma, affolunmak (s. 33); azlolunma, azlolunmak (s. 217); bahsolunma, bahsolunmak (s. 235); defolma, defolmak, defoluş (s. 605); defnolunma, defnolunmak (s. 606); devrolma, devrolmak, devrolunma, devrolunmak (s. 651); fesholma, fesholmak, fesholunma, fesholunmak (s. 864); gadrolma, gadrolmak, gadrolunma, gadrolunmak (s. 898); gaşyolma, gaşyolmak (s. 905); hallolma, hallolmak, hallolunma, hallolunmak, halloluş (s. 1036); hamdolsun (s. 1038); hapsolma, hapsolmak, hapsoluş (s. 1044); hasrolma, hasrolmak, hasrolunma, hasrolunmak (s. 1054); hissolunma, hissolunmak (s. 1105); hükmolunma, hükmolunmak (s. 1119); kahrolası, kahrolma, kahrolmak, kahrolsun, kahroluş (s. 1269); katolunma, katolunmak (s. 1354); kaybolma, kaybolmak, kayboluş (s. 1362); kaydolma, kaydolmak (s. 1363); lağvolma, lağvolmak, lağvolunma, lağvo-

lunmak (s. 1571); mahvolma, mahvolmak, mahvoluş (s. 1608); menolunma, menolunmak (s. 1653); nakşolma, nakşolmak, nakşolunma, nakşolunmak (s. 1747); neşrolunma, neşrolunmak (s. 1767); reddolunma, reddolunmak (s. 1969); sırrolma, sırrolmak (s. 2102); şükrolsun (s. 2233); vadolunma, vadolunmak (s. 2463); vahyolunma, vahyolunmak (s. 2465); vazolunma, vazolunmak (s. 2475); zannolunma, zannolunmak (s. 2644); zikrolunma, zikrolunmak (s. 2659).

2.1.2.4.3.1. Arapça + Türkçe “ol-” + “-Abil-”

affolunabilme, affolunabilmek (s. 33); kahrolabilme, kahrolabilmek (s. 1269); kaybolabilme, kaybolabilmek (s. 1362).

2.1.2.4.3.2. Arapça + Türkçe “ol-” + “-Iver-”

kayboluverme, kayboluvermek (s. 1362).

2.1.2.4.4. Arapça + Türkçe “al-”

akıalmaz, akıalmazlık (s. 65); devralış, devralma, devralmak (s. 647-649); feyzalma, feyzalmak (s. 866).

2.1.2.4.4.1. Arapça + “al-” + “-Abil-”

devralabilme, devralabilmek (s. 647-649).

2.1.2.5. Arapça + Rumca

Bu bölümde 5 hibrit sözcük vardır. Arapça kökenli *mavi* ve *kırmızı* renk adları ile Rumca kökenli *biber*, *lahana*, *kantaron* gibi sebze ve bitki adlarından oluşmuş hibrit yapılar bu bölümün çoğunluğunu oluşturmaktadır.

havalımanı (s. 1064), kırmızıbiber (s. 1420), kırmızıfener (s. 1420), kırmızılahana (s. 1420), mavikantaron (s. 1636).

2.1.2.6. Arapça + Soğdca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

Buharkent (s. 405).

2.1.2.7. Arapça + Yunanca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

Safranbolu (s. 2003).

2.1.3. Farsça ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümdeki hibrit yapılar Fars diline ait bir sözcük veya ön ekle başlayıp Arapça, Fransızca, İtalyanca, Rumca, Soğdca, Türkçe ve Yunanca sözcüklerle hibritleşen birleşik sözcükleri içermektedir.

2.1.3.1. Farsça + Arapça

Bu bölümde 104 hibrit sözcük vardır. Bu bölümdeki hibritleşme genellikle *bi-*, *ber-*, *na-*, *pür-*, *ser-* Farsça ön eklerinin Arapça sözcüklerin önüne eklenmesi suretiyle oluşmuştur. Farsça ön ekler veya sözcüklerden ekleşmiş biçimler ve bunlarla yapılmış sözcüklerin birçoğu artık dilde kalıcı olmuştur (Zülfikar, 2019, s. 59). Farsça sözcüklere “nispet i”sinin getirilmesi suretiyle de hibritleşme gerçekleşmektedir.

armudiye (s. 155), ayinicem (s. 205), badısaba (s. 224), bahusus (s. 236), bedava (s. 291), beddua (s. 292), begayet (s. 293), berdevam (s. 311), berhava (s. 312), berhayat (s. 312), berkemal (s. 313), bermutat (s. 313), bertafsil (s. 313), bertaraf (s. 313), bihaber (s. 333), biilaç (s. 334), bikarar (s. 334), bitaraf (s. 362), cihanşümul (s. 465), çardak (s. 496), çarkıfelek (s. 497), çavdarmahmuzu (s. 506), derakap (s. 633), derhâl (s. 635), derhatır (s. 635), deruhte (s. 640), eskülabi (s. 818), ezcümle (s. 842), ezkaza (s. 844), gülhatmi (s. 998), hemayar (s. 1082), hemcins (s. 1082), hemfikir (s. 1082), hemhâl (s. 1082), hemhudut (s. 1082), herzevekil (s. 1086), hoşsohbet (s. 1113), hudayinabit (s. 1114), Kalenderiye (s. 1278), keşkülükfukara (s. 1402), lalüebkem (s. 1574), mahiye (s. 1605), mahya (s. 1608), merdikipti (s. 1656), mührü-süleyman (s. 1724), nabekâr (s. 1743), nahak (s. 1745), namağlup (s. 1748), namahrem (s. 1748), namevcut (s. 1749), namünasip (s. 1750), namüsait (s. 1750), namütenahi (s. 1750), naniaziz (s. 1751), narenciye (s. 1752), natamam (s. 1754), neveser (s. 1768), nevresim (s. 1768), peşinat (s. 1917), peşinen (s. 1917), Piraziz (s. 1926), pirifâni (s. 1926), pürdikkat (s. 1954), pürhiddet (s. 1954), pürmelal (s. 1955), pürneşe (s. 1955), pürsihhat (s. 1955), pürtelaş (s. 1955), reftiye (s. 1970), sebzevat (s. 2053), serasker (s. 2069), serhat (s. 2071), serlevha (s. 2072), sermuharir (s. 2073), sermürettip (s. 2073), sertabip (s. 2075), simaen (s. 2114), sineyimillet (s. 2117), siperisaika (s. 2120), şaheser (s. 2196), şebiarus (s. 2209), yeknesak (s. 2566), yekvücut (s. 2566), zerzevat (s. 2652), zülfaris (s. 2666).

2.1.3.1.1. Farsça + *nispet i'si (î)*

armudi (s. 155), deruni (s. 640), destari (s. 642), erguvani (s. 807), Farisi (s. 851), horasani (s. 1109), kalenderî (s. 1278), külhani (s. 1557), laciverdî (s. 1567), nohudi (s. 1777), padişahi (s. 1874), rustai (s. 1989), santuri (s. 2030), sincabi (s. 2115), suzeni (s. 2177), sümbüli (s. 2179), şali (s. 2200), tarçımı (s. 2269), Turani (s. 2387).

2.1.3.2. Farsça + Fransızca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

kükürtdioksit (s. 1555).

2.1.3.3. Farsça + İtalyanca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
serdümen (s. 2070).

2.1.3.4. Farsça + Rumca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
Gülyalı (s. 1000).

2.1.3.5. Farsça + Soğdca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
Saraykent (s. 2034).

2.1.3.6. Farsça + Türkçe

Bu bölümde 116 hibrit sözcük vardır. Gün adları, bitki adları, yer adları ve birtakım yardımcı eylemler “Farsça + Türkçe” hibritleşmesiyle oluşmuştur. Bu dizilimdeki hibrit yapı sayısının fazlalığı Türkçenin en çok sözcük alıntılıdığı üçüncü dilin Farsça olmasıyla doğrudan ilintilidir.

abdestbozan (s. 4); aynagöz (s. 207); aynakol (s. 207); bacabaşı (s. 221); bağboğan (s. 225); bezirgânbaşı (s. 326); cadısüpürgesi (s. 433); camevi (s. 436); camgöbeği (s. 436); camgöz (s. 436); camgüzeli (s. 436); canevi (s. 441); canıgönülden (s. 441); canıyürekten (s. 442); Ceylanpınar (s. 458); ciğerdeldi (s. 464); Cihanbeyli (s. 465); civankaşı (s. 469); çadıruşağı (s. 478); çakalboğan (s. 481); çaprazölçer (s. 498); çarkçıbaşı (s. 497); Çarşıbaşı (s. 501); çeltikkargası (s. 518); çobanaldatan, çobanaldatangiller (s. 555); çobandağarcığı (s. 555); çobandeğneği (s. 555); çobandüdüğü (s. 555); çobaniğnesi (s. 555); çobanpüskülü, çobanpüskülügiller (s. 556); çobansüzgeci (s. 556); çobantarağı (s. 556); çobantuzluğu (s. 556); çobanüzümü (s. 556); dereotu (s. 634); dilberdudağı (s. 665); dübeş (s. 732); endişelenebilmek (s. 798); Güllağaç (s. 997); gülkurusu (s. 998); harmandalı (s. 1051); havaneli (s. 1064); herhangi (s. 1085); hıyarağa, hıyarağalık, hıyarağası (s. 1096); hiçbir, hiçbir-i (s. 1098); horozayağı (s. 1110); horozgözü (s. 1110); horozibiği (s. 1110); hoşbeş < hoşbaş (s. 1112); hoşgörü, hoşgörücü, hoşgörücülük, hoşgörülü, hoşgörülülük, hoşgörülük, hoşgörüsüz, hoşgörüsüzlük (s. 1112); hoşkuran (s. 1112); humbaracıbaşı (s. 1115); hünkârbeğendi (s. 1121); İncirliova (s. 1190); keloğlan (s. 1383); kenarortay (s. 1386); kepçeburun (s. 1392); kervanbaşı (s. 1395); Kervankıran (s. 1395); kireçsütü (s. 1446); kireçyeren (s. 1446); köşebaşı (s. 1506); köygöçüren (s. 1509); kumrugöğsü (s. 1525); kükürtatar (s. 1555); külhanbeyi, külhanbeyce, külhanbeylik (s. 1557); laciverttaş (s. 1567); lebdeğmez (s. 1580); leylekgagası (s. 1584); mayabozan (s. 1637); Mazıdağı (s. 1640); mehterbaşı (s. 1645); merdivenevi (s. 1657); merdivenkovası

(s. 1657); mumsöndü (s. 1710); namazbozan (s. 1749); narçiçeği (s. 1752); nemçeker (s. 1763); nemdenetir (s. 1763); nemölçer (s. 1763); palandöken (s. 1876); Palandöken (s. 1876); Pamukova (s. 1879); paragöz, paragözlü, paragözlük, paragözlülük (s. 1885); pazarbaşı (s. 1904); pazartesi (s. 1904); Pazaryeri (s. 1904); Pazaryolu (s. 1904); peribacası (s. 1914); peygamberdevesi (s. 1919); piçsinek (s. 1923); Polateli (s. 1935); rastgele (s. 1966); renkgideren (s. 1974); renkölçer (s. 1974); rüzgâraltı (s. 1991); rüzgârgülü (s. 1991); rüzgârölçer (s. 1991); rüzgârüstü (s. 1991); sadeyağ (s. 2001); Sarayönü (s. 2034); sarbanbaşı (s. 2034); sazevi (s. 2051); sekbanbaşı (s. 2058); Şahinbey (s. 2196); şeşbeş (s. 2218); şıraölçer (s. 2222); tahtakuruları, tahtakurusu (s. 2246); tazekan (s. 2292); ustabaşı (s. 2421); vazgeçebilme, vazgeçebilmek, vazgeçilme, vazgeçilmek, vazgeçirebilme, vazgeçirebilmek, vazgeçirme, vazgeçirmek, vazgeçiş, vazgeçme, vazgeçmek, vazgelme, vazgelmek (s. 2474); yârenbaşı (s. 2536); yekdiğeri (s. 2566); zehretme, zehretmek, zehrolma, zehrolmak (s. 2649); zindandelen (s. 2661).

2.1.3.7. Farsça+ Yunanca

Bu bölümde 3 hibrit sözcük vardır. Hibritleşme örneklerinin tamamı Farsça sözcüklere Yunanca “-aki” ekinin getirilmesiyle yapılmıştır.

pamukaki (s. 1878), şalaki (s. 2200), zoraki (s. 2644).

2.1.4. Fransızca ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Fransızca ile başlayıp Arapça, Farsça, İngilizce, İtalyanca, Slavca, Soğdca, Türkçe sözcük veya eklerle devam eden hibritler mevcuttur.

2.1.4.1. Fransızca + Arapça

Bu bölümde 15 hibrit sözcük vardır. Bu hibrit yapılarla çeşitli alanlardaki terim ihtiyacı karşılanmıştır.

ampersaat (s. 114), biyokimya (s. 366), biyokütle (s. 366), elektrokimya (s. 784), elektromıknatis (s. 784), fizikokimya (s. 883), fotokimya (s. 889), gramkuvvet (s. 989), jeokimya (s. 1244), kelalaka (s. 1380), kilovatsaat (s. 1441), lümensaat (s. 1595), mikrocerrahi (s. 1680), radyokimya (s. 1959), termokimya (s. 2332).

2.1.4.2. Fransızca + Farsça

Bu bölümde 12 hibrit sözcük vardır.

Amerikanvari (s. 114), balonvari (s. 247), bankerzede (s. 251), dövizzede (s. 718), elektrosaz (s. 785), fotoğrafhane (s. 889), gazhane (s. 909), klişehane (s. 1453), paralelkenar (s. 1886), sloganvari (s. 2127), telgrafhane (s. 2313), telgrafname (s. 2313).

2.1.4.3. Fransızca + İngilizce

Bu bölümde 1 adet hibrit sözcük vardır.
hipermarket (s. 1103).

2.1.4.4. Fransızca + İtalyanca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
e-posta < *elektronikposta* (s. 805).

2.1.4.5. Fransızca + Slavca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
patroniçe (s. 1901).

2.1.4.6. Fransızca + Soğdca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
teknokent (s. 2307).

2.1.4.7. Fransızca + Türkçe

Bu bölümde 46 hibrit sözcük vardır. Fransızca bir sözcük ve Türkçe *ölçer* ile yapılmış hibrit sözcüklerin sayısı fazladır. Bunun yanı sıra Fransızca sözcükle *evi* ya da *sever* Türkçe sözcükleriyle yapılmış olanlar da mevcuttur.

alkolölçer (s. 98); Almansever (s. 103); amperölçer (s. 116); asitölçer (s. 166); azotölçer (s. 218); bakterikıran (s. 241); elektrokaplama (s. 783); fizikötesi (s. 883); fosforışı (s. 888); fosforışıl (s. 888); fotoakım (s. 889); füzeatar (s. 895); füzesavar (s. 895); garantilemek (s. 903); garantileyebilmek (s. 903); gazışı (s. 909); gazışıl (s. 909); gazozağacı (s. 910); gazölçer (s. 910); gazölçümü (s. 910); gramağırlık (s. 989); grizuölçer (s. 991); karekök (s. 1326); kasetçalar (s. 1342); klorölçer (s. 1453); krediaçan (s. 1511); küpkök (s. 1561); mikrodalga (s. 1681); müzikkevi (s. 1741); müziksever, müzikseverlik (s. 1741); normalaltı (s. 1779); normalüstü (s. 1779); otoyol (s. 1824); ozonölçer (s. 1833); polarölçer (s. 1935); polisevi (s. 1936); radyoevi (s. 1958); randevuevi (s. 1964); roketatar (s. 1982); sakkarozölçer (s. 2014); silisseven (s. 2112); sinemasever (s. 2117); sporsever, sporseverlik (s. 2159); tanksavar (s. 2264); telekız (s. 2311); venüşçarığı (s. 2478).

2.1.5. İngilizce ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde İngilizce başlayıp Arapça ve Fransızca devam eden hibritler yer almaktadır.

2.1.5.1. İngilizce + Arapça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
fitocoğrafya (s. 882).

2.1.5.2. İngilizce + Fransızca

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.

fitopatoloji (s. 882), videokaset (s. 2485).

2.1.6. İtalyanca ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde İtalyanca başlayıp Farsça, Fransızca ve Türkçe devam eden hibritler yer almaktadır.

2.1.6.1. İtalyanca + Farsça

Bu bölümde 6 hibrit sözcük vardır.

birahane (s. 352), ispençiyari (s. 1210), kaptanıderya (s. 1311), kasadar (s. 1341), pastane (s. 1896), postane (s. 1941).

2.1.6.2. İtalyanca + Fransızca

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.

bankamatik (s. 250), kontrasomun (s. 1475).

2.1.6.3. İtalyanca + Türkçe

Bu bölümde 4 hibrit sözcük vardır.

dümenevi (s. 735), modaevi (s. 1693), tiyatrosever, tiyatroseverlik (s. 2360).

2.1.7. Rumca ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Rumca başlayıp Arapça, Farsça ve Türkçe devam eden hibritler yer almaktadır.

2.1.7.1. Rumca + Arapça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır. Sözcük, Rumca *filiz* ve “nispet i”sinin birleşimiyle oluşmuştur.

filizî (s. 876).

2.1.7.2. Rumca + Farsça

Bu bölümde 10 hibrit sözcük vardır. Bu hibritlerin 8’i Farsça *hane* sözcüğüyle oluşmuştur.

kalavrahane (s. 1273), karnabahar (s. 1335), kiremithane (s. 1446), konso-loshane (s. 1473), kuklavari (s. 1517), mantarhane (s. 1623), marangozhane (s. 1626), patrikhane (s. 1901), piskoposhane (s. 1927), vaftizhane (s. 2464).

2.1.7.3. Rumca + Türkçe

Bu bölümde 13 hibrit sözcük vardır.

defneyaprağı (s. 606); efendibaba, efendibabacık (s. 757); filizkıran (s. 876); ırgatbaşı (s. 1125); mantardoğuran (s. 1623); masabaşı (s. 1630); masaüstü (s. 1631); papazkaçtı (s. 1882); papazkarası (s. 1882); sınıraşan (s. 2096); yalıçapkını, yalıçapkınıgiller (s. 2513).

2.1.8. Almanca ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Almanca ile başlayıp İngilizce devam eden hibrit örneği yer almaktadır.

2.1.8.1. Almanca + İngilizce

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
grosmarket (s. 991).

2.1.9. Bulgarca ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Bulgarca ile başlayıp Farsça ve Türkçe ile devam eden hibritler yer almaktadır.

2.1.9.1. Bulgarca + Farsça

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.
kuluçkahane (s. 1522), vişnap (s. 2487).

2.1.9.2. Bulgarca + Türkçe

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
vişneçürüğü (s. 2487).

2.1.10. Çince ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Çince ile başlayıp Türkçe ve Farsça ile devam eden hibritler yer almaktadır.

2.1.10.1. Çince + Türkçe

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.
Çayeli (s. 507), çayevi (s. 508).

2.1.10.2. Çince + Farsça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.
çayhane¹⁰ (s. 508).

¹⁰ Türkçe Sözlük'te *çay* sözcüğü Çince (2011, s. 508) ile karşılanmışken *çayhane* hibrit yapısındaki *çay* sözcüğünün kökeni Türkçe olarak belirtilmiştir. *Çay* sözcüğünün Türkçe kökenli “dreden büyük, ırmaktan küçük akarsu” anlamındaki eş adlı madde başıyla karışmış olması muhtemeldir.

2.1.11. İbranice ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde İbranice ile başlayıp Farsça ve Türkçe devam eden hibritler mevcut olup toplam örnek sayısı üçtür. Bu hibritlerin tamamı dinî bir terim olan *haham* sözcüğü ile oluşturulmuştur.

2.1.11.1. İbranice + Farsça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

hahamhane (s. 1026).

2.1.11.2. İbranice + Türkçe

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.

hahambaşı, hahambaşılık (s. 1026).

2.1.12. Latince ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Latince ile başlayıp Türkçe devam eden 2 hibrit mevcuttur. Her ikisi de *flor* sözcüğü ile oluşturulmuştur.

2.1.12.1. Latince + Türkçe

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.

florışı (s. 884), florışıl (s. 884).

2.1.13. Yunanca ile Başlayıp Diğer Dillerle Devam Eden Hibritler

Bu bölümde Yunanca ile başlayıp Soğdca ve Türkçe devam eden iki hibrit örneği mevcuttur.

2.1.13.1. Yunanca + Soğdca

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

megakent (s. 1644).

2.1.13.2. Yunanca + Türkçe

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

hamsikuşu (s. 1039).

2.2.1. Türkçe ile Başlayıp Birden Fazla Dille Devam Eden Hibritler

Bu bölümü, Türkçe ile başlayıp diğer dillerle devam eden ikiden fazla sözcük veya ekin bir araya gelmesiyle meydana gelen hibritler oluşturmaktadır. Elde edilen tüm örnekler üç sözcük/ekten müteşekkildir. Daha fazla sözcükten oluşan hibritlere sözlükte rastlanmamıştır.

2.2.1.1. Türkçe + Türkçe + Arapça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

Akdağmadeni (s. 61).

2.2.1.2. Türkçe + Arapça + Farsça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

Gümüşhacıköy (s. 1002).

2.2.1.3. Türkçe + Farsça + Farsça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

sırmakeşhane (s. 2101).

2.2.1.4. Türkçe + Farsça + Türkçe

Bu bölümde 5 hibrit sözcük vardır. Tüm örnekler, Türkçe sözcüklerin arasına “be” Farsça ekinin girerek Türkçe sözcüğün tekrar edilmesi sonucu oluşmuştur.

aybeay (s. 201), günbegün (s. 1004), katbekat (s. 1349), özbeöz (s. 1865), yüzbeyüz (s. 2633).

2.2.2. Arapça ile Başlayıp Birden Fazla Dille Devam Eden Hibritler

Bu bölümü Arapça ile başlayıp diğer dillerle devam eden ikiden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle meydana gelen hibritler oluşturmaktadır. Elde edilen tüm örnekler üç sözcük/ekten müteşekkildir. Daha fazla sözcükten oluşan hibritlere sözlükte rastlanmamıştır.

2.2.2.1. Arapça + Arapça + Farsça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

tecahülüarifane (s. 2395).

2.2.2.2. Arapça + Arapça + Türkçe

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.

Gaziosmanpaşa (s. 909), Mustafakemalpaşa (s. 1713).

2.2.2.3. Arapça + Farsça + Arapça

Bu bölümde 7 hibrit sözcük vardır.

anbean (s. 123), arabankürdi (s. 140), cetbecet (s. 456), defterihakani (s. 607), ferahnakaşiran (s. 861), gulyabani (s. 992), mermerşahi (s. 1660).

2.2.2.4. Arapça + Farsça + Farsça

Bu bölümde 6 hibrit sözcük vardır. Bu hibritler Arapça sözcük, Farsça “+*dâr*”, “+*kâr*” ve “+*âne*” ekleriyle oluşmuştur.

azimkârane (s. 216), hürmetkârane (s. 1121), lütufkârane (s. 1596), minnettarane (s. 1687), riyakârane (s. 1981), sanatkârane (s. 2025).

2.2.2.5. Arapça + Farsça + Türkçe

Bu bölümde 2 hibrit sözcük vardır.

hasekiküpesi (s. 1053), semazenbaşı (s. 2063).

2.2.2.6. Arapça + Türkçe + Arapça

Bu bölümde 4 hibrit sözcük vardır.

Afyonkarahisar (s. 35), hayvanoğluyvan (s. 1074), hinoğluhin (s. 1102), Kâzımkarabekir (s. 1374).

2.2.2.7. Arapça + Türkçe + Türkçe

Bu bölümde 3 hibrit sözcük vardır.

havvaanaeli (s. 1066), meryemanaeldiveni (s. 1660), meryemanakuşağı (s. 1661).

2.2.3. Farsça ile Başlayıp Birden Fazla Dille Devam Eden Hibritler

Bu bölümü Farsça ile başlayıp diğer dillerle devam eden ikiden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle meydana gelen hibritler oluşturmaktadır. Elde edilen tüm örnekler üç sözcük/ekten müteşekkildir. Daha fazla sözcükten oluşan hibritlere sözlükte rastlanmamıştır.

2.2.3.1. Farsça + Arapça + Arapça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

bayatiaraban (s. 285).

2.2.3.2. Farsça + Farsça + Arapça

Bu bölümde 7 hibrit sözcük vardır.

behemehâl (s. 294), gülgülü (s. 998), maderşahi (s. 1601), pederşahi (s. 1905), serbestî (s. 2069), sermestî (s. 2073), Zümrüdüanka (s. 2666).

2.2.3.3. Farsça + Türkçe + Farsça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

hıyaroğluyyar (s. 1096).

2.2.4. Fransızca ile Başlayıp Birden Fazla Dille Devam Eden Hibritler

Bu bölümü Fransızca ile başlayıp diğer dillerle devam eden ikiden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle meydana gelen hibritler oluşturmaktadır. Elde edilen tüm örnekler üç sözcükten müteşekkildir. Daha fazla sözcükten oluşan hibritlere sözlükte rastlanmamıştır.

2.2.4.1. Fransızca + Fransızca + Arapça

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

kilogramkuvvet (s. 1441).

2.2.4.2. Fransızca + Fransızca + Türkçe

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

kilogramağırlık (s. 1441).

2.2.5. İtalyanca ile Başlayıp Birden Fazla Dille Devam Eden Hibritler

Bu bölümü İtalyanca ile başlayıp Türkçeyle devam eden ikiden fazla sözcüğün bir araya gelmesiyle meydana gelen hibritler oluşturmaktadır. Elde edilen tüm örnekler üç sözcükten müteşekkildir. Daha fazla sözcükten oluşan hibritlere sözlükte rastlanmamıştır.

2.2.5.1. İtalyanca + Türkçe + Türkçe

Bu bölümde 1 hibrit sözcük vardır.

kaptanpaşakuzusu (s. 1312).

2.2 Türkçenin Söz Varlığında Hibrit Sözcüklerin Yeri

Türkçede sözcük yapma; türetme, birleştirme, kalıplaşma, ödünçleme, kod kopyalama yollarıyla gerçekleşir. Türkçenin kavram karşılama yollarından biri olan birleştirme, iki Türkçe sözcükle olabileceği gibi farklı dillere ait sözcüklerin bir araya getirilmesiyle de oluşmaktadır. Farklı dillerden ödünçlenen sözcükler, Türkçenin ses bilgisine uygun hâle getirildikten sonra kullanılmaktadır. Bu çalışmada, Türk dilinin hem kendi hem de diğer dillerin söz varlığından yararlanarak tıpkı diğer dillerde olduğu gibi, iki farklı kaynak gücünü birleştirdiği ortaya çıkmıştır. Kökeni farklı dillere ait olan sözcük/ekler bir araya gelerek hibritleşme meydana gelmiştir. Hibrit sözcüklerle birçok alandaki terim ihtiyacı karşılanmıştır. *Türkçe Sözlük*'te yer alan hibrit örneklerinin kullanıldığı alanlar şunlardır: **akrabalık adları** (halazade), **anatomi** (akciğer), **araç gereç** (kontrasomon, horozayağı), **argo** (hıyarağa, imamkayığı, imamsuyu, minaregölgesi), **askerlik** (füzeatar, roketatar, tanksavar), **bitki adı** (camgüzeli, hoşkuran, hudayinabit), **botanik** (köygöçüren), **coğrafya** (filizkırnan, fincandibi), **denizcilik** (çarkçıbaşı, dümenevi, kaptanpaşakuzusu), **dil bilgisi** (bağ-fiil), **edebiyat** (bahname, lebdeğmez, terciibent), **birleşik eylemler** (faydalanabilmek, sabretmek), **eylemsiler** (faydalanabilme, sabrediş), **felsefe** (fizikötesi), **fizik** (florişil, gazışı, kuvvetölçer), **geometri** (kenarortay), **gök bilimi** (Hacıaryolu), **hayvan türü** (camgöz, peygamberdevesi, yalıçapkını), **hayvan bilimi** (kuluçkahane), **hukuk** (ıbraname, celpname), **iş yeri** (çelikhane), **jeoloji** (kükürtatar, peribacası), **kalıp ifadeler** (hoşbeş), **kimya** (asi-

tölçer, kükürtdioksit, fotokimya), **matematik** (başnokta, birimkare, birimküp, paralelkenar), **meslekler** (çarkçıbaşı, ırgatbaşı, bezirgânbaşı), **meteoroloji** (hacılar kuşağı), **mineraloji** (laciverttaş), **müzik** (hicazkâr, ferahfeza, muhayyerbuselik), **oyun adı** (harmandalı), **örtmece sözcük** (kademhane, yüznumara), **renk** (kumrugöğsü, camgöbeği, horozibiği), **ruh bilimi** (ruhötesi), **spor** (kafakol), **tarih** (amanname, ibrikar, refüye, sultanoğlu, vakanüvis), **tatlı adı** (kadıboğan, vezirparmağı), **tıp** (karahumma), **ticaret** (karaborsa, zeyilname), **yemek adı** (imambayıldı, hamsikuşu, hünkârbeğendi), **yer adları** (İncirliova, Eskişehir).

Hibrit sözcükler; anatomi, askerlik, botanik, coğrafya, denizcilik, dil bilgisi, edebiyat, felsefe, fizik, geometri, gök bilimi, hukuk, jeoloji, kimya, matematik, meteoroloji, mineraloji, müzik, psikoloji, spor, tarih, ticaret, tıp, zooloji disiplinlerine terim üretilmesini sağlamıştır. Türkçe açısından yer adları, bitki adları, akrabalık adları, hayvan adları ve oyun adlarının dâhil olduğu ad bilimi alanına da hizmet etmektedir. Oyun adları, akrabalık adları aynı zamanda kültürel izler taşımaktadır. Bu bakımdan hibrit söz varlığı halk bilimi ve sosyoloji bilim dallarını da ilgilendirmektedir. Hibrit sözcükler; Türkçenin temel söz varlığı olan renk, araç gereç, akrabalık adları, eylemler, eylemsilerde yer almaktadır. Bunun yanı sıra hibrit sözcükler, dil incelikleri olan örtmece sözler ve argo gibi kullanımlarda kendini göstermektedir.

Sonuç

Çalışmada Türk dilinde hibrit yapıların neler olabileceğine dair araştırma yapılmış ve neticede *Türkçe Sözlük*'te farklı iki dile ait biçimlerin bir araya gelmesiyle yeni bir sözcük oluşturulmasından yola çıkılarak farklı kökenli ve bitişik yazılan birleşik sözcükler hibrit sözcük olarak tanımlanmıştır. 1.839 adet hibrit sözcük tespit edilmiştir. Hibrit yapıların kimi zaman iki sözcükten kimi zaman bir sözcük bir son ek, bazen de bir ön ek ve bir sözcükten oluştuğu görülmektedir. Hibrit sözcükler genellikle iki morfemden oluşmuştur. 36 hibrit sözcüğün oluşumu ise üç morfemle gerçekleşmiştir.

Diller sözcükleri oluştururken özgürdür ve bünyesine aldığı farklı iki dilden sözcüğü aidiyet duygularını güçlendirmek, benimsemek, toplum tarafından kabulünü sağlamak için birtakım ses, biçim ve(ya) anlam değişiklikleriyle söz varlığına geçirir. Türkçede farklı iki dilden bir araya gelen karma yapılar, hibrit (melez) sözcüklerdir. Bu sözcükler; ihtiyaç, tanımlama gerekliliği, metafor ve metonimi etkenleriyle üretilmiştir. Birleştirme yoluyla yapılan bu hibritlendirme yöntemi, dilin söz varlığına ciddi katkılar sağlamıştır.

Türkçe Sözlük'teki hibrit sözcükler çok çeşitli dillere ait yapılarla oluşturulmuştur. Bu yapılardaki hibrit sayılar, gruplara göre çeşitlilik arz etmektedir. *Türkçe + Latince, İngilizce + Arapça, Rumca + Arapça, Fransızca + İngiliz-*

ce, Fransızca + İtalyanca, Fransızca + Slavca, Fransızca + Soğdca, İtalyanca + Fransızca, Yunanca + Soğdca, Yunanca + Türkçe, Almanca + İngilizce, Bulgarca + Türkçe, Çince + Farsça, İbranice + Farsça dizilimlerinde birer örnek varken *Arapça + Türkçe* diziliminde 755 hibrit örneği vardır. Hibritleşmenin çok sayıda olduğu diğer yapılar ise 394 sözcük ile *Arapça + Farsça*, 132 sözcük ile *Türkçe + Farsça*, 116 sözcük ile *Farsça + Türkçe*, 104 sözcük ile *Farsça + Arapça* biçimindedir.

Üç biçimden oluşan *Türkçe + Türkçe + Arapça, Türkçe + Arapça + Farsça, Türkçe + Farsça + Farsça, Türkçe + Farsça + Türkçe, İtalyanca + Türkçe + Türkçe* dizilişleri gösteren hibrit yapıların örnek sayısı sınırlı sayıda olup 1 ila 7 arasındadır.

Hibrit yapılar çoğu zaman *sözcük + sözcük* biçiminde oluşmuşken kimi zaman *ön ek + sözcük* veyahut *sözcük + son ek* biçiminde oluşmuştur. *Ön ek + sözcük* hibritleşmesi daha çok Farsça ön eklerle kurulmuştur: *biılaç, nabekâr, pürdikkat, serhat*. *Sözcük + son ek* hibritleşmesi genellikle Arapça *-î* ekinin Türkçe veya Farsça sözcüklere eklenmesiyle gerçekleştirilmiştir: *kuzguni, Turani, türkü*.

Hibrit sözcükler anatomi, askerlik, botanik, coğrafya, denizcilik, dil bilgisi, edebiyat, felsefe, fizik, geometri, gök bilimi, hukuk, jeoloji, kimya, matematik, meteoroloji, mineraloji, müzik, psikoloji, spor, tarih, ticaret, tıp, zooloji disiplinlerine terim üretilmesini sağlamıştır.

Türkçe Sözlük'teki hibrit sözcüklerde çok anlamlılık görülmektedir. Örneğin *çarkifelek* hibritleşmesinin asıl anlamı *yakıldığında dönerek kıvılcım saçan donanma fişeği* olan sözcüğün, *talih oyunu, talih, kader* ve *süs bitkisi* anlamları vardır. Sözcükte mecazlaşma yoluyla anlam genişlemesi görülmektedir. Türkçede hibrit sözcükler üretilirken metafordan sıkça yararlanıldığı görülmektedir. Özellikle doğadan insana aktarım yoluyla çok sayıda hibritleşme örneği görülmektedir: *horozayağı*.

Türkçe Sözlük'teki hibrit sözcüklerde eş adlılık söz konusu olabilmektedir. Örneğin *horozibiği* hem bitki bilimi hem renk adı kategorisinde değerlendirilmektedir.

Türkçe Sözlük'teki ayrı yazılan birleşik sözcüklerin durumu ve tüm hibritlerin ses, biçim ve anlamsal değişikliklerinin başka araştırma konuları olması mümkündür. Bu çalışmayla Türk dili alanında hibrit/melez sözcüklerin varlığına dikkat çekilmesi ve alanda bu kavramın uygulanması amacına uygun bir sonuç elde edilmiştir.

Kaynakça

- Akçin, F. N. (2018). Zihinsel yetersizliği olan çocuklar için hibrit okuma-yazma öğretim yöntemi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, Elektronik Yayın. doi: 10.21565/ozelegitimdergisi.413092.
- Albayrak, S. O. ve Sayan İ. Ö. (2011). Kamuda melez bir statü: kadro karşılığı sözleşmeli personel. *Mülkiye*, 35(272), 195-216.
- Anadolu, B. (2015). Yeni dönem Türk sinemasında bir melez tür örneği iki dil bir bavalı. *Conference: Belgesel Sinemada Sınırlar Sınırlılıklar*, Mayıs-İstanbul, 1-12.
- Arslan, A. D. (2017). Merkezî figürün “melez dil” ile sunumu: Berci Kristin Çöp Masalları’nda mekân. *Monograf, Edebiyat Eleştirisi Dergisi*, 2017/8, 198-212.
- Boztepe, V. (2018). Televizyon reklamlarının toplumsal işlevleri üzerine göstergebilimsel bir çözümleme: Toyota hibrit örneği. *eKurgu, Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, Ocak 2018, 26(1), 26-47.
- Çağırkan, B. (2016). Göç, hibrit kimlik ve aidiyet: yeni toplumlar, yeni kimlikler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 2613-2623.
- Ergüven, M. H., Yılmaz, A. ve Kutlu, D. (2015). Turistik ürün çeşitlendirme bağlamında hibrit turizm: Glamping örneği. *The Journal of Acedemic Social Science Studies JASSS*, 41, Winter II 2015, 255-265.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2017). *Türk dilinin etimoloji sözlüğü*. İstanbul: Say.
- Hepdinçler, T. (2008). Kitap eleştirileri. *Kültür ve İletişim, Culture&Communication*, 11(2), 107-121.
- <https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 28.09.2020.
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>, E. T. 28.09.2020.
- <https://www.toyota.com.tr/hybrid-innovation/what-is-hybrid.json>, E. T. 23.02.2019.
- <https://www.toyota.com.tr/hybrid-innovation/what-is-hybrid.json>, E. T. 28.09.2020.
- Johannes B. (1993). Buddhist hybrid Sanskrit: the original language. *Aspects of Buddhist Sanskrit, Proceedings of the International Symposium on the Language of Sanskrit Buddhist Texts, Oct. 1-5, 1991* içinde s. 396-423. Sarnath, Varanasi: Central Institute of Higher Tibetan Studies. (Samyag-vāk Series, VI.).
- Kanık, İ. (2016). Küreselleşme sürecinde kültürel melezleşme örneği olarak yemek kanalları ve programları. *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi, folklor/edebiyat*, 22(86), (2016/2), 237-258.
- Karaağaç, O. ve Kar, H. (2016). F1 hibrit sebze tohumu üretiminde kendine uyumsuzluk sisteminin kullanılması. *alatarım*, 15(1), 45-54.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar-ilkeler-teknikler* (23. bs.). Ankara: Nobel.
- Novotná, Z. (1967). Contributions to the study of loan-words and hybrid words in Modern Chinese. *Archiv Orientální*, Praha, 35 (Jan 1, 1967), 613-648.

- Satılmış, O. ve Meşe E. (2011). Elektrikli ve hibrit elektrikli araçlar için batarya şarj cihazları. *Elektrik-Elektronik ve Bilgisayar Sempozyumu 2011* içinde s. 137-142. Elâzığ, Fırat Üniversitesi.
- Schach, P. (1948). Hybrid compounds in Pennsylvania German. *American Speech*, 23(2), (Apr., 1948), 121-134.
- Şirin, H. (2019). Dil Devrimi'nin melez sözcükleri ve "bağnaz" üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, CXVI (809), Mayıs 2019, 12-20.
- Tietze A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi sözlüğü I A-E*. İstanbul: Simurg.
- Türkçe sözlük* (2011). Haz.: Şükrü Halûk Akalın vd. (11. bsk.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uluç, G. ve Süslü, B. (2017). Kültürel karşılaşmalar: Melez müzikler. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication-TOJDAC*, 7(3), July 2017, 475-487.
- Waley, A. (1957). Chinese-Mongol hybrid songs. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 20(1/3), 1937-57 (1957), 581-584, Cambridge University.
- Yanmaz, R. (2008). Sebze yetiştiriciliğinde hibrit çeşit kullanımı ve çeşit önerileri. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 15(1-2), 11-18.
- Yaycıoğlu, M. (2009). Geçmişten günümüze Türkiye'de çok kültürlü/melez Sefar-di Tiyatrosu. *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 27(2009/1), 61-124.
- Yıldız, N. (2015). Geoffrey Chaucer's hybrid woman: the prioress in the Canterbury tales. *Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters*, 32(2), 299-312.
- Yılmaz, H. ve Ataseven, F. (2017). Yazımsal yapıtlarda melezlik olgusu ve bir eğ-retileme olarak çeviri. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12/22, 817-826.
- Zülfikar, H. (2019). Türkçedeki çokluk ekleri üzerine. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, CXVI (809), Mayıs 2019, 56-63.

Extended Summary

The word *hybrid* is a term used in both applied and social sciences. The word *hybrid* means that two different structures, type and origins come together. This word in Turkish can also be met with the Arabic word *melez*.

This research is original because the concept of hybrid is new in the field of Turkish language and its adaptation to the field. Because, while this concept is the term of biology, botany sciences, it has been used in disciplines such as sociology, automotive and recently education. There are various studies in which the concept of *hybrid / melez* is used in Turkish Literature. Hybrid is a term used in various studies in linguistics. The use of hybrid in Turkish Language is quite new.

In this study, the entire Turkish dictionary was scanned and hybrid structures belonging to two different languages were recorded. While the hybrid constructions were filed, only adjacent compound words were taken into consideration, separate compound words were not included in the study. The reason why they were included in this study is that they carry borrowings from different languages in derived words whose origins belong to one language and the suffix they take from another language. Structures created by the combination of words belonging to two different languages are considered as hybrid words. It can be seen that Turkish has created a new vocabulary with borrowed words.

With this study, a result suitable for the purpose of drawing attention to the existence of hybrids / hybrid words in the field of Turkish Language and applying this concept in the field has been achieved. A total of 1.839 hybrid structures have been identified in the *Turkish Dictionary*. With this study, it was aimed to determine the existence of hybrid structures in Turkish vocabulary, to determine the origin of the morphemes of hybrid structures, and to determine the importance of the usage areas of these structures in Turkish language. Hybrid words in the Turkish dictionary have been created with structures belonging to various languages. These structures are *Turkish + Arabic, Turkish + Persian, Turkish + French, Turkish + English, Turkish + Italian, Turkish + Latin, Turkish + Greek, Turkish + Sogdian, Turkish + Greek; Arabic + Persian, Arabic + French, Arabic + English, Arabic + Turkish, Arabic + Greek, Arabic + Sogdian, Arabic + Greek; Persian + Arabic, Persian + French, Persian + Italian, Persian + Greek, Persian + Sogdian, Persian + Turkish, Persian + Greek; French + Arabic, French + Persian, French + English, French + Italian, French + Slavic, French + Sogdian, French + Turkish; English + Arabic, English + French; Italian + Persian, Italian + French, Italian + Turkish; Greek + Arabic, Greek + French, Greek + Turkish; German + English; Bulgarian + Persian, Bulgarian + Turkish; Chinese + Turkish, Chinese + Persian; Hebrew + Persian, Hebrew + Turkish; Italian + Persian, Italian + French; Latin + Turkish; Greek + Sogdian; Romaic+ Turkish* format.

The sequence of hybrid structures consisting of three forms is as follows: *Turkish + Turkish + Arabic, Turkish + Arabic + Persian, Turkish + Persian + Persian, Turkish + Persian + Turkish, Arabic + Turkish + Arabic, Arabic + Turkish + Turkish,*

Persian + Turkish + Persian, Italian + Turkish + Turkish. The sample size of three-word hybrids is limited, ranging from 1 to 7.

There is only one example of *Turkish + Latin, English + Arabic, Greek + Arabic, French + English, French + Italian, French + Slavic, French + Sogdian, Italian + French, Greek + Sogdian, Greek + Turkish, German + English, Bulgarian + Turkish, Chinese + Persian.* The part with the highest hybridization is the *Arabic + Turkish* structure with 755 words.

Thanks to the hybrid words, various terms were coined in the Turkish language in anatomy, military, botany, geography, maritime, grammar, literature, philosophy, physics, geometry, astronomy, law, geology, chemistry, mathematics, meteorology, mineralogy, music, psychology, sports, history, commerce, medicine, zoology.

Hybrid words in the Turkish dictionary are polysemy. Hybrid words in the Turkish dictionary are synonyms. For example, *horozibiği* is considered in the meanings of *plant science* and *color name* categories. It is seen that metaphors are frequently used when producing hybrid words in Turkish: *horozayağı*.

Phonetic, morphological and semantic changes of hybrids in Turkish dictionary and the situation of compound words written separately constitute separate study subjects.

DENİZ FENERİ TERİMİ İÇİN TANIM ÖNERİSİ

Derya Şerif YARKIN*

Özet

Denizciler tarafından kullanılan seyir yardımcılarına ait terimler için mantıksal bir yapı geliştirilmiş, tanımlamalar yapılmış ve elde edilen sonuçlar resmî/bilimsel yayınlarla duyurulmuştur. Ancak deniz fenerleri için yeterli bir tanımlama yapılmadığı tespit edilmiştir. Günümüzde deniz fenerleriyle ilgili olarak tespit edilen tanımsal yetersizlikler dikkate alınarak yapılacak bir yeniden gözden geçirme işlemiyle adlandırma eksikliklerinin giderilmesi, seyir yardımcılarının sınıflandırılması aşamasında ortaya çıkabilecek sorunların da çözümlenmesini sağlayacaktır. Bu çalışmada, bir deniz fenerinin tüm işlevselliğini, en etkin yapı biçimiyle birlikte kapsayabilecek bir tanım araştırması yapılmıştır. Konuyla ilgili tüm tarafların böyle bir çalışmanın sonuçları üzerinde tam bir görüş birliğine varmaları zaman alacağından, bu çalışma sonucunda üretilen önerinin, kullanmayı uygun görenler arasında paylaşılarak tutarlı bir bilgi değişimi sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fener, deniz feneri, seyir, seyir yardımcısı, kültürel miras.

DEFINITION PROPOSAL FOR THE TERM “LIGHTHOUSE”

Abstract

A logical structure for the definition of terms describing navigational aids used by seafarers has been developed, explicitly defined and results have been submitted by official/scientific publications. However, it has been determined that there is no an adequate definition for lighthouses. Taking into account the descriptive deficiencies

* Emekli Deniz Albayı, dsyarkin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2060-6301.

identified in lighthouses, a revised system of nomenclature solves the problems raised when attempting to classify navigational aids. In this study, a definition research has been carried out that can cover all the functionality of a lighthouse, together with the most effective form of construction. Nevertheless, it will take time for all interested parties to reach a complete consensus on the results of such a study, but it is considered that a consistent exchange of information can be achieved by sharing the proposal produced as a result of this study between those who agree to use it.

Keywords: Light, lighthouse, navigation, navigational aid, cultural heritage.

Giriş

“Deniz feneri” terimi için bugüne değin yapılmış (yayımlanmış) tanımların, ulusal denizcilik kültürümüz dikkate alındığında yetersiz olduğu değerlendirilmektedir. Yürürlükteki hiçbir yasal mevzuatta belirgin olarak tanımlanmayan deniz fenerleriyle ilgili tek resmî bilgi Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanlığınca yayımlanan “Fenerler ve Sis İşaretleri” kitabında bulunmaktadır (SHOD, 2020). Ancak, bu yayında da “deniz feneri” tanımı değil, deniz fenerleriyle ilgili teknik hususlar açıklanmıştır. Türkçeyi her yönüyle irdeleyip resmî sonuçları ortaya koyan Türk Dil Kurumunun yayımladığı *Türkçe Sözlük*, bu terimi “Kıyıların tehlikeli yerlerinde, bazı kaya ve adacıkların üzerinde geceleri deniz taşıtlarına yol gösteren, tepesinde güçlü bir ışık kaynağı olan fener.” biçiminde tanımlamaktadır (TDK, 1998, s. 556).

Oysa, günümüzde etkince kullanılmakta olan deniz fenerlerinin hepsi “kıyının tehlikeli yerinde” olmayıp bazıları, buldukları coğrafyanın doğal yapısı nedeniyle (zorunlu olarak) kıyıdan uzakta ana karanın içerlerinde konumlanmış bulunmaktadır. Ayrıca bir deniz fenerinin bir kaya veya adacık üzerinde konuşlanması koşul değildir. Bazı fenerler, ihtiyacın en etkin biçimde karşılanabilmesi için demirlenmiş şamandıra gibi yüzer bir cismin veya toprağa çakılmış uzun bir direğin/kazığın üzerinde yer almaktadır.

Bir deniz feneri, yalnızca gece değil, kendine özgü (tanıtıcı) yapı biçimi ve dış yüzeyinin boyandığı renk/formu ile dikkati çeken görsel bir özellik kazandırılarak gündüz de görünür seyir yardımcısı olarak hizmet vermektedir. Bazı deniz fenerleri ise buldukları enlemdeki gün süresinin kısalığına bağlı olarak 24 saat kesintisiz görev yaptıklarından “gündüz feneri” olarak adlandırılmıştır (SHOD, 2020, s. XIII).

Deniz fenerlerinin sahildeki konuşlanma biçimlerinin ve yapısal özelliklerinin yanı sıra, (günümüzde artık sadece bazıları için gerek duyulan) özenli/

sürekli işletim veya kısa süreli bakım onarım için de olsa hâlâ insan gücüne gerek duymaları, onları diğer seyir yardımcılarında belirgin olarak farklı kılmaktadır. Dolayısıyla bu farklılık, adlandırmaya da yansıtılmalıdır.

Günümüzde artık ışık yayma özelliğini yitirmiş ama bir kültürel miras olarak korumamız gereken eski/tarihî deniz fenerlerinin bu tanım dışında tutulmaması gerektiği kanaatinde bulunmaktadır.

Seyir Yardımcısı Olarak Deniz Feneri

Tarih öncesi çağlardan beri denizciler balık tutmak, ticaret yapmak, yeni yerler keşfetmek ve oralara yerleşmek için denizin mavi sularında bilinmeye-ye yelken açmışlar ve çekinmeden maceraya atılmışlardır. Doğal olarak bu seyirleri sırasında, denizin ve zorlu hava koşullarının yarattığı tehlikeli ortamın ve buna bağlı olarak insan psikolojisinin sınırlarını zorlayan tanımlanması zor belirsizlikler ve korkularla karşı karşıya kalmışlardır. Deniz her zaman tehlikeli bir ortam olduğundan denizcilerin güvenliği de her zaman önemli ve öncelikli olmuştur. Antik dönemde denizciler, yaptıkları seyirler sırasında, gündüzleri sahil yapısını, geceleyin yıldızların konumunu gözlemleyerek bunları görsel “seyir yardımcısı” olarak kullanmışlar; esen rüzgârların özelliklerini değerlendirerek böylece yönlerini tespit etmişlerdir. Denizciler, Antik Çağ da dâhil tarihin hiçbir döneminde, seyir yardımcısı olanaklarının sınırlı olmasını sorun etmemişler ve bugün bile hayranlık duyulan çözüm tarzları üreterek gündüz, gece, alçak görüş koşullarında ya da fırtınalı havalarda bile (çoğu kez) esenlikle denizlerde dolaşmışlardır (Yarkın, 2019, s. 84).

Denizcilik tarihinin ilk dönemlerinde, denizden en iyi görülebilecek yerlere yapılan tapınak türü yapılar ve özel olarak dikilen uzun/yüksek işaretler yanında, günümüze değin en çok rağbet gören seyir yardımcısı deniz feneri olmuştur. Deniz fenerleri, asıl işlevlerinin yanı sıra, denizcilik kültürünün de temel yapı taşlarından biridir. Ancak, deniz fenerleriyle ilgili olarak günümüzde de çeşitli bilim insanları ve denizcilik meraklısı araştırmacılar tarafından yapılmış çalışmaların (Trethewey, 2018) yanı sıra, ünlü farologlar (deniz feneri araştırmacıları) David A. Stevenson (1959), Douglas Hague ve Rosemary Christie (1974) ile Friederich Zemke’in (1992) araştırmaları bile, antik dönemde kullanılan deniz fenerlerine ait bilgileri (kanıtları) yalnızca tanıtım düzeyinde sunabilmiştir.

Bir deniz feneri, açık denizden sahile yaklaşan geminin kaptanına, çok uzak mesafelerden itibaren sahili tanıtmak ve geminin bulunduğu konumu belirginleştirmek amacıyla hizmet verir. Bir seyir tehlikesinin varlığını belirten

ve/veya bir limana yaklaşma rotasını öneren yanlaç¹ veya yönleç² işaretleme düzenekleri ile mendirek tanıtım ve liman giriş çıkış fenerleri, bir deniz feneriyle aynı kullanım amacını hedeflemezler. Yakın görüş mesafesi içerisinde hizmet veren, yapısal olarak deniz fenerlerinden farklı görünümde olan ve ışık yayma nitelikleri de ayrıcalıklı olan, bazıları şamandıra üzerine veya deniz içindeki sığılğa/alçak kayalığa dikilmiş kısa bir direk üzerinde konuşlandırılan bu tür fenerler, çoğunlukla adamsız olarak (fenerci veya bekçi görevlendirmeksizin) işletilmektedir.

Türkçede “Deniz Feneri” Terimi

Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmış *Türkçe Sözlük* hızla tarandığında, “fener” ve isim tamlaması şeklindeki “deniz feneri” terimleri için öz Türkçe bir karşılık bulunamadığı görülmektedir. Tanım olarak sunulan “fener – 2. Gemilere yol gösteren ışık kulesi.” (TDK, 1998, s. 771) ve “çakar – 1. Denizde, açığa veya kıyılara yerleştirilen, belirli aralıklarla yanıp sönen küçük fener.” (TDK, 1998, s. 423) biçimindeki karşılıkların ise söz konusu terimi doyurucu olarak tanımlayamadığı, hem işlevsel hem de yapısal açılardan açıklayıcı olmadığı değerlendirilmektedir.

Türk Gemici Dilinde “Fener” Terimi

Fener teriminin kökeni Türkçe değildir. Dilimize, Antik Yunancadaki “φανός” (okunuşu: fanós; anlamı: lamba, fanus) teriminin (Stafilidis, 2008, s. 593) uzantısı olarak Rumca “φανάριον” (okunuşu: fanáριον; anlamı: fener, deniz feneri kulesi) kelimesi yoluyla geçmiştir. Halk arasında “fener” biçimindeki söylenişinin yanı sıra farklı yerel ağızlarda “femar” ve “fanar” olarak da kullanılmaktadır. Denizcilikle ilgili özel aydınlatma, ışık yayma kulesi bağlamında “gemilerde muhtelif maksatlara göre yapılmış ve muhtelif evsafi haiz bulunan fenerler ile gemilerin selâmeti seyirlerine yarayan sahil fenerlerinin her biri.” (Gürçay, 1968, s. 162) anlamlarının dışında “çima cevizi” veya “ceviz teknil olunduktan sonra fazla kalan kollardan, üzerine teşkil olunan diğer bir ceviz veya düğüm” anlamını da taşıyan (Nutkî, 2011, s. 90) bu denizcilik terimi, İstanbul argosunda Rum Patriğine benzetimle uzun sakallı kişiler için “fenerli” biçiminde de kullanılmıştır. Akdeniz denizcileri arasında günümüzde de yaygın kullanılan bu terim; Batı Avrupa dillerinde İtalyancanın “-ale” son ekiyle, Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika dillerinde ise Türkçenin “-ar” son ekiyle yer almıştır. Şöyle ki, İtalyancada “fanale”; Fransızcada “fanal”; Provençal dillerinde “fanau”; Katalanca, İspanyolca ve Portekizcede “fanal”;

¹ Bir su geçidinin kenarlarını veya trafik hattının ortasını belirtmek amacıyla kullanılan şamandıraları konumlama düzeneği. Lateral düzenleme olarak da bilinir.

² Bir seyir tehlikesine göre güvenli seyir yapılacak yönü belirtmek amacıyla kullanılan şamandıraları konumlama düzeneği. Kardinal düzenleme olarak da bilinir.

Arapça “fanâr”; Farsça “fanâr”; Fas ve Cezayir Arapçasında “fnâr”; Berbericede “lefnar”; Bingazi Arapçasında “fênâr”; Mısır ve Lübnan Arapçasında “fanâr”; Suriye Arapçasında “fânar”; Sırpça ve Hırvatça “fëner”; Arnavutça “fanar, fëner, fener, fner”; Romence “fânâr” olarak kullanılmaktadır (Kahane ve Tietze, 1988, s. 589-592). “Fener kulesi” (İngilizce “lighthouse” - De Kerchove, 1961, s. 455) terimi, Arapçada çok yaygın olarak “manâr” biçiminde yer almaktadır (Wehr, 1979, s. 1183).

Tanım Çalışması

Türkçedeki “fener” terimine karşılık gelen tanımlarda içerilen farklılıklar dikkate alındığında denizcilere, karadaki (sahildeki) bir noktadan ışık yayarak sahili tanıtan ve bulunduğu konumu belirlemesi için destek sağlayan bu seyir yardımcısı için “deniz feneri” isim tamlamasının kullanılması hem işlevsel hem de kültürel açıdan uygundur.

Bir sahilde konuşlanmış olarak deniz yönünde ışık huzmesi yayan özel bir yapının “deniz feneri” olup olmadığına karar vermek için herhangi bir kesin ölçüt belirlenmemiştir. Ayrıca, tarihte yapılmış ilk deniz fenerinin hangisi olduğu da henüz kesinlik kazanmamıştır. Dolayısıyla, bu hususları açıklığa kavuşturmadan önce “deniz feneri” teriminin tanımının yapılması gerekir. Bu tanım açık bir biçimde yapılamadığı için tarihte bazı ilginç sorunlarla bile karşılaşmıştır. Örneğin; ABD’nin New York şehrindeki Liberty Adası üzerinde bulunan Özgürlük Heykeli (meşalesindeki aydınlatma nedeniyle) konumlandırıldığı 1886 yılından sonra 15 yıl süreyle “deniz feneri” olarak kabul edilmiş ve resmî denizcilik yayınlarda bile yer almıştır. Bu sıra dışı örnekte söz edilen Özgürlük Heykeli’nin Amerikan kültüründeki rolü, sıradan bir deniz fenerine göre çok daha önemlidir. Dolayısıyla yapılacak tanım, yalnızca denizciler için değil bir turizm rehberinin yapacağı kültürel miras sunumu için de önemli, bir tarih veya sosyal bilgiler öğretmenin anlatacağı ders için de önemli olacaktır. Denizciler için önemi ise tartışılmazdır.

Türkiye Türkçesinde “belirtisiz ad tamlaması”, “belirsiz isim tamlaması” ve “ikinci tip tamlama” biçiminde adlandırılan “tamlayanı ve tamlananı tek sözcükten oluşan belirtisiz isim tamlaması”nın bünyesinde belirleyici ve sabitleyici eklerin olmaması (veya çok az olması), uygulanan kelime grubuna daha geniş bir anlam serbestliği vermektedir (Demir, 2007, s. 36). Dolayısıyla, bu gramer uygulamasına tam olarak uyan “deniz feneri” tamlamasının yapılması, bu terimin oluşturulması için en uygun yöntemdir. Ancak, bu bağlamda, deniz fenerinin asıl işlevinden uzaklaşarak sadece yapısını esas alan “fener kulesi” teriminin (Dz. K. K., 1954, s. 185) uygun olmayacağı değerlendirilmiştir. Deniz feneri sınıflandırması dışında kalan diğer fenerlerin adlandırılması için

de bu isim tamlaması yöntemin uygulanmasında (örneğin; seyir feneri, çakar fener, fener şamandırısı vb.) yarar görülmektedir.

Bu tanım çalışmasından en yüksek verimi sağlayabilmek amacıyla öncelikle şu ölçütler üzerinde odaklanılmıştır:

- Konuşlanma biçimi. (Kara üzerinde, sığılıkta veya kayalıkta yer alan yüksek bir kaya üzerinde konuşlu ve sabit olmalı. Fener gemisinde ve bir şamandıra üzerinde işleyen fenerler, alt grup olarak “fener gemisi” ve “fener şamandırısı” olarak adlandırılmalı. Bu maksatla belirlenmiş özel yapı biçimine uymayan bir binanın, yapının veya doğal bir maddenin -ağaç vb.- üzerinden ışık yayını yapılmamalı.)

- Özel yapı biçimi. (Tüm denizci uluslar tarafından genel kabul gören biçimdeki bir yapının -silindirik veya çok köşeli prizmatik biçimli betonarme veya taş/tuğla örme ya da metal kulenin- tepesinden ışık yayını yapmalı, gündüzleri uzak mesafeden görünüp tanınabilecek biçimde ve renkte boyanmalı. Işığın üretildiği ve yayımlandığı düzeneğe, yapının en üstünde olup tamamen veya kısmen kapalı bir bölümde bulunmalı.)

- Faaliyet biçimi. (Yer aldığı resmî denizcilik yayınlarında belirtilen renkte, güçte, sürede -gün, saat veya mevsim- ve kesintisiz enerjiyle beslenen modern teknoloji ürünü ışık üretme ve yayma düzeneğini kullanarak sürekli adamlı -bekçili- veya uzaktan kontrollü -adamsız- olarak ışık yayacak biçimde işletilmeli ama bakım onarımı insan gücüyle yapılmalı. Geçmişte bu şekil ve amaçla kullanılmış olsa bile artık işlevini yerine getiremeyenler, kısmen veya tamamen yıkılmış olanlar “tarihî deniz feneri” olarak adlandırılmalı. Sahilde konuşlu olmasına karşın bir deniz feneri işlevinde ışık yayını yapmayan/yapamayan yapılar/binalar -cami/kilise, anten kulesi, su kulesi, dikili taş, anıt vb.- sadece gündüzleri görerek destek sağlayan seyir yardımcısı olarak değerlendirilmeli ama asla deniz feneri biçiminde adlandırılmamalı.)

Bu çalışma kapsamında yapılacak yeni tanımlama ve buna bağlı yeniden düzenlenecek sınıflandırmaya göre (örnek olarak),

- “İzmir Karaburun Feneri”ne ait adlandırmanın, sınıflandırma için göz önüne alınan tüm ölçütlere uyduğundan “İzmir Karaburun Deniz Feneri” olarak,

- “Göcek Topburnu Feneri”ne ait adlandırmanın, sınıflandırma için göz önüne alınan konuşlandığı yer (sığılık) ölçütüne uymadığından “Göcek Topburnu Sığılık Feneri” olarak,

- “Patar Feneri”ne ait adlandırmanın, sınıflandırma için göz önüne alınan faaliyet biçimi ölçütüne uymadığından (ışıksız ve kısmen yıkılmış) “Patar Tarihî Deniz Feneri” olarak,

yeniden adlandırılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Dünyanın yuvarlaklığı gerçeğini içeren temel coğrafya bilgisinin ve ışığın bir doğru biçiminde yayılmasıyla ilgili fizik yasasının yanı sıra tecrübeli denizcilerin deneyimleriyle kanıtladıkları ve uluslararası denizcilik kurumları tarafından da kabul edilen temel ölçüte göre; bir fenerin en kısa ama en etkin görülebilme uzaklığı, berrak bir havada 15 kadem (*feet*) veya 5 metre yüksekliğe göre ölçülen mesafedir (Sügen, 1998, s. 526). Deniz fenerlerinin inşasını ve fener ışığının etkin biçimde yayılmasını sağlamak amacıyla yararlanılacak optik düzeneklere ait teknik kıstaslar ise bu çalışma kapsamına alınmamıştır. Ancak, bu hususların da müteakip dönemde yapılacak daha ayrıntılı çalışmalarda uzmanlarınca irdelenmesinde yarar görülmektedir.

Sonuç

Günümüzde yaygın olarak kullanılmakta olan “deniz feneri” terimi için gerek *Türkçe Sözlük*'te gerekse resmî denizcilik yayınlarında yer alan tanımlar yetersizdir. Bu olumsuzluğu gidermek amacıyla yeni bir tanımlama yapılmalı, yeni tanım tüm ulusal denizcilik kurum ve kuruluşları ile dil bilimciler tarafından irdelenmeli, sonuç resmî olarak yayımlanmalıdır.

Ulusal denizcilik uygulamaları ve denizcilik kültürü dikkate alınarak yapılan yukarıdaki çalışma sonucunda “deniz feneri” terimi için aşağıdaki tanımlama önerilmektedir:

“Denizciler için seyir yardımcısı olarak kullanılmak üzere karada sabit olarak konuşlandırılmış, en yüksek yerinde bulunan ışığının üretilmesi, yayılmasısıyla ilgili işletimi ve bu amaçla kullanılan düzeneğinin bakım ve tutumu için insan gücüne gerek duyulan, yüksekliği en az 5 metre ve tabanındaki kesit alanı en az 4 metrekare olan, en iyi görüş koşullarına göre belirlenmiş (nominal) görünme mesafesi 5 deniz mili (NM) olan, dış yüzeyi tamamen veya kısmen kapalı biçimde yapılmış ve boyanmış özel yapı.”

Kaynakça

- De Kerchove, R. (1961). *International maritime dictionary*. (Second Edition). New York: Van Nostrand Reinhold.
- Demir, C. (2007). Türkiye Türkçesi gramerlerinde isim tamlaması sorunu ve bir tasnif denemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 7(1), 27-54.
- DZ. K. K. (1954). *Umumi seyir*. Cilt: 1, Kısım: 1. İstanbul: Deniz Basımevi.
- Gürçay, L. (1968). *Gemici dili*. (Üçüncü Baskı). İstanbul: Deniz Basımevi.
- Hague, D. B. ve Christie, R. (1975). *Lighthouses. Their architecture, history and archaeology*. Llandysul: Gomer.
- Kahane, H. R. ve Tietze, A. (1988). *The lingua franca in the Levant*. İstanbul: ABC Kitabevi.

- Nutkî, S. (2011). *Kamûs-i bahrî, deniz sözlüğü*. (Haz. Mustafa Pultar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür.
- SHOD (Dz. K. K.lığı Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi). (2020). *Fenerler ve sis işaretleri*. (5. Baskı). İstanbul.
- Stafilidis, D. A. (2008). *ΛΕΞΙΚΟ ναυτικών & ναυτιλιακών όρων*. Atina.
- Stevenson, D. A. (1959). *The world's lighthouses before 1820*. London: Oxford University.
- Sügen, Y. (1998). *Kaptanın kılavuzu*. (4. Baskı). İstanbul: Beta.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (1998). *Türkçe sözlük*. (9. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Trethewey, K.R. (2018). *Ancient lighthouses: And other lighted aids to navigation*. Jazz-Fusion Books.
- Yarkın, D. Ş. (2019). Denizci gözüyle Odyssey destanı. *Yeni Deniz Mecmuası*, 13, 81-86.
- Zemke, F-Karl. (1992). *Leuchttürme der Welt* (Volume 1). Herford: Koehler.
- Wehr, H. (1979). *A dictionary of modern written Arabic (Arabic-English)*. (Ed. J. Milton Cowan). (Fourth edition). Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Extended Summary

The only official information about lighthouses, which are not clearly defined in any current legislation, is in the book of “Lighthouses and Fog Signs” published by the Navigation, Hydrography and Oceanography Department of Turkish Navy. However, this publication explains the technical aspects of lighthouses only, not the definition of “lighthouse”. The “Turkish Dictionary” published by the Turkish Language Association, defines this term as “a lighthouse with a strong light source on the top, guiding watercrafts at night in dangerous places near the coast”.

Lighthouse is one of the basic items of maritime culture as well as its main functions. However, in addition to studies on lighthouses made by various scientists and maritime enthusiast researchers were able to present information of lighthouses used in antiquity, only at an introductory level.

A lighthouse serves the captain of the ship approaching the shore from open sea to introduce the coastline structure from very long distances and to clarify the position of the ship.

It is seen that there is no pure Turkish equivalent for the term “Lighthouse” in the “Turkish Dictionary”. It is evaluated that the term cannot be defined as satisfactory and that it is not descriptive in both functional and structural aspects.

The origin of the term “lantern” is not Turkish. It passed into our language through the word “φανάριον” (pronounced: fanáryon; meaning: lantern, lighthouse tower) in Byzantine Greek as an extension of the term “φανάρις” (pronounced: fanós; meaning: lamp, lantern). Very similar terms are used by seafarers in Mediterranean coastline countries.

Considering the differences included in the definitions corresponding to the term “light” in Turkish, the use of the name phrase “lighthouse” for this navigational aid, which provides seafarers with light emission from a point on land (on the shore), introducing the beach to someone at sea and providing support to determine its location, is appropriate both functional and culturally.

No exact criterion has been determined for deciding whether a special structure that emits a beam of light in the direction of the sea, located on a beach, is a “lighthouse”. In order to obtain the highest efficiency from this definition study, first of all, the following criteria are focused;

- Deployment. (It must be fixed on a high location on land, shallow or rocky water. The lighthouses functioning on the light ship and on a buoy should be named as “lightship” and “lightbuoy” as a sub-group. Light should not be emitted over the building, structure or a natural material (tree, etc.).

- Special form of construction. (It should emit light from the top of a structure in a form generally accepted by all maritime nations, painted in a way that is visible and recognizable from a distance during the day. The light unit should be located at the top of the building, in a fully or partially closed section).

- Mode of action. (By using the modern technology product light generation and emitting mechanism specified in the official maritime publications, it shall be continuously manned (lighthouse keeper) or remotely controlled. Those who could not fulfill their function, partially or completely destroyed, even if they were used for this purpose in the past, should be named as “historical lighthouse”. Buildings that are located on the beach but cannot emit light as a lighthouse -cami / church, antenna tower, water tower, obelisk, monument, etc.- should be considered as an aid of navigation only during daytime, but should never be named as a lighthouse).

The shortest but most effective range (for light) of a lighthouse is the distance measured in clear air at a height of 15 feet or 5 meters.

Considering national maritime practices and maritime culture, the following definition is suggested for the term “lighthouse”:

“It is a special structure fixed on land to be used as a navigational aid for seafarers, where manpower is required for the production and emitting of the light and also the maintenance of the mechanism used for this purpose, with a height of at least 4 meters and has at least 4 square meters a cross-sectional area at the base with the outer surface completely or partially closed and painted, with a nominal range of 4 nautical miles (NM) determined for the best visibility conditions.

GÜZELLİK HAKKINDA KONUŞURKEN AYNI ŞEYİ DÜŞÜNÜYOR MUYUZ?

Yasin KEÇELİ * – Andrej DÉMUTH ** – Slávka DÉMUTHOVÁ ***

Özet

Bu makalenin temel amacı güzellik kavramını en iyi şekilde açıklamakla birlikte, diğer dil ailelerinden birçok farklı dil ile etimolojik, bağlamsal ve dil bilimsel yönlerden farklılıklarını ve benzerliklerini irdelemek ve açıklığa kavuşturmak. Bu sayede güzellik kavramının farklı boyutlarıyla birlikte tümüyle ele alınıp aslında açıklaması neredeyse imkânsız olan bu kavramın, anlamsal boyutlarıyla birlikte analizinin üzerinde çalışılmıştır. Benzer şekilde bu araştırmada güzellik kavramının anlamını kavramada karşımıza çıkabilecek sorunların en temel nedenlerinden birinin birden fazla farklı alana dayanan soyut ve kapsayıcı bir kavram olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güzellik, estetik, etimolojik, dil bilimi, bağlamsal.

DO WE THINK OF THE SAME THING WHEN WE TALK ABOUT BEAUTY?

Abstract

The main purpose of this article is to explain the concept of beauty in the best way, to examine and clarify the differences and similarities in many different languages from other language families with etymological, contextual and linguistic aspects. In this way, it has been

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Trnava Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi, keceliyasin@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1420-9369.

** Prof. Dr., Bratislava Komenius Üniversitesi, andrej.demuth@uniba.sk, ORCID: 0000-0003-3133-2908.

*** Doç. Dr., Trnava Aziz Kiril ve Metodi Üniversitesi, slavka.demuthova@ucm.sk, ORCID: 0000-0003-1879-6871.

studied to analyze the concept of beauty with its different dimensions, and to analyze this concept, which is almost impossible to explain, together with its semantic dimensions. Similarly, in this study, it has been tried to draw attention to the fact that one of the main reasons for understanding the meaning of the concept of beauty is an abstract and inclusive concept based on more than one different area.

Keywords: Beauty, aesthetics, etymological, linguistics, contextual.

1. Giriş

Güzelliğin, felsefe ve estetik üzerine yapılan çalışmaların en temel kavramlarından biri olduğunu öncelikle belirtmek gerekmektedir. Günümüzde felsefe alanında çalışan birçok filozof ve Pisagorcuları dünyayı algılama konusunda sayı ve oranların incelenmesine yönlendiren temel motivasyonun güzellik olduğuna inanmakta (Vopinka, 2001) ama aynı zamanda gerçeğin, bilgeliğin ve iyiliğin tek bir kümede toplanmasının özellikle güzellik vasıtasıyla olduğuna inanmaktadırlar. İşte bu sebeple, bir felsefi çalışmanın nihai hedefi güzellik olmalıdır (Schelling, 1990).

İki buçuk bin yıldan fazla süren bu yoğun çalışmaya rağmen, güzelliğin ne olduğuna ve güzelliği neyin oluşturduğuna dair tatmin edici ve genel olarak kabul görmüş bir güzellik tanımından söz edilememektedir. Bu açıdan bakıldığında, aslında birçok akademisyen ve araştırmacı, güzelliğin özünde tanımlanamaz olduğunu ve hatta, sonsuz sayıda güzellik türü olduğunu (Levinson, 2011, s. 190-207) ve güzelliğin tümüyle farklı unsurlarının, yönlerinin veya bileşenlerinin olduğu görüşünde hemfikirdir. Bu nedenle güzellik kavramının tümüyle ve bütün etmenleriyle kavranmasının mümkün olmadığını belirtmekte fayda vardır. Bundan ötürü akademisyenler ve araştırmacılar sıklıkla, güzellik kavramına, eşlik eden diğer kavramların (çekicilik, ilahi güzellik, zarafet, şıklık vb.) ve bu iç çeşitliliğin etmenlerinin, benzer yönlerinin ve ilgili faktörlerin incelenmesine odaklanmaktadırlar.

Diğer yandan, bu makalenin en temel amacı güzellik kavramını en iyi şekilde açıklamakla birlikte, diğer dil ailelerinden birçok farklı diller ile etimolojik, bağlamsal ve dil bilimsel yönlerden farklılıklarını ve benzerliklerini irdelemek ve açıklığa kavuşturmadır.¹ Diğer bir deyişle, bu çalışmanın konusu, güzellik kavramının sadece estetik çalışmasında değil, genel anlamda en belirsiz kavramlardan biri olmasının nedenlerinin bir analizidir. Güzelliğin sorunlu ve anlaşılması zor olmasının olası nedenlerinden biri potansiyel çok boyutluluğudur diyebiliriz. Güzellik, birçok farklı alandan ve birden fazla bo-

¹ Bu çalışma, Slovak Araştırma ve Geliştirme Ajansı tarafından APVV-19-0166 numaralı sözleşme kapsamında desteklenmiştir.

yuttan beslenmiştir ve bu nedenle bu boyutları tek bir şemsiye kavram altında toplamak genellikle çok zordur. Güzellik kavramının böylesine çok boyutlu bir yapısının olması, aslında gündelik dilde kullanımını da açıklamaktadır.

Güzellik kavramına genel olarak baktığımızda, bu kavramın aslında karmaşık bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Dahası, güzellik kavramının genel olarak günlük konuşma dilinde iyilik, tatlılık veya mutluluk ile aynı anlamda veya yakın anlamlarda kullanıldığı gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu makale ile birlikte güzellik kavramının Türkçede ve diğer dillerdeki etimolojik kökenine inerek bu kavramın farklı dillerde, farklı kültürlerde nasıl ve ne şekilde kullanıldığına açıklık getirilmesi hedeflenmektedir.

Yüzyıllardır güzellik kavramı üstüne birçok araştırma yapılmış olmasına rağmen hâlâ kabul görmüş bir tanımlama olmaması dikkate değerdir. Kültürel, tarihsel ve etimolojik farklılıklar bu tanımlamanın önüne geçtiği düşünülen temel etmenlerden yalnızca birkaç tanesidir demek yanlış olmayacaktır. Zira, bu sayede güzellik kavramının algılanışının da aslında kültürden kültüre, dilden dile farklılık gösterdiğini söylemek de mümkündür.

2. Estetiğin Boyutları

2.1. Etimolojik boyutlar

Birçok farklı dilde güzelliği belirtmek veya tanımlamak için kullanılan terimlere bakacak olursak bu kavramı belirtmek için kullanılan en temel kelimelerin genellikle tamamen farklı kelime köklerinden veya etimolojik köklerden geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin İngilizcede, etimolojik olarak kökleri Eski Fransızca ve Latince olan *beauty* ifadesiyle bağlantılıdır. İngilizce *beauty* teriminin orijinal kökeni Fransızca *bel* ifadesidir ve bu kelimenin kökeni de Latince *bellus* kelimesi ile bağlantılıdır. Etymonline adlı genel ağ sayfasına göre kökeni “On dördüncü yüzyıl başlarından, *bealte*, fiziksel çekicilik, aynı zamanda ‘iyilik, nezaket veya incelik’, Anglo-Fransızcasında *beute*, Eski Fransızcada *biauté* ‘güzellik, baştan çıkarıcılık veya kışkırtıcılık olarak nitelenmekle birlikte, güzel insan’ (On ikinci yüzyıl, Modern Fransızcada *beauté*), daha önceleri *beltet*, Latince halk dilinde ise *bellitatem* (yalın olarak *bellitas*) ‘hoşa giden durum, memnuniyet verici his’ (aynı zamanda İspanyolcada *beldad*, İtalyancada ise *belta*), Latince de ise *bellus*”tur (Etymonline, 2020).

Şunu da belirtmek gerekir ki, *Cambridge Advanced Learner’s Dictionary* adlı sözlük, güzellik kavramını “özellikle birine ya da bir şeye baktığımızda büyük zevk veren, hoş olma, memnuniyet hissini kalitesi” şeklinde tanımlamaktadır (McIntosh, 2013). Bu sayede, İngilizcede güzellik kavramının en temel anlamı, hoş bir duyuşsal uyarının belirtilmesi ile bağlantılıdır diyebiliriz.

Öte yandan, *Oxford Advanced Learner's Dictionary* adlı sözlükte ise güzellik kavramının tanımı çok farklı bir şekilde ele alınarak şu şekilde tanımlanmaktadır: “Duyulara veya zihne zevk verme kalitesi” (Hornby, 2011). Bu tanımlamaya göre, güzellik sadece duyuşsal algılarla sınırlı bir kavram olmamakla birlikte (güzellik sadece bakan kimsenin gözünde veya kulağında değil) aynı zamanda rasyonel bir kavramdır veya zihinsel hazzın bir nesnesidir. Güzel şeyleri sadece duyuşlarımızla algılama zorunluluğu yoktur. Aslında onları hayal gücümüzün bir ürünü olarak veya başka bir şekilde ifade edecek olursak hafızamızın da yardımıyla hayal edebilmekteyiz. Her iki durumda da güzel nesnelere, bizim sevdiğimiz bir şeydir, hoşlandıklarımızın bir görüntüsü, zevk veya haz duyuşlarını uyandıran şeylerdir. Aynı şekilde benzer durumu Latin terminolojisine dayanan İspanyolca ve İtalyanca gibi diğer dillerde de gözlemlemek mümkündür. Latince *bellus*'tan gelen bu terimin etimolojik kökenleri, orijinal ve ilk anlamı belirli şekilde (duyuşsal veya rasyonel olarak) hedonistik bir kökene dayanmaktadır. Güzel bir obje duyuşlarımıza hitap eder, görünürdür veya görseldir ve böyle bir görüntünün algılanması bizde içsel olarak belirli nesnelere algılanmasıyla ortaya çıkan kendi hoş durumumuzun bir yansımasını çağrıştırmaktadır.

Yine benzer şekilde duyuşsal güzellik mantığını Türkçe, Almanca veya İsveççede de ortak olarak bulabilmek mümkündür. Nişanyan'a göre, Türkçe güzellik kelimesi *güzel*, Eski Türkçeden gelmektedir (Nişanyan, 2011). İsveççede veya başka bir ifadeyle Proto-Cermen dilindeki *vacker* (Kluge, 1891) kelimesi, bir nesnenin algılanmasından kaynaklanan tatlı hazzı ifade etmektedir. Öte yandan, Almancada *die Schönheit* (İsveççe *skönhet*) kelimesi görşelliği (Pfeifer, 1993) (Eski Almanca *Scōni ansehnlich*) ve görünüşü (*schauen*) göstermektedir. *Der deutsche Wortschatz von 1600 bis heute* (DWDS) sözlüğünün yazarları, bu kelimenin orijinal anlamının görsel, görünür ve canlı (işitsel algılarla ilgili) olarak bu şekilde türediğini ve kökeninin “güzel, iyi, hoş” olduğunu varsaymaktadırlar. Bu sözcüğün kökü, güzelliğin sadece görme yeteneği ile değil, aynı zamanda dikkat etme ve gözlemeleme yeteneği ile de ilgili olduğuna işaret etmektedir. Basitçe anlatacak olursak objelerin güzelliği, hayal dünyamızda dikkatimizi çeker ve objelerin dikkat çekmeye değer olanını görmemizi sağlar. Bu sebeple de sıfat olan *schön*'den, aynı zamanda doğrudan objelerin kendilerine (süsleme veya mücevher gibi dekorların algılanmasına değil de doğrudan kendilerine) ve istisnai özelliklerine atıfta bulunan *Schönheit* kelimesinin anlamı da türemektedir (Pfeifer, 1993). Bu nedenle güzellik kavramını, yalnızca hayal gücümüzde canlandırdığımız o objenin güzelliğini veya kendi güzelliğimizi göstermek için değil, aynı şekilde bu kavramları ve hisleri kışkırtan şeyleri ontolojize etmek için de kullanmaktayız. Bu durumda sınırı direkt olarak algıdan objeye çekiyoruz da diyebiliriz ve yine Latince *bel-*

lus kelimesinin yanı sıra, *pulchritūdō* kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz (Muhtemelen *polcher*'dan, -ch- ile yazım Grek etkisiyledir.), bu nedenle kökünün *polkro-* veya *pelkro-* olduğunu varsayabiliriz. Walde (1938) (Walde-Hoffmann) ve Pokorny (1959) bunun diğer köklerden (form, Venüs) gelen PIE *perkr* (renkli) veya *formōsitās*, *venustās*'e ait olduğunu varsaymaktadır. Ancak hepsi duyusal hoşluktan ziyade belirli bir estetik benzersizliği, mükemmelliği veya biçimsel mükemmelliği ifade eder (Špaňár, 1998). Benzer şekilde, güzelliği ifade etmek için en temel tanımlamalardan biri *κάλλος* (kallos) gibi olan birkaç kelime vardır. *Kallos* (Liddell ve Scott, 1940) ilk olarak vücudun güzelliğini ve ikincil olarak da belirli bir kimsenin güzelliğini ifade etmek için kullanılmaktadır. Kavram olarak sadece kadınları ve genç kızları tanımlamak için kullanılmaktadır. İlginç bir şekilde, İngilizcede güzelliğe benzer şekilde Latince de *bellus* ifadesinin neredeyse sadece kadınları ve çocukları tanımlamak için kullanılma eğiliminde olmasının aksine ve yine ironik olarak bir adamı savaşı bir şekilde veya agresif bir şekilde (Erkekler için kullanılan kelime ise yakışıklıdır.) tanımlamak için kullanılmaktadır. Bu anlayış, Shakespeare'in *Sonnets*'teki güzel kavramını kullanmasıyla değişmiştir; çünkü bu eserin ilk yüz yirmi altısı, genç bir erkek aristokratın güzelliğine ve diğer yirmi beşi ise koyu saçlı bir kadının güzelliğine adanmıştır. Geçmiş zamanlarda ise başka bir bakış açısından bahsetmek mümkündür. Bunun örneklerine bakacak olursak, bir insanın çekiciliği hakkında düşünme şekli gizli ve manevi anlamda anlaşılmıştır (Cunliffe, 1924). Neo-platonik Marsilio Ficino, bu tanımlamadan açıkça cinsellikle ilişkilendirilemeyen platonik veya kozmik sevginin bir ifadesi olarak bahsetmiştir. Bir kadın için kaba, hatta bayağı -biyolojik- sevgi şeklinde tanımlanmıştır. Erken Modern İngilizcedeki güzellik ve cinsellik anlayışı Hilsky tarafından da açıklanmıştır (Hilský, 1997). *Kallos* kavramını sadece kıyafet ve mücevher gibi aksesuar veya dekoratif eşyaları tanımlamak için kullanmak mümkündür, nitekim onları kullanan insanları daha güzel veya çekici yapan aksesuarlardır (Liddell ve Scott, 1940). Almancada (ve sadece Almanca ile sınırlı olmamakla birlikte), bu güzellik katkısını veya güzelliğin vurgulanmasını (*schönen*) özellikle ifade edecek bir kelime bile bulunmaktadır. Şeylere güzellik eklemek, onlara güzellik sağlamak mümkündür (Afrodit kuşağını Graces - Charites'e ödünç vermesi gibi) (Schiller, 1992). Bu bağlamda bir şeyleri, bir nesneyi ya da bir objeyi ve hatta kendimizi dekore etmek ve süslemek mümkündür. Ancak sadece onları algılayışımızda değil, aynı zamanda bu şeyleri kendilerine doğrudan müdahalede bulunarak iyileştirmek, eksikliklerini örtmek ve görünümelerini, formlarını veya özelliklerini iyileştirmek de mümkündür.

Dahası, benzer bir ontolojik güzellik anlayışını bazı Slav dillerinde de bulmak mümkündür. Örneğin, Rusçada güzellik kavramını ifade etmek için, Eski

Slav dillerinde görüldüğü gibi kırmızı renk için türetilen terimler kullanır: *краса / красота / краснь* (Derksen, 2008). Proto-Slav dillerinde ise güzellik kavramı, *krasa*; parlaklık, kırmızı, ateş rengi ve yine Proto-Slav dillerinde *kresati* ile ilişkilendirilmiştir (Rejzek, 2001). *Slovak Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde ise, ateş ve parlaklık ile kullanılmakla birlikte (Aynı terim ölü yakma, kremasyon, cenaze törenlerinde de kullanılmaktadır.) özellikle dekorasyon, süsleme ve donatma ile ilişkilidir. Bu noktada süslemek (bezemek), parlaklık eklemek veya özellikle bir şeyi kırmızıya boyamak, çekici bir renkle donatmak, yüzeyi bu renge uyarlamak (örneğin, boyalı bir Paskalya yumurtası olan *kraslica*) anlamına gelir. Buradan da Slav dillerinde, süslemenin iki farklı anlamını çıkarabiliriz: 1. Nesnenin gerçek niteliklerinin daha büyük bir beğenme hissi uyandıracak şekilde geliştirilmesi; 2. güzelleştirme / parlatma - bir nesnenin gerçekte eksik olduğu niteliklere sahip olduğunu varsayarak bu yarattığı izlenimi iyileştirmektedir [Yüzdeki bir allık (kızılılık) sağlığın rengi, güzel görünüm, güzelliştir.] (Králík, 2015).

Güzellik kavramının farklı bir yönü Leh terminolojisinde de bulunabilir. Lehçede güzellik için en yaygın kullanılan temel kelime *piğkny*'dir. Bu kelimenin etimolojik olarak Çekçede karşılığı ise *pěkný* terimi olmakla birlikte Slovakçadaki karşılığı ise *pekný* ile aynıdır ve bu terim Proto-Slavcada *pikrú* (Kökü Latin *pulcher*'a benzer.) veya Eski Slavcada da *пѣгъ*'dan gelmektedir. *Slovak Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde, bunun Hint-Avrupa *pej(e)*'nin bir türevi olabileceğini işaret etmektedir [“şişman olmak, bir şeyde bol bol bulunmak, coşmak”, bk. Eski Hintçede *páyate* (yükselen, coşan), ama aynı zamanda Avestaca, Zentçe kökü (birinin göğsünde süt olması)] (Králík, 2015). Bununla birlikte, ilginç bir şekilde, Çekçede ve Slovakçada *pekný* daha düşük seviye bir çekiciliğe işaret ederken bu terimin Lehçedeki karşılığı, düzensiz karşılaştırmanın ikinci seviyesine işaret etmektedir. Bu kelimenin Lehçedeki eş değeri daha çok *ładny* (Proto-Slav *ladъ*) (Żmigrodzki, 2018) terimidir. *Ładny* kavramı iyi bir görünüşü ifade eder; ancak daha farklı bir bağlamda düzenlilik, tertiplilik ve uyum anlamında kullanılır ve -uyum bu nefis olma durumunu besler- göze hoş gelir. Bizler hoş, zarif hareketleri sadece gözlemlenmeleri kolay oldukları için değil, aynı zamanda akıcılıklarından dolayı da deneyimlemeyi severiz. Çünkü bunlar doğaldır ve onları zorlanmadan gözlemleyebilir ve akıcı bir şekilde izleyebiliriz. Zarif hareketler düzenlidir, belirli kurallara ve düzene uyarlar ve bu da onları öngörülebilir kılar. Aynı şekilde bağlama uygun ve doğaldır, belirli bir düzene uyar. Bu yüzden Klasik İbranicede (Eski Ahit İbranicesi) güzelliği ifade eden ve simgeleyen İbranice *yapheh* kelimesinin çevirisi yapılmıştır. Bu kelime özellikle; uygunluğu, düzenliliği ve intizamı tanımlamaktadır (Clark, 1999). Bu tanımlaya göre; uygunluk, ahenk ve uyum güzelliğin en önemli yönlerinden birini ifade etmektedir. Ayrıca güzellik, sa-

dece güzel bir şeyin orantılı, uygun olması, bir şekilde çevresiyle (nesnenin ve bağlamın uygunluğu) içsel olarak uyumlu olması değil, her şeyden önce bizimle, bizim ihtiyaçlarımız ve yine bizim tercihlerimizle olan uygunluğuyla (nesnenin ve gözlemcinin) yankılanan, sarmalanan bir şeydir. Sonuç olarak bir şeyi seversek o zaman bizimle vücut bulur, bizimle uyumludur; tadı ile bizi harekete geçirir ve olumlu bir tepkiye neden olur (Démuth, 2018, s. 143-159).

Öte yandan bir dizi dilde (örneğin Sami dil ailesinde), güzellik kelimesinin dışsal etimolojisini belirli bir şekilde saptamak mümkün değildir; ancak bu dillerde sözü geçen temel fikir, dilin bağlamında ve bu terimin en sık çağrışımlarında bulunabilmektedir. Genellikle Arapçada *el-jamal* teriminin güzellik olarak çevirisi yapılmaktadır. Ancak İslam öncesi dönem anlayışı ile İslam sonrası dönem anlayışı arasındaki en temel fark şüphesiz İslam sonrası dönemde Kur'an'daki Allah'ın her şey üzerinde mutlak gücü ve mükemmelliği ile bağlantılı olan güzellik anlayışı doğrultusunda güzelliğin farklı yorumlanmasıdır (Vilchez, 2017). Benzer şekilde, Çince *měilì* kelimesi terim olarak güzel anlamındadır, ancak tüm ifadeye bağlı olarak fiziksel cazibe (*měirén* - güzel kadın), hoş bir tat (*měishí* - iyi tat) anlamına da gelebilmektedir. Bunun yanı sıra, iyileştirme ya da geliştirme (*měiróng*), iyi, haz veya dilek anlamlarına da gelebilmektedir (Chen ve ark., 2018).

Bu noktada bir başka önemli husus olarak güzellik kelimesi sıkça mükemmellik veya iyilikle karıştırılmaktadır. Bu, aralarında nedense var olan etimolojik ve anlamsal ilişkilerin mi yoksa sadece tarihsel çağrışımların mı bir sonucudur? Daha önceden belirtildiği gibi, İngilizce *beauty* teriminin geldiği orijinal Fransızca ifade, Latince *bellus* ile bağlantılı olan *bel'*dir. Bu Latince terimin kökü tarihsel olarak çok eskilere dayanmakla birlikte aynı zamanda oldukça karmaşıktır. Eski Latince'deki *bellus* terimi genellikle *bonus* (iyi) veya hatta *optimus* (en iyi) kelimesiyle bağlantılıdır. Hem *bonus* hem de *optimus* aslında *duonus* kelimesinin Eski Latince versiyonundan türetilmiştir; yani bir bakıma, iyi anlamına gelmektedir. Bu kelimenin Proto-İtalik kökü ise *dwenos*'tur ve bu da sonuç olarak Proto Hint-Avrupa dilinde *dāu-* ve *dw-ene*'den türetilmiştir (73-74'ten sonra, Latince'de *bene* < *duened* > *duo* değişikliğinde aşağıdaki hecede ön sesli olmayan sesli harfin olduğu görülmektedir. *Bellus duenelos* > *duenlos* > *duello bellos*'u yansıtır.) (de Vaan, 2008). Dolayısıyla, sonuç olarak güzel, iyi ve hatta ilahi arasındaki anlamsal bağlantı tesadüfi değildir.

Slovakçada, aynı etimolojik kökene sahip olmalarına rağmen genellikle *pekný* (güzel) ve *dobrý* (iyi) arasında belirli bir anlam farkı göze çarpmaktadır. *Slovak Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, daha iyi anlamına gelen "*lepši*" sıfatını günümüzde yaygın olarak kullanılmayan ancak bazı şiiirlerde görebildiğimiz, güzel anlamındaki "*lepy*" kelime kökü ile açıklamakla birlikte, "*vel'ko-lepy*"

(muhteşem) kelimesine de atıfta bulunmaktadır (Králik, 2015). Bunun yanı sıra bahsedilen kelimenin orjinal formunun Hint-Avrupa dil ailesinden gelen bir kelime olan “*leip*” olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, günlük dile bakacak olursak -özellikle de ünlü düşünür Immanuel Kant’ın felsefi anlayışından baktığımızda- estetik ve etik, beğenme ve ahlaki veya aksiyolojik değerlendirme arasında bir fark görmek mümkündür. Bu iki niteliğin farklılaştığı görülmekle birlikte, belirli bir perspektiften, özellikle metodolojiktir ve anlamsal olarak da ilk bakışta görüldüğü kadar net değildir. Genellikle, güzel ve iyi kelimelerini ve yine aynı şekilde iyi ile de güzel kelimelerini özdeşleştiriyoruz (Schiller’in güzel bir insan ideali, ahlaki güzelliğin, iyiliğin gerekliliğini varsaymaktadır.) (Schiller, 1992). Bu değişebilirliğin nedenleri sadece kavramların mecazi doğasında ve dilin değişken kullanımında değil, aynı zamanda güzel olduğunu düşündüğümüz uyaranların veya objelerin, yine benzer şekilde iyi olduğunu da düşündüğümüz uyaranlara veya objelere çok benzer duyguları uyandırması gerçeğinde yatmaktadır. Ödül sistemimizin sınırsal (nöral) bağıntıları sayesinde iyi şeyleri (iyi olarak değerlendirdiğimiz davranışları) seviyoruz, aynı zamanda beğeniyoruz ve bu uyaranların hoşlukları ve bizde uyandırdıkları hoş hisler sayesinde güzel şeyleri iyi şeklinde değerlendiriyoruz. Bu sayede şunu görüyoruz ki, hem kavramları hem de kelimeleri birbirine bağlayan şey, uyandırdıkları zevkli duygular ve onları sevdiğimiz bir şey olarak algıladığımız gerçeğidir; ama aynı zamanda evrimsel nedenlerden ötürü güzel olanı gelecek nesiller için iyi olarak algıladığımız da yadsınamaz bir gerçektir (Démuth, 2019).

Bununla birlikte güzel kavramının, başka bir anlamda iyi kavramıyla, detaylandırılma düzeyinin farklı bir ifadesi olarak değiştirildiği görülmektedir. Güzelce boyanmış bir resim genellikle iyi boyanmış resmi tanımlamak için kullanılan bir ifadedir. Ancak bu resimde gösterilen nesne çirkin olduğunda da iyi boyandığında da geçerlidir. İyi boyanmıştır, aynı zamanda canlı, uyum içinde, ikna edici şekilde güzeldir. Bu nedenle burada güzellik, mükemmellik, detaylandırma kalitesi bağlamında, duyarlılık vb. bağlamında iyi ile bağlantılıdır diyebiliriz. Yine bu bağlamda Macarcada *szép* kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz. *Szép* ustalık ve deneyim anlamına gelir. Sırp-Hırvat dilinde ise *lep* veya *lijep* güzellik ve çekicilik arasındaki ilişki sorununu ortaya çıkarmaktadır (Derksen 2008’den sonra). Sırp-Hırvatça *lepota* terimi *lépъ*’den (tutkal → boya → zengin, yüksek kaliteli → güzel) türemiş ve aynı zamanda güzelliğin kalitesinden ve dil bilimsel karşılaştırmasından (daha iyi anlamında) ortaya çıkmış olabilir diyebiliriz.

2.2.Gramer özellikleri

Birçok ülkede olduğu gibi, güzellik kavramı birçok farklı kültürde ve farklı toplumda; toplumun çok önemli bir yönünü temsil etmektedir. Türk Dil Ku-

rumunun (TDK) sözlüğüne göre “güzellik” kelimesinin birçok farklı anlamı vardır. Güzelliğin tanımına göre, sözlükte birçok atasözü bulmak da yine aynı şekilde şaşırtıcı olmayacaktır. Her şeyden önce, güzellik kavramını Türk Dil Kurumunun sözlüğünü baz alarak tanımlamak yanlış olmayacaktır. Türk Dil Kurumuna² göre güzel kavramının tanımı şu şekildedir:

1. *sıfat* Göze ve kulağa hoş gelen, hayranlık uyandıran, çirkin karşıtı:
Güzel kız. Güzel çiçek.
Yalının en güzel odası bizimdi.
2. *sıfat* İyi, hoş:
Güzel şey canım, milletvekili olmak! - Çetin Altan
3. *sıfat* Beklenene uygun düşen ve başarı düşüncesi uyandıran:
Güzel bir fırsat.
4. *sıfat* Soyluluk ve ahlaki üstünlük düşüncesi uyandıran:
Güzel duygular. Güzel hareketler.
5. *sıfat* Görgü kurallarına uygun olan.
6. *sıfat* Sakin, hoş (hava):
Güzel bir gece.
7. *sıfat* Okşayıcı, aldatıcı, kandırıcı:
Güzel vaatler.
8. *sıfat* Pek iyi, doğru:
Güzel güzel amma!
9. *isim* Güzel kız veya kadın:
Güzeller deniz kenarına geldikleri zaman âşıklar da kale burçlarına ve bedenlerine dolarlar. - Asaf Halet Çelebi
10. *isim* Güzellik kraliçesi.
11. *zarf* Hoşa giden, beğenilen, iyi, doğru bir biçimde:
Arabayı koştururken boyunlarındaki ziller güzel şingirdiyordu atların. - Reşat Enis
12. *zarf* Adamakıllı, şiddetli:
Karıkoca bu kuzu yüzünden güzel bir kavga ettiler. - Ömer Seyfettin

Güzelliği tanımlamak için kullanılan bu kelimeler çoğunlukla sıfattır. Aynı zamanda “güzel” sıfatına baktığımızda, Slovakçada belirli temelde üç temel

² <http://www.tdk.gov.tr/index> (Erişim Tarihi: 12.04.2020)

kalite seviyesinin (form) olduğunu öngörmekteyiz ve bunları yoğunluk derecesine göre sıralayacak olursak şöyle bir sonuçla karşılaşırız: Pozitif [birinci derece - *krásny* (güzel)], karşılaştırmalı [ikinci derece - *krajší* (daha güzel)] ile üçüncü derecede en güzel. Bu derece farkı, bireysel ifadeler arasındaki göreceli (karşılaştırmalı) ilişkiyi ifade etmektedir. Göreceli bir üstünlük ifadesi olarak Slovakçada *najkrajší* (en güzel) ifadesi her zaman çevreyle olan bir ilişkiyi ifade etmektedir (Daha az güzel bir şeye işaret eder.). Latince de bu ilişki karşılaştırmalı biçimde yapıldığı gibi *di* (-den) edatıyla veya *quod* (-an/-en) ekinin birleşimiyle de ifade edilebilmektedir. Slovakçada ise, *krásny* (güzel) kelimesi, karşılaştırmalı ve görece değişkenlik gösteren ilişkiden ziyade, yüksek bir kalite derecesini ifade etmek için oluşturulabilir ve bu tamamen karşılaştırmalı bir derecelendirmeden bağımsız olarak gerçekleşir. Bu derece daha önce de bahsettiğimiz gibi, ismin çıkış durumunda, belirli bir mutlak dereceyi ifade eden ve Slovakçada da *prekrásny*, *čarokrásny*, *divukrásny* ön eklerinin yardımıyla oluşturulur. Bu üstünlüğün mutlaklığı, bunun karşılaştırmalı bir ifade olmaması gerçeğinden dolayı meydana gelmektedir. Daha ziyade, ön ve son eki Slovakçada *vel'mi* (çok), *mimoriadne* (fevkalade), *nesmierne* (fazlasıyla/oldukça) şeklindeki örneklerle çoğaltılabilmektedir (Latince de ise son ek olarak *-ssimo / a / i / e.*). Slovakça ve yine birçok farklı dile baktığımızda ise, genellikle daha farklı bir tanımlama görmekteyiz. Bu da -göreceli üstünlüğün en yüksek derecesi, mutlak ifade anlamında olan- kalitenin tamamen doymuş ifadesidir. Bu bağlamda, şunu da belirtmekte sakınca yoktur ki mutlak güzellik derecesini ifade eden *samý* üstünlük ifadesi olarak *najkrajší* zamiriyle de ifade edilebilir: *samý najkrajší*. Bu ifade ise (İngilizcedeki *the very most beautiful*) söz konusu kalitenin ve aşırı uç noktasının mümkün olan en yüksek derecesini gösterir, bu da mümkün olanın üst sınırıdır. *Samý najkrajší* bir ve tekdir ve dünyada (grupta vs.) eş değeri yoktur. Bu bağlamda, sözde eşit güzelliğin göreceli bir karşılaştırmasının çok spesifik bir ifadesini görebiliriz. Yine bu bağlamda derece eşitliğinden bahsedebiliriz. Örneğin, Galce *mwy swynol* ifadesini (*swynol: mor swynol: mwy swynol: mwyaf swynol* - güzel: daha güzel: eşit derecede güzel: en güzel) eşit derecede güzel olarak çevirebiliriz (Čermák 2011). Bununla birlikte, birçok farklı dilde böyle bağımsız bir terminolojik form mevcut değildir.

Yine Slovakça ile devam edecek olursak şunu da belirtmeden geçmemek gerekir: *Krásny* sıfatının ikinci ve üçüncü derecesini (seçmeli) açıklayıcı bir şekilde oluşturmak da mümkündür. Örneğin, sıfatın ikinci ve üçüncü derece zarflarla daha çok, en çok vb. ana formundan oluşan bir ifade kullanabiliriz. Slovakçada sıfat olarak kullanılan kelime olan *krásny*'de ise bu durum çok daha nadir olarak karşımıza çıkmaktadır. Aksine, başka dillerde -örneğin İngilizcede- bu sıfatın (*beautiful, more beautiful, the most beautiful*) yoğunluk

derecesinin standart ve belirli bir şekli veya formu olduğunu görmekteyiz. Yunanca ve diğer bazı dillerde, karşılaştırmalı ve üstün formlara baktığımızda şunu görürüz ki karşılaştırmalı ve üstün formlar aynıdır ve yalnızca sıfattan önceki kelimeye göre farklılık gösterir. Diğer dillerde (örneğin İngilizce, Almanca gibi), belirteç olan veya belirteç olmayan kelimenin kullanımı, üstün-lüğün görelî ve mutlak formlarını birbirinden ayırabilmemizi sağlamaktadır.

Öte yandan, asıl mesele şudur ki, bu noktada “güzel” sıfatı, kendi semantik alanının ve onun ifadesinin farklı bir boyutuyla değiştirilmektedir. Bu şekilde, bir şeyin veya bir objenin Slovakçada *strašne krásny* (Türkçede *korkunç derecede güzel*) olduğunu görebilmekteyiz. Tıpkı bu örnekte gördüğümüz gibi böyle ifadeler, aslında deneyimlediğimiz bu gibi durumların korkunç olduğu ve hatta bize zarar verdikleri anlamına gelmemekle birlikte, tam tersine aslında son derece güzel ve hoş oldukları anlamına gelmektedir. Tersî durumlarda şunu da belirtmek mümkündür ki, sevdiğimiz, hoşumuza giden bir korku durumunu ifade etmek için de yine Slovakçadaki *krásne strašný* (çok korkunç) kelimesi kullanılabilir.

Dilin ilginç bir yönü de şudur ki, yine Slovakçada *pekný* sıfatını (*pekný, peknejší, najpeknejší* sıfatları ile) düzenli olarak karşılaştırma durumunda kullanabildiğimiz, yine *krásny* sıfatını (*krásny, krajší, najkrajší* sıfatları) da yapabildiğimiz gibi düzenli bir karşılaştırma yapabilmemize rağmen *krajší* kelimesi, *krásny*'nin karşılaştırmalı formu olmaktan ziyade, *pekný* sıfatının (düzensiz) karşılaştırmalı formu olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte, *pekný* karşılaştırmasında olduğu gibi, *pekný*'den *krajší*'ye sanıldığı gibi yoğunluk veya orandaki bir değişiklikten daha ziyade (karşılaştırma durumunda) ve aynı şekilde özünü koruyup yeni bir terim olan *peknejší* ile tanımlanabilmektedir. İlginç olan şey Slovakçada bu sürecin sadece beş sıfat bazında geçerli olmasıdır ki bu sıfatlar şunlardır: *dobrý* (iyi), *zlý* (kötü), *velký* (büyük), *malý* (küçük), *pekný* (güzel). Yalnızca *pekný* teriminin zıddı olan *škaredý*'nin düzensiz karşılaştırmalı bir formu yoktur.

Şunu da belirtmek gerekir ki, *krásny* sıfatının *krása* ismiyle ilişkisi de benzer şekilde berrak değildir. Birçok farklı dilde, güzel kelimesinin orijinal sıfattan türetildiği açıktır (Örneğin Almandada *Schönheit* şüphesiz *schön* sıfatının önce geldiğini ve daha sonra ismin *-heit* son eki kullanılarak türetildiğini gösterir.). İngilizcede ise ters bir ilişki söz konusudur ve sıfat olarak kullanılan *güzel*'in, *beauty*'den önce geldiğini görürüz. İsim olan güzellik yani *beautiful* ise güzellik doyunluğundan türetilmiş bir terimdir. O hâlde güzellik, bir anlayış veya ögenin bir özelliği olarak çeşitli doyunluk dereceleriyle gerçekten var olan bir şey olup olmadığı veya sadece bireysel dürtülerin ve bunların sonucunda türetilmiş olan bir kavram olup olmadığı sorgulanabilir. Buradan

da bu kavramın evrensel bir kavram olarak güzelliğın kalitesini temsil etmesi amaçlanmıştır sonucu çıkmaktadır.

2.3. Bağlamsal özellikler

Güzellik kavramının günlük dilde kullanımının ayrı bir yönü de bağlamsal (özellikle tarihsel ve sosyal) yönleridir. Örneğın Arapçada *jamal* ifadesi, kavramların anlaşılması ve anlamı üzerinde tarihsel etkisi olan iyi bir örneğı temsil etmektedir. Arapçadaki güzelliğı temsil eden bu terim; eril bir kökeni ve aynı zamanda bir eril ismi de temsil etmekteyken (dişil bir isim olarak her zamanki güzellik algısının aksine), tarihî ve dinî bağlama göre anlamı tarih boyunca değışmiştir. İslam öncesi döneme bakacak olursak şunu görmek mümkündür: Güzellik özellikle şehvet, zevk ve sevincin kaynağı olarak algılanırken tam aksine İslamiyet dönemine baktığımızda güzellik kavramı aslında oldukça ilahiydi ve hatta Allah ile bağlantılıydı, Allah'ın iyiliğının ve her şeye gücünün yettiğinin bir kanıtıydı. Kur'an, fiziksel ve duysal güzelliğı daha az değerli olarak görürken öte yandan; mükemmellik, kontrol, haysiyet ve ahlak İslam anlayışında güzelliğın merkezi, odak noktası hâline gelmekteydi. Dahası, Kur'an'da "güzellik" kelimesi, değerli, iyi, övülen ve güzel anlamına gelir. Öte yandan, bir görüntü veya mükemmellik üzerine çekilmiş, işlemeli ve şeffaf bir perde anlamına da gelmektedir. Bu anlayışa göre genellikle dört temel güzellik vardır: maddi güzellik, manevi güzellik, makul güzellik ve Allah'ın mutlak güzelliğı. Kur'an, güzelliğı insanın ve doğanın ruhsal ve ahlaki güzelliğı olarak adlandırır. Son olarak Arapçada güzellik kavramının başka bir boyutu daha vardır. Arapçada estetik, daha önce de bahsedildiğı gibi iki farklı zaman diliminde ele alınmaktaydı: İslam öncesi dönem ve İslam sonrası dönem. Bu nedenle, estetiğın yorumlanmasında farklılıklar olduğuna şüphe yoktur. İslam'da, genel olarak dikkati dağıtması nedeniyle kadınların güzelliğını saklamak (örtmek) önemlidir. Kuşkusuz ki Kur'an'da bu konudan bahseden bölümler de bulmak mümkündür.

Ayrıca Kur'an'ın *Kütüb-i Sitte* adı verilen birçok yorumu bulunmaktadır. *Kütüb-i Sitte*, İslam dininin en önemli iki kaynağından biri olan sünnet malzemesini oluşturan en özgün (güvenilir) hadislerden oluşan altı hadis kitabına verilen genel addır. Bu altı kitap, Kur'an'dan sonra en otantik kitaplar olarak kabul edilen Buhara, Tirmidhi, Nesai ve İbn Mace'nin eserlerinden oluşmaktadır. Taymiyyah'a göre (Taymiyyah ve 'Abd al-Halim, 1999) Allah güzeldir ve bu nedenle güzelliğı sever. Orijinal metinde şöyle buyurulmuş olabilir: Allah cemildir ve cemili sever. Onlar (güzel insanlar), insanların dikkatini çeken ve onlar üzerinde iyi bir izlenim bırakan gülümseyen, hoş tutumlara sahip güzel insanlardır. Kişinin içindeki güzellik dışarıya yansır, yüz ve görünüşün güzelliğı ahlakın güzelliğinden gelir. İnsanların sıkıntılarını anlamak ve onlara yardım etmeye çalışmak ya da onlara neşe katmak, bir kimseyi güzelleştirir.

Güzellik, farklı hadislerde farklı kavramlarda açıklanmıştır. Bunlardan birinde *husn* kökünden *hisán* ve *mehasin* kavramlarıyla açıklanmaktayken diğer açıklamalarda *jamil* ve *jamal* kavramıyla ifade edilmektedir. Her iki kavram da güzel, hoş anlamında kullanılmaktadır. Kısaca ifade edecek olursak güzel; göze ve kulağa hoş gelen, insanlar üzerinde iyi bir etkiye sahip olan bir şey veya durum olarak tanımlanabilmektedir.

Güzellik kavramı din ile bağlantılı mıdır? Güzellik algısı ile inanç arasında herhangi bir bağlantı bulmak mümkün müdür? Farklı kültürlerdeki anlayış farklılıkları ile ilgili olarak tarihsel kökeni veya dinî inancın temeli nedeniyle inanç esasında şekillenen farklılıklar olabileceği düşünülmektedir. Bu varsayımın en temeli, Slovak kültürü ile Türk kültürü arasındaki karşılaştırmaya dayanmaktadır. Örneğin Türkiye’de İslam’a inanmanın bir sonucu olarak birçok cami görmek mümkündür. Yine de bu camilerdeki motiflere ve nakışlara, özellikle iç mimariye bakacak olursak bunun Hristiyan kiliselerinden çok farklı olduğunu gözlemleyebiliriz.

Avrupa’daki anlayışta, güzellik konusunun kültürel gelişiminde benzer tarihsel değişimler bulabiliriz. Umberto Eco (2005), güzelliğin, anlayışının, çağrışımlarının ve ideallerinin coğrafi-kültürel-tarihsel bağlamlara ve koşullara bağlı olarak sık sık değiştiğini belirtmektedir. Güzellik kavramı genellikle Avrupa’da orantı, düzenlilik ve uyumun bir ifadesi olarak temsil edilmekteydi. Nesnelerin uygunluğu ve nesnelerin orantılılığı gibi birçok önemli etmen çoğu zaman bizi aşkın ve hatta büyümlü bir güzellik algısına götürmektedir. Güzelliğin organize olduğuna ve bizi daha derin bir düzene ve nesnelerin düzeninin anlamına götüreceğine inanılmaktaydı. Öte yandan, güzellik anlayışımız özellikle birkaç farklı etmen tarafından -spontanlık, huzursuzluk ve anlaşılmazlık- gibi bu organizasyonu, harmoniyi ve düzeni bozan etmenlerle kesintiye uğrayabilir. Güzelliği kavramanın, anlamının ve analiz etmenin neredeyse imkânsız olması, bizde entelektüel bir ilgi uyandırmakla birlikte duyularımızla kavranamayan bu çok yönlü kavramı yüce kategorisine taşımak kuşkusuz ki şaşırtıcı olmayacaktır. Karşıt konumda ise genellikle sadelik ve zarafet olacaktır.

Bir başka örnek olarak Uzak Doğu’dan Japonya’ya bakabiliriz. Japon estetiği, güzellik fikrini tanımlamamıza yardımcı olan bir dizi estetik prensibi ve ideali taşımaktadır. Bu unsurlardan bazıları; kusurlar (*Wabi-sabi*’nin ideali - özellikle asimetri), düzensizlik (*Fukinsei*), basitlik (*Kanso*), tarihsellik (*Koko*), doğallık (*Shizen*), nezaket ve görkemsizlik (*Yügen*), özgürlük ve kendiliğindenlik (*Datsuzoku*), huzur (*Seijaku*), aynı zamanda bazıları da mükemmellik (*Miyabi*), narin basit bir güzellik (*Shibumi*), kişisel zarafet (*Iki*), anlam derinliği (*Yügen*) veya mevcut hasarın açıklaması ve vurgusu ile birlikte bu-

nun üstesinden gelme şekli (*Kintsugi*) (Parkes ve Loughnane, 2018) olarak açıklanmaktadır.

Yine benzer şekilde, genellikle uzak kültürlerde sadece farklı güzellik ideallerini değil (belirli güzellik idealini temsil eden simgeler, örneğin, yaralı cilt, dövmeleler, uzun boyun, küçük ayaklar, gerilmiş bir alt dudak veya onu daha da ortaya çıkarmak ya da botoks vb.), aynı zamanda güzelliği neyin oluşturduğuna ve onun ana anlamsal boyutlarına ilişkin farklı bir anlayışı da bulabilmek mümkündür. Bu sebeple, çeşitli farklı dönemlerde, çeşitli birçok farklı kültürde ve toplumda güzelliğin farklı yönlerinin tercih edilmesi ve aynı şekilde farklı toplumlarda güzelliğin farklı bir etmeninin vurgulanması şaşırılmayacak bir sonuç olacaktır. İlginç olan durum ise şudur ki bu etmenlerinin çoğunu ancak evrimsel, tarihî veya kültürel bağlamlarını okumaya başladığımızda anlayabildiğimiz güzelliğin kültürel, tarihsel ve evrimsel olarak koşullandırılmış bu yönlerinin değişebilir ve hatta diğer kültürel ve tarihî bağlamlarda dönüştürülebilir olması da dâhil olmak üzere bu bağlamlarda (çeşitli moda trendleri ve estetik duygu idealleri ile beraber örneğin Japonya’da soluk cilt, Kore’deki göz şekillerindeki değişiklikler vb.) çekici oldukları düşünülebilmektedir. Estetik nesnelere tüm objektif özellikleri hemen her zaman ve her durumda beğenme hisleri oluşturmasa da dünyanın birçok yerinde güzellik olarak tanımladığımız anlamsal alanı karakterize eden çok benzer anlamsal içeriği ifade eden farklı birçok kavram bulabilmekteyiz. Bu kavramlar sadece nesnelere, bilinen nesnel özelliklerinden dolayı olmayabilir ve daha yakından incelediğimizde aslında, çeşitli dillerde bu anlamsal boşluklar aynı şekilde bölünmeyebilir. Fakat görünüşe göre, güzellik kavramını bir şekilde tanımlamamıza ve anlamlandırmamıza yardımcı olan kavramsal şemalarımız, bu anlamsal alanın güzellik kavramının bazı boyutlarını adlandırmasına rağmen, güzel bir şey algıladığımızda sahip olduğumuz evrensel veya çok benzer duyumlara ve estetik deneyime dayanıyor gibi görünse de hiç kuşku yok ki kültürel ve tarihsel olarak şartlandırılmıştır diyebilmekteyiz.

3. Sonuç

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, bu analizin ana amacı güzellik kavramını en iyi şekilde açıklamakla birlikte, diğer dil ailelerinden birçok farklı dil ile etimolojik, bağlamsal ve dil bilimsel yönlerden farklılıklarını ve benzerliklerini irdelemek ve açıklığa kavuşturmadır. Bu sayede güzellik kavramını farklı boyutlarıyla birlikte tümüyle ele alıp aslında açıklaması neredeyse imkânsız olan bu kavramı, anlamsal boyutlarıyla birlikte analiz üzerinde çalışılmıştır. Elbette ki, güzellik kavramı bir analiz ile açıklanamayacak kadar geniş bir kavramdır. Ancak özellikle Türkçede güzellik kavramının etimolojisi, tarihsel boyutu ile birlikte anlamsal olarak incelemeye çalışılmıştır. Ayrıca güzellik kavramının estetik boyutu ile birlikte yine diğer dillerde tamamen farklı

kökenlerden türemiş olduğu gerçeği de yadsınamayacak bir başka boyuttur. Yine vurgulanması gereken bir başka nokta ise, Türkçede ve diğer dillerde güzellik kavramının derecelendirmesinde farklılıklar olduğudur.

Şunu söylemek yerinde olacaktır ki bu etimolojik, dil bilimsel ve bağlamsal analizin, çeşitli boyutlarda araştırılmasında fayda olan çok karmaşık bir yapıyı temsil ettiği sonucuna varılabilmektedir. Makalede de görüldüğü üzere, güzellik kavramının anlamını ve bazı temel anlamsal boyutlarını kavramamıza rağmen, onu daha kesin ve anlamsal olarak açık bir şekilde kavramaya çalıştığımızda, bu kavramın ayrıntılı ve eksiksiz yapısını kavramak çok mümkün olmamaktadır. Bu araştırmada, güzellik kavramının anlamını kavramadaki sorunların en temel nedenlerinden birinin, birden fazla farklı alana dayanan soyut ve kapsayıcı bir kavram olduğuna dikkat çekmeye çalışılmıştır. Diğer birçok farklı dil ailesinin yanı sıra, bu kavram, çeşitli dillerde, güzellik kavramını ifade eden temel terimin, tamamen farklı köklerden ve temellerden türediği ve geliştiği gerçeğinde kendini göstermektedir. Güzellik kavramının en önemli mihenk taşlarından birinin, estetik deneyim ve estetik değerlendirme ile ortaya çıkan hoş ve daha az hoş duyguların belirlenmesi olduğu gösterilmiştir. Güzellik kavramını tanımlamak için sıklıkla kullanılan diğer boyutların yanı sıra mükemmeliyet durumu, detaylandırma kalitesi, iyi olma kalitesi, uyum kalitesi, istisnai olma durumu gibi kavramlar göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca bu araştırma şunu göstermektedir ki önceki teorik araştırmalarımızla da yakından ilişkili olmakla beraber güzellik kavramının kavramsal analizine göre, hoşluğa ek olarak güzelliğin başlıca boyutları arasında; öznellik - nesnellik, mükemmellik - kusurluluk, istisnalık - ortak yönlülük, basitlik - karmaşıklık, aktif olma - pasif olma boyutları da yer almaktadır (Démuth, 2017, s. 31-52; Démuth ve Démuthová, 2019, s. 295-306). Bu makalede daha önce de bahsedilen boyutların birçoğu, çeşitli farklı dillerde güzellik kavramını ifade ettiğimiz temel estetik terimlerin içeriğinde doğrudan yer almaktadır demek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte, Hosoya (2017) ve Menninghaus (2019) araştırmalarında, bir dizi spesifik ve somut estetik kategori daha saptamışlardır; bu saptadıkları kategoriler içinde yer alan estetik kavramların ve kategorilerin kullanımı arasında nispeten yüksek bir iç tutarlılık olduğunu belirtmişlerdir. Bu da bir dilin tüm kullanıcıları arasındaki en düşük iç benzerlik, en genel ve kapsayıcı güzellik kavramında bulunmaktadır diyebiliriz. Bu tanımdan yola çıkacak olursak güzellik kavramının çok sayıda boyutu olduğu ve bu nedenle bu kavramın tanımının oldukça sorunlu ve karmaşık olduğu sonucuna ulaşırız. Bu da genellikle estetik yargının sözde öznel doğasında ortaya çıkmaktadır. Bu nesnel eksiklik (ve bu nedenle referans aldığımız sistem ile değerlendirmeyi yaptığımız bağlamlar arasındaki fark) sorunu değildir. Kavramın farklı temel boyutlarına odaklanan dili konuşanlar ve böylece

belirli bir kesimin kullandığı (ve kendileri tarafından seçilen kavramı ifade ettiği alanların) farklı semantik alanlarda olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak güzellik kavramının daha iyi anlaşılması için çeşitli kültürel ve dilsel bağlamlarda doygun hâle geldiği daha spesifik estetik kavramların ve boyutların ayrıntılı bir analizinin (ampirik olarak, estetik ve dil bilimi *top-down* adı verilen bir yöntemle kullanılan bir yaklaşım) ve karşılıklı anlamsal ilişkilerin bir analizinin yapılması gerektiği ortadadır.

Kaynakça

- Chen, W., Qi, J. ve Hao, P. (2018). On Chinese aesthetics: Interpretative encounter between Taoism and Confucianism. *Journal of Culture and Dialogue*, 6(1), 61-76.
- Clark, M. (1999). *Etymological dictionary of Biblical Hebrew: Based on the commentaries of Samson Raphael Hirsch*. Jerusalem: Philipp Feldheim.
- Cunliffe, R. J. (1924). *A lexicon of the Homeric dialect*. Oxford: Oxford University.
- Čermák, F. (2011). *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Démuth, A. (2019). *Beauty, aesthetic experience, and emotional affective states*. Berlin: Peter Lang.
- Démuth, A. (2017). *Conceptual analysis of the concept of beauty in cognitive-scientific research. The Cognitive Aspects of Aesthetic Experience – Introduction* (ed. A. Démuth) içinde s. 31-52. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Démuth, A. (2018). Heidegger a problém (ne)naladenosti. *Heidegger v Česku, Poľsku a na Slovensku* (ed. V. Leško, K. Mayerová) içinde s. 143-159. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.
- Démuth, A. (2020). *K problematike geometrizovania krásy a estetických pojmov. Filozofia*, 75(2), 121-132. doi: <https://doi.org/10.31577/filozofia.2020.75.2.4>.
- Démuth, A. ve Démuthová, S. (2019). The problem of mapping the semantic spaces of aesthetic concepts. *International Journal of Multidisciplinary Thought*, 7 (2), 295-306.
- Derksen, R. (2008). *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*. Leiden, Boston: Brill.
- de Vaan, M. (2008). *Etymological dictionary of Latin and the other Italic languages*. Leiden, Boston: Brill.
- DWDS – *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache. Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*. Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Online: <https://www.dwds.de/>
- Eco, U. (2005). *Dějiny krásy*. Praha: Argo.
- Gramatika súčasnej gréčtiny* (2015). Bratislava: Lingea.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu. online: <http://www.sozluk.gov.tr>

- Etymonline (2020). *Online etymology dictionary*. <https://www.etymonline.com/search?q=beauty>.
- Hilský, M. (1997). *Shakespearove sonety*. Praha: Torst.
- Hornby, A. S. (2011). *Oxford advanced learner's dictionary of current English* (ed. J. Crowther). Oxford: Oxford University.
- Hosoya, G., Schindler, I., Beermann, U., Wagner, V., Menninghaus, W., Eid, M. ve Scherer, K. R. (2017). Mapping the conceptual domain of aesthetic emotion terms: A pile-sort study. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 11 (4), 457-473. doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/aca0000123>.
- Itkonen, E. ve Joki, A. J. (1969). *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. 4. [roskooli-teili]. Helsinki: Suomalais - ugrilainen seura. online: https://www.kotus.fi/sanakirjat/muut_sanakirjat/etymologisia_sanakirjoja
- Kluge, F. (1891). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Králik, L. (2015). *Stručný etymologický slovník slovenčiny* Bratislava: Veda.
- Levinson, J. (2011). Beauty is not one: The irreducible variety of visual beauty. *The Aesthetic Mind* (ed. E. Schellekens ve P. Goldie) içinde s. 190-207. Oxford: Oxford University.
- Liddell, H., G. ve Scott, R. (1940). *A Greek-English lexicon*. (Machine readable text). Oxford: Trustees of Tufts University.
- McIntosh, C. (2013). *Cambridge advanced learner's dictionary*. Cambridge: Cambridge University.
- Menninghaus, W., Wagner, V., Kegel, V., Knoop, Ch. A. ve Schlotz W. (2019). Beauty, elegance, grace, and sexiness compared. *PLoS ONE*, 14(6), 1-19. e0218728. doi: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0218728>.
- Nişanyan, S. (2011). *Sözlerin soyağacı. Çağdaş Türkçenin kökenbilim sözlüğü*. İstanbul: Everest.
- Parkes, G. ve Loughnane, A. (2018). Japanese aesthetics. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (ed. Edward N. Zalta). (Winter 2018 Edition). Online: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/japanese-aesthetics/>.
- Pfeifer, W. et al. (1993). *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen. Digitalisierte und von Wolfgang Pfeifer überarbeitete Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*. online: <https://www.dwds.de/wb/wb-etymwb>
- Pokorný, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- Rejzek, J. (2001). *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Schelling, F. W. J. (1990). *Výbor z díla. Rané spisy*. Praha: Svoboda Libertás.
- Schiller, F. (1992). *Výbor z filozofických spisů* Praha: Svoboda Libertás.
- Špaňár, J. ve Hrabovský, J. (1998). *Latinsko/slovenský-Slovensko/latinský slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.

- Ibn-Taymiyyah, Ahmad ibn ‘Abd al-Ḥalīm. (1999). *Kitab al-Iman: Book of faith*. Kuala Lumpur: Islamic Book Trust.
- Vilchez, J. M. P. (2017). Aesthetics in Arabic thought: From pre-Islamic Arabia through al-Andalus. *Handbook of Oriental Studies. Section one: The Near and Middle East* içinde s. 480-485. Leiden: Brill.
- Vopěnka, P. (2001). *Úhelný kámen evropské vzdělanosti a moci*. Praha: Práh.
- Walde, A.(1938). *Lateinisches etymologisches Woerterbuch*. (ed. Hoffmann, J.B). (3rd Edition). Heidelberg: C. Winters Universitätsverlag.
- Żmigrodzki, P. ve ark. (2018). *Wielki słownik języka polskiego*. Warszawa: Instytut Języka Polskiego PAN. online: <https://www.wsjp.pl/index.php?szukaj=ładny>.

Extended Summary

The main purpose of this article is to explain the concept of beauty in the best way, to examine and clarify the differences and similarities in many different languages from other language families with etymological, contextual and linguistic aspects. There is no doubt that beauty is one of the fundamental concepts in philosophy and the study of aesthetics. In this way, it has been studied to analyze the concept of beauty with its different dimensions, and to analyze this concept, which is almost impossible to explain, together with its semantic dimensions. The subject matter of this study is to analyse of the reasons why the notion of beauty is one of the vaguest notions, and not only in the study of aesthetics. One of the possible reasons that beauty is problematic and difficult to grasp is its potential multidimensionality. Similarly, in this study, it has been tried to draw attention to the fact that one of the main reasons for understanding the meaning of the concept of beauty is an abstract and inclusive concept based on more than one different area.

From this etymological, grammatical and contextual analysis it can be seen that the semantic analysis of the notion of beauty represents a very complicated task that needs to take place on several levels. Although we intuitively understand the meaning of the concept of beauty and some of its chief semantic dimensions, as soon as we attempt to comprehend it in a more precise and semantically clear way, the detailed and complete structure of this notion often wholly escapes us. In this study we have attempted to point out that one of the reasons for problems in comprehending the meaning of the notion of beauty is that it is an abstract overarching concept that draws on a number of diverse areas. Inter alia, that is manifested in the fact that in various languages, the basic term that denotes the concept of beauty is derived from wholly different roots and bases. We have shown that one of the most important dimensions of this concept is the designation of pleasant and less pleasant feelings which are brought about by the aesthetic experience and aesthetic evaluation. Among other dimensions frequently used to designate the notion of beauty belongs perfection – the quality of elaboration, goodness, harmony, exceptionality and some others. This correlates with our previous theoretical research – the conceptual analysis of the notion of beauty shows that, in addition to pleasantness the dimensions of beauty are subjectivity and objectivity, perfection-imperfection, exceptionality-commonplaceness, simplicity-complexity, activity-passivity. Many of these dimensions are directly contained in the basic aesthetic terms by which we denote the concept of beauty in various languages. However, Hosoya and Menninghaus have noted, in their research, that while in a number of more specific and concrete aesthetic categories there is a relatively high internal cohesion between the use of aesthetic notions and categories by scholarly and non-scholarly users of the natural language. The lowest internal correspondence between all users of the language is in the most general and broadscale notion of beauty. It means that this concept draws on a number of dimensions and therefore its definition is rather problematic, which is often manifested in the so-called subjective nature of aesthetic judgement. That, however, may not be an issue of a lack of objectivity (and therefore in the difference of reference frameworks – contexts in which we make the assessment) but rather in the users of the language who focus on

different fundamental dimensions of the notion and thus on different semantic areas to those which the particular user (and the notion selected by them) refers.

This brings us to the conclusion that a closer understanding of the concept of beauty requires a detailed analysis of more specific aesthetic notions and dimensions which saturate this concept in various cultural-linguistic contexts, both through empirical analyses of the fundamental aesthetic concepts in various users of language (an approach using empirical aesthetics and linguistics with a top down method) as well as through an analysis of their mutual semantic relationships. That seems to be a way that we might remove the lack of clarity and semantic vagueness of the notion of beauty in various languages but to also understand more closely how the particular cultural-historical-linguistic contexts influence our manner of thinking about things, as well as the manner of the subsequent classification of the world and aesthetic experience in the particular linguistic environment.

TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI YILLIĞI-BELLETEN DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

- Uluslararası hakemli dergi olan *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* yılda (haziran ve aralık olmak üzere) iki sayı olarak yayımlanır.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de Türk dilinin tarihi, günümüzdeki durumu, Türkçenin dil bilgisi ve güncel sorunlarını ele alan bilimsel yazılara yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*'de yayımlanmak üzere gönderilen yazılar hiçbir yerde yayımlanmamış olmalıdır. Kongrelerde sunulan bildiriler ve konferans metinleri bildiri kitaplarında yayımlanmamış olmak kaydıyla gönderilebilir.
- Derginin genel yayın dili Türkiye Türkçesidir. Bununla birlikte çağdaş Türk yazı dilleri ve İngilizce, Almanca, Rusça yazılara da yer verilmektedir.
- *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, makale başvurularını <https://giris.ayk.gov.tr/yaysis> adresinde yer alan **YAYSİS (Yayın Takip Sistemi)** üzerinden kabul etmektedir. Posta veya e-posta yoluyla yapılan başvurular yayım sürecine alınmamaktadır.
- Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (Yayıma uygun görülmeyen makaleler sürece dâhil edilmez.) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki hakem tarafından yayımlanabilir raporu alan makale, bir sonraki sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir.
- Makaleler, hakemlere doğrudan YYSİS üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.
- Yazarlar, şahsi ORCID numaralarını “Ad SOYADI” bölümüne ekledikleri dipnotta belirtmelidirler.
- Makale gönderirken şablon dosyasını kullanmanız gerekmektedir. Gönderilecek makale dosyasını TDK genel ağ sayfasından indirebilirsiniz.
- Dergiye gönderilen makalelerde Türk Dil Kurumu *Yazım Kılavuzu*'na (kısaltmalar dâhil) uyulmalıdır.
- Dergiye gönderilecek makalelerin Türkçe ve İngilizce ile en az 100, en fazla 200 kelimelik özetleri ve her iki dilde anahtar kelimeleri yazının ilk sayfasında yer almalıdır. Makalelerin kaynakça bölümünden sonra en az 700, en fazla 1.000 kelimelik ayrıntılı İngilizce özeti verilmelidir.
- Dergiye gönderilen makaleler, gerekli hakem incelemeleri yapıldıktan sonra yayımlanır. Yazı Kurulu gönderilen makaleleri yayımlamama hakkına sahiptir. Yazı Kurulu/Editör, yayımlanan yazılarda yazının bütünlüğünü bozmayacak düzeltmeler yapabilir.
- Dergide yayımlanan makalelere ilgili yönetmelik hükümleri çerçevesinde telif ücreti ödenir.
- Dergide yayımlanan makalelerde ileri sürülen görüşler ve makalenin yasal sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Dergide yer alan yazı, fotoğraf, tablo ve şekillerden kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

SAYFA DÜZENİ İLKELERİ

- Makalede Times New Roman yazı fontu kullanılmalıdır. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise bu fontlar, makalenin kabul edilmesi hâlinde e-posta yoluyla Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten Yayın Ekibi'ne gönderilmelidir.
- Özet (abstract) sağ ve sol taraflardan 2 cm daha içeride, 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.
- Makale MS Word dosyası olarak hazırlanmalıdır. Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu: 11 punto

Dipnot boyutu: 9 punto

Paragraf aralığı: 6 nk

Paragraf girintisi: 1,25 cm

Üst-alt-sağ-sol kenar boşlukları: 3 cm

Satır aralığı: tek satır

- Makalede dipnotlar yer alacaksa tek satır aralığı ve 0 nk paragraf aralığında, 9 punto ile yazılmalıdır.
- Makalede 40 kelimeyi geçen doğrudan alıntılar sağ ve sol taraflardan 1,5 cm içeride ve 10 punto ile yazılmalıdır.

Makalede Kaynak Gösterme

- Dergimize gönderilecek makalelerde kaynak gösterme konusunda APA sistemi benimsenmiştir. Bu sebeple, gönderilecek makalelerin aşağıdaki kaynak gösterme sistemine uygun olması gerekmektedir.
- Kullanılan bütün kaynaklar makalenin sonunda “Kaynaklar” adı altında verilmelidir.

Kitaplarda:

Metin içinde: (Korkmaz, 1992, s. 37)

Eserin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Korkmaz, Z. (1992). *Atatürk ve Türk dili - belgeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Makalelerde:

Metin içinde: (Gözaydın, 2001, s. 585)

Makalenin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Gözaydın, N. (2001). Atatürk dönemi ile ilgili Almanya Dış İşleri arşivindeki belgeler - VII. *Türk Dili*, 599, 575-586.

Tezlerde:

Metin İçinde: (Durukan, 2011, s. 119)

Tezin kaynaklar bölümündeki yazımı şu şekilde olmalıdır:

Durukan, E. (2011). *İlköğretim 6. sınıfta bilgisayar destekli dil bilgisi öğretiminin başarı ve tutuma etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

TABLO VE ŐEKİLLER

Tablo numaraları ve açıklamaları tablonun üstünde

Tablo 1:

Şeklinde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Tablo ii metinler 9 punto, satır aralığı tek, paragraf aralığı 0 nk olmalıdır.

Tablo sayfaya ortalanmalıdır.

Şekil numaraları ve açıklamaları Őeklin altında

Şekil 1:

biçiminde 10 punto ile yazılmalı ve ortalanmalıdır.

Şekil sayfaya ortalanmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır.

